

Калона вайнны пер
Зноса твояму вясно
рваным паванам на
Нілем і Мора вайнны
нонамі, нодым і ая
внм.

Вайнны нымі паван
і вайнны паван вайн
Вайнны нымі паван
Вайнны і нымі вясны
нйм: вайн вайнны,
вайн паван, паван вайн
внм, вайнны вайн нымі

Maticsák Sándor

A mordvin írásbeliség kezdetei

Maticsák Sándor

A mordvin írásbeliség kezdetei

(XVII–XVIII. század)

Debreceni Egyetemi Kiadó

Debrecen University Press

2012

A DEBRECENI EGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉKÉNEK
KIADVÁNYA

Lektorálta:
Keresztes László
Zaicz Gábor
Ny. V. Kazajeva

A publikáció elkészítését a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0024 számú projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

Borító:
Nagy Tünde

Technikai szerkesztő:
Maticsák Sándor

© Debreceni Egyetemi Kiadó – Debrecen University Press,
beleértve az egyetemi hálózaton belüli elektronikus terjesztés jogát is.
© Maticsák Sándor, 2012

ISBN 978 963 318 288 8

Kiadta Debreceni Egyetemi Kiadó – Debrecen University Press.
Felelős kiadó: Dr. Virágos Márta
Terjedelem: 14,8 (A/5) ív
Készült a Debreceni Egyetem sokszorosító üzemében, 2012-ben.
12-477

Rokonaink a Volga-vidéken

Bevezetés

A. P. Feoktyisztov emlékére

A mordvin a finnugor nyelvcsalád finn-volgai ágába tartozik, közelebbi rokonai a cseremisiz, a lapp, a finn, az észti és a kisebb balti-finn nyelvek. Beszélőinek száma a 2002-es népszámlálási adatok szerint 844 000 fő. Népeségük erőteljesen csökken, hiszen a tizenhárom évvel korábbi, 1989-es census szerint még 1 154 000 fő vallotta magát mordvinnak. A róluk elnevezett, Moszkvától délkeletre mintegy hat-hétszáz kilométerre fekvő köztársaságban csak egyharmaduk lakik, a többiek diaszpórában élnek, elsősorban a penzai, szaratovi, uljanovszki, Nyizsnyij Novgorod-i területeken, ill. a Volga túlsópartján, Szamara és Orenburg környékén, de még olyan távoli területeken is felbukkannak, mint például Üzbegisztán vagy a kelet-szibériai Habarovszk vidéke. A Mordvin Köztársaság lakosságának csak egyharmadát teszik ki, a 61%-nyi orosz és 5%-nyi tatár népesség mellett.

Az anyanyelvi beszélők száma a legutóbbi statisztikák szerint 58 százalék. Ezzel ugyan jobb helyzetben vannak, mint például a vogulok (24%) vagy az osztjakok (48%), de jövőképük távolról sem nevezhető rózsásnak. A nyelv túlélési esélyeit nagymértékben rontja a nyelvjárási megosztottság. A mordvin nyelvnek két fő nyelvjárása az erza és a moksza, elkülönülésük a XIII. századra ment végbe. Státusukról hosszú évtizedek óta vitáznak: a magyar, finn és más nyugat-európai tudósok nagy része ezeket egy nyelv két fő dialektusának tartja, míg a mordvin nyelvészek két külön nyelvnek tekintik őket. A helyi, orosz nyelvű vezetés az „oszd meg és uralkodj” elv jegyében természetesen ez utóbbi nézetet támogatja, habár az utóbbi időben már a vezető mordvin tudósok egy része is kezdi belátni az összefogás szükségességét, legalább a közös irodalmi nyelv megteremtésének igényét. Az erzát főként a mai Mordvin Köztársaság keleti felében és a Volgán túli területeken beszélik, míg a moksák a köztársaság nyugati részében élnek. Az erzák alkotják a nagyobb népességcsoportot: az összmordvinságnak mintegy kétharmadát teszik ki.

Az erza és moksa mordvin irodalmi nyelveket a XX. század húszas éveiben hozták létre. A két nyelvjárás közti különbség nem túlságosan nagy, Zaicz Gábor számításai szerint az alapszókincs 83%-a közös. A mordvint, hasonlóan Oroszország kisebbségi nyelveihez, ma már cirill betűkkel írják. Az erza fonematikus, a moksa fonetikus elveket követ; az erza írásrendszer áttekinthetőbb, könnyebb, a moksa szavak cirill betűs transliterálása, főleg a redukált hangok és az *ä* lejegyzése sok nehézséget és következtetlenséget rejt magában, erről a 4. fejezetben részletesebben szólok. (A mordvinokkal foglalkozó általános szakirodalomból ld. Bartens 1999a: 9–13; Feoktyisztov 1966: 172–173; Keresztes 1990: 13–22; 2011: 11–12; Mészáros 1998; Nagy–Zaicz 1998; Salo 1991: 156–159; a mordvin nyelvi helyzetről: Keresztes 1995; Pusztay 2006: 132–136, 181–184, 201–203, 224–233; Taagepera 2000: 138–177; Zaicz 1994.)

A mordvin írásbeliség mintegy háromszáz évre tekint vissza. Történészek, utazók természetesen már sokkal korábban is hírt adtak róluk (a népnevük *mordens* formában már Jordanes V. századi krónikájában felbukkan), de az első nyelvi „adattár”, egy holland–mordvin szójegyzék csak 1692-ben látott napvilágot. A XVIII. században – hasonlóan a térség más nyelveihez, a finnugor nyelvek közé tartozó cseremishez, votjákhoz, zürjénhez, illetve a törökségi nyelvekhez sorolható tatárhoz, csuvashoz és baskírhoz – egyre több szöveg jelent meg; ezek egy része a Nagy Péter és II. Katalin által támogatott, Oroszország távolabbi vidékeit feltérképező, a messzi végeken élő népek szokásait, hitvilágát s nem utolsósorban nyelveit felderítő expedíciókban részt vevő tudósok által összeállított szólisták, másrészt pedig olyan vallási tartalmú szövegek, amelyeket a térség egyházi iskoláiban, elsősorban a kazanyi és Nyizsnij Novgorod-i szemináriumokban készítettek. Cseppet sem meglepő tehát, hogy a Volga és az Urál közti térségben beszélt nyelvek szöveg- emlékei egy időben jelentek meg (sokszor egyazon kötetben, például a II. Katalin cárnő 1767-es kazanyi látogatásának tiszteletére összeállított, 1769-ben megjelent köszöntő könyvben mordvin, cseremis, votják, tatár és csuvas nyelvű, rövidebb szövegek is helyet kaptak), s tematikájuk is egységes. Szintén egyszerre jelentek meg az első Miatyánk-fordítások is, majd a XIX. század elején a teljes bibliafordítások. (A finnugor nyelvek nyelvemlékeinek rövid áttekintését a következő fejezetben adom közre.)

A mordvin nyelvemlékekkel a nyelvtudomány viszonylag keveset foglalkozott: monografikus igénnyel csak a neves moksa-mordvin nyelvész, Alek-

szandr Pavlovics Feoktyisztoz mutatta be ezeket a szövegeket (1968a,¹ 1971, 1976), ill. a témáról szóló tanulmányok is az ő nevéhez fűződnek (1963, 1968b, 1971–72, 1975a). Az orosz nyelvű összefoglaló munkákban, nyelvészeti kézikönyvekben kevés szó esik e témáról. Csak említés szintjén kerül elő az 1966-ban kiadott *Языки народов СССР III. Финно-угорские и самодийские языки* c. kötet mordvinokkal foglalkozó részében (ennek is Feoktyisztoz a szerzője). Az *Основы финно-угорского языкознания* második kötetében (*Прибалтийско-финские, саамский и мордовские языки*) szintén Feoktyisztoz írta a mordvinokról szóló részt, ebben röviden áttekinti a mordvin írásbeliség kialakulását (1975b: 262–265). Az 1962-es leíró nyelvtanban nem, de az 1980-ban napvilágot látott, sokkal magasabb tudományos szintet képviselő *Грамматика мордовских языков* bevezetésében a kötet egyik szerzője (aki természetesen nem más, mint Feoktyisztoz) érinti e kérdéskört (5–8). A nem mordvin nemzetiségű nyelvészek összefoglaló munkáikban, monográfiáikban csak nagyon röviden szólnak erről a nyelvtörténeti korszakról (Bartens 1999a: 23–24; Keresztes 1987: 15–20; 1990: 9–10; Raun 1988: 97).

A téma oroszországi mellőzésének véleményem szerint két oka lehetett. Az egyik a nyelvemlékek jellegében rejlik. A XVIII–XIX. századi szövegek túlnyomó többsége vallásos szöveg, a zsoltároktól, imáktól a bibliafordításokig. Mint közismert, a Szovjetunió fennállásának idején sem a vallásgyakorlás, sem pedig a vallási irodalom kutatása nem szerepelt a támogatott vagy akár csak tűrt kategóriában... A másik ok a mordvin nyelvtudományi struktúrában rejlik (ez általában jellemző a többi kisebb finnugor nyelvre is): a nyelvtörténeti kutatások Bubrih halála után háttérbe szorultak, kiemelkedő nyelvtörténészek (Szerebrennyikovot leszámítva) nem tevékenykedtek (nem is tevékenykedhettek, hiszen sem Sztálin, sem követői nem nézték jó szemmel a „politikailag veszélyes” eredményekre képes nyelvtörténeti kutatásokat). Emiatt Mordvinföldön is kénytelen-kelletlen inkább a leíró nyelvészet felé fordult a tudósok érdeklődése, s a mai napig kevesen merészkednek a nyelvtörténet felségterületére. A külhoni nyelvészeknek esélyük sem volt eredetiben tanulmányozni a korabeli iratokat, a féltve őrzött levéltárakba ők nem juthattak be.

Mára a helyzet gyökeresen megváltozott: szinte minden dokumentum hozzáférhetővé vált az interneten, így, ha eredetiben nem is, de faksimile formában tanulmányozhatók a korabeli emlékek.

¹ Feoktyisztoz 1968-as monográfiájának értékelését ld. Zaicz 1969.

Könyvemnek hármas célja van: egyrészt szeretném magyar nyelven közreadni a mordvin írásbeliség kezdeteiről szóló legfőbb információkat, másrészt a Feoktysztov által a moszkvai, pétervári és Nyizsnyij Novgorod-i levéltárakban és más archívumokban fellelt és elemzett anyagokat egységes kronológiai és újfajta tematikus formában igyekszem rendszerezni. (Feoktysztov külön tárgyalja a kéziratos és nyomtatott emlékeket, s szétbontva mutatja be az erza és moksa anyagokat. Mivel felfogásom szerint a mordvin egységes nyelv, semmi okát nem látom a mesterkéltszétválasztásnak.) Harmadrészt – köszönhetően az internetes hozzáférésének – igyekeztem a teljes mordvin anyagot áttekinteni, s Feoktysztov elemzéseit, megállapításait ezek alapján kiegészíteni, pontosítani, illetve az általa csak említés szintjén tárgyalt nyelvemlékekről részletes elemzéseket közreadni.

Művemben a holland Witsen korábban már említett 1692-es holland–mordvin szójegyzékétől a XVIII. század végén megjelent Miatyánk-fordításig és Damaszkín 1785-ös szótáráig tekintem át a legfontosabb nyelvemlékeket. Határnak a századfordulót tekintem, a XIX. században megszorodó írásos emlékek (elsősorban az 1821-es bibliafordítás) elemzésére már nem vállalkoztam, ez egy következő monográfia témája lehet.

Könyvem tíz fejezetből áll. A bevezetés utáni második részben röviden áttekintem a *finnugor nyelvek írásbelisége kialakulásának* legfőbb állomásait, a mordvint mintegy „kontextusba” helyezve, röviden bemutatva, hogy írásbeliségük kialakulása ugyanazt az utat járta be, mint a térség más nyelveié.

A harmadik fejezetben általános *áttekintést* adok a XVII–XVIII. századi *mordvin nyelvemlékekről*, a nagy utazók, tudósok (Strahlenberg, Messerschmidt, Müller, Fischer, Pallas, Lepjohin, Falck) munkásságáról, az általuk készített szójegyzékekről, soknyelvű szólistákról; Damaszkín lexikográfiai csúcsteljesítményéről, az 1785-ös szótárról; valamint az egyházi iskolákban készített, a mai napig fennmaradt hosszabb-rövidebb szövegekről.

A negyedik fejezetben Witsen holland–mordvin, 324 szavas *szójegyzékét* elemzem. Witsen adatait elsősorban a moksa nyelvjárásból gyűjtötte, emiatt szükséges röviden szólni a moksa helyesírás jellemző vonásairól. Elemzem a szólista helyesírását, bemutatom, milyen fogalmi csoportokba rendezte anyagát a holland diplomata, szólok a szókincs etimológiai rétegeiről, és felsorakoztatom a moksa dialektushoz tartozás bizonyítékait.

Az ötödik fejezetben az *első* lejegyzett *mordvin mondatokat* elemzem. Ezeket Ivan Ivanovics Lepjohinnak, az ún. II. orenburgi expedíció vezetőjének köszönhetjük, aki 1768 és 1772 között járta be a Volga-vidéket (ez a szó-

veg négykötetes beszámolójának 1771-es első részében szerepel). Ez a három mondat eredetileg valamilyen pogány varázsigé lehetett, a napistenhez és a holdistenhez fohászkodnak benne. Ebben a részben a szöveg helyesírási jellegzetességeinek áttekintése után részletesen elemzem a benne előforduló 25 lexémát, majd szólok az etimológiai jellemzőkről, és meghatározom nyelvjárási hovatartozását (ez is moksa szöveg).

A hatodik fejezet felépítése hasonló. Ebben a jelen ismeretünk szerinti *első összefüggő szövegemléket* mutatom be. Ez 1769-ben jelent meg, II. Katalin cárnő kazanyi látogatásának tiszteletére. A 36 lexéma részletes elemzését itt is etimológiai és nyelvjárási vizsgálatok követik. Ez a szöveg erzául íródott; viszonylag nagy pontossággal sikerült meghatároznom a szöveg készítőjének nyelvjárását. (Ebben a fejezetben némileg megsértem a kronologikus rendet, mert fontosabbnak tartottam a szövegek jellege szerinti haladást.)

A hetedik részben az *első mordvin verset* veszem górcső alá. Ez a kazanyi főkörmányzóság megnyitása tiszteletére 1782-ben Moszkvában kiadott gyűjteményes kötetben kapott helyet. A hatsoros, moksa dialektusban íródott, 38 szót tartalmazó vers nehezen olvasható, értelmezése még a moksa anyanyelvű Feoktyisztovnak is több helyütt nehézséget okozott. Elemzési szempontjaim ugyanazok, mint az előző két fejezetben.

A nyolcadik fejezetben az *első Miatyánk-fordítást* vizsgálom meg. Ennek az erza szövegnek a pontos keletkezési idejét nem ismerjük, valamikor a XVIII. század vége felé készíthette el a kazanyi egyházi szeminárium egyik diákja. A szöveg 43 lexémáját a korábban ismertetett szempontok szerint elemzem.

A kilencedik rész kissé kilóg az eddigi kronologikus-tematikus sorból: ebben *tíz* erza-mordvin *Miatyánk-fordítást* vizsgálom meg a lexikai innovációk szemszögéből. Az első fordítások (az előző fejezetben bemutatott XVIII. század végi, ill. az 1821-es bibliafordítás Máté és Lukács evangéliumának idevágó részei) igyekeztek sok szót, kifejezést mordvinná tenni. A nyelvújító tevékenység később háttérbe szorult, a XIX. század végének fordításai (1870, 1882, 1892, 1894) sok russzicizmust tartalmaznak. A legújabb fordítások (1993, 1996, 2006) ismét szép eredményeket értek el a mordvin nyelvújítás terén.

A tizedik fejezet a nyelvújítás révén kapcsolódik az előzőhöz: Damaszkini püspök 1785-ös, 11 000 szócikket tartalmazó *orosz-erza szótárának* nyelvújítási vívmányait elemzem, közel ötszáz szó, szó szerkezet alapján. Sajnos,

Damaszkin szóalkotásainak jelentős része nem gyökeresedett meg (az utókor sokszor egyszerűen csak az orosz szavakat „mordvinosította el”), de számos ötletes alkotása a mai napig él.

A könyvből természetesen sok szöveg kimaradt, de úgy vélem, az első szavak, az első mondatok, az első vers, az első összefüggő szöveg, az első Miatyánk-fordítás és az első szótár bemutatásával is kellőképpen árnyalt képet tudok adni a mordvin írásbeliség kialakulásáról, az első évszázad eredményeiről.

A vizsgált korszak szövegeinek túlnyomó többsége erzául íródott. Érdekes ugyanakkor, hogy az általam vizsgált szövegek közül három is moksa dialektusban készült. E moksa helyesírás jellegzetességeiről a Witsen-féle szójegyzék bemutatása során szólok. Witsen szövege latin betűs, a többi nyelvelmlék cirill betűkkel íródott. Elemzéseimben mindenütt megtartom az eredeti írásmódot.

Könyvemben a jelen ismereteim szerinti anyagokat igyekeztem elemezni, de egyáltalán nem elképzelhetetlen, hogy az archívumok mélyén több mordvin nyelvű kézirat várja, hogy valaki felfedje és publikálja őket.

*

Ehelyütt szeretnék köszönetet mondani kollégáimnak, akik értékes tanácsaikkal segítették munkámat. Köszönöm Zaicz Gábor és Ny. V. Kazajeva alapos lektori munkáját, valamint Kiss Antal észrevételeit.

Külön köszönöm mentorom, barátom, Keresztes László professzor immár három évtizedes támogatását. Ő az, aki nélkül e könyv nem jöhetett volna létre.

Az aburtól a Sibiricum Vocabulariumig

A finnugor nyelvek legrégebbi írásos emlékei

Mielőtt bemutatnám a mordvin írásbeliség kialakulásának legfontosabb állomásait, röviden áttekintem a többi finnugor nyelv írásos emlékeinek sorát. Habár nem kelhetünk versenyre a sok ezer éves nyelvemlékekkel rendelkező sumérrel és hettitával vagy éppenséggel a lineáris B-vel, de még a latinul sem, szégyenkezni még sincs okunk, hiszen az ezeréves magyar és a öt-száz éves finn írásbeliség a világ több ezer nyelvének képzeletbeli „írásrang-sorában” előkelő helyet biztosít nekünk. Az államalkotó nyelvek emlékeiről csak rövid, általános képet adok a legfontosabb művek jegyzékével. Az Oroszországban élő kisebb finnugor népek esetében a mérföldkő a XVIII. század vége, az ezután keletkezett, örömdetesen sok nyelvemlékről (többek között a XIX. század első felében napvilágot látott bibliafordításokról) ebben a könyvben nem szólok.

A finnugor nyelvek legrégebbi nyelvemlékei **magyarul** láttak napvilágot. A IX–XI. században, külföldön íródott szövegek közül a legfontosabbak az arab utazók, Ibn Ruszta (930 k.), Al-Gardízi (1050 k.) és Al-Bakri (1080 k.) földrajzi művei (benne a *magyar* népnévvel, ill. a *gyula* és *kende* méltóságnévvel), valamint Bíborbanszületett Konstantin görög császárnak *A birodalom kormányzásáról* c. munkája (950–951), melynek mintegy félszáz magyar szórványa között elsősorban földrajzi nevek (*Levédia*, *Etelköz*, *Tisza* stb.), személynevek (*Álmos*, *Árpád*, *Tas* stb.) és törzsnevek (*Nyék*, *Megyer*, *Jenő* stb.) bukkannak fel.

A magyar földön keletkezett szórványok közül időben az első, görög nyelven íródott mű *A veszprémi apácák adománylevele* (ennek 1002 előtti eredetije elveszett, csak az 1109-es másolat maradt fenn, benne pl. a *Veszprém*, *Szántó* földrajzi nevekkkel). Ezt a talán legismertebb szórványunk, a latin nyelvű szöveggörnyezetben 58 magyar közszót tartalmazó *A tihanyi apátság alapítólevele* (1055) követte, benne a híres *feheruuaru rea meneh hodu utu rea* töredékkal. A XII. századtól kezdve sok latin oklevél maradt fenn, rengeteg magyar személynévvel és földrajzi névvel, pl. *A dömösi pré-*

postság adománylevele (1138/1329), *A tihanyi apátság birtokösszeírása* (1211) és a *Várad Regestrum* (1208).

Szövegemlékeink sorát a *Halotti Beszéd és Könyörgés* (1192–95) nyitja. A 32 soros, szép magyarsággal íródott szövegben majdnem 200 magyar szó őrződött meg az örökkévalóságnak. Első versünk az *Ómagyar Mária-Siralom* (1300 k.). A 37 soros, 130 szavas szöveg ismeretlen szerzőjének valódi költői tehetségéről árulkodik. Az ómagyar kor három további szövegemléke a *Gyulafehérvári Sorok* (1310–1320 k.), a kalandos történetű *Königsbergi Töredék és Szalagjai* (1350 k.) és a *Marosvásárhelyi Sorok* (1410 k.). Nyelvtörténetünk következő szakaszából, az ún. kódexek korából szerencsére nagyon sok emlék maradt fenn, a *Jókai-kódextől* (eredetije 1372 után keletkezhetett, de csak egy 1448-as másolatban maradt ránk) a *Huszita Biblia* három kódexén (*Bécsi, Müncheni, Apor*) keresztül egészen az 1539-es *Kulcsár-Kódexig*. (A nyelvelmékeinkkel foglalkozó rendkívül gazdag szakirodalomból ld. Bárczi 1951; Benkő 1980: 33–62; Hoffmann 2010; Jakubovich–Pais 1929; Mészoly 1956; MNyT 43–50.)

A finnugor nyelvek közül a második legrégebbi összefüggő szövegemlékei a zürjén, pontosabban az **ózürijén** nyelvnek vannak, a XIV. század második felétől. Perm városának első püspöke, Sztjepan Hrap (a későbbi Permi Szent István, 1330 k.–1396) idejekorán felismerte, hogy a hittérítés anyanyelven lényegesen hatékonyabban folyhat, s azt vallotta, hogy az erőszak helyett a meggyőzés a célravezetőbb. Ennek szellemében 1372-ben elkészítette a zürjének első írásrendszerét, amelyet – az ábécé első két betűje alapján – abur írásnak nevezünk. Ehhez a görög és a cirill betűk mellett felhasználta a zürjének ún. tamga-jeleit (tulajdonjeleit, nemzetségjeleit) is. Az első, aburral írott zürjén szövegek természetesen egyházi jellegűek voltak, ezeket javarészt Szent István fordította oroszból. Az eredeti imádságok, vallási énekek, liturgikus szövegek azonban nem maradtak fenn, ezeket csak későbbi másolatokban olvashatjuk. Az első szöveg egy 1510-es joggyűjteményből maradt ránk. – Az abur írás nem terjedt el. Ennek oka elsősorban az, hogy a zürjénül jól beszélő (egyes források szerint talán zürjén származású) Szent Istvánnal szemben orosz utódai inkább az orosz nyelvet, s vele a cirill írást részesítették előnyben, így az ózürijén írás végül a XVII. században szép csendesen feledésbe merült. (Részletesebben: Dobó 2000: 92–93; Hajdú–Domokos 1978: 190; Litkin 1974: 26; 1975: 245–252; Rédei 1978: 7; Zsirai 1994: 214–217.)

A novgorodi nagyfejedelemség egykori területén végzett ásatások eredményeképp a régészek több száz, Északföldön a papír megjelenése előtt betűvetésre általánosan használt nyírfakéregre íródott szöveget találtak. Ezek egy része **balti finn** nyelvi anyagot (személy- és helyneveket) is tartalmaz. A leghosszabb, önállónak tekinthető, háromsoros szöveg a XIII. század közepéről származik. Ezt a tudományos közvélemény karjalai nyelvűnek tekinti, de Johanna Laakso legújabb kutatásai szerint inkább még az egyes nyelvekre osztódás előtti nyelvállapotról lehet szó. Az első pillantásra egyfajta rovásírásnak tetsző szöveget valójában „szögletesített” cirill betűkkel rótták, olvasatában sok a bizonytalanság. Szövege Johanna Laakso vizsgálatai szerint: *Jumala, nuoli i nimesi, Nuoli siihen/sillä, nuoli ammu, Jumala syytäni pahovi.* (Részletesebben: Laakso 1999; Litkin 1974: 25–26; Winkler 1998.) Az első nyomtatott **karjalai** nyelvemlék Pallas szótárának 285 szava (erről ld. a 23–24. oldalt), az első könyvek pedig csak a XIX. sz. elején jelentek meg. Még ennél is későbbiek a többi kis balti-finn nyelv első szövegemlékei: a **líveké** 1863-ból, a **vepszeké** és **inkerieké** pedig csak a XX. sz. harmincas éveiből származik (Bereczki 2000: 94–97, 105; Laanest 1975: 18–19).

A XIII–XIV. században sok **finn** személynév és helynév bukkan fel latin és svéd nyelvű szövegekben. A finn írásbeliség fejlődésének egyik fontos állomása volt az a rendelet, amelyben előírták, hogy a svéd fennhatóság alatt működő finn templomokban a szövegek egy részét finnül kell felolvasni. Kéziratban maradt fenn a XVI. század közepéről (pontosabban az 1544–1549 közötti időszakból) az egyházi szövegeket és liturgikus zenei kottákat tartalmazó Westh-kódex. A finn írásbeliség megteremtője Mikael Agricola (1510 k.–1557) turkui püspök, aki Luther tanítványaként magáénak vallotta a reformáció fontos eszméjét, az anyanyelv előtérbe helyezését. 1543-ban jelent meg ábécéskönyve (*Abckiria*), ezt egy év múlva követte a *Rucouskiria Bibliasta* [mai finnséggel: Rukouskirja Bibliasta] c. imádságoskönyv, majd 1548-ban fő műve, a *Se Wsi Testamenti* [Se uusi testamentti], azaz az Újszövetség. Ószövetségi zsoltárfordításai 1551-ben láttak napvilágot. Agricola munkásságát derékba törte korai halála, emiatt nem sikerült lefordítania a teljes bibliát. Ábécéskönyvének kezdő szövegét (*Oppe nyt wanha ia noori, joilla ombi Sydhen toori...*) az első finn versként tartják számon. – Agricola után a finn írásbeliség szárba szökkent, az egyházi és világi irodalom kiteljesedett, a helyesírási alapelvek lassacskán kiforrottak, egyszóval, a XVII–XVIII. századra európai színvonalú írásosság alakult ki északi rokonainknál. E fejlődés fontos mérföldköve a teljes bibliafordítás, amely 1642-ben látott napvilágot.

(Részletesebben magyarul: Bereczki 2000: 85–90. A bőséges finn szakirodalmából ld. pl. Häkkinen 1994; Lehtikoinen–Kiuru 1993; Ikola 1968; 1984.)

Az első **észt** szórványokat Lett Henriknek az 1220-as években íródott krónikája (Henrici Chronicon Livoniae) rejti: ebben kilenc észt személynév és hatvan helynév található, s néhány lív név is felbukkan benne. Észt tulajdonneveket tartalmaz a szintén XIII. századi Liber Census Daniae. Az észtek legrégebbi nyomtatott szövege valószínűleg 1525-ben látott napvilágot, de ez nem maradt fenn, így az első tényleges szövegemlék Simon Wanradt és Johann Koell katekizmusa, 1535-ből. Az Agricolánál is korábbi, 140 oldalas szövegből csak 11 sérült lap őrződött meg. – Az észt irodalmi nyelv a XVII. század harmincas-negyvenes éveiben jött létre. Pontosabban két észt nyelv, mert ebben az időben még külön irodalmi nyelveket dolgoztak ki: az észak-észt Heinrich Stahl, míg a dél-észt Joachim Rossihnius nevéhez fűződik. A XVIII. századtól a dél-észt jelentősége csökkent. Az első észak-észt nyelvtan *Anführung zu der Estnischen Sprach* címmel 1637-ben jelent meg, szerzője Heinrich Stahl, az első dél-észt grammatika pedig 1648-ban látott napvilágot Johann Gutslefftől. Ezeket 1693-ban követte Johann Hornung grammatikája. Az első teljes bibliafordítás 1739-ben jelent meg, Anton Thor Helle gondozásában. Ebben a korban az észt nyelv művelői-fejlesztői elsősorban német származású papok és tudósok voltak, tevékenységük lenyomata a németes helyesírás és a sok német jövevényszó. (Részletesebben: Bereczki 2000: 97–100; Kask 1975: 170–176; Mägieste 1970; Pomozi 1998: 170–171; Viitso 1998: 116–117.)

Az első **lapp** szavak nyomtatásban egy Stephen Burrough nevű tengerészkapitány, felfedező 1557-es útjának eseményeit feldolgozó, 1589-ben *The principal navigations...* címmel megjelent kötetben bukkannak fel. Az első szövegemlék egy 1619-es egyházi énekeskönyv, összeállítója Nicolaus Andreae. A XVII. század egyik legfontosabb munkája Johannes Jonae Tornaeus, az északi lapp nyelvterületen található Torneå (mai finn neve: Tornio) lelkészének *Manuale lapponicum* című, közel ezeroldalas műve (1648). Tornaeus 1643-ban kapta feladatául a Svédországban használatban lévő egyházi kézikönyv, a *Manuale Sveticum* lappra fordítását. Azt is megszabták, hogy olyan nyelvezetre fordítsa, amelyet minél többet értenek, ezért Tornaeus igyekezett a délebbi nyelvjárásokból is minél többet meríteni. Két évtizeddel később, 1669-ben látott napvilágot Olaus Stephani Graan *Manuale lapponicum minus* c. műve, umeåi nyelvjárásban. Az első lapp nyelvtan és az első svéd–lapp szótár Per Fjellström nevéhez fűződik (1738), ezek szintén az umeåi dialek-

tuson alapultak. Neki köszönhető az Újtestamentum első, 1759-ben megjelent fordítása is. Munkássága nagymértékben hozzájárult a déli-lapp irodalmi nyelv létrejöttéhez. Ezen a nyelvjáráson alapul Erik Lindahl és Johan Öhrling lapp–latin–svéd szótára is (1780). Az északi (torneái) nyelvjárásban jelent meg Henricus Ganander grammatikája (1743). A norvéglapp fontos műve Knud Leem nyelvtana, 1748-ból. (Részletesebben: Lakó 1986: 10–13; Koponen 2010; Korhonen 1981: 53–55; 1988: 267–268.)

*

A volgai és permi finnugorok írásbeliségének kialakulása nagyjából egy időben – mintegy háromszáz évvel ezelőtt – történt (orosz forrásokban szórványok a XV. századtól adatolhatók). E nyelvek szókincséről az első részletesebb információk a XVII–XVIII. században jutottak el a cári udvarba (majd azon keresztül nyugatra): a Nagy Péter, később II. Katalin által támogatott expedíciókban részt vevő tudósok egyaránt gyűjtöttek mordvin, csere-misz, votják és zürjén anyagot (meg persze a vizsgálatunk tárgyán kívül eső tatároktól, csuvasoktól és egyéb törökségi népektől is), s a vallási szövegek anyanyelvre fordítása is ugyanazon szemináriumokban, elsősorban Kazanyban és Nyizsnyij Novgorodban zajlott. Az egyes utazók, tudósok (Witsen, Messerschmidt, Strahlenberg, Müller, Fischer, Pallas, Falck és a többiek) munkásságáról részletesen szólok a 3. fejezetben, ebben a részben csak a szikár tények közreadására szorítkozom velük kapcsolatban.

A **cseremisz** írásbeliség megteremtésének első, tétova lépése egy Grigorij Rukotyin nevű kazanyi püspök nevéhez fűződik, aki 1555-ben a vallási szövegek cseremiszre fordítása érdekében saját ábécét hozott létre. Próbálkozása sikertelennek bizonyult, írásrendszere nem terjedt el, gyorsan feledésbe merült.

Az első cseremisz szavak a holland Witsen *Noord en Oost Tartarye* című 1692-es munkájában bukkannak fel. Ez a munka a mordvin nyelvtörténet számára is kiemelkedő jelentőségű (leírását ld. jelen könyv 15–17. oldalán, a mordvin anyag elemzését a 4. fejezetben). A mű második, 1705-ös kiadásában egy cseremisz Miatyánk-fordítás is helyet kapott. D. G. Messerschmidt *Specimen der Zahlen und Sprache Einiger Orientalischen und Siberischen Völker* című (ld. 19. old.), javarészt számneveket közlő jegyzékében cseremisz adatok is szerepelnek. J. E. Fischer a *Sibirische Geschichte*-ben 38, a *Vocabularium Sibiricum*-ban (ld. az 21–22. oldalon) 307 cseremisz szót tüntet fel, ez javarészt megegyezik G. F. Müller anyagával (vö. 19–20. old.). Pallas a *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa* című nagyszabású

munkájában, mint minden általa felvett nyelvből, a cseremiszből is 285 szót ad közre (vö. 23–25. old.).

Az első tulajdonképpeni cseremisiz szövegmélék egy üdvözlő vers, amely 1769-ben jelent meg a két évvel korábban Kazanyba látogató II. Katalin cárnő tiszteletére (hasonló alkalomból született az első mordvin szövegmélék is, ennek részletes elemzését ld. a 6. fejezetben). Írója cirill betűkkel jegyezte le, sok értelemzavaró hibával, emiatt a szöveg felfejtése néhol nehézségekbe ütközik. A kazanyi főkörmányzóság megalapításának tiszteletére 1782-ben Moszkvában jelent meg egy gyűjteményes kötet, melyben egy cseremisiz vers is helyet kapott (e kötetben található az első mordvin vers is, ld. a 7. fejezetben), sok hibával, idegen szórenddel (a párhuzamokat erősíti, hogy a mordvin szöveg is nehezen értelmezhető).

Az első cseremisiz nyelvtan 1775-ben jelent meg Szentpétervárott, az Akadémia gondozásában. Szerzője ugyanaz a Venjamin Pucek-Grigorovič, aki a votják (és csuvas) grammatikának is. A kor szokásainak megfelelően az orosz grammatika keretei közé próbálja szorítani a cseremisiz nyelv jelenségeit, de azért sikerült neki néhány jellemvonást kiemelnie: a nemek hiánya, a az ige kétféle ragozása, a melléknevek ragozhatatlansága, a névutók mondatbeli helye finnugor sajátosság. A kötetben egy kb. ezer szavas szólista is helyet kapott, szavainak egy része mára már archaikusnak számít.

A század vége felé két (kéziratban maradt) cseremisiz szótár is elkészült, az egyik, mintegy háromezer szót tartalmazó mezei dialektusban, a másik, hatezer lexémás pedig hegyi nyelvjárásban. (Részletesebben: Bereczki 1990: 3–5; Kovegyajeva 1976: 15–17, 23–24.)

A **votják** nyelvről szóló híradások sorát Strahlenberg kapitány nyitotta, *Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia* c. alapvető művében (ld. jelen könyv 17–18. oldalán) 29 votják szót adott közre. Őt G. F. Müller és J. E. Fischer követte. Utóbbi a *Sibirische Geschichte*-ben 37 votják szót publikált, míg a közelmúltban megjelent szótára közel 300 votják adatot tartalmaz. Kb. 280 szó szerepel Pallas soknyelvű szótárában. 18 szót adott közre Falck (vö. 26–27. old.).

Az első votják szövegmélék egy rövid, négysoros üdvözlő vers, amely 1769-ben jelent meg. Az első mordvin, cseremisiz és votják szövegmélék megjelenési dátumának egybeesése nem a véletlen műve, hiszen a votják verse is abban a kötetben kapott helyet, amelyet a Kazanyba látogató II. Katalin cárnő tiszteletére adtak ki (ld. a cseremisiz szövegmélék között is). Ezt egy tízszoros, hasonló ünnepi alkalomra készült vers (1781), majd egy Miatyánk-fordítás követte (csakúgy, mint a mordvinoknál, ld. a 8. fejezetben).

Csúcs Sándor a legfontosabb XVIII. századi emléknék minősíti V. Pucek-Grigorovič nyelvtanát (1775), melyben egy több ezer szavas, fogalomkörök szerint csoportosított szójegyzék is helyet kapott. Ebben a kézikönyvben a szerző a helyesírás alapjai mellett elsősorban az ige- és névszóragozást mutatja be részletesen. A következő votják grammatika 1786-ban látott napvilágot, szerzője Mihail Mogilin. A könyvben a nyelvtani leírás mellett egy 2100 szavas lista is szerepel. A szótárak közül egy hétezer címszót magában foglaló votják–oroszt kell említenünk Zacharia Krotovtól, 1785-ből. (Részletebben: Csúcs 1990: 7–9, 19–20; Hajdú–Domokos 1978: 216–218; Tyepljasina–Litkin 1976: 115–117.)

Jóval az ózürjén abur írás feledésbe merülése után, a XVIII. század közepén jelennek meg az első **zürjén** szavak a különféle szójegyzékekben. Müller *Sammlung russischer Geschichte* c. munkájában 313 zürjén szó található, Fischer 30 lexémát ad közre, Lepjohin (ld. a 25–26. oldalon) 200 zürjén és 50 permják szót közöl, Pallas soknyelvű szótárában közel 300 szó szerepel.

A zürjén – sem a komi-zürjén, sem a komi-permják – írásbeliség nem olyan gazdag, mint a kazanyi szellemi műhely kisugárzásának bűvkörében élő mordvin, cseremisz és votják, de azért néhány tételt fel lehet sorolni a XVIII. század második felének nyelvelméi közül.

1785-ben készített Antonyin Popov egy mintegy két és fél ezer szót tartalmazó, betűrendben közreadott komi-permják–orosz szójegyzéket, s ebből a korszakból megőrződött egy kéziratos zürjén–orosz szójegyzék (mai terminussal: társalgási zsebkönyv) is, amelyben mintegy kétszáz szó és száz kifejezés kapott helyet.

Ugyancsak Popov nevéhez fűződik az első grammatika is, szintén 1785-ből. A vallásos művek sorát gazdagítja két kéziratos, *Служба божественная* címmel. Az egyik 1779 és 1786 között, a másik a század végén készült. (Részletebben: Rédei 1978: 7–8; Tyepljasina–Litkin 1976: 115–117.)

A távoli Szibériában élő nyelvrokonaink írásbelisége lényegesen fiatalabb. **Vogul** szórványemlékek a XVI–XVII. századi orosz szövegekben bukkannak fel. 1725-ben Messerschmidt 41 szavas (kéziratosban maradt) szójegyzéket állított össze, majd Strahlenberg kapitány korábban említett művében adott közre 25 vogul szót. Őt Fischer és Pallas követte, mintegy 300 szavas szójegyzékekkel.

1736-ból származik I. Kurojedov kéziratos vogul szótára, amely a neves orosz történész, V. Ny. Tatiscsev (ld. jelen könyv 28–29. oldalán) megbízásából készült. Ugyancsak kéziratos formában maradt fenn egy 286 címszót

tartalmazó, latin betűkkel lejegyzett latin–vogul–osztják szótár, amelybe több nyelvjárás anyagát is beledolgozták, ill. egy latin–vogul szótár 1775-ből és egy rövid vogul szótár orosz megfelelőikkel 1785-ből. Habár ezeket az anyagokat még nem nyelvészeti igénnyel állították össze, így is nagyon sok értékes információt tartalmaznak a XVIII. századi vogul nyelvjárásokról. A voltaképpeni, terjedelmesebb nyelvemlékek csak a XIX. században láttak napvilágot, az irodalmi nyelv megteremtésének igénye a XIX. sz. végén merült fel. (Részletesebben: Gulya 1958; Kálmán 1976: 14–16; Rombangyjeva 1976: 233–234.)

Osztják anyagot először Strahlenberg közölt 1730-ban, majd Fischer, Müller és Pallas szójegyzékei következtek. A fentebb említett V. Ny. Tatiscevsz osztják szótárt is szerkesztett az általa kérdőívek segítségével gyűjtetett szóanyagból, ezt az 1768-ban megjelent *История Россiйская* c. monumentális művébe dolgozta bele. (Részletesebben: Honti 1984: 8–9.)

*

Az áttekintés utolsó részéből kiderül, hogy a volgai és a permi nyelvek (és a térség törökségi nyelvei) írásbeliségének kialakulása egyszerre, azonos módon ment végbe. A Pétervárról indított expedíciók minden itt élő népet feltérképeztek, s nemcsak szokásaikról, életvitelükről adtak hírt, hanem nyelvükről is. A másik fontos mozzanat az egyházi iskolák alapítása volt (a két legfontosabb Kazanyban és Nyizsnyij Novgorodban működött), ahol a keresztény vallás terjesztésének egyik eszközeként igyekeztek a liturgikus szövegeket lefordítani a finnugor és a törökségi nyelvekre. Ennek eredményei az egyházi rítusokat, imádságokat, verseket stb. tartalmazó soknyelvű kötetek és a Miatyánk-fordítások (később, a XIX. század első harmadától kezdve pedig a bibliafordítások).

A kartográfus, a kapitány és a püspök

A mordvin nyelvet írni kezdik

A mordvin írásbeliség a többi finnugor nyelvhez hasonlóan rövid, mindössze három évszázados múltra tekint vissza. Az első nyelvelmékek külföldi utazók által lejegyzett szólisták és a papneveldekben, elsősorban a Nyizsnyij Novgorod-i és a kazanyi szemináriumban használatos többnyelvű, vallási tartalmú könyvekben megörökített mordvin prózarészletek, verstöredékek voltak.

Az Orosz Birodalom a XVII–XVIII. században egyre délebbre és keletebbre terjeszkedett, ezzel párhuzamosan megnőtt az igény az óriásira nőtt ország tudományos feltérképezésére. A művelt cárok, I. Péter és II. Katalin által szervezett expedíciók – az 1725-ben alapított akadémia hathatós támogatásával – elkészítették a birodalom földrajzi-topográfiai leírását, rendszerezték a növény- és állatvilágot, s mindezek mellett óriási mennyiségű néprajzi és nyelvi anyagot is gyűjtöttek a keleti végek korábban ismeretlen népeiről, többek között a mordvinokról (részletesebben ld. az előző fejezetben, a 13–16. oldalakon).

I. Szójegyzékek, szótárak, szórványemlékek

1. Az első lépések egy holland tudós, *Nicolaes Witsen* (1641–1717) nevéhez fűződnek. Witsen 1664 és 1667 között Moszkvában, a holland követség munkatársaként az akkori orosz birodalom népeiről gyűjtött néprajzi és nyelvi információkat számos levelezőtársa segítségével, emellett az ő nevéhez fűződik az első hiteles nyugat-európai térkép Szibériáról. Hazatérve politikusi pályára lépett (Amszterdam polgármestere is volt), de a könyv kiadásának gondolata nem hagyta nyugodni, s 25 év múlva (!) sikerült is megjelentetnie az időközben újabb, frissebb adatokkal, ismeretekkel felduzzasztott művét, *Noord en oost Tartarye* címmel,¹ holland nyelven (Amszterdam, 1692). Ek-

¹ A mű teljes címe a kor szokásaink megfelelően hosszú és informatív: Noord en Oost Tartarye, ofte Bondigh ontwerp van eenige dier landen, en volken, zo als voormaels bekennt zyn geweest: benefens vescheide tot noch toe onbekende, en meest noit voorheen beschreve Tartersche en nabuerige gewesten, lantstreken, steden, rivieren, en plaetzen,

kortájt már ő volt hazája egyik legelismertebb orosz-szakértője, akit „az északkeleti világ úttörőjének” neveztek, s aki még Nagy Péter cárral is kapcsolatban állt. A könyve még két kiadást ért meg, 1705-ben és 1785-ben is napvilágot látott,² s közben megjelent franciául, angolul és olaszul is (Bartens 1978: 414–416; Mikola 1975; Zsirai 1994: 483–488).

A kétkötetes mű első részében Witsen a régi forrásokat mutatja be, a másodikban viszont új ismereteket közöl Oroszország népeiről, a Fekete- és Kaszpi-tengertől a Volga-vidéken át Szibériáig és a Csendes-óceán partvidékéig. Ebben a kötetben a szerző a mordvinokkal is foglalkozik, szokásaik, életmódjuk leírása mellett nyelvészeti információkat is közöl (tudjuk róla, hogy az egyik adatközlője a mordvin nemzetiségű Nyikon patriarcha volt): korát jócskán megelőzve arról tudósít, hogy a mordvinok és a cseremiszek rokonságban állnak egymással (ezt ő az al- és felnémetek rokonságához hasonlította). Minket jelen esetben azonban művének 324 szócikket tartalmazó holland–mordvin szójegyzéke érdekel a legjobban. Ebben a részben a szólisták nem ábécérendben, hanem tárgyi-fogalmi csoportokban (évszakok, égitestek, növények, állatok, testrészek stb.) követik egymást. Witsen a mordvin adatokat latin betűs átírásban közli, a holland (német) helyesírást követő transzkripciója – főleg a szibilánsok és affrikáták lejegyzése során – gyakran következetlen. A palatalizációt nem jelöli.

Feoktyisztov vizsgálatai szerint a szójegyzék moksa nyelvjárású (vagy legalábbis a szavainak jelentős része moksa), erről hangtani, mondattani és lexikai bizonyítékok is árulkodnak. Összességében Feoktyisztov arra a következtetésre jut, hogy az elsősorban moksa „interjúalanyok” származási helye a mai Mordvin Köztársaság déli része, ill. a penzai terület északi fertálya lehetett.

A szótáracska közel 40 orosz eredetű lexémát is tartalmaz (ez arról tanúskodik, hogy ez idő tájt már jelentős lehetett az orosz nyelv befolyása), illetve egy tucatnyi török jövevényszó is akad az anyagban. Mivel Witsen gyűjtésé-

in de noorder en oosterlykste gedeelten van Asia en Europa, zo buiten en binnen de rivieren Tanais en Oby, als omtrent de Kaspische, Indische-Ooster, en Swarte Zee gelegen; gelyk de lantschappen Niuche, Dauria, Jesso, Moegalia, Kalmakkia, Tangut, Usbek, Noorder Persie, Georgia, Circassia, Crim, Altin, enz. mitsgaders Tingoesia, Siberia, Samojedia, en andere aan Hare Zaerze Majesteiten Kroon gehoorende heerschappen: met der zelve lant-kaerten zedert nauwkeurigh onderzoek van veele jaren, en eigen ondervindinge beschreven, getekent, en in't licht gegeven. Amsterdam, 1692.

² Ezek a kiadások már az interneten is elérhetők. Az első kiadás lelőhelye: <http://gdz.sub.uni-goettingen.de/dms/load/img/?PPN=PPN340052333>; a többi kiadásé: http://books.google.hu/books?id=_LbLQAAACAAJ&dq=Noord+en+oost+Tartarye&hl=hu&sa=X&ei=bR02T4riIMKe0QWn2Ym7Ag&ved=0CD8Q6AEwAg

nek időszaka egybeesett a Volga-vidéket meghódító orosz hadak erődépítési munkálataival (ez az ún. засечная чепра) és keresztény hittérítő tevékenységével, így cseppet sem meglepő, hogy az orosz jövevénylemek között harcászati és közigazgatási-vallási terminusok is találhatók. (Vö. Feoktysztov 1963: 3–11; 1968b: 107–108; 1971: 13; 1976: 10–15; Mikola 1975: 15–25.)

Witsen szójegyzékének részletes elemzését a 4. fejezetben adom közre.

2. A neves német orvos és természettudós, **Daniel Gottlieb Messerschmidt** (1685–1735) I. Péter kérésére 1720 és 1727 között expedíciót szervezett Szibériába; főként Tobolszk, Krasnojarszk és Irkutszk vidékén gyűjtött felbecsülhetetlen értékű anyagot. A térség állatvilágának feltérképezése, elsősorban a madárvilág rendszerezése mellett sok értékes lelettel (még két mamutfoggal is) gazdagította az akkori idők ismerettárát. A természet világa mellett érdekelték az emberek is, számos néprajzi adatot gyűjtött a szibériai népek szokásairól, hitvilágukról, munkakörülményeikről, ruházatukról stb. Utazását naplóban örökítette meg, amit csak 250 évvel később, 1962 és 1977 között adtak ki Berlinben *Forschungsreise durch Sibirien* címmel.

Messerschmidt nyelvészeti adatokat is gyűjtött, ezt *Specimen der Zahlen und Sprache Einiger Orientalischen und Siberischen Völker* című, kéziratos anyagában örökítette meg, melyben magyar, finn, zürjén, votják, vogul és osztják adatok mellett az utazásai során (Nyizsnyij Novgorodban vagy Kazanyban, expedíciója elején, 1719 szeptemberében) gyűjtött mordvin szavakat is közreadja. Egytől tízig jegyezte fel a számneveket, leírása latin betűs, a transzkripció egyértelműen német indíttatású: *wäxe* 'egy' (mai E³ *vejke*, M *fkä*), *wite* 'öt' (E *veŕe*, M *veŕə*), *ssisfim* 'hét' (E *śisem*, M *śisəm*), *kaime* 'tíz' (E *kemeñ*, M *keməñ*). A kevés nyelvi anyagból nem lehet meghatározni, melyik nyelvjárásból gyűjtött (Feoktysztov 1971: 14–15; 1976: 15–16).

3. A nagy északi háború (1700–1721) döntő ütközete, a poltavai csata (1709) a svédek számára nagyhatalmi álmaik elmúlását hozta, de a (későbbi) finnugor nyelvtudomány nagymértékben gazdagodott általa. A sok svéd hadifogoly egyike, **Philipp Johann von Strahlenberg** (eredeti nevén Tabbert, 1676–1747) Tobolszkba került, és itt élt 1711-től 1721-ig. Ez idő alatt óriási mennyiségű történelmi, földrajzi, néprajzi és nyelvészeti anyagot gyűjtött Kelet-Oroszország népeiről, amit hazatérte után, 1730-ban adott ki német nyelven Stockholmban *Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia*

³ E = erza, M = moksa.

címmel⁴ (műve 1736-ban angolul, 1757-ben franciául és 1780-ban spanyolul is megjelent).⁵ Strahlenberg munkájában az általa „boreo-orientalis”-nak nevezett népeket mutatja be. A vizsgált nyelveket, népeket hat csoportba osztja, melyek közül az elsőbe a finn, magyar, vogul, osztják, mordvin, cseremis, zürjén és votják, a harmadikba pedig a szamojéd „nyelvosztály” tartozik (erről részletesebben: Munkácsi 1882: 289–292; Setälä 1892: 257–259; Zsiri 1994: 484–490).

Strahlenberg nem a Leibniz-féle elvet részesíti előnyben, amely elsősorban a Miatyánk-fordításokra helyezi a hangsúlyt, hanem – mondván, hogy a pogány népek nem tudják a keresztény fogalmakat megnevezni – inkább az alapszókincs elemeit (számnevek, testrésznevek stb.) szedi össze. Gyűjtése a *Tabula Polyglotta* vagy *Harmonia linguarum gentium boreo-orientalium vulgo tatarorum* címet viseli, ebben 60 szót mutat be 32 nyelven. Adattára, sajnos, rengeteg hibát rejt magában, pl. finn *sade* ’eső’ ~ magyar *saude* (?), fi. *sydan* ’szív’ ~ m. *szíwu* stb., emiatt fenntartásokkal kell kezelni. A mordvin anyag hiányos, csak 28 szó szerepel benne (vogul és osztják mindössze 16, csuvas 17, votják 20). Ennek oka, hogy Tobolszkból Moszkvába tartva elvesztette egyik füzetecskéjét. A kevés mordvin szó alapján nem lehet teljes biztonsággal megállapítani nyelvjárási hovatartozásukat, de Feoktyisztov véleménye szerint inkább erzák, olyan dialektusból, amelyben ismeretes volt az *ä* hang.

A mordvin szavak egy része számnév egytől tízig, a többi testrésznév és egyéb alapvető fogalmak megnevezése. E lexémák lejegyzése nem pontos, a német ortográfia hatását mutatja. A számnevek (*wäte*, *kaffta*, *kollma*, *nille*, *wytzs*, *kuta*, *zfifim*, *kaukfim*, *weixim*, *kaime*) csak nyomokban emlékeztetnek a (mai) irodalmi alakokra, de nem jobb a többi példa lejegyzése sem: *PELLI* ’láb’

⁴ Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia, in so weit solches das ganze Russische Reich mit Siberien und der grossen Tartarey in sich begreiffet, in einer historisch-geographischen Beschreibung der alten und neuern Zeiten, und vielen andern unbekannten Nachrichten vorgestellt, nebst einer noch niemahls ans Licht gegebenen Tabula Polyglotta von zwey und dreyszigerley Arten Tartarischer Völcker Sprachen und einem Kalmuckischen Vocabulario, sonderlich aber einer grossen richtigen Land-Charte von den benannten Ländern und andern verschiedenen Kupfferstichen, so die Asiatisch-Scythische Antiquität berteffen; Bey Gelegenheit der Schwedischen Krieger-Gefangenschaft in Russland, aus eigener sorgfältigen Erkundigung, auf denen verstateten weiten Reisen zusammen gebracht und ausgefertiget von Philipp Iohann von Strahlenberg. Stockholm, in Verlegung des Autoris. Stockholm, 1730.

⁵ A mű interneten is elérhető: http://books.google.hu/books/about/Das_Nord_und_Ostliche_Theil_von_Europa_u.html?id=EPMOAAAAQAAJ&redir_esc=y – Ld. még a *Studia Uralo-Altaica* 8. kötetét (1975).

(ma: *pil'ge*), *pills* 'fűl' (*pi'le*), *katti* 'kéz' (*ked'*), *pretzier* 'haj' (*pračer*). A palatalizációt nem jelöli: *loman* 'ember' (mai alak: *lomañ*), *nille* 'négy' (*ñile*), *silms* 'szem' (ma: *šel'me*) stb. (Feoktyisztoz 1963: 11–12; 1971: 13–14; 1976: 16–18.)

4. A XVIII. század elején a hatalmassá nőtt Oroszország népeiről egyre több információ látott napvilágot, egyre többen jutottak el a birodalom távoli, egzotikusnak tűnő helyeire. Az ismeretlen helyek, népek és nyelvek leírásában döntő jelentősége volt a Pétervári Tudományos Akadémia megalapításának 1725-ben.⁶ Nagy Péter külföldi szakembereket, elsősorban természettudósokat hívott be az országba, akik 1719-től számos expedíciót indítottak a távoli végek felé.

Az ún. második kamcsatkai expedíció (1733–43) a finnugrisztika szempontjából is fontos volt (az első, 1725–28 közötti vállalkozáshoz hasonlóan ezt is a dán Vitus Bering vezette, akiről később az Oroszország és Alaszka közötti szorost is elnevezték). A felfedezők eljutottak Amerikába, de a mi szempontunkból lényegesen fontosabb, hogy az expedíció egyik ún. szárazföldi részlege a Volga-vidéki és a szibériai népektől gyűjtött anyagokat, Kazanytól Szibéria felé haladva. Ennek a csoportnak a tagja volt 1733 és 1738 között **Gerhard Friedrich Müller** (1705–1783), aki 1733 őszén érkezett Kazanyba, s a helyi kormányzóság jó szervezésének köszönhetően rövid idő alatt jelentős nyelvi és néprajzi anyagot gyűjtött a környéken élő finnugor és törökségi népektől, amit 1743-ban foglalt könyv formába, de csak 1791-ben látott napvilágot nyomtatásban *Описания живущих в Казанской губернии языческих народов* címmel.⁷

A kötet második része egy cirill betűs, nyolcnyelvű – az orosz címszavak mellett tatár, cseremis, csuvas, votják, komi-permják, komi-zürjén és mordvin – szótár, két oldalon nyolc hasábkba rendezve. – Müller 1738-ban, betegsége miatt, visszatért Pétervárra. Expedíciója eredményét *Sammlung Russi-*

⁶ S ugyancsak fontos volt a könyvnyomtatás elterjedése: Moszkvában 1583 óta adtak ki könyveket, Pétervárott 1711-ben alapították a Szentpétervári Tipográfiát, majd ennek utódjaként 1727-ben nyílt meg az akadémia nyomdája.

⁷ *Описания живущих в Казанской губернии языческих народов, яко то черемис, чуваш и вотяков, с показанием их жительства, политического учреждения телесных и душевных дарований, какое платье носят, от чего и чем питаются, о их торгах и промыслах, каким языком говорят, о художествах и науках, о естественном и вымышленном их языческом законе, також о всех употребительных у них обрядах, нравах и обычаях, с приложением многочисленных слов на семи разных языках, как-то: на казанско-татарском, черемисском, чувашском, вотяцком, мордовском, пермском и зырянском, и приобщенным переводом господней молитвы Отче наш на черемисском и чувашском языках. Санкт-Петербург, 1791.*

scher Geschichte című nagyívű művében foglalta össze, ami megalapozta történeti tekintélyét.

Müller szótárának mordvin anyaga 313 szót tartalmaz,⁸ javarészt erza adatokat, az /ŋ/ hangot ismerő nyelvjárásból: *килингъ* 'nyírfa' (mai irodalmi erza: *килей*, nyelvjárási *киленг*), *тенгзера* 'búza' (*товзюро*, *тонгзюро*). (Feoktjiszto 1963: 12–22; 1971: 16–17; 1976: 85–88.)

A listát átolvasva a következő ortográfiai megjegyzéseket tehetjük. A mordvin szavakat alapvetően a cirill betűkészletre támaszkodva, az orosz helyesírás elvei szerint jegyzi le: a mordvinban is használja a keményjelet, pl. *атякишъ* 'kakas' (mai alak: *атякиш*), *ярмакъ* 'pénz' (*ярмак*), *венчъ* 'csónak' (*венч*), még a palatalizált mássalhangzó után is: *ломанъ* 'ember' (mai alak: *ломань*), *мейтеръ* 'lány' (*мейтерь*). Néha a mordvinban is használja az orosz *ѣ* betűt: *пакъѣ* 'mező' (*пакся*), *понедѣльникъ* 'hétfő'. A palatalizációt Müller a szó elején igyekszik jelölni, még az ún. páratlan mássalhangzók után is, beiktatva egy lágyságjelet vagy éppenséggel egy *i* betűt: *вьедѣ* 'víz' (mai alak: *ведѣ*), *вьете* 'öt' (*вете*), *къевѣ* 'kő' (*кев*), *пъенге* 'hasábfű' (*пенге*), *сьедей* 'szív' (*седей*); *киель* 'nyelv' (*кель*), *ниель* 'felhő' (*нель*) – de ez néha elmarad: *ниле* 'fűl' (*ниле*), *нильге* 'láb' (*нильге*), vagy keményjellel lesz belőle: *сье* 'ezüst' (*сия*). A szóeleji palatalizációt mássalhangzó-kettőzéssel jelzi: *ссьельме* 'szem' (*сельме*), *ссузимъ* 'hét' (*сисем*), *ссьяда* 'száz' (*сядо*).

Ami a szókincset illeti, a témakörök változatosak: természeti jelenségek, térszínformák, napszakok, a hét napjai, fémek, ásványok, emberek megnevezése, rokoni viszonyok, testrészek, ruhadarabok, háztartási eszközök, bútorok, állatnevek, növénynevek; néhány ige (infinitivusi és egyes szám első személyű alakok, egy-két paradigma indicativus praesensben), néhány melléknév, a végén pedig a számnevek egytől húszig, majd a tízesek és a kerek számok millióig. Az anyagban viszonylag kevés orosz jövevényszó található.

5. Müller munkáját **Johann Eberhard Fischer** (1697–1771) folytatta, aki 1739 és 1747 közötti gyűjtőtevékenységének eredményét, a finnugor népek leírását *Sibirische Geschichte* néven⁹ adta ki (Szentpétervár, 1768; oroszul

⁸ A szótár az interneten is elérhető: <http://international.loc.gov/cgi-bin/ampage?collId=mtfxtx&fileName=txg/g331929031//mtfxtxg331929031.db&recNum=93&itemLink=r%3Fintldl%2Ffmtfront%3A@field%28NUMBER%2B@od1%28mtfxtx%2Bg331929031%29%29&linkText=0>

⁹ *Sibirische Geschichte von der entdeckung Sibiriens bis auf die Eroberung dieses Lands durch die russische Waffen, in den Versammlungen der Akademie der Wissenschaften vorgelesen, und mit genehmhaltung Derselben ans Licht gestellt von Johann Eberhard Fischer. St-Petersburg, 1768, Bd. I–II.*

1774). Ebben, más finnugor nyelvek lexémái mellett, 25 mordvin szó kapott helyet (a mű 163. és 165. oldalán található). Schlözer 1770-ben, Göttingenben megjelentette Fischer cikkgyűjteményét, *Quaestiones Petropolitanae* címmel¹⁰ (Fischer munkásságáról részletesebben: Munkácsi 1882: 292–296; Zsirai 1994: 492–494). Ennek első, *De origine Ungrorum*¹¹ címet viselő részében, a *Tabula harmonica linguae Ungricae cum ceteris linguis Scythicis* című fejezetben nyolc nyelv, nyelvjárás (Ungrica, Vogulica, Kondinica, Fenica, Syrānica, Permica, Votica, Tschermessica, Mordvanica) szólistái is szerepelnek (a mű 25–27. oldalán). Ebben 23 mordvin szó található.

A két műben – átfedésekkel együtt – 38 mordvin lexéma fordul elő. Ezek alapszókinszbeli fogalmi köröket ölelnek fel (számnevek, testrésznevek, természeti jelenségek, néhány állat- és növénynév). A közreadott anyagban mindkét nyelvjárás képviselteti magát, de a szókinszben markánsabbak az erza jegyek: *katka* 'macska' (E *katka*, M *kata*), *pjel* 'felhő' (E *pel*, M *kovəl*), *suda* 'orr' (mai E *sudo*, M *šaLka*), *weigke* 'egy' (E *vejke*, M *fkä*). Moksa jellegű ugyanakkor a *toschen* 'ezer' (M *tožän*, E *toža*), *schufta* 'fa' (M *šufta*, E *čuvto*).

A szavak lejegyzéséről. Az *e* és *ä* betűt egyaránt használja a szerző: *pjel* 'felhő' (ma: *pel*), *wjete* 'öt' (*veŕe*), de: *ssielmä* 'szem' (*šelme*), *kjäv* 'kő' (*kev*). A *ks* hangkapcsolatot az *x* betűvel adja vissza: *kauxa* 'nyolc' (*kavkso*), *weixa* 'kilenc' (*vejkse*); az *s*-t hangkettőzéssel jelöli: *fsifim* 'hét' (*šisem*), *fsjädä* 'száz' (*šado*), hasonlóan a *l*-t: *nille* 'négy' (*niŕe*). A szóeleji palatalizációt Fischer már igyekszik jelölni: *kied* 'kéz' (*ked*), *kjel* 'nyelv' (*kel*), *pjel*, *ssielmä*, *wjete*; a szóbelsejít azonban még nem. Sajátosan német ortográfiai megoldás a *toschen* és a *schufta* *sch*-ja, ill. a *wei* 'éj', *weigke* 'egy', *weixa* 'kilenc', *wjete* 'öt' *w*-je. (Feoktyisztov 1963: 22–23; 1971: 17–18; 1976: 19–21.)

Fischer szótára, a *Vocabularium Sibiricum*¹² csak nemrég jelent meg nyomtatásban,¹³ sokáig csak kéziratos formában létezett. Ez a szótár több mint 50 nyelvből és nyelvjárásból tartalmaz szóanyagot, nyelvenként mint-

¹⁰ Eberhardi Fischeri Quaestiones Petropolitanae I de origine Ungrorum, II de origine Tatarorum, III de diversis Shinarum imperatoris nominibus titulisque, IV de Hyperboeis. Edidit Aug. Ludvicus Schloezer. Göttingen–Gotha (Gottingae et Gothae), imp. Dietrich, 1770.

¹¹ http://books.google.hu/books?id=hOtLAAAcAAJ&pg=PA14&hl=hu&source=gbs_toc_r&cad=4#v=onepage&q&f=false

¹² Vocabularium continens trecenta vocabula triginta quatuor gentium maxima ex parte Sibericarum. 1747.

¹³ Vocabularium Sibiricum (1747). Der etymologisch-vergleichende Anteil. Bearbeitet und herausgegeben von János Gulya. Frankfurt am Main etc. 1995. (Opuscula Fenno-Ugrica Gottingensia VII.)

egy 300 szót; összességében több mint 12 ezer szó fordul elő benne. A latin címszavakat tartalmazó szótárban az uráli nyelvek közül helyet kapott a finn, észt, magyar, mordvin, cseremis, komi-zürjén és komi-permják, votják, vogul, osztják, jurák (ez utóbbi háromból több nyelvjárás is), szölkup és az akkor még élő kamassz. A Müller munkáját folytató Fischer részletes útmutatót örökölt elődjétől-mesterétől, nemcsak az etnográfiai gyűjtésre vonatkozóan, hanem a szótár szerkesztési elveit – sőt, latin szócikkeit – illetően is. A szótár anyagát Schlözer kérésére Fischer átadta a göttingeni egyetemnek. Ez a kéziratot anyag szolgált aztán Schlözer nyelvészeti munkáinak egyik forrásául. (A szótárról bővebben Gulya 1983; Zaicz 1997.)

A szótár latin betűs transzkripcióval lejegyzett mordvin anyaga 277 tételt tartalmaz, javarészt erza adatokat. Az anyagot Fischer a német helyesírás szerint adta közre, pl. *kümen-toscht* 'tízezer' (ma: *kemen'tožat*), *tschudi-wied* 'folyó-víz = folyó' (*čud'i ved'*), *sūwel* 'hús' (*sivel'*), *wälä* 'falú' (*vele*) (Feoktyiszov 1968a: 86–88). Az is megállapítható, hogy – Müller szótárához hasonlóan – az /ŋ/ hangot ismerő nyelvjárásból is szerepelnek benne szavak: *kiling* 'nyírfa' (mai irodalmi *kiľej*), *tongsöra* 'búza' (*tovsuro*). Néhány moksa típusú lexéma is felbukkan: *loftza* 'tej' (M *lofca*, E *lovso*), *schufta* 'fa' (M *šufta*, E *čuvto*). A palatalizáció jelölésében sem következetes, ld. például *inne-vied* 'tenger' (E *ine* 'nagy' + *ved'* 'víz'). A szövegben előfordul a Volga helyi moksa neve, a Rav is, *Rau* formában.

6. Az Orenburgi Kormányzóság abban az időben igen nagy kiterjedésű volt, Baskíriától a Kaszpi-tengerig, Tobolszktól a Volgáig húzódott, sok nép lakta ezt a területet. Az orenburgi kormányzói hivatalban dolgozó **Pjotr Ivanovics Ricskov** (1712–1777)¹⁴ – később a pétervári akadémia első levelező tagja – 1752 és 1755 között végezte el a térség történeti-földrajzi leírását, s jelentette meg mindezt *Топография Оренбургская*¹⁵ című művében, 1762-ben. A mordvinokról és a cseremiszekekről együtt szól szerző a 8–9. fejezetben,¹⁶ lakóterületük, hovatartozásuk és vallási szokásaik leírása során néhány mordvin szót is megemlítve: *Шкай*, *Трякуитай Боасъ*, *Тряктонъ Вактонъ*. Ricskov magyarázata szerint a *Шкай* a mordvin istenség neve. Ez a szó arra

¹⁴ http://kraeved.opck.org/lichnosti/issledovateli_orenburjya/richkov.php

¹⁵ Топография Оренбургская, то есть обстоятельное описание Оренбургской губернии, сочиненное коллежским советником и императорской Академии наук корреспондентом Петром Рычковым. Санкт-Петербург, 1762.

¹⁶ http://epr.ipphil.ru/faily-publikacii/Rychkov_1762.pdf (a mordvin szavak a 182. oldalon fordulnak elő)

7. A tudományos expedíciók a felvilágosult uralkodó, II. Katalin idején is folytatódtak szerte Oroszországban: 1768 és 1774 között a Volga-vidék, az Urál, Szibéria, a messzi Észak vagy éppenséggel a Kaukázus vidékének fel térképezése, a birodalom valódi értékeinek megismerése kiemelt célkitűzése volt a pétervári akadémiának. A gazdag földrajzi és biológiai anyaggyűjtés mellett ezek az utazások a néprajz, a történelem és a nyelvészet terén is óriási fellendülést hoztak. A gyűjtőmunka egyik kiemelkedő egyénisége a berlini születésű **Peter Simon Pallas** (1741–1811), aki eredetileg természettudós, zoológus volt, de jelentős munkát végzett a finnugor nyelvek kutatása terén is. Ő az ún. orenburgi expedíció vezetőjeként tevékenykedett a Volga mentén. Szimbirszk, Orenburg, a Dél-Urál, Dél-Szibéria és a Bajkál-tó vidékén tett utazásának összefoglalása a *Reise durch verschiedene Provinzen des Russischen Reichs*¹⁷ (1771–1776; oroszul *Путешествие по разным провинциям Российской империи*, 1773–1788). Pallas számos mordvin települést felkeresett, köztük a mai fővárost, Szaranszkot, de járt a penzai és a szimbirszki kormányzóság erzák és moksák lakta falvaiban is.

A mi szempontunkból az út során gyűjtött nyelvi anyag a lényeges: Feoktyisztoz az orosz nyelvű változatból 22 mordvin szót (szósort), kifejezést adatolt. Ezek egy része gyógyfű: E *нижелаома тикишедь* (Carduus heterophyllus), M *ейдалонапартъ* (Rubus Saxatilis), *парма-крандасъ* (Comarum palustre), *мушкар-тише* (Betonica), *урумбулутъ* (Adonis Verna); egy része ruházati termék: M *панга* 'női fejdísz', *шуркасъ* 'mellcsat', *цивксъ* 'nyakék', *карксъ* 'öv'; egy vallási terminus: E *насъ*, M *шкай* 'isten'. Egy helyütt a mordvin menyasszonyok neveit sorolja fel: *тятей, мезей, пивей*; egyszer pedig mondattöredéket ír le: M *вотъ тетъ вергасъ уча* 'itt van neked,

25

farkas, egy juh'. Az orosz változat a cirill betűs ortográfia jegyeit követi, a németről, Feoktyisztov elemzése alapján elmondható, hogy a német ortográfiai elveket alkalmazza: *schkai* 'isten' (*škaj*), *tiksche* 'fű' (*t'ikše*), *varma* 'szél' (*varma*), *zifks* 'nyakék' (*čifks*) (Feoktyisztov 1963: 31–33; 1971: 19–22; 1976: 43–50).

Pallas nyelvtudományi munkásságának kiemelkedő eredménye a II. Katalin cárnő kezdeményezésére összeállított *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa. Сравнительные словари всех языков и наречий* (1786–87),¹⁸ amelyben 200 (51 európai és 149 ázsiai) nyelven adja meg 285 tárgy, fogalom nevét. Tárgykörei: emberek megnevezése, rokoni viszonyok, testrészek, elvont fogalmak (pl. szerelem, erő, munka, lélek), természeti jelenségek (szél, eső, tűz), napszakok, földrajzi alapfogalmak (folyó, hegy, völgy), növénynevek, állatnevek, színnevek, melléknevek (jó, rossz, gyors, csendes), alapigék (van, eszik, iszik, alszik, visz, szeret), névmások, határozók (itt, most, nélkül), s végül a számnevek.

A kétszáz nyelv között számos finnugor és szamojéd is szerepel: a magyar, finn és észti mellett a karjalai (nyelvjárásokkal), zürjén, votják, csere-misz, vogul és osztják (dialektusokkal) és természetesen a mordvin. Pontosabban két mordvin, mert a 61. nyelvként a mordvin, 62.-ként a moksa van feltüntetve, tehát mordvin néven az erza nyelvjárás szerepel. A kétszáz szóból Pallas csak néhánynak nem adja meg a mordvin megfelelőjét, pl. 'föld', 'homok' (erza), 'tenger', 'erő' (moksa), ill. kissé furcsa módon az évszakok közül csak a 'nyár' megfelelőit tudta kideríteni.

A mordvin adatokat cirill betűkkel, az orosz helyesírási elveknek megfelelően jegyzi le. A kemény- és lágyjelet részben következetesen használja, azaz nem palatális szóvég után az előbbi (*caзорь*¹⁹ 'lánytestvér', ma: *caзор*; *сурть* 'ujjak', ma *сурт*), palatális szóvég után az utóbbit (*вирь* 'erdő', *минь* 'mi'). Sőt, Pallas a szóbelseji palatalizációt is jelöli: *сяльме* 'szem', *гулька* 'galamb'. Néhol azonban következtelen: *техтерь* 'lány' (ma: *тейтерь*), *ломань* 'ember' (*ломань*), ill. *толь* 'tűz' (*тол*), *карксь* 'öv' (*каркс*), *мастырь* 'föld' (*мастор*). Ugyancsak lágyjelet használ az infinitívus lejegyzése során: *симемсь* 'iszik' (ma: *симемс*), *сокамсь* 'szánt' (*сокамс*) stb. Pallas a kor orosz ortográfiai szokásainak megfelelően használja a *ѣ*-ot és az *і* betűt: *лѣмь* 'név' (*лем*), *меумѣ* 'csillag' (*меуме*), *іѣ* 'év' (*ие*).

¹⁸ http://commons.wikimedia.org/w/index.php?title=File:Linguarum_totius_orbis_1.pdf és ..._2.pdf

¹⁹ Amennyiben nem jelölöm a nyelvjárási hovatartozást, az adat az erza dialektusból való.

Az erza adatok valószínűleg *ä-ző* nyelvjárásból (is) származnak, amit Pallas az orosz *я* betűvel ad vissza: *вя* 'éj' (mai irodalmi alak: *ве*), *кявь* 'kő' (*кев*), *няй* 'fog' (*ней*), *мурдя* 'férfi' (*мурде*), vö. még *Е кедь*, *М кядь* 'kéz' (mai alak: *Е кедь*, *М кядь*) – *Е кядь*, *М кедь* 'bőr' (mai alak: *ЕМ кедь*). Az erza szókezdő *ч*-nek a moksában szabályosan *и*- felel meg (például *Е чи*, *М ии* 'nap'), de Pallasnál néha fordítva jelentkezik: *Е шома*, *М чама* 'arc' (ma *Е чама*, *М шама*). Mindezek arról árulkodnak, hogy a szótár anyaga különféle nyelvjárásokból tevődött össze. – A szótárban számos összetett szó is szerepel, ezeket Pallas következetesen egybeírja: *покишварма* 'vihar' (nagy + szél), *чувтокядь* 'fakéreg' (fa + bőr), *сельметурва* 'szemhéj' (szem + ajak).

Ami az alaktant illeti, a névszók néhol többes számban állnak (*сурть* 'ujjak', *лонать* 'falevelek'), néha birtokos személyragot kapnak (*низа* 'felesége', *М авацъ* 'anyja'), s néhányszor a vocativusi forma is szerepel (*авай* < *ава* 'anya', *тятай* < *тятя* (ma: *тетя*) 'apa'). Az igék sorában ritkán ragozott formák is felbukkannak. (Feoktyisztov 1975a: 117–125; 1976: 89–93.)

Pallas szótára összeállítása során sok segítséget kapott a kollégáitól. A neves történész, nyelvész, könyvtáros és újságszerkesztő, L. I. Backmeister 1773-ban, a Nyizsnyij Novgorod-i akadémiai gimnázium inspectoraként felhívást intézett az orosz tudósokhoz, kérve, hogy küldjenek neki minél több „új” nyelven fordításokat az általa megadott mintaszövegek alapján. Backmeister ezzel akart hozzájárulni Pallas szótárkészítő munkájához. A *Речи для перевода на мордовской языкъ* című anyag mordvin része *ä-ző* erza nyelvjárásban készült. E szójegyzék egyrészt számneveket, másrészt olyan „előregyártott” mondatokat tartalmaz, mint például (Feoktyisztov transzkripciójával) *paz a kuli, lomañ eři avol' kuvat'* 'az isten nem hal meg, az ember nem sokáig él'; *miñek kavto pil'geñek, eřva käce väteñ-väteñ surt* 'két lábam van, mindkét kezemen öt-öt ujj'; *sudo kuñčka čamaso* 'az orr az arc közepén van' stb. (Feoktyisztov 1968a: 25–29.)

Az 1783-ban kinevezett Nyizsnyij Novgorod-i kormányzó, Johann Rehbin-der is küldött Pallasnak egy kéziratos szójegyzéket,²⁰ amely 287 orosz lexémának adja meg a tatár, cseremisiz és erza-mordvin megfelelőjét. Ugyanő moksa anyagot²¹ is továbbított, amelyet Pallas szintén bedolgozott szótárába (Feoktyisztov 1968a: 23–25, 92–93).

²⁰ Перевод нижеобъявленных слов теми языками и диалектами, кои употребляются между народами губернии Нижегородскую и Пензенскую населяющими (слова российские по-татарски, по-черемисски, по-мордовски).

²¹ Перевод нижеобъявленных слов мордовским разговором, каков употребляется в Пензенском наместничестве.

8. Ivan Ivanovics Lepjohin (1740–1802), az ún. II. orenburgi expedíció vezetője 1768 és 1772 között dél felé indulva a Volga-vidéket és az orenburgi területet járta be, majd északnak fordulva eljutott Arhangelszkgig. Útja során sok népről készített etnográfiai feljegyzéseket, ezeket négykötetes (részben posztumusz) naplójában jelentette meg, *Дневные записки* címmel²² (1771–1805). Ezt később kiadták németül, és egyes részeit franciául is.

Lepjohin érdeme, hogy az erzák és moksák mellett – elsőként a szakirodalomban – megkülönbözteti a karatájokat is. A mordvinok életmódjának és szokásainak bemutatása kapcsán közel két tucat mordvin szót és három rövidebb szöveget is közreadott, ezeket Feoktysztov részletesen elemezte 1963-as munkájában (23–30). Ennek a szókincsnek jelentős része „ruházati szókincs”: *Е пилексь* ’fülbevaló’, *панарь* ’női ing’, *кексь* ’karkötő’ (ma: *кедьке*), *карксь* ’öv’; *сюрлакь* ’női öv’, *Е сюлгама*, *М шурка* ’mellcsat’, *М каргаужна* ’nyakék’ stb., de a listában szerepel vallási kifejezés, a mára a mordvinból eltűnt, de a cseremiszek által használt *кереметь* ’áldozati hely’, ill. a mordvin nők megnevezése: a legidősebb fiú felesége a *мезява*, a középsőé a *сернява*, a legkisebbé pedig a *вежава*.

A moksa nyelvjárásban íródott szövegek (az íráshibák, egybe- és különírások és a központosítás általam javítva): (1) *Трязя, вядря икабась, максть чаче зюра калдась живота, куць семья, шумара уляза мирь ингалканю, монь, миньгакь ста трямясть*. ’Táplálóm, felső égi isten, adj növekvő gabonát, udvarba jószágot, házba családot, egészséges legyen a világ a jövőben is, így táplálj engem, minket is!’ (2) *Кебеди, валюги каубавась, тряда, ванда, шибавась, кубавась*. ’Felkelő, lemenő holdisten, tápláljatok, óvjatok, napisten, holdisten.’ (3) *Кебеди, валюги шибавась, тряда, ванда, кубавась*. ’Felkelő, lemenő napisten, tápláljatok, óvjatok, holdisten.’

E mondatok részletes elemzését a 4. fejezetben adom közre.

9. Az 5. orenburgi expedíció vezetője, **Johann Peter Falck**, svéd botanikus (1732–1774) az út során Kazanyban meghalt, addigi feljegyzéseit a helyébe lépő neves kollégája, **Johann Gottlieb Georgi** (1729–1802) adta közre három kötetben németül (1785–86, majd 1824–25-ben megjelent oroszul is).²³ Falck anyaga tizennyolc erza-mordvin szót is tartalmaz, kétharmad

²² Дневные записки путешествия доктора и Академии наук адъюнкта Ивана Лепёхина по разным провинциям Российского государства. Санкт-Петербург, 1771–1805.

²³ Herrn Johann Peter Falk Professors der Kräuterkunde beyrn Garten des Russisch-Kaysersl. Medizinischen Kollegiums, auch Mitglieds der freyen Oekonomischen Societät in Petersburg. Beyträge zur Topographischen Kenntniß des russischen Reichs. St. Petersburg. Internetes elérhetősége: http://books.google.co.za/books/about/Beytr%C3%A4ge_zur_

részben növényneveket (күяръ 'uborka', росъ 'rozs', пинеме 'zab', снау 'borsó', канста 'káposzta' stb.), s néhány állatnevet (pl. айгеръ 'csődör', реву 'juh', пина 'kutya') (mai alakok: күяр, росъ, пинеме, кснав, канста, айгор, реве, пине). A szavak egy része orosz és tatár jövevénylelem. Az adatok néhol hibásak, pl. ксазуманъ 'reték' (кушуманъ helyett). (Feoktjisztoz 1963: 33–34; 1976: 33.)

Georgi naplója 1775-ben jelent meg *Bemerkungen einer Reise im Russischen Reiche* címmel Szentpétervárott, majd nem sokkal utána négy kötetben napvilágot látott másik, a néprajztudomány egyik fontos művének számító könyve is, a *Beschreibung aller Nationen des Russischen Reichs*²⁴ (1776–80; ez megjelent oroszul,²⁵ franciául és németül is). Minket leginkább Georgi 1774-es Volga-vidéki utazása érdekel. Könyveiben részletesen szól a mordvinok etnográfiai jellemzőiről, megkülönbözteti az erzákat, a moksákat és a karatájokat, de az első kettő különbségét nem látja nagynak. Kevés nyelvi anyaga van: mintegy három tucatnyi mordvin szót ad közre, elsősorban a szokásaikról, ruházatukról, isteneikről, s néhány pogány nevet is közöl. Ezeket a szavakat javarészt a német ortográfiai elvek szerint jegyzi le: a č helyett például tsch-t ír (tschi = či 'nap'), aj helyett ei (skei 'isten' = škaj), v helyett w (wel 'falú' = velle, wergas 'farkas' = vergiž) áll. A palatalizációt nem jelöli, sem a szóvégen (kar 'bocskor' = kar'), sem a szó belsejében, pl. initschi 'ünnepnap' (szó szerint: nagy nap, mai jelentése 'húsvét') = iněči, atä 'öreg' = at'a, Nikolai) stb. Példaanyagában erza és moksa szavak egyaránt szerepelnek, a nyelv(járás)i hovatartozás egy részét ő maga is jelzi. Anyaga értékes részét képezik a férfi (Trena, Kazai) és női (Lopai, Raksa, Lumzur) nevek, valamint a pogány istenek megnevezései, pl. Tschī pas 'nap isten', Initschi pas 'ünnepnap isten', Purgini 'mennydörgés' (Feoktjisztoz 1963: 34–35; 1976: 33–51).

10. II. Katalin, a felvilágosult cárnő Oroszország térképének összeállítása érdekében is szervez(tet)ett expedíciókat. 1782-ben a szimbirszki kormányzóság feladatául kapta a térség topográfiai leírását, ezt egy bizonyos **T. G.**

topographischen_Kenntniss.html?id=KvMOAAAAQAAJ; oroszul: Записки путешествия академика Фалька. Санкт-Петербург. Interneten: <http://runivers.ru/bookreader/book/58687/#page/118/mode/lup>

²⁴ Beschreibung aller Nationen des Russischen Reichs, ihrer Lebensart, Religion, Gebräuche, Wohnungen, Kleidungen und übrigen Merkwürdigkeiten. Sankt-Peterburg.

²⁵ Описание всех в Российском государстве обитающих народов, также их житейских обрядов, вер, обыкновений, жилищ, одежд и прочих достопамятностей. Санкт-Петербург, 1776–77.

Maszenyickij készítette el. Munkája²⁶ 1785-re készült el, s a rengeteg földrajzi információ mellett sok anyagot tartalmaz a térség népeinek – mordvinok, csuvasok, tatárok és kalmükök – életviteléről, vallásáról. A mordvin anyagban a vallás tárgyköréből felbukkan pl. az *E nac* (ma: *na3*) és *M ukaui* (ma: *ukaui*) 'isten', *масер nac* 'a föld középpontjában élő istenség', *uu-nac* 'a nap istene', *тумо nac* 'a tölgyfa istene' stb. A természeti jelenségek, növények közül: *варма* 'szél', *нуче* 'fenyő', *келу* 'nyírfa' stb. (Feoktysztov 1968a: 90–92.)

A XVIII. századi mordvin szójegyzékek, szótárak egy része kéziratban maradt. Ezek között vannak olyan szólisták, amelyek háttéranyagként készültek Pallas és Müller szótáraihoz (ezeket ld. korábban), vannak néhány száz szavas (két- vagy többnyelvű) anyagok és vannak komolyabb, több ezer szócikket tartalmazó munkák is.

11. A XVIII. sz. elejéről származik egy magyar „alapnyelvű” kéziratot szójegyzék,²⁷ amelyben osztják, vogul, zürjén, tatár és mordvin megfelelők vannak, latin kiegészítéssel. Érdekessége, hogy a rokon nyelvi adatok is latin betűs lejegyzéssel készültek. A listában húsz magyar–erza-mordvin szópár bukkan fel, pl. *menil* (ma: *meñel*) 'menny', *wied* (*ved'*) 'víz', *kjaw* (*käv, kev*) 'kő', *ssjelm* (*šelme*) 'szem', *kjed* (*ked*) 'kéz', *ssidei* (*šed'ej*) 'szív', *wjargess* (*vär'giž*) 'farkas' stb. (Feoktysztov 1968a: 86). A szójegyzék összeállítója ismeretlen, de a mordvin szavak lejegyzése, főként a szóeleji palatalizáció jelölése ugyanazt az ortográfiát követi, amellyel az „expedíciós szótárak” kapcsán foglalkoztunk.

12. A neves orosz történész és földrajztudós, az *История Россійская* s. korszakos mű alkotója, az Urál meghódítója (és névadója), Sztavropol, Perm és Jekatyerinburg megalapítója, **V. Ny. Tatiscsev** (1686–1750) nyelvészeti kérdésekkel is foglalkozott: tervei között szerepelt egy nagyszabású szótár

²⁶ Топографическое описание губернии Симбирской вообще и порознь городов и уездов и обитающих в ней иноязычных народов по запросным пунктам от кабинета ее импер. величества 1784 г. Сочиненное из доставленных сведений о городах от городских магистратов обще с комендантами и городничими, об уездах от нижних земских судов и от разных присутственных мест с приобщением историческим, касательным до страны здешней надорным советником Тимофеем Масленицким 1785 г.

²⁷ Сходство венгерского с остяцким и вогуьским, с пермским и зырянским; и с татарскими языками.

összeállítása, amely Oroszország minden nyelvét magába foglalta volna; erről 1739-ben számolt be az Akadémiának. Ennek a műnek az „előfutára” az a mintegy 500 szavas kézirat, amely csuvas, cseremisz és mordvin anyagot tartalmaz, orosz címszavakkal. A mordvin szavak *ä-ző* erza dialektusból származnak, pl. *мяки* (ma: *меки*) ’méh’, *вяли* (*веле*) ’falu’ *тяхтурь* (*тей-терь*) ’lány’ (Feoktysztov 1968a: 83; 1971: 15–16).

13. A XVIII. század második felében készült még két rövidebb, kéziratos szójegyzék. Az egyik egy bizonyos *Mendier Bekdorin* munkája, melyben 357 orosz címszó kapott helyet, cseremisz, csuvas és erza fordítással; a másik egy 84 szavas erza-mordvin–német szójegyzék (Feoktysztov 1968a: 79, 83).

14. Mintegy 2000 szót tartalmaz az a kéziratos orosz–erza-mordvin szójegyzék, amely a *Слова, взятые из разговоровъ* címet²⁸ viseli. A szólistát a Nyizsnyij Novgorod-i szeminárium diákja, *Grigorij Szimilejszkij* készítette, s minden bizonnyal el is küldte Damaszkín püspöknek (vö. 156. o.). A 130 lekére osztott lista tanítási célokra készült, és a mindennapi élet szókincsét öleli fel. Az anyag sok neologizmust is tartalmaz, például: *инязоронь кардазь* ’a nagyúr udvara = cári udvar’, *олго вядь* ’szalma víz = sör’, *тонавтли ава* ’tanító asszony = tanítónő’, *ашо мацуй* ’fehér liba = hattyú’, *нилице пель иень* ’negyed része az évnek = negyedév’, *ине вядь* ’nagy víz = tenger’. A szólistában rengeteg az orosz jövevényszó, Feoktysztov adatai szerint több mint 160 (Feoktysztov 1968a: 47–52).

15. Ennél is nagyobb terjedelmű a mintegy 2500 szót tartalmazó orosz–erza szójegyzék (*Словарь языка мордовского*) a XVIII. sz. végéről. Szerzője ismeretlen. Ez is az *ä-ző* nyelvjárásból származik (de vannak benne mok-sára jellemző vonások is, pl. *ии* ’nap’, *шочко* ’gerenda’, *содаф* ’ismerős’, *кошф* ’levegő’). Sok archaikus, ma már csak egyes nyelvjárásokban használatos szó lelhető fel benne; viszont kevés orosz jövevényszót tartalmaz (Feoktysztov 1968a: 52–58).

16. A korabeli mordvin lexikográfia csúcsteljesítménye *Damaszkin* (1737–1795) soknyelvű szótára, a *Словарь языков разных народов*.²⁹ Da-

²⁸ Слова, взятые из разговоровъ для перевода на мордовской языкъ. Валть саизь кортамста путумкъсь ярзя кель ланкъсь.

²⁹ Словарь языков разных народов в Нижегородской епархии обитающих, именно россиян, татар, чувашей, мордвы и черемис. По высочайшему соизволению и повелению ее императорского величества премудрой государыни, Екатерины

maszkin (eredeti neve Dimitrij Szemjonov, de iskolai évei alatt Rudnyevként ismerték) nyelvészeti tehetsége már a moszkvai szláv–görög–latin iskolában is megmutatkozott. Ennek elvégzése után, 24 évesen a retorika és a görög nyelv tanára lett. Néhány év múlva, 1765-ben Szentpétervárra hívták, majd egy évre rá Göttingenbe küldték, négy fiatal diák felügyelőjeként. Itt ő is egyetemi előadásokat hallgatott, megtanult németül és franciául, elsajátította az óhébert is, s közben még a Nesztor-krónikát is lefordította németre. Hazatérése után, 1772-ben kinevezték professzorrá. Életének új fejezete 1775-ben köszöntött rá, amikor szerzetesnek állt, felvéve a Damaszkín nevet. Rövidesen a szláv–görög–latin iskola rektora lett, majd püspökké nevezték ki. 1783-tól ő irányította a Nyizsnyij Novgorod-i püspökséget. A helyi szemináriumban jelentős változásokat vezetett be: nagy hangsúlyt fektetett a környék nyelveinek, a tatárnak, a mordvinnak és a csuvasnak az oktatására. A szemináriumban ő indította el az ún. disputákat, melynek során egyházi szövegeket olvastak oroszul, latinul, görögül, németül, franciául és az előbb említett három helyi nyelven. Damaszkín maga is igyekezett elsajátítani ezeket a nyelveket, főleg a mordvinnal foglalkozott behatóan. 1794-ben kegyvesztetté vált, Moszkvába költözött, ott halt meg.

Damaszkín működése egybeesett a már többször emlegetett felvilágosult cárnő, II. Katalin uralkodásának idejével (1762–1796). Katalin szívügyének tekintette Oroszország feltérképezését (ld. az expedíciókat), a birodalom népeinek és nyelveinek leírását. A cárnő Damaszkínt kérte fel arra, hogy készítsen szótárt a Nyizsnyij Novgorod-i püspökség népei által beszélt nyelvekről. A püspök ennek eleget is tett, 1785-ben elkészítette igen vaskos, kétkötetes szótárát. A mű első kötete orosz–tatár–csuvas–erza–mordvin szótár 1038 oldalon, a második rész pedig orosz–cseremisz szójegyzék 746 oldalon. A szóanyag 54 füzetet tesz ki. Az anyag nagyon sokáig kéziratban maradt, két példánya ismeretes, az egyiket Nyizsnyij Novgorodban, a másikat Pétervárott őrzik. A szótár mordvin részét A. P. Feoktyiszto 1971-ben rendezte sajtó alá.³⁰

Алексеевны, императрицы и самодержицы всероссийской. По алфавиту российских слов расположенный и в Нижегородской семинарии от знающих оные языки священников и семинаристов, под присмотром преосвященного Дамаскина епископа Нижегородского и Алатурского сочиненный 1785-го года.

³⁰ Русско–мордовский словарь. Из истории отечественной лексикографии. Москва, 1971. Feoktyiszto a mű elején röviden áttekinti az egyes finnugor nyelvek nyelvelékeit, majd bemutatja a mordvin írásbeliség kezdeteit. A szótári részben, híven megtartván Damaszkín rendszerét, füzetenként adja közre az anyagot, de összevetette a két fellelhető kéziratot, a Nyizsnyij Novgorod-it és a szentpétervárit. Az orosz címszót a

A szótár mindössze hét hónap alatt készült el, ami nemcsak Damaszkín felkészültségére, gyakorlott lexikográfusi tevékenységére utal, hanem valószínűsíti azt is, hogy már meglévő orosz szótármintákat használhatott fel műve összeállítása során, s az is meglehet, hogy az akadémia tagjaként egyéb, még publikálatlan anyagokhoz is hozzájuthatott.

A négyhasábos szótár első oszlopában az orosz (cím)szavak szerepelnek ábécérendben, ezt a tatár, csuvas és erza megfelelőik követik. A szótárban mintegy 11 000 szócikk szerepel, közülük kb. 150-nek nincs mordvin megfelelője.

Damaszkín szólistája a legterjedelmesebb XVIII. századi mordvin nyelvemlék. Az akkori orosz helyesírási elvek alapján készült. A helyesírás kiforrottlanságát jelzi, hogy a /g/ hang lejegyzésére a cirill mellett a latin g betű is felbukkan, az /e/ hang lejegyzésére a cirill *e* és *э* betű egyaránt szolgál, az /ä/ fonémát a szó belsejében a *я* betű jelöli, pl. *няй* 'fog' (ma: *ней*), *кявь* 'kő' (ma: *кев*), a szó elején azonban háromféleképpen is előfordul: *ачкелма* 'vastagság' (ma: *эчкелма*), *ярамо* 'élet' (*эрамо*), *йарявекс* 'szükséges' (ma: *эрявикс*). Természetesen használatos a keményjel is. A palatalizációt Damaszkín a kor helyesírását messze meghaladó pontossággal jelöli: *сюро* 'gabona', *ломанень* 'ember-Gen.', *якиця* 'járó' (a mai alakok ugyanezek), ill. *ярцы* 'eszik', *алтыма* 'ígéret' (ma: *алтамо*), ahol a kemény mássalhangzót az utána következő *ы* jelzi.

A szótár előszavában egy hosszabb mordvin szöveg is szerepel. Ez a szöveg a következőképpen kezdődik (vö. Feoktyisztoz 1976: 65–66, 236): *Инешке пасъ, ванымись. Инешке пасъ, шлямакъ кадъ. Тука монянь ламо цюрать и тяттеръть. Инешке пасъ, тука монянь ламо пандоть сюрорда и нецекъ суро утомоть...* 'Isten, óvj minket. Isten, ne hagyj el engem. Hozz nekem sok fiút és lányt. Isten, hozz nekem sok hegynyi gabonát és töltsd meg a magtárat...'

A mordvin szóanyag egyik grammatikai jellemzője, hogy az infinitívus képzője *-мекс*, *-мкс* és a (mai irodalmi) *-мс*. Feoktyisztoz egy érdekes szóképzési sajátosságra is felhívja a figyelmet: a ma már kevésbé produktív *-лма*, *-лмо* képző itt még gyakran előfordul: *мазылма* 'szépség', *покишлма* 'nagyság', *псилма* 'hőség', *сюдолма* 'átok', *томбалмо* 'mélység', *мутолма*

mordvin megfelelő(k) követi(k), majd ezek latin betűs transzkripciója, a szó szerinti orosz fordításuk, az esetleges íráshibák javítása, s szükség esetén magyarázatok. A szócikkeket más címszavakra történő utalások zárják. Az utolsó füzet Damaszkín 287 szavas orosz–moksza–erza szójegyzéke. A kötetet Feoktyisztoz nagyon hasznos mordvin szómutatóval zárja.

’sűrűség’, *шождылма* ’könnyűség’ – a mai irodalmi alakok: *мазычи, похиолма, пси, сюдома, домкачи* ’mélység’, *тусточи* ’sűrűség’ (*тустолма* ’sűrítmény’), *шождачи*.

A szótárban sok lexikai innovációt is fellelhetünk, pl. or. *ад* ’pokol’ ~ md. *чопыда тарка* ’sötét hely’, *адвокат* ’ügyvéd’ ~ *тявь мялга якиця* ’dolog után járó’, *орёл* ’sas’ ~ *тумо атякиш* ’tölgy kakas’, *пиво* ’sör’ ~ *олга вядь* ’szalma víz’, *женский пол* ~ *авань сыме* ’nőnem’, *мужский пол* ~ *цѣрань сыме* ’hímnem’ stb. (Damaszkin életéről és a szótárról részletesebben ld. Feoktyisztov 1968a: 58–77; 1971: 22–25.)

Damaszkin püspök nyelvújítói tevékenységéről a 10. fejezetben szölok részletesebben.

*

II. Vallási szövegek

A XVIII. századi hittérítés, a keresztény egyház terjeszkedése nyelvi szempontból egyértelműen „nyereséges” volt a finnugor és a törökségi népek számára. A hittérítőket errefelé nem látták szívesen, még annak ellenére sem, hogy a megkeresztelkedőknek adókedvezményeket ígértek. Az erőszakos, gyors ütemű térítést sok helyütt komoly ellenállás fogadta, a Nyizsnyij Novgorod-i járásban élő mordvinok például 1743–44-ben és 1804–1810 között fel is lázadtak ez ellen. A keresztény hit terjesztői azzal szembesültek, hogy az orosz nyelvű istentiszteletek iránt a pogány lakosság semmiféle fogékonyságot nem mutat, ezért a század vége felé elkezdtek különféle liturgikus szövegeket fordítani a helyiek nyelvére. A hittérítés másik „csapásiránya” az iskolák létesítése volt: az első nem orosz nyelvű iskola Kazanyban jött létre 1707-ben. Az intézmény kétéves működés után felfüggesztette tevékenységét, de 1722-ben, több mint két tucat diákkal újraindult. A diákok főként tatár, csuvas, cseremis, mordvin és kalmük nemzetiségűek voltak. A kazanyi és később a Nyizsnyij Novgorod-i tanintézménynek rendkívül nagy szerepe volt a mordvin írásbeliség kialakulásában, fejlődésében (Fábián 2003: 91–92; Feoktyisztov 1976: 115–117).

A Pétervári Akadémia 1769-ben kiadott egy kötetet *Духовная церемония* címmel,³¹ ezek egyházi szövegeket tartalmaztak orosz, latin és görög nyelv-

³¹ Духовная церемония, производившаяся во время всевожденнейшего присутствия ее императорского величества великой государыни премудрейшей монархини и попечительнейшей матери Екатерины Второй в Казани, с приложенным при том словом о несравненном великодушии августейшей императрицы самодержицы Всероссийской, получившей благополучное от прививания оспы выздоровление.

ven, de helyet kapott benne néhány cseremisiz, votják, mordvin, csuvas és tatár versrészlet és prózatöredék is.

Az első mordvin szövegemléket erza nyelvjárásban írták. A nyelvemlék szövege – A. P. Feoktyisztoz (1976: 55–57, 236) olvasatának néhány korrekciójával – a következő: *Вясе минь эрь чистэ кинасынекъ вясе оймсынъ сонсинзэ Пазость, и тынкъ инязорость: сонъ миндянекъ ванкексынъмъ тынь, инязороавась некъ партадо. Тынь лажатадо вясемень минекъ прявейстэ тийме: вясе минь бу пазъ икеле вадрясто эряволнекъ и яла уцяскавсто улелнекъ.* Magyar fordításban: „Mi mindannyian minden nap dicsőítjük teljes lelkünkkel (ő)magát az Istent és Önt,³² cár. Ő nekünk szent, és Ön, cáránya, nagyon jó. Ön óv mindnyájunkat, hogy okosan cselekedjünk, hogy mi Isten előtt mindannyian jól éljünk, és mindig boldogok legyünk.”

A szöveg részletes elemzését a 6. fejezetben adom közre.

1782-ben Moszkvában jelent meg egy hasonló kötet, mordvin, cseremisiz, tatár, votják, csuvas és kalmük anyaggal, *Сочинения в прозе и стихах* címmel.³³ Ennek mordvin része hat nyomtatott sorból áll, ez az első mordvin (rímes) vers, moksa nyelvjárásban. Ennek az oroszról fordított szövegnek a szerzője gyengén tudhatott mordvinul, a vers értelmezése még a kérdéskör (moksa anyanyelvű) szakértőjét, A. P. Feoktyisztozt is nehéz feladat elé állította: csak egy részét tudta interpretálni (1968b: 109–110; 1976: 57–58). – A szöveg elemzését ld. a 7. fejezetben.

A Nyizsnyij Novgorod-i szeminárium ünnepi kötete (*Торжество Нижегородской семинарии*)³⁴ **1787**-ben látott napvilágot, ugyancsak Moszkvában. A korábbiakhoz hasonló felépítésű, az orosz, latin és görög mellett német, francia, ill. tatár, csuvas és mordvin nyelvű szövegeket tartalmaz. Feoktyisztoz (1976: 59–60) ezt az erza szöveget a XVIII. századi mordvin irodalom egyik legsikerültebb alkotásának tartja. Ebben a – viszonylag kevés hi-

³² A többes szám második személyű névmás (ill. a későbbiekben a Pl2 igealakok) használata valószínűleg az orosz szövegkörnyezet hatásának az eredménye (önözés, esetleg a fejedelmi többes kifejezése).

³³ *Сочинения в прозе и стихах, на случай открытия Казанского наместничества, в публичном собрании на разных языках говоренные в тамошней семинарии декабря 26 дня, 1781 года.*

³⁴ *Торжество Нижегородской семинарии о вступлении на всероссийский престол ее императорского величества, благочестивейшей государын императрицы Екатерины Алексеевны, самодержицы всероссийской, по двадцатипятилетнем царствовании ее величества происходившее в оной семинарии июня 30 дня, 1787 года.*

bával lejegyzett – szövegben néhány neologizmus is található, pl. *микиниця* 'eladó = kereskedő, kupec', *рузь мода* 'orosz föld = Oroszország', *тонавтыця* 'tanár', *тонавтыця* 'tanuló', *сіормась кол* 'írásra alkalmas = bölcs'. Elég sok orosz jövevényszó van benne, pl. *уцяска* 'szerencse, boldogság', *солдатсь* 'katona', *слава* 'dicsőség', *церкува* 'templom'. A szöveg ortográfiai sajátossága az /ä/ hang lejegyzése *ia* betűkombinációval: *іарямсь* 'élni' (ma: *эрямс*).

A 133 szavas szöveg eleje (ld. Feoktyisztov 1976: 236): *Мязень вечкевь таркасо, мязень паронь уцяскасо іарцить нѣ ломать, конанень паро инешке Пасъ максне вяльть прявень сіормась колень и эрва тявень содыцянь инязоронь*. Magyar fordításban: „milyen szeretett [= szép] helyen, milyen jó szerencsében élnek azok az emberek, akiknek a jó úristen ad fölöttébb okos, bölcs és minden dolgot tudó cárt”.

Kézírtas formában maradt fenn egy, az eddigiekhez hasonlatos szöveggyűjtemény *Действие Нижегородской духовной семинарии* címmel,³⁵ 1788-ból. Az orosz, görög, latin, német és francia imák, versek és énekek mellett tatár, csuvas, mordvin és cseremiszi szövegeket is lehet olvasni benne. A mordvin szöveg 55 szóból áll, erza nyelvjárásban íródott, a cirill szövegben az /ä/ fonémát *я* betűvel jegyezték le, pl. *вяльть* 'nagyon' (ma: *вельть*) stb. Az orosz *ѣ* nem fordul elő. Az akkori orosz helyesírásnak megfelelően a nem palatalizált szóvégi mássalhangzókat keményjel (*ѣ*) követi. A palatalizációt nem jelölik (Feoktyisztov 1968a: 8–12).

Ugyancsak 1788-ból származik a katekizmus orosz szövege, erza-mordvin fordítással, két hasábba szerkesztve (*Краткій катихизисъ*).³⁶ Ennek a szintén kéziratban megőrződött fordításnak ismerjük a szerzőjét, a szöveg végén meg van nevezve a mordvin származású Ivan Tyihov, a Nyizsnyij Novgorod-i szeminárium hallgatója. Feoktyisztov értékelése szerint ez a szöveg a régi mordvin fordításirodalom egyik kiemelkedő teljesítménye. Az orosz *ѣ* nemcsak az orosz jövevényszavakban bukkan fel (*отвѣтмя* 'felelet'), hanem a mordvin lexémákban is (*нѣезь* 'látva'); az /ä/ fonémát *я* betűvel adják

³⁵ Действие Нижегородской духовной семинарии, происходившее во оной при окончании годичного учения в присутствии Дамаскина, епископа Нижегородского и Алаторского, генерала-губернатора Нижегородского и Пензенского Ивана Михайловича Ребиндера, и прочих знаменитых особ 1788-го года июня 30-го дня.

³⁶ Краткій катихизисъ, переведенный на мордовскій языкъ съ наблюдениемъ російскаго и мордовскаго просторѣчія, ради удобнѣйшаго онаго познанія во пріяхшихъ святое крещеніе.

vissza: *майле* 'után' (ma: *мейле*). A keményjel használata megfelel az orosz szabályoknak. Az infinitivus alakja *-мс/-мокс/-мекс/-мкс*.

Néhány kérdés a 32 oldalas szöveg mordvin részéből: *Кода эряви шач-тыцяненъ эйкакшонзо марто тьянемксъ?* 'Hogyan kell a szülőknek bánni a gyerekekkel?', *Кода эряви эрямксъ мирьденень козяйканзо марто?* 'Hogyan kell élnie a férjnek a feleségével?' (Feoktyisztoz 1968a: 12–18.)

Szintén nagyon fontosnak ítéli Feoktyisztoz (1968a: 32–43) a *Священная исторія*³⁷ mordvin fordítását. Készítője a Nyizsnyij Novgorod-i szeminárium hallgatója, Szemjon Berezovszkij volt, **1790**-ben. A kéziratban fennmaradt mű kérdések és felelet formájában íródott, két hasámban, az elsőben van az orosz, a másodikban a mordvin szöveg, amely az /ä/ fonémát ismerő erza dialektusban készült. A mű legfőbb értéke a sok új szó, melyek egy része ma is használatos. Néhány példa a neologizmusokra: *ванькс* 'szent' (eredetileg: 'tisztá'), *вясе ломать* 'világ' (szó szerint 'minden ember'), *кучиця* 'küldött = apostol', *пазонъ уре* 'isten szolgája = angyal', *наро коинь ломань* 'jó szokású ember = keresztény', *покии тьяв* 'nagy dolog = csoda', *чинь стямо* 'nap kelet' stb.

A *Символь вѣры* című,³⁸ kéziratban maradt anyagot a Nyizsnyij Novgorod-i szeminárium korábban már említett diákja, Grigorij Szimilejszkij készítette **1791**-ben. A kéthasábos mű bal oldali részén az orosz, jobbán pedig az ä-ző dialektusban íródott erza-mordvin szöveg található. Ugyanennek az orosz szövegnek a mordvin fordítását egy retorika szakos diák, Grigorij Novoverov is elkészítette ugyanabban az évben. Szintén ä-ző nyelvjárásban íródott (Feoktyisztoz 1968a: 43–47).

A Nyizsnyij Novgorodi szeminárium ünnepi kötetéhez hasonló felépítésű a kazanyi szeminárium **1795**-ben kiadott könyve (*Торжество Казанской семинарии*),³⁹ orosz, latin, csuvas, tatár és mordvin szövegekkel. Feoktyisztoz (1976: 61–62) vizsgálata szerint ennek moksa nyelvezete a Tatárföldön

³⁷ Священная исторія. Краткими вопросами и отвѣтами сочиненная и переведенная на мордовской языкъ 1790 года марта 14 дня.

³⁸ Символь вѣры. Переведень на мордовской языкъ. Кирдима кямимань, путозь эрзя кель ланксъ.

³⁹ Торжество Казанской семинарии, приносящей святейшего правительствующего синода члену, великому господину высокопреосвященнейшему Амвросию, архиепископу казанскому и свияжскому, милостивому архипастырю, отцу и покровителю своему, в день тезоименитсва усерднейшее поздравление 1795 года.

beszélt kilgyusevo-kirtelinszkiji dialektushoz áll legközelebb. A szöveget, úgy tűnik, egy, a betűvetésben tapasztalatlan ember (talán a szeminárium egyik diákja?) jegyezte le, aki nem volt jártas a mordvin grammatika rejtelmeiben sem, ezért Feoktyisztov így értékeli a munkát: „ennek a szövegnek a mordvin írásbeliség szempontjából semmiféle jelentősége nincs”.

1798 májusában I. Pál cár Nyizsnyij Novgorodba látogatott, ennek tiszteletére adták ki a *Всерадостное торжество* című kötetet,⁴⁰ amelyben a korábbiakban megismert módon, orosz, latin, görög és német vallási szövegek mellett csuvas és mordvin anyag is szerepel. A mordvin szövegben, amely az /ä/ hangot nem ismerő erza nyelvjárásban íródott, több hiba fordul elő (*аксякъ* áll *ансяк* 'csak' helyett, *ой меть* pedig *ойметь* 'leked' helyett stb.). Mivel ez az orosz szöveg szolgál fordítására, nincs különösebb irodalmi értéke, ennek ellenére néhány terminológiai újítást fedezhetünk fel benne, például 'jogar' jelentésben áll a *судямо тарка* 'ítélhely', 'cárság' jelentésben az *инязоро тарка* 'nagyúr hely'; ugyanakkor sok russzizmussal is találkozhatunk: *судямс* 'ítél' < *судить*, *сякой* 'minden' < *всякий*, *оуцо* 'még' < *ещё* stb. (Feoktyisztov 1976: 62–64.)

A XVIII. század vége felé készíthette el a kazanyi akadémia retorika hallgatója, Feodor Beljajev a *Miatyánk* mordvin fordítását (*Молитва Отче нашъ на мордовском языкѣ*). A szöveg olyan erza dialektusban íródott, amelyben ismerték az /ä/ hangot, és amelyet itt is я betűvel jegyezték le. A szöveg eleje: *Тятяй минекъ, кона эрятъ мянель ланксо, улеза святой ляметъ тонъть* (Feoktyisztov 1968a: 20–23).

A szöveg részletes elemzését a 8. fejezetben adom közre.

A fentebb bemutatott szövegek általános jellemzője a szolgálai, néha szó szerinti fordítás, orosz mondatnapi jellemzőkkel. Másik vonásuk, hogy sok bennük a helyesírási-tipográfiai hiba (Feoktyisztov 1976: 65). Meg kell ugyanakkor jegyeznünk, hogy Feoktyisztov átirása sem mindenütt pontos, emiatt (is) szükségszerűnek tűnik elvégezni a korai mordvin nyelvemlékek filológiai elemzését.

⁴⁰ Всерадостное торжество, которым благочестивейшего, самодержавнейшего, великого государя императора Павла Первого по священном миропомазании и короновании на всероссийский императорский престол, совершившемся в 5 день апреля 1797 года, всемилостивейше посещающего Нижний Новгород, благоговейнейше приветствует Нижегородская семинария мая дня 1797 года. Москва, 1797.

*Scholka, schobdava, schumbas*¹

Az első szavak

Az előző, áttekintő fejezetben röviden ismertettem a holland utazó, karto-gráfus Nicolaes Witsen (1641–1717) tevékenységét (17–19. old.). Witsen 1664 és 1667 között az orosz birodalom népeiről gyűjtött néprajzi és nyelvi információkat, e munka eredménye a *Noord en oost Tartarye* című műve, 1692-ből. Ebben az opuszban a mordvinokról is hírt adott, szokásaik, életmódjuk leírása mellett egy 324 szócikket² tartalmazó holland–mordvin szójegyzéket is publikált, ez a kötet 624–627. oldalain található. A szójegyzékben számos összetett szó és néhány szintagma is helyet kapott, ezekben egyes elemek többször is előfordulnak. Összességében a szólistában 312 önálló lexéma fordul elő.³

A továbbiakban erről a szólistáról fogok részletesebben szólni. Feoktyisz-tov a régi mordvin nyelvemlékekkel foglalkozó monográfiájában és cikkeiben röviden bemutatta ezt a szójegyzéket (Feoktyisz-tov 1963: 3–11; 1968b: 107–108; 1971: 13; 1976: 10–15). Szempontrendszerét új elemekkel egészítettem ki, eredményeit igyekszem pontosítani, s néhol felülbírálni.

Witsen könyve az interneten a <http://gdz.sub.uni-goettingen.de/dms/load/img/?PPN=PPN340052333> címen érhető el. Az elemzéshez felhasználtam Mikola Tibor német fordítását⁴ (Mikola 1975: 15–24). A mordvin adatoknak az olvasóközönségre való tekintettel nem az eredeti holland, hanem a Mikola-fordítás német megfelelőjét adom meg, s Witsen helyesírását is egyszerűsítettebb formában adom közre. Az *f* betű⁵ helyett egységesen *s*-t használlok.

¹ *Scholka* 'orr', *schobdava* 'reggel' *schumbas* 'nyúl'.

² Feoktyisz-tov korábbi írásaiban 325 szócikket számolt.

³ Az összetett számneveket – alaki jellemzőik miatt – önálló lexémákként kezelem.

⁴ Mikola szövegközlésében van egy hiba: az eredeti szövegben *ak* 'Mütze' áll, míg nála *ok* alak szerepel.

⁵ Witsen a szó elején és végén *s* betűt használt (pl. *sidi*, *sudja*, *surt*, *schumbas*; *caldas*, *scabas*, *vergas*), a szó belsejében pedig *f*-t (pl. *lifme*, *ofan*, *pfy*, *pijime*). Vizsgálataim szempontjából e betűhasználat irreleváns.

1. Hangtani és ortográfiai kérdések

Witsen adatai moksa nyelvterületről származnak, így – tudtán kívül per sze – a nehezebb feladatot végezte el, hiszen az erza mind fonetikailag, mind ortográfiailag lényegesen egyszerűbb, áttekinthetőbb. Mielőtt Witsen szólis tájának elemzésébe bocsátkoznék, röviden ismertetem a moksa hangrendszer és helyesírás főbb jellegzetességeit, különös tekintettel a cirill betűs átírás nehézségeire, következetlenségeire.

Az irodalmi moksa magánhangzórendszere két többletelemet tartalmaz az erzához képest: az egyik az alsó nyelvállású *ä*, a másik pedig a redukált magánhangzó. Ennek két allofónja van, palatális környezetben *ə*, velárisban pedig *â*. A leíró kézikönyvek és szótárak egy része (pl. Paasonen nagyszótára, Juhász Jenő szótára, Feoktyiszto 1999-es rövid nyelvleírása) megkülönbözteti e két allofónt, mások (pl. Keresztes 1990-es chrestomathiája) nem. A helyzetet bonyolítja, hogy abszolút szóvégen a redukáltak hangsúlytalan, igen rövid *ä*, *ä̃* és *ê* hangként jelennek meg; ezt a helyesírás vagy jelöli vagy nem. Mindezt a kuszaságot tetézi a cirill átírás, ennek következtében a moksa rendkívül távol került az optimálisnak tekinthető egy betű = egy hang, egy hang = egy betű megfeleltetéstől. Nézzük meg Feoktyiszto (1999: 9–15)⁶ és Keresztes (1990: 27–29; 2011: 129–130) alapján a latin betűs lejegyzés és a cirill átírás legfőbb jellegzetességeit! (Vö. még Bartens 1999a: 28–30.)

Az /a/, /o/ és /u/ fonéma cirill grafémája szó elején **a**, **o** és **y**; szó belsejében és szó végén ezek mellett, palatális mássalhangzó után **я**, **ë** és **ю** is. Az /i/ jele kemény mássalhangzó után **ы**, máshol **и**. Az /e/ nem palatális mássalhangzó után **э**, lágy után **е**; szó elején **э** (*эряви* [eravi] 'kell'). A problémát az /ä/ és a redukált okozza. Az /ä/ Paasonennél **ε** és **ä**, Keresztes, Bartens és a többiek lejegyzésében csak **ä**. Ennek cirill megfelelője a szó elején **э** (pl. *эӱ* [äj] 'jég'), a szó belsejében viszont **я** (*кядь* [käd] 'kéz', *тячи* [t'äci] 'ma').

A redukált jele Paasonennél és Bartensnél **ə**, **â** (szó elején és belsejében), **a**, **ä**, **ä̃**, **ǟ**, **ε** és **ê** (szó végén); Keresztesnél viszont egységesen **ə**. Ennek cirill átírása a következő: szó elején és első szótagban nem jelölik (!): *ərnams* 'morgo; bög' – *рнамс*, *mərdams* 'visszatér' – *мрдамс*; második szótagban és szóvégen kemény mássalhangzó után **-o-** (*kandəms* 'visz' – *кандомс*), lágy konzonáns után **-e-** (*moləms* 'megy' – *молемс*).

⁶ A mordvin nyelvészek nagy többségéhez hasonlóan még a kitűnően képzett Feoktyiszto sem volt képes világosan megkülönböztetni a fonémát és a grafémát, áttekintésében pl. a szókezdő *u-* cirill megfelelői között szerepel a *юр* 'gyökér', *юв* 'mag', a szókezdő *o-* alatt a *əфкс* 'mese', *əнол* 'villám', holott ezek egyértelműen szóbeljei vokálisok. Sajnos, ez is jól példázza e szakterület következetlenségeit.

Ha mindezt a cirill betűs átírás felől nézzük, a kép ott is bonyolult: például a **я** betű jelölhet /a/ és /ä/ hangot: *молят* [moľat] 'te mész', *кядь* [käď] 'kéz'; az **е** betű jelölhet /e/, /ä/ és redukált hangot egyaránt: *кев* [kev] 'kő', *лишме* [lišmä] 'ló', *кирнемс* [kirñems] 'feltartóztat'. S ha mindehhez hozzáadjuk, hogy például az /e/ és /ä/ hangok megfeleltetése az egyes alnyelvjárá-sokban nem egyértelmű, egészen kaotikus képet kapunk...

Nézzük meg a például a 'szem' jelentésű szó lejegyzéseit, átíratait: *šelmě*, nyelvjárási alakjai: *šelmă*, *šelmä* (MdWb 2128); *šelmě* (JJ 145); *šelmə* (Keresztes 1990: 150); *šelmä* (Bartens 1999a: 43); *сельме* [šelmä] (Feoktyisztoŭ 1999: 59); *сельме šelmä* (MSS 164); *сельме* (MRV 614).

Az (irodalmi) erza magánhangzó-rendszer cirill átírása lényegesen egyszerűbb, alapvetően megfelel az egy hang = egy betű, egy betű = egy hang elvnek. Az előbbi példánál maradva: *šelme* (MdWb 2128); *šelme* (Keresztes 1990: 150); *šelme* (Bartens 1999a: 43); *сельме* [šelme] (Mészáros 1999: 59); *сельме šelmä* (ESS 149); *сельме* (ERV 578, EMSz 328).

A moksa mássalhangzó-rendszerben az erzához képest öt többlethanggal számolhatunk, ezek: a zöngétlen *J*, *L* és *R*, valamint utóbbi kettő palatalizált párja (*L̥*, *R̥*). E hangok lejegyzése ugyancsak változatos. Paasonen (és nyomdokain haladva Juhász Jenő) *ǰ*, *l̥*, *l̥ʳ*, *r̥* és *r̥ʳ* grafémákkal jelöli őket, Keresztes és Bartens a *J*, *L*, *L̥*, *R*, *R̥* jelölést alkalmazza, míg a cirill betűs átírásban a *ǰx*, *lx*, *l̥x*, *px*, *p̥x* megoldás dívik. Nézzük meg például a 'beszél' jelentésű ige egyes formáit: *kor̥tams* (MdWb 861; JJ 68); *kortams* (Keresztes 1990: 140; Bartens 1999a: 52), *корхтамс kor̥tams* (Feoktyisztoŭ 1999: 55); *корхтамс kor̥tams* (MSS 78); *корхтамс* (MRV 284).

A mordvin mássalhangzó-rendszer két fő oppozíciója a zöngességi és a (dentális hangokat érintő) lágysági korreláció. Előbbi általában nem okozott gondot a szövegek lejegyzőinek, mert anyanyelvükben (holland, svéd, német, orosz) ismeretes ez a megkülönböztető jegy, utóbbin azonban sokáig nagyvonalúan átsiklottak a szólisták összeállítói.

Talán e rövid összefoglalóból is kiviláglik, milyen óriási nehézségeket kellett leküzdeniük a (moksa) mordvin írásbeliség megteremtőinek. Az alábbiakban Witsen hangjelölési megoldásait elemzem. Az első adat Witsené, ezt a Mikola-féle jelentés követi (a könnyebb felhasználhatóság kedvéért megadom a magyar megfelelőket is), a ~ jel után pedig Paasonen nagy nyelvjárási szótárának adata áll (a MdWb lapszámára való utalással).⁷

⁷ A szótár 1990 és 1996 között jelent meg, de szóanyagát Paasonen a XIX–XX. század fordulóján gyűjtötte.

Először általában szólok a szójegyzék értelmezhetőségéről, aztán a más-salhangzókat, majd a magánhangzókat mutatom be. Az adatok közül először a szóeleji pozícióban lévők állnak, őket a szóközépiek és a szóvégiek követik.

A szólista 312 lexemájából 29 olyan szó van, amelyet vagy csak részben tudtam értelmezni,⁸ vagy egyáltalán nem tudtam megfejtetni.⁹

Witsen elég sok **írashibát** ejt, elsősorban a *ñil'e* 'négy' szó lejegyzése nem sikerült neki; a *śel'me* szó írásmódja pedig következetesen *ksel'me*. Példák:

beixa 'neun|kilenc' ~ *veχksa* (2602);

cras 'Stunde|óra' ~ *čas* (221);

kensk 'Pforte|ajtó' ~ *kenkš* (701);

kerlaps 'Handfläche|tenyér' ~ *ked'laps* (1021);

kiel 'Stein|kő' ~ *kev* (730);

kselmed 'Augen|szem' ~ *śel'me* (2128), *kselme kunud* 'Augenbrauen|szemöldök' ~ *śel'me-kuna* (2130), *kselmsnad* 'Augenwimpern|szempilla' ~ *śel'me-ponat* (1745);

kupka 'lang|hosszú' ~ *kuvaka* (983);

lefsk 'Küchlein|csibe' ~ *lefks* (1117);

makta 'Leber|máj' ~ *maksā* (1162);

oczuvazma 'Sturm|vihar' ~ *oču varma* (1416, 2544);

pazaloman 'ein guter Mensch|jó ember' ~ *para lomañ* (1051);

pche 'Brot|kenyér' ~ *kši* (907);

sakan 'Bart|szakáll' ~ *sakal* (1935);

sile 'vier|négy' ~ *ñil'e* (1402), *kemkilia* 'vierzehn|tizennégy' ~ *kəmñil'ajä* (698); *silengemen* 'vierzig|negyven' ~ *ñil'angeməñ* (1402), *pilesiade* 'vierhundert|négy száz' ~ *ñil'ésadä* (1402);

⁸ *kirpakse* 'wüstes Feld|kopár mező' < ?? *kārtams* 'éget' (MdWb 769), *pakše* 'mező' (156); *krackmar* 'Dorn|tövis' < *mař* 'bogyó' (2453); *lecziš* 'verwundet|sebesült (= meglőtt)', *loczisuñ* 'geschossen|lő' < ? *lāčəms* 'lő' (MdWb); *lir* 'kleiner Wald|kis erdő' – valószínűleg íráshiba, a *viř* 'erdő' helyett (2661); *murařdk* 'lesen|olvas' < ?? *morams* 'énekel' (1284); *nuke pelse* 'Südwind|déli szél', *schilmalne pelde* 'Osten|kelet', *schilstam pelde* 'Nordwind|északi szél' < *pel* 'oldal' (1597); *peckpel* 'Nieren|vese' < *pekē* 'has, gyomor' (1592), *pel* 'oldal' (1597); *priařno* 'Oberst|ezredes' < *přavt* 'vezető, előljáró' (1813); *talmaz* 'Knie|térd' < ? *pālmañže* 'térd' (1833); *tisilet* 'Weide|legelő' < *tišē* 'fű' (2402); *vaksiarschamo* 'Panzer|páncél' < *E oršamo* 'ruha' (1463).

⁹ *adaida* 'es ist Zeit|idő van'; *amidu* 'lebt|él'; *baka* 'Kropfgans|golyvás liba'; *bedzo* 'Hinterteil|hátsó rész, ülep'; *kondan* 'Amt|hivatal'; *nuran* 'Schnurrbart|bajusz'; *pecz-keczne sirit* 'Geschrei|lárma'; *pulkschada* 'Mittag|dél; ebéd'; *sala* 'Schelm|bolond'; *senke* 'Daumen|hüvelykujj'; *siloman* 'heilig|szent'; *tukdich* 'Köcher|tegez'; *uf vazma* 'Ruf|kiáltás'; *usve* 'Lanze oder Pike|lándzsa'.

tulda 'Lenz oder Frühjahr | tavasz' ~ *tunda* (2350);
vael 'Stimme | hang' ~ *vajgəɫ* (2529) stb.

A helyesírás kiforratlanságából adódóan vannak olyan szavak, amelyek többféle formában szerepelnek, pl. *jaksama*, *jaksouma* 'hideg'; *jomla*, *jolam*, *jomlj*, *jomlu* 'kicsi'; *kize*, *kise*, *kiase*, *kysa* 'nyár; év'; *oczu*, *ocuz*, *ozu* 'nagy'; *para*, *paro*, *paza* 'jó'; *pisime*, *pisimi* 'eső'; *schobdava*, *schabdava* 'reggel'.

a) Az egyes mássalhangzók lejegyzési módja. Witsennek a legtöbb gondot a szibilánsok és az affrikáták lejegyzése okozza, de meggyűlt a baja a /k/ transliterálásával is. (Az alábbi listában csak a problémás eseteket mutatom be.)

- x* [ks]: *beixa* 'neun | kilenc' ~ *veχksa* (2602), *kafxa* 'acht | nyolc' ~ *kafksä* (655), *kafxagemen* 'achtzig | nyolcvan' ~ *kafksagemeñ* (655), *keveixa* 'neunzehn | tizenkilenc' ~ *keveχksiä* (699), *naxicht* 'sie spielen | játszanak' ~ *nalχksä-* (1314); *janx* 'Reis | rizs' ~ *jamks* (492),¹⁰ *trax* 'Kuh | tehén' ~ *traks* (2334);
- x* [kš]: *pulax* 'Vorderstück | (hátsó) kötény' ~ *pulakš* (1832);
- kx* [ks]: *surkx* 'Ring | gyűrű' ~ *surks* (2058);
- sch* [š]: *scher* 'Haar | haj' ~ *šär* (240), *schobdava* 'früh am Morgen | korán reggel' ~ *šobdava* (279), *schoun* 'Nacken | nyak, tarkó' ~ *šovân* (2244), *schuan* 'kurz | rövid' ~ *šuvañä* (285), *schuar* 'Sand | homok' ~ *šävar* (288), *schy* 'Tag | nap' ~ *ši* (249); *peschte* 'Nuss | mogyoró' ~ *peštē* (1626); *kaschmarasch* 'Luchs | hiúz' ~ *kašmārâš* (643), *osch* 'Stadt | város' ~ *oš* (1472);
- sh* [š]: *shej* 'Morast | mocsár' ~ *šäj* (230), *shufta* 'Baum | fa' ~ *šuftä* (308); *meshte* 'Brust | mell' ~ *mäštä* (1251);
- s* [š]: *sater* 'Zelt | sátor' ~ *ša'tor* (2218), *scabas* 'Gott | isten' ~ *ška-bas* (2236), *sobda* 'dunkel | sötét' ~ *šobda* (278); *alaskat* 'Wallach | herélt ló' ~ *alaša* (31),¹¹ *basné* 'Turm | torony' ~ *bašña* (121), *jaksama* 'Kälte | hideg' ~ *jakšamä* (488), *jolamteste* 'kleine Sterne | kis csillag' ~ *jomla tēštē* (518, 2393), *tise* 'Gras | fű' ~ *tīšä* (2402); *grus* 'Birne | körte' ~ *gruška* (423), *kors* 'Eule | bagoly' ~ *koräš* (858), *otiacks* 'Hahn | kakas' ~ *a'takš* (86). (De három tucatnyi helyen az *s* betű az [s] hangot jelöli!)

¹⁰ Mai jelentése: 'крупa / Graupe(n), Gries, Grütze' (MdWb 492), 'крупa' (MRV 918).

¹¹ Mai elsődleges jelentése: 'лошадь' (MRV 32), de MdWb 31: 'лошадь; мерин / Pferd; Wallach'.

- ch* [š]: *pche* 'Brot | kenyér' ~ *kši* (907); *madicht* 'sie legen | lefekszenek' ~ dial. *Madišt'* (irod. *madâIt'*) (1156), *symicht* 'sie trinken | isznak' ~ dial. *šimâšt'* (irod. *šimâIt'*) (2154), *udicht* 'sie schlafen | alszanak' ~ dial. *udâšt'* (irod. *udâIt'*) (2432);
- z* [c]: *ozu* 'gross | nagy' ~ *oçu* (1416);
- cz* [c]: *oczū* 'gross | nagy' ~ *oçu* (1416);
- tz* [c]: *tzatka* 'Funken | szikra' ~ *ćatkă* (irod. *śatkă*) (2093); *loftze* 'Milch | tej' ~ *loftsă* (1067);
- ts* [c]: *tsocks* 'Nachtigall | fülemüle' ~ *ćokov* (184); *kutskan* 'Falke | sólyom' ~ *kućkan* (917), *jartsacht* 'sie essen | esznek' ~ *jar'ca-* (497);
- ts* [č]: *krents* 'Krähe | varjú' ~ *kraňč* (898);
- sz* [č]: *usza* 'Schaf | juh' ~ *uča* (2425);
- c* [k]: *caldas* 'Hof | udvar' ~ *kaldas* (617), *cobas* 'Mond | hold' ~ *kov-pas* (884),¹² *colma* 'drei | három' ~ *kolmä* (827), *colmagemen* 'dreissig | harminc' ~ *kolmagemān* (828). (De 64 másik szóban *k-* [k-].)
- ck* [k]: *jacksgarga* 'Ente | kacsá' ~ *jakśargă* (487); *otiacks* 'Hahn | kakas' ~ *aťakš* (86);
- l* [L]: *scholka* 'Nase | orr' ~ *šal'ka* (2213),
- r* [R]: *jartsacht* 'sie essen | esznek' ~ *jar'ca-* (497), *korta* 'Gespräch | beszélgetés' ~ *kor'ta-* (862), *kortaki* 'sprechen | beszél' ~ *kor'ta-* (861).

Láthatjuk tehát, hogy a legváltozatosabb (azaz a legproblematisabb) az /š/ és /c/ hang jelölése, Witsen erre az *s*, *sh*, *sch*, *ch*, ill. *z*, *cz*, *tz*, *ts* betűket, betűkombinációkat használta.

Megfigyelhető még ezeken kívül a *-v-* kiesése intervokális helyzetben: *kemaftua* 'zwölf | tizenkettő' ~ *kəmgəftəva* (698), *kemgafxua* 'achtzehn | tizen-nyolc' ~ *kemgafksuwa* (699), *kemgolmuia* 'dreizehn | tizenhárom' ~ *kəmgolmāva* (698), *kemkotua* 'sechzehn | tizenhat' ~ *kemgotuwa* (698); *tua* 'Schwein | disznó' ~ *tuvă* (2358).

b) Zöngéesség szerinti korreláció. Ezt Witsen néhány kivételtől eltekintve jól jelöli (hiszen az anyanyelvében sem okoz gondot). A rossz lejegyzések: *toserō* 'Weizen | búza' ~ *tožər* (2333), *pisime* 'Regen | eső' ~ *pižəmə* (1694), *pusir* 'Blase | hólyag' ~ *puzə* (1872), *kiase*, *kysa* 'Sommer; Jahr | nyár;

¹² Szó szerint: hold-isten.

év' ~ *kizā* (790). – A mordvin nyelvjárásokban az összetett szavak határán zöngésülés jelentkezik. Ezt az 1995-ös helyesírási elvek szerint jelölni szokták (vö. pl. E *lejbrā* 'folyó forrása < *lej* 'folyó' + *prā* 'fej'; *vajgelbe* 'verszta, kilométer' < *vajgel* 'hang' + *pe* 'vég'), de az ingadozás még a mai szövegekben is megfigyelhető. Nem csoda, hogy Witsen sem tudott egységes elveket alkalmazni: *kemsisia* 'siebzehn | tizenhét' ~ *kəmžíšəmgä* (698), *kemkotua* 'sechszehn | tizenhat' ~ *kemgotuva* (698), de *kemgolmuia* 'dreizehn | tizenhárom' ~ *kəmgolmāva* (698), *kəfxagemen* 'achtzig | nyolcvan' ~ *kəfxsagemen* (655), *kəmgafxua* 'achtzehn | tizennyolc' ~ *kəmgafksuva* (699).

c) Palatális korreláció. Ez viszont gondot jelent, Witsen az esetek túlnyomó többségében nem jelöli.

- t* [t']: *teflaf* 'Lunge | tüdő' ~ *t'evlav* (2401), *tise* 'Gras | fű' ~ *t'išə* (2402); *jolamteste* 'kleine Sterne | kis csillag' ~ *jomla t'əšt'ə* (518, 2393), *kemvetia* 'fünfzehn | tizenöt' ~ *kimvet'ijä* (698), *meshte* 'Brust | mell' ~ *mäšt'ä* (1251), *peschte* 'Nuss | mogyoró' ~ *pəšt'ə* (1626), *stir* 'Tochter | lány' ~ *št'ir* (2183), *vete* 'fünf | öt' ~ *vet'ə* (2636); *ilet* 'Abend | este' ~ *il'et* (453);
- d* [d']: *id* 'Kind | gyerek' ~ *id'* (353), *ineved* 'See | tenger' ~ *inəved'* (464), *ked* 'Arm oder Hand | kar; kéz' ~ *käd'* (672), *med* 'Honig | méz' ~ *med'* (1219), *ved* 'Wasser | víz' ~ *ved'* (2585);
- s* [š]: *seks* 'Herbst | ősz' ~ *šokš* (2170), *sidi* 'Herz | szív' ~ *šed'i* (2116), *sisem* 'sieben | hét' ~ *šišəm* (2162), *sormat* 'schreiben | ír' ~ *šormadāms* (2175); *jacksarga* 'Ente | kacska' ~ *jakšarga* (487), *pakse* 'Feld | mező' ~ *pakše* (1506), *kelas* 'Fuchs | róka' ~ *kelaš* (683);
- c* [č]: *kutskan* 'Falke | sólyom' ~ *kučkan* (917), *ozu* 'gross | nagy' ~ *oču* (1416);
- n* [n]: *angil* 'Engel | angyal' ~ *ańgəl* (44), *basné* 'Turm | torony' ~ *bašňa* (121), *ineved* 'See | tenger' ~ *inəved'* (464), *kone* 'Stirne | homlok' ~ *końä* (846), *menel* 'Himmel | menny' ~ *meńəl'* (1239), *pine* 'Hund | kutya' ~ *pińe* (1671); *kotagemen* 'sechszig | hatvan' ~ *kodgeməń* (880), *loman* 'Mensch | ember' ~ *lomań* (1051), *narman* 'Sperling | veréb' ~ *narməń* (1327),¹³ *suman* 'Rock | kabát' ~ *sumań* (2053);

¹³ Mai jelentése: 'птица' (MRV 406).

- l* [f]: *lej* 'Tal | völgy' ~ *ʔej* (1099),¹⁴ *ale* 'Mann | férfi' ~ *aʔe* (35), *gule* 'Taube | galamb' ~ *gulʔka* (429), *ili* 'Zweig | ág' ~ *iʔi* (454), *keli* 'weit | széles' ~ *keʔi* (687), *ozuvele* 'Markflecken | mezőváros, vásárhely' ~ *oçuveʔē* (2613),¹⁵ *piled* 'Ohren | fül (plur.)' ~ *piʔe* (1660), *pilkt* 'Füsse | láb (plur.)' ~ *piʔge* (1664), *menel* 'Himmel | menny' ~ *meñəlʔ* (1239), *kel* 'Zunge | nyelv' ~ *keʔ* (683);
- r* [f]: *avardiche* 'sie schreien | kiabálnak, jajgatnak'¹⁶ ~ *avaʔdʔə-* (92), *mar* 'Apfel | alma' ~ *maʔ* (2543), *stir* 'Tochter oder Jungfrau | lány' ~ *štir* (2183).

Néhány esetben Witsen viszont mégiscsak jelöli a palatalizációt. Mivel a mellékjeleket nem ismerte, nem használta, más megoldáshoz folyamodott: a *czy*, *dj*, *si*, *sy*, *ti* és *ri* mássalhangzó-kombinációkat alkalmazta: *tuczy* 'Wolke | felhő' ~ *tučä* (2340), *nudje* 'Bambusrohr | bambuszsnád' ~ *ñuđi* (1360),¹⁷ *sudja* 'Richter | bíró' ~ *sudʒä* (2044), *siade* 'hundert | száz' ~ *śadä* (2083), *symicht* 'sie trinken | isznak' ~ *śimə-* (2154), *psy* 'heiss | forró' ~ *pśi* (1656), *kertiaks* 'Schwalbe | fecske' ~ *kəʔʔaks* (743), *stias* 'sie stehen auf | felkelnek' ~ *štʔa-* (2179), *variad* 'Nasenloch | orrlyuk' ~ *vaʔe* (2551).¹⁸ Talán a szóeleji *ś-* lágyágát akarta jelölni a *suilot* 'Därme | bél (plur.)' ~ *śulä* (2194) alakban.

d) A magánhangzók sorában a legnagyobb problémát természetesen a nem teljes értékű hangok lejegyzése okozta. Ezt jól mutatja, hogy a **szóbelseji redukáltak** visszaadására Witsen négy magánhangzót is felhasznált:

- a* [ə]: *iondal* 'Blitz | villám' ~ *jondəl* (526), *kaschmarasch* 'Luchs | hiúz' ~ *kašmārəš* (643), *kema* 'zehn | tíz' ~ *keməñ* (698), *kopa* 'Rücken | hát' ~ *kopər* (854), *narman* 'Sperling | veréb' ~ *narməñ* (1327);
- e* [ə]: *airger* 'Hengst | csődör, mén' ~ *ajgər* (15), *colmagemen* 'dreissig | harminc' ~ *kolməgeməñ* (828), *kotagemen* 'sechszig | hatvan' ~ *kodgeməñ* (880), *menel* 'Himmel | menny' ~ *meñəlʔ* (1239);
- i* [ə]: *angil* 'Engel | angyal' ~ *añgəl* (44), *azir* 'Herr | úr' ~ *azər* (100), *kirga* 'Kehle | torok' ~ *kərga* (765);

¹⁴ Mai jelentése: 'река; овар / Fluss; Schlucht' (MdWb 1099); 'река, речка; овар' (MRV 351).

¹⁵ Szó szerint: nagy falu.

¹⁶ Helyesen: *avardicht*. Mai jelentése: 'плакать' (MdWb 92); 'плакать, рыдать' (MRV 22).

¹⁷ Mai jelentése: 'камыш, трость, тростник / Rohr, Schilfrohr' (MdWb 1360); 'тростник' (MRV 424).

¹⁸ Mai jelentése: 'дыра, пропеха' (MRV 94).

u [ə]: *schuar* 'Sand | homok' ~ *ššvar* (288) (de itt számolhatunk egy *švar* alakkal is).

e) **A szóvégi redukáltakat** Witsen szintén nem jelöli, a később Paa-sonennél megkülönböztetett *a*, *â*, *ε*, *ě*, *ă*, *ǣ* helyett nála még egységesen **-e** és **-a** szerepel: *kiase* 'Sommer | nyár' ~ *kiză* (790), *peschte* 'Nuss | mogyoró' ~ *peštē* (1626), *pine* 'Hund | kutya' ~ *piñe* (1671), *siade* 'hundert | száz' ~ *śadă* (2083), *tise* 'Gras | fű' ~ *tīšă* (2402), *vete* 'fünf | öt' ~ *vetă* (2636); *kafxa* 'acht | nyolc' ~ *kafksă* (655), *kota* 'sechs | hat' ~ *kotă* (880), *kurga* 'Mund | száj' ~ *kurgă* (965), *kysa* 'Jahr | év' ~ *kiză* (790), *ofta* 'Bär | medve' ~ *oftă* (1478), *panda* 'Berg | hegy' ~ *pandă* (1522).

2. A szókinsz szemantikai csoportjai

Witsen szólistájának elemei nem betűrend szerint rendezve, hanem – a kor szokásainak megfelelően – tematikus csoportosításban sorjáznak egymás után. A főbb csoportok (a Witsen által felállított sorrendben):

- vallási fogalmak: isten, angyal, szent;
- természeti jelenségek, térszínformák: menny, felhő, nap, hold, csillag, eső, hó, mennydörgés, villám, szél, vihar, jégeső, föld, víz, tűz, homok, mező, fű, fa, ág, bokor, mocsár, hegy, völgy;
- növénynevek: ribizli, mogyoró, alma, körte;
- életvitel: város, falu, templom, udvar, szoba, torony, ajtó;
- fegyverek: ágyú, muskéta, nyíl, tegez, kard, lándzsa, kés, pajzs, páncél;
- emberek: ember, férfi, nő, fiú, lány, gyerek, jobbágy, szolgál;
- testrészek: homlok, szem, szemöldök, szempilla, orr, száj, fog, nyelv, ajak, arc, fül, szakáll, bajusz, haj, torok, nyak, kar; ujj, tenyér, könyök, mell, szív, máj, tüdő, gyomor, hát, láb, térd;
- társadalmi berendezkedés: hivatal, király, úr, herceg, hadvezér, tanácsnok, kapitány, bíró;
- ruha: sapka, kabát, nadrág, csizma, ing, harisnya;
- állatnevek: ló,¹⁹ kanca, csikó, csődör, tehén, bika, üsző, ökör, teve, elefánt, kos, juh, disznó, vaddisznó, szamár, kutya, macska, tigris, hiúz, medve, farkas, róka, nyúl, őz, vadló, oroslán, sólyom, keselyű, bagoly, hattyú, liba, kacs, tyúk, kakas, galamb, varjú, veréb, denevér, daru, fecske, hal, tokhal, csuka;

¹⁹ Ld. továbbá: nyereg, kengyel, kantár.

- étel, ital: só, kenyér, kása, búza, árpa, tej, rizs, méz, sör, pálinka, szőlő;
- napszakok, naptári egységek: korán reggel, dél, este, éj, nap, óra, hónap, év;
- évszakok: nyár, tél, tavasz, ősz;
- égtájak: kelet, nyugat;
- igék: eszik, iszik, játszik, sír, alszik, felkel, olvas, ír, mond, kér, hallgat, beszél;
- melléknevek: forró, hideg, világos, sötét; nagy, kicsi, közepes, széles, hosszú, rövid;
- számnevek: egy, kettő ... tíz, tizenegy ... tizenkilenc, húsz, harminc ... kilencven, száz, kétszáz ... kilencszáz, ezer.

A korabeli szójegyzékek tematikájához képest Witsennél talán kissé túlzott szerepet kap a harcászat, a hadi élet szókincse: a fegyverek különféle típusainak (ágyú, puska; pallos, lándzsa; pajzs, páncél; nyíl, tegez) megnevezése mellett a sereg, hadvezér, ezredes, kapitány, csata és sebesült is ide sorolható.

3. A nyelvjárási hovatartozás kérdése

A bevezetőben, Feoktyisztovra hivatkozva, azt írtam, hogy Witsen szójegyzéke alapvetően moksa anyagot tartalmaz. Nézzük meg kicsit közelebbről, mivel lehet bizonyítani ezt az állítást!

Egy több száz évvel ezelőtt született szöveg nyelvjárási hovatartozását csak nagyon óvatosan lehet meghatározni, hiszen egyrészt az akkori nyelvjárási tagoltságról kevés információ áll rendelkezésünkre, másrészt pedig a mai irodalmi nyelvi adatok sem vetíthetők vissza mechanikusan. Például a mai moksa irodalmi nyelvben a 'lány' jelentésű szó *štír* alakú, míg az erzában *tejtér*. Witsennél szerepel ugyan egy *stir* alak, ebből mégsem következik automatikusan, hogy moksa adatról lenne szó, mivelhogy több erza nyelvjárásban is ismeretes a *štír* (igaz, ezek kevert dialektusok, vö. MdWb 2183).

Mindezek ellenére azonban mégiscsak vannak olyan támpontok, amelyek alapján viszonylag biztosan meg lehet határozni ennek a XVII. századi mordvin anyagnak a dialektális sajátosságait (vö. Feoktyisztov 1976: 10–15).

Amennyiben moksa szövegről van szó, fontos (de a kor ortográfiai bizonytalanságai miatt nem nem perdöntő) kérdés a redukált magánhangzók lejegyzése. A moksa jellegre enged következtetni a szóvégi *-a*, erza alak esetében ugyanis valószínűleg *-o*-val vagy *-e*-vel írta volna le Witsen; például:

Witsen	jelentés	moksa ²⁰	erza	MdWb
<i>beixa</i>	'neun kilenc'	<i>veχksă</i>	<i>vejksē</i>	(2602)
<i>colma</i>	'drei három'	<i>kolmä</i>	<i>kolme</i>	(827)
<i>kafta</i>	'zwei kettő'	<i>kaftă</i>	<i>kavto</i>	(656)
<i>kafxa</i>	'acht nyolc'	<i>kafksă</i>	<i>kavkso</i>	(655)
<i>kota</i>	'sechs hat'	<i>kotă</i>	<i>koto</i>	(880)
<i>kurga</i>	'Mund száj'	<i>kurgă</i>	<i>kurgo</i>	(965)
<i>ofta</i>	'Bär medve'	<i>oftă</i>	<i>ovto</i>	(1478)
<i>panda</i>	'Berg hegy'	<i>pandă</i>	<i>pando</i>	(1522)
<i>sura</i>	'Gerste árpa'	<i>šoră</i>	<i>šuro</i>	(2199)
<i>tzatka</i>	'Funken szikra'	<i>šatkă</i>	<i>šatko</i>	(2093)
<i>valda</i>	'hell világos'	<i>valdă</i>	<i>valdo</i>	(2518)

Ugyancsak a redukáltra gyanakodhatunk az alábbi esetekben:

Witsen	jelentés	moksa	erza	MdWb
<i>loftze</i>	'Milch tej'	<i>loftsă</i>	<i>lovso</i>	(1067)
<i>pakse</i>	'Feld mező'	<i>pakše</i>	<i>pakša</i>	(1506)
<i>pilke pukse</i>	'Wade lábikra'	<i>pukšă</i>	<i>pukšo</i>	(1667)
<i>siade</i>	'hundert száz'	<i>šadă</i>	<i>šado</i>	(2083)
<i>azir</i>	'Herr úr'	<i>azâr</i>	<i>azor</i>	(100)
<i>iondal</i>	'Blitz villám'	<i>jondal</i>	<i>jondol</i>	(526)
<i>narman</i>	'Sperling veréb'	<i>narməń</i>	<i>narmuń</i>	(1327)
<i>travar</i>	'Lippe ajak'	<i>târva</i>	<i>turva</i>	(2354)

Szintén a moksa felé billenti a mérleg nyelvét a szóeleji M š- ~ E č- megfelelés (de ezzel is vigyázni kell, mert az erza nyelvjárások egy részében megfigyelhető az š-, míg a moksa dialektusokban a č-, vö. Keresztes 1988):

Witsen	jelentés	moksa	erza	MdWb
<i>scher</i>	'Haar haj'	<i>šär</i>	<i>čer</i>	(240)
<i>schoun</i>	'Nacken tarkó'	<i>šovəń</i>	<i>čovoń</i>	(2244)
<i>schuan</i>	'kurz rövid'	<i>šuvańä</i>	<i>čovańa</i>	(285)
<i>schuar</i>	'Sand homok'	<i>šəvar</i>	<i>čovar</i>	(288)
<i>schy</i>	'Tag nap'	<i>ši</i>	<i>či</i>	(249)
<i>šej</i>	'Morast mocsár'	<i>šäj</i>	<i>čej</i>	(230)
<i>shufta</i>	'Baum fa'	<i>šuvtă</i>	<i>čuvto</i>	(308)
<i>sobda</i>	'dunkel sötét'	<i>šobda</i>	<i>čop(o)da</i>	(278)

²⁰ A moksa és erza adatok Paasonen nagyszótárából (MdWb) származnak.

Vannak olyan szavak Witsen jegyzékében, amelyek hangalakja vagy szó szerkezete inkább „moksásnak” tekinthető (de természetesen ez sem perdöntő bizonyíték, hiszen például az *ili* ’Zweig | ág’ mai moksa alakja *il’i*, erza irodalmi formája *il’ej*, de kevert erza nyelvjárásokban van *il’i* alakja is, vö. MdWb 454).

Witsen	jelentés	moksa	erza	MdWb
<i>aksikala</i>	’grosser weisser Fisch egy halfajta’	<i>akšă</i>	<i>ašo</i>	(76)
<i>id</i>	’Kind gyerek’	<i>id’</i>	<i>ejd’</i>	(353)
<i>kata</i>	’Katze macska’	<i>kata</i>	<i>katka</i>	(646)
<i>kefkia</i>	’elf tizenegy’	<i>kefkejä</i>	<i>kevejkeje</i>	(698)
<i>keli</i>	’weit széles’	<i>kel’i</i>	<i>ke’lej</i>	(687)
<i>kopa</i>	’Rücken hát’	<i>kopər’, kopa</i>	<i>kopo’r</i>	(854)
<i>kud</i>	’Stube szoba’	<i>kud</i>	<i>kudo</i>	(922)
<i>mar</i>	’Apfel alma’	<i>ma’r</i>	<i>uma’r</i>	(2453)
<i>sidi</i>	’Herz szív’	<i>sed’i</i>	<i>sed’ej</i>	(2116)
<i>stie</i>	’Erdbeere szamóca’	<i>ksti, sti</i>	<i>kistoj</i>	(782)
<i>tise</i>	’Gras fű’	<i>tışə</i>	<i>tikše</i>	(2402)
<i>uke</i>	’ein egy’	<i>fkə</i>	<i>vejke</i>	(2594)
<i>virgas</i>	’Wolf farkas’	<i>və’rgas</i>	<i>ve’rges</i>	(2625)

Perdöntő bizonyítékkul azok a szavak szolgálnak, amelyek csak a moksából adatolhatók, az erzában nincs megfelelőjük.

Witsen	jelentés	moksa	erza	MdWb
<i>Ilet</i>	’Abend este’	<i>il’et</i> ²¹	<i>čokšné</i>	(280, 453)
<i>jomla</i> ²²	’klein kicsi’	<i>jom(b)la</i>	<i>viška</i>	(518, 2639)
<i>kaschmarasch</i>	’Luchs hiúz’	<i>kašmārāš</i>	<i>virkatka</i>	(643)
<i>kelas</i>	’Fuchs róka’	<i>kelaś</i>	<i>riveś</i>	(683, 1923)
<i>kertiaks</i>	’Schwalbe fecske’	<i>kər’ťaks</i>	<i>pižgun</i>	(743, 1696)
<i>ozu</i> ²³	’gross nagy’	<i>oču</i>	<i>inė</i>	(1416, 463)

²¹ am Abend, abends

²² Összetételekben: *jomla azir* ’kleine Fürst | kis herceg’ ~ *jomla azār* – E *viška azor*; *jomluvele* ’Dorf | falu’ ~ *jomla velē* – E *viška vele*.

²³ *ocuzboiar* ’Feldherr | hadvezér’ ~ *oču bojar* – E *inė bojar*; *oczuazir* ’König | király’ ~ *oču azār* – E *inė azor*; *oczuteste* ’grosse Sterne | nagy csillag’ ~ *oču teštē* – E *inė tešte*; *oczuved* ’grosser Fluss | nagy folyó’ ~ *oču ved’* – E *inė ved’*; *ozuvele* ’Markflecken | mezőváros, vásárhely’ ~ *oču velē* – E *inė vele*.

<i>scholka</i>	'Nase orr'	<i>šal'ka</i>	<i>sudo</i>	(2213, 2045)
<i>schumbas</i>	'Hase nyúl'	<i>šumbas</i>	<i>numolo</i>	(1365, 2250)
<i>trax</i>	'Kuh tehén'	<i>traks</i>	<i>skal</i>	(1990, 2334)
<i>vidreu</i>	'Fledermaus denevér'	<i>vənd'raŋ</i>	<i>ked'nemiŋlav</i>	(1390, 2642)

Szintén bizonyító erejűek a grammatikai különbségek. Az erzában *a*, míg a moksában *af* tagadószó használatos. Witsen anyagában két helyen szerepel tagadó alak: *appar kuliaf* 'schlechte Nachricht | rossz hír', ennek erza formája *a paro kul'az* lenne; és *afyrista* 'sie sind nüchtern | nem részeg' (mai alakja: *af i'recta*), melynek erza formája *a i'redež*.

A participium perfectum képzője az erzában *-ž*, a moksában *-f*. Witsen anyagában a fentebb említett *appar kuliaf* mellett előfordul a *para kuliaf* 'gute Nachricht | jó hír' is (vö. erza *kul'az*).

A többes szám harmadik személyű igerag a moksában *-jt'* (egyreszorosokban *-št'*), míg az erzában *-it'*. Witsen néhány igét Pl3 formában ad meg, *-cht* raggal:

Witsen	Jelentés	moksa nyj.	moksa irod.	erza irod.	MdWb
<i>jartsacht</i>	'sie essen esznek'	<i>jarcašt'</i>	<i>jar'cajt'</i>	<i>jarcit'</i>	(497)
<i>naxicht</i>	'sie spielen játszanak'	<i>nalkšičt'</i>	<i>nal'kšijt'</i>	<i>nalksit'</i>	(1314)
<i>symicht</i>	'sie trinken isznak'	<i>šimišt'</i>	<i>šimijt'</i>	<i>šimit'</i>	(2154)
<i>turicht</i>	'sie kämpfen harcolnak'	<i>turišt'</i>	<i>turijt'</i>	<i>turit'</i>	(2418)
<i>udicht</i>	'sie schlafen alszanak'	<i>udišt'</i>	<i>udijt'</i>	<i>udit'</i>	(2432)

A fentebbi összevetés egyes elemei külön-külön nem elegendőek a nyelvjárási hovatartozás meghatározására, ám ha ezeket az alcsoportokat összességében szemléljük, akkor egyértelműen kijelenthetjük, hogy Witsen szójegyzékének adatai moksa nyelvterületről valók. Meg kell azonban azt is emléttetni, hogy a szövegben van egy-két tipikusan „erzás” alak is (pl. *tele* 'Winter | tél' ~ mai moksa *talä*, erza *tele*; *lesed* 'Brassen | dévérkeszeg' ~ M *lošča*, E *lešč*, valamint a *scabas* 'Gott | isten', *sibas* 'Sonne | nap' és *cobas* 'Mond | hold' ~ összetett szavak második eleme, a *pas*, vö. E *paz*, M *pavas*). Ez azt valószínűsíti, hogy Witsen adatközlői között lehetett egy-két erza anyanyelvjárású is.

A nyelvi anyag sokszínűsége miatt elég nehéz meghatározni az adatközlők pontos nyelvjárási hovatartozását. Feoktyisztoŋ (1963: 10) úgy véli, hogy az adatokat elsősorban a Mordvinföldet Moszkvával összekötő főutak mentén gyűjthették. A *kertiaks* 'Schwalbe | fecske', *schumbas* 'Hase | nyúl', *pche* [: kše] 'Brot | kenyér' és *ok* 'Mütze | sapka' szavak alapján arra a következtetésre jut, hogy az „interjúalanyok” a moksa délnyugati dialektusát beszélhet-

ték, e szavak ugyanis csak ebben a nyelvjárásban vannak meg, azaz a gyűjtés legfőbb színhelye a mai Mordvin Köztársaság déli része (a mai inszari, kovilkinói és ruzajevkai járás), ill. a Penzai terület északi fertálya lehetett (Feoktyiszto 1963: 10; 1976: 14). Ezt kiegészíthetjük a többes szám harmadik személyű igealakok bizonyító erejével: a délnyugati dialektus egyik fő jellegzetessége a fentebb bemutatott -št szuffixum, az irodalmi -jt' helyén (vö. Feoktyiszto 1990: LXXXIII).

4. A szólista etimológiai csoportjai

A 312 lexémából 228-nak sikerült az etimológiáját meghatároznom. Mint fentebb láthattuk, Witsen szójegyzékében olyan tematikus csoportok is helyet kaptak, mint például a testrésznevek, az emberek megnevezése, természeti jelenségek, növény- és állatnevek, évszakok, alapigék és -melléknevek, számnevek. Ezek tipikusan az alapszókinsz szemantikai kategóriái, így tehát semmi meglepő nincs abban, hogy az ismert etimológiájú szavak háromnegyede (170 adat) ősi vagy belső keletkezésű. Az orosz eredetűek száma vizsgálataim szerint 38, a tatáré/csuvasé 14.

Uráli eredetű szavak:

Witsen	Jelentés	moksa	alapalak (UEW)
<i>jama</i>	'Brei kása'	<i>jam</i>	<i>jam3</i> 'Brei, Suppe' (90)
<i>kala</i>	'Fisch hal'	<i>kal</i>	<i>kala</i> 'Fisch' (119)
<i>kel</i>	'Zunge nyelv'	<i>kel'</i>	<i>kele</i> 'Zunge, Sprache' (144)
<i>ko</i>	'Monat hónap'	<i>kov</i>	<i>kuŋe</i> 'Mond; Monat' (211)
<i>ozu</i>	'gross nagy'	<i>oču</i>	<i>iču</i> 'Vater' (78)
<i>sidi</i>	'Herz szív'	<i>sed'i</i>	<i>šidä-m3</i> 'Herz' (477)
<i>tol</i>	'Feuer tűz'	<i>tol</i>	<i>tule</i> 'Feuer' (535)
<i>ved</i>	'Wasser víz'	<i>ved'</i>	<i>wete</i> 'Wasser' (570)

Finnugor eredetű szavak:

Witsen	Jelentés	moksa	alapalak (UEW)
<i>colma</i>	'drei három'	<i>kolmä</i>	<i>kolme</i> 'drei' (174)
<i>kafta</i>	'zwei kettő'	<i>kafta</i>	<i>kakta</i> 'zwei' (118)
<i>ked</i> ²⁴	'Arm kar'	<i>käd', ked'</i>	<i>käte</i> 'Hand' (140)

²⁴ 'Pyka' (MRV 311).

<i>kombs</i>	'zwanzig húsz'	<i>komś</i>	<i>kuše</i> 'zwanzig' (224)
<i>kota</i>	'sechs hat'	<i>kotă</i>	<i>kutte</i> 'sechs' (225)
<i>kud</i>	'Stube szoba'	<i>kud</i>	<i>kota</i> 'Zelt, Hütte, Haus' (190)
<i>kupka</i> ²⁵	'lang hosszú'	<i>kuvaka</i>	<i>kawka</i> 'lang' (132)
<i>med</i>	'Honig méz'	<i>med'</i>	<i>mete</i> 'Honig' (273)
<i>menel</i>	'Himmel menny'	<i>meňəl'</i>	<i>miňz</i> 'Himmel' (276)
<i>peke</i>	'Bauch has'	<i>pekě</i>	<i>pikkä</i> 'Magen' (379)
<i>piled</i>	'Ohren fül'	<i>pilě</i>	<i>peljä</i> 'Ohr' (370)
<i>schy</i>	'Tag nap'	<i>ši</i>	<i>kečä</i> 'Kreis, Ring' (141)
<i>seks</i>	'Herbst ősz'	<i>śoks</i>	<i>sikše</i> 'Herbst' (443)
<i>siade</i>	'hundert száz'	<i>śadă</i>	<i>śata</i> 'hundert' (467)
<i>sile</i> ²⁶	'vier négy'	<i>niľě</i>	<i>niľjä</i> 'vier' (315)
<i>tele</i>	'Winter tél'	<i>tală</i>	<i>tälwä</i> 'Winter' (516)
<i>tulda</i>	'Frühjahr tavasz'	<i>tunda</i>	<i>towke</i> 'Frühling' (532)
<i>udicht</i>	'sie schlafen alszanak'	<i>udōms</i>	<i>ođa-</i> 'schlafen' (334)
<i>usza</i>	'Schaf juh'	<i>uča</i>	<i>uče</i> 'Schaf' (541)
<i>vete</i>	'fünf öt'	<i>veľě</i>	<i>witte</i> 'fünf' (577)

Finn-permi eredetű szavak:

Witsen	jelentés	moksa	alapalak (UEW)
<i>kemet</i>	'Stiefel csizma'	<i>kemě</i>	<i>kämä</i> 'Schuh, Stiefel' (650)
<i>kutkan</i>	'Falke sólyom'	<i>kućkan</i>	<i>kočka</i> 'Adler' (668)
<i>peschte</i>	'Nuss mogyoró'	<i>peště</i>	<i>päšk3</i> 'Nuss, Haselnuss' (726)
<i>psy</i>	'heiss forró'	<i>pši</i>	<i>poš3</i> 'heiss' (738)
<i>sal</i>	'Salz só'	<i>sal</i>	<i>sal3</i> 'Salz' (750)
<i>sisem</i>	'sieben hét'	<i>śisəm</i>	<i>śeñcemä</i> 'sieben' (773)
<i>ure</i>	'Sklave szolga'	<i>urä</i>	<i>orja</i> 'Sklave' (721)

Finn-volgai eredetű szavak:

Witsen	jelentés	moksa	alapalak (UEW)
<i>jaksama</i>	'Kälte hideg'	<i>jakšamă</i>	<i>jakša</i> 'kühl, kalt' (631)
<i>keli</i>	'weit széles'	<i>keľi</i>	<i>kiľjä</i> 'weit' (663)
<i>kema</i>	'zehn tíz'	<i>keməň</i>	<i>küme(-ne)</i> 'zehn' (679)
<i>kiase</i>	'Sommer nyár'	<i>kiză</i>	<i>kesä</i> 'Sommer' (660)

²⁵ Íráshiba, valószínűleg a *kuvaka* helyett.

²⁶ Íráshiba, a *nile* helyett.

<i>lej</i> ²⁷	'Tal völgy'	<i>lāj</i>	<i>lākā</i> 'Tal' (685)
<i>loftze</i>	'Milch tej'	<i>loftsā</i>	<i>lūpsā</i> 'Milch' (695)
<i>moda</i>	'Erde föld'	<i>moda</i>	<i>muḍa</i> 'Erde' (705)
<i>shufta</i>	'Baum fa'	<i>šuftā</i>	<i>šukta</i> 'eine Art Baum' (788)
<i>surt</i>	'Finger ujjak'	<i>sur</i>	<i>sormi</i> 'Finger' (765)
<i>tua</i>	'Schwein disznó'	<i>tuvā</i>	<i>tika</i> 'Schwein' (796)
<i>unx</i>	'Wurzel gyökér'	<i>onks</i>	<i>ont3</i> 'Wurzel' (719)

Az anyagban néhány belső keletkezésű (képzett, ill. összetett) szó is helyet kapott, pl. a *-ks* és *-kš* denominális nomenképzőkkel alkotott *janx* 'Reis | rizs' (mai moksa alak: *jamks*) < *jam* 'kása' (MdB 492), *surkx* 'Ring | gyűrű' (*surks*) < *sur* 'ujj' (MdB 2058); *otiacks* 'Hahn | kakas' (*aťakš*) < *aťa* 'férfi; hím' (MdB 86).

Az összetételekre néhány példa (a számneveken kívül):

Witsen	jelentés	moksa	elemei	MdB
<i>ineved</i>	'See tenger'	<i>iñəved</i>	nagy + víz	(464)
<i>iondal</i>	'Blitz villám'	<i>jondəl</i>	oldal + tűz	(526)
<i>kalavaj</i>	'Fischtran halzsír'	<i>kal + vaj</i>	hal + zsiradék	(574, 1431)
<i>kederbakar</i> ²⁸	'Ellbogen könyök'	<i>keñərbakař</i>	könyök + csont	(706, 1504)
<i>kselmsonad</i> ²⁹	'Augenwimpern szempilla'	<i>šelməponat</i>	szem + haj, szőr	(1743, 2131)
<i>odsora</i>	'junger Mann fiatalember'	<i>odčora</i>	fiatal + legény	(187)
<i>pelykysa</i>	'Halbjahr fél év'	<i>pälä-kiza</i>	fél + év	(1605)
<i>scabas</i>	'Gott isten'	<i>škabas</i>	isten + isten	(2236)
<i>sibas</i>	'Sonne nap'	<i>ši-bas</i>	nap + isten	(252)
<i>tolbaly</i>	'Brand égés, tűz (vész)'	<i>tol + pali</i>	tűz + égő	(1516, 2307)
<i>tosero</i>	'Weizen búza'	<i>tožər</i>	mag + köles	(2333)
<i>virmatsj</i>	'Wildgans vadliba'	<i>vəř-mači</i>	erdő + liba	(2663)

(Vö. még a *jomla* és *oču* kezdetű összetételeket, ld. a 21. és 22. lábjegyzetet.)

Witsen anyagában természetesen **jövevényszavak** is felbukkannak. A legrégibb rétegekbe tartoznak a balti és az iráni elemek: *pejel* 'Messer | kés' (mai moksa alakja: *pejəl*) (MdB 1588, Vers 340); *stir* 'Tochter oder Jungfrau | lány' (*štīr*) (MdB 2183, Vers 411); *tozian* 'tausend | ezer' (*ťožan*) (MdB

²⁷ Mai jelentése: 'река, речка; овраг' (MRV 351).

²⁸ Íráshiba, a *kenerbakar* helyett.

²⁹ Íráshiba, a *selmeponad* helyett.

2183, Vers 436) – balti; *virgas* 'Wolf | farkas' (*vérges, vérgíz*) (MdWb 2625, Vers 49) – iráni.³⁰

Nagyobb csoportot tesznek ki a törökségi (tatár, csuvas) jövevényszavak, pl.

Witsen	jelentés	moksa	törökségi	MdWb ³¹
<i>airger</i> ³²	'Hengst csöddör, mén'	<i>ajgâr</i>	< tat. <i>ajyâr</i>	(15)
<i>alaskat</i>	'Wallach herélt ló'	<i>alaša</i>	< tat. <i>alaša</i>	(31)
<i>osal</i>	'nicht herzhafte oder heldenhaft rossz'	<i>osal</i>	< tat. <i>usal</i>	(1469)
<i>pakse</i>	'Feld mező'	<i>pakše</i>	< tat. <i>bakča</i>	(1506)
<i>sakan</i> ³³	'Bart szakáll'	<i>sakal</i>	< tat. <i>sakal</i>	(1935)
<i>suman</i>	'Rock kabát'	<i>sumañ</i>	< csuv. <i>suγman</i>	(2053)
<i>tarat</i>	'Ende eines Zweiges oder Baumes ág'	<i>tarat</i>	< csuv. <i>torat</i>	(2270)
<i>tsarachman</i>	'Hagel jégeső, zápor'	<i>čaraγman</i>	< tat. <i>čiraγman</i>	(161)

A jövevényszavak legnagyobb csoportja természetesen az orosz. Számításaim szerint az anyagnak több mint tíz százaléka orosz elem (ez a számadat arról tanúskodik, hogy hatásuk, befolyásuk már a XVII. század végén is jelentős volt). A legnagyobb szemantikai csoportot az állatnevek teszik ki, de fontos a katonai étellel, harcászattal foglalkozó elemek halmaza is. (Érdekes, hogy maga Witsen is jelezte néhány szó mellett az orosz eredetet.)

Witsen	jelentés	orosz	MdWb
<i>(ozu) boran</i>	'Widder kos'	< <i>баран</i>	(117)
<i>borof (ures)</i>	'Eberschwein vaddisznó'	< <i>боров</i>	(139)
<i>buka</i>	'Stier bika'	< <i>бык</i>	(148)
<i>gule</i>	'Taube galamb'	< <i>гулька</i>	(429)
<i>lesed</i>	'Brassen dévérkeszeg'	< <i>леиц</i>	(1115)
<i>(ures) loscha</i>	'Wildpferd vadló'	< <i>лошадь</i>	
<i>oster</i>	'Stör tokhal'	< <i>осѣмр</i>	(1472)
<i>sevrug</i>	'Stör mit langer Nase tokhal'	< <i>севрюга</i>	(2144)

³⁰ Szintén iráni eredetű, de már a finnugor alapnyelvbe bekerült az *az8r3* 'Herr, Fürst' > mai mdM *azâr*, Witsennél *azir* 'Herr | úr' (MdWb 100, UEW 18).

³¹ Lásd még a Versinyin-féle etimológiai szótár adatait (10, 12, 320, 325, 393, 415, 431, 483).

³² Íráshiba, az *-r-* felesleges.

³³ Íráshiba, a *sakal* helyett.

<i>slan</i>	'Elefant elefánt'	< слон	
<i>sokol</i>	'grosser Falke nagy sólyom'	< сокол	(2008)
<i>sterli</i>	'kleiner Stör kis tokhal'	< стерлядь	(2183)
<i>sukal</i>	'Hecht csuka'	< щука	2247
<i>verblud</i>	'Kamel teve'	< верблюд	
<i>palas</i>	'ein langes Schwert mit scharfer Spitze pallos'	< палаш	(1511)
<i>psal</i>	'Muskete muskéta'	< пицаль ³⁴	
<i>(oczu) puska</i>	'ein Stück Geschütz ágyú'	< пушка	(1856)
<i>spada</i> ³⁵	'Schwert kard'	< шпага	(2245)

Egyéb orosz jövevényelemek:

Witsen	jelentés	orosz	MdWb
<i>angil</i>	'Engel angyal'	< ангел	(44)
<i>basné</i>	'Turm torony'	< башня	(121)
<i>boiar</i>	'Ratsherr tanácsnok'	< бояр	(133)
<i>chram</i>	'Kirche templom'	< храм	
<i>cras</i> ³⁶	'Stunde óra'	< час	(221)
<i>czuly</i>	'Strümpfe harisnya'	< чулок, чулки (plur.)	(191)
<i>grus</i>	'Birne körte'	< груша	(423)
<i>kosak</i>	'Knecht szolga, cseléd'	< казак ³⁷	(660)
<i>ostena</i>	'Mauer fal'	< стена	(2182)
<i>piva</i>	'Bier sör'	< пиво	(1690)
<i>pozno</i>	'zu spät késő'	< позд(н)о	(1779)
<i>pul</i>	'Staub por'	< пыль	
<i>pusir</i>	'Blase hólyag'	< пузырь	(1872)
<i>sater</i>	'Zelt sátor'	< шатёр	(2218)
<i>soki</i>	'Wange arc'	< щека	
<i>sudja</i>	'Richter bíró'	< судья	(2044)
<i>tuczy</i>	'Wolke felhő'	< туча	(2341)
<i>val</i>	'Wall földszánc; gát'	< вал	2516
<i>vina</i>	'Branntwein pálinka'	< вино	(2659)

³⁴ 'elöltöltős puska; ágyú'³⁵ Íráshiba, a *spaga* helyett.³⁶ Íráshiba, a *cas* helyett.³⁷ Vö. казак 'казак / Kosak' (MdWb 660).

Felkelő holdisten, lemenő napisten, tápláljatok, óvjatok!

Az első mondatok

Az oroszországi expedíciókról szóló fejezetben röviden ismertettem Ivan Ivanovics Lepjohinnak (1740–1802), az ún. II. orenburgi expedíció vezetőjének tevékenységét, aki 1768 és 1772 között bejárta a Volga-vidéket, az orenburgi területet, majd eljutott Arhangelszkig. Etnográfiai anyaga (egy része már halála után) négykötetes naplóban jelent meg Szentpétervárott *Дневные записки путешествия доктора и Академии наук адъюнкта Ивана Лепёхина по разным провинциям Российского государства (1771–1805)* címmel (részletesebben ld. a 27–28. oldalon).

Műve 1771-ben megjelent első részének¹ *О мордѣ, чувашахъ и татарахъ* c. fejezetében (155–293. oldal) mintegy két tucat mordvin szót és három rövidebb szöveget is közreadott (a 156–177. oldalakon); ezekről röviden szóltam a 3. fejezetben. Könyvemnek ebben a részében a három szöveggel foglalkozom. Ezekről A. P. Feoktyisztoz fél évszázaddal ezelőtt (1963: 23–30) már hírt adott, de célszerűnek látszik részletesebben is megvizsgálni őket, a nyelvelméletekre alkalmazott egységes elemzési szempontrendszerem alapján. (Feoktyisztoz olvasatát néhány helyütt korrigáltam, morfológiai megállapításai egy részét pontosítottam.) A szöveg moksa nyelvjárásban íródott (de néhol az erza dialektusra jellemző alakok is felbukkannak), erről részletesebben a fejezet végén szólok.

A vizsgált szöveg eredetileg egy pogány ima lehetett (bár a kereszténységre való áttérés jegyében az első mondat végén szerepel az *amen* szó). Hasonló, a napistenhez és a holdistenhez szóló (moksa) fohászokat még Paasonen is lejegyzett a XIX–XX. század fordulóján: *kepəđ'i, valgi, šari ši-bavas kořmal'əc* 'aufgehender und untergehender, keisender Sonnengott, Ernährer' (MdWb 252, 2522); *liši ši-bas, šaraj kov-bas* 'aufgehender Sonnengott, wandernder Mondgott' (MdWb 252, 884).

¹ Ennek címe: *Дневные записки путешествия доктора и Академии наук адъюнкта Ивана Лепёхина по разным провинциям Российского государства, 1768 и 1769 году.*

2. A szöveg olvasata, helyesírása

A nyelvemlék eredeti szövege (lelőhelye: http://www.runivers.ru/upload/iblock/9be/Lepehin_ch1.pdf; az első mondatot a 165., a másik kettőt a 166. oldalon olvashatjuk):

(1) *Трязя Вардя шкабасъ макстъ чачезіора калдасъ живота, Куць семья Шумара уляза миръ ингалканю монь мигаць статря мястъ, Аминь.* (2) *Кебеди Валюги каубавасъ тряда, винда шибавасъ кубавасъ.* (3) *Кебеди Валюги шибавасъ тряда, ванда кубавасъ.*

Magyar fordítása:

(1) Táplálóm, felső égisten, adj növekvő gabonát, udvarba jószágot, házba családot, egészséges legyen a világ [a faluközösség?] a jövőben is [?], így táplálj engem, minket is! Ámen. (2) Felkelő, lemenő holdisten, tápláljatok, óvjatok, napisten, holdisten. (3) Felkelő, lemenő napisten, tápláljatok, óvjatok, holdisten.

(Lepjohin a három mondathoz adott orosz fordítást, de ezek távolról sem tekinthetők pontos megfelelőknek: (1) Вышний Боже! Дай Богъ хлѣба, дай Богъ скотину, дай Богъ родять за скотиною ходить, быть бы здоровъ, аминь. (2) Вышнее солнце свѣтитъ все царство; свѣти и намъ и на нашъ миръ. (3) Мѣсяцъ свѣтитъ во все царство, освѣщай насъ и хлѣбъ нашъ.)

A keményjel az orosz helyesírásban a XX. század elejéig fennmaradt, noha eredeti funkcióját (az ószláv szóvégi magánhangzó jelölését) már régiesen elvesztette. A szerző következetesen, a kemény mássalhangzók után használja ezt az elemet: *шкабасъ, макстъ, калдасъ, куць, миръ, мигаць, каубавасъ, шибавасъ, кубавасъ*. Egy hibát ejt csak: *статря мястъ*, itt a szó végén palatalizált mássalhangzónak kellene állnia. A lágyjel használata is helyénvaló: *монь, Аминь*. A palatalizációt összességében jól jelöli: *вардя, уляза, кебеди, зіора* (mai alakja: *сѣра*).

A szöveg olyan moksa dialektusban íródott, melyben az alsó és középső nyelvállású /ä/ és /e/ hang megtalálható (ez egyébként a XVII–XVIII. századi nyelvemlékek nagy részére, erzára és moksára egyaránt jellemző). Az /ä/ hang jelölésére a nyelvemlékekben a я betű szolgál, de e szöveg lejegyzője a *вардя* (a mai alak *вярде* [vǣrd'e]) szóban ezt eltévesztette. Jól használja viszont a я-t a palatális mássalhangzó jelölésére: *трязя, тряда, уляза*.

A *шкабасъ, каубавасъ, шибавасъ, кубавасъ* összetett szavak második tagjának első mássalhangzója, a *n-* [p-] szabályszerűen zöngésül, ezt a nyelv-

emlék jelöli is. Hasonlóképpen, a *кебеди* szó mindkét intervokalikus konszónánása is zöngésülés eredménye, mai alakja *kenetu* lenne.

A *валюги* szó *ю* betűje talán egy redukált hangot jelöl (erre más nyelvemlékekben is találunk példát).

A szöveg tartalmaz néhány ortográfiai hibát is (ezeket egy részéről Feoktyisztov is szólt):

- 1) Az előbb említett *вардя*, melynek helyes lejegyzése *варде* vagy *вардя* lett volna;
- 2) *мигакъ* – a helyes alak *минъгакъ*;
- 3) *статря мястъ* – rossz a tagolás, a helyes forma *ста трямясть* (lágyszerrel a végén);
- 4) *винда* – a helyes alak *ванда*, ahogy a következő mondatban szerepel is.
- 5) A második mondat utolsó szavát Feoktyisztov *куванасъ*-nak olvassa, de valószínűleg a *в* [v] régies, a *н* [p] betűhöz hasonló írásmódja téveszthette meg, ennek olvasata: *кубавасъ*.

Mindezek alapján a helyes olvasat (a központosítás kijavításával) a következő lehet:

(1) *Трязя, вардя икабасъ, макстъ чаче зіора, калдасъ живота, куць семья, шумара уляза миръ ингалканю, монъ, минъгакъ ста трямясть. Аминь.* (2) *Кебеди, валюги каубавасъ, тряда, ванда, иибавасъ, кубавасъ.* (3) *Кебеди, валюги иибавасъ, тряда, ванда, кубавасъ.*

3. A szöveg morfológiai tagolása

(1) <i>трязя</i> tápláló-PX1SG	(2) <i>вардя</i> felső	(3) <i>икабасъ</i> ég + isten	
(4) <i>макстъ</i> ad-IMP2SG	(5) <i>чаче</i> születik-PARTPRES	(6) <i>зіора</i> gabona	
(7) <i>калдасъ</i> udvar-ILLAT	(8) <i>живота</i> jószág	(9) <i>куць</i> ház-ILLAT	(10) <i>семья</i> család

(11) <i>шумара</i> egészséges	(12) <i>уляза</i> van-OPT3SG	(13) <i>миръ</i> világ	(14) <i>ингалканю</i> jövőben ?
(15) <i>монь</i> én-ACC	(16) <i>миньзакъ</i> mi-ACC	(17) <i>ста</i> így	(18) <i>трямьастъ</i> táplál-DETIMP2SG/PL1
(19) <i>кебеди</i> felkel-PARTPRES	(20) <i>валюги</i> lemegy-PARTPRES	(21) <i>каубавась</i> hold + isten	
(22) <i>тряда</i> táplál-IMP2PL	(23) <i>ванда</i> óv-IMP2PL	(24) <i>шибавась</i> nap + isten	(25) <i>кубавась</i> hold + isten

4. A szöveg részletes elemzése

Az elemzés során négy szempontot vettem figyelembe:

- Az adott szó morfológiai tagolása, a suffixumok pontos definiálásával. Ehhez elsősorban Keresztes László chrestomáthiáját (1990) és a mordvin grammatikákat (Grammatika 1980, Mokšəñ käl' 2000) használtam fel.
- A moksa szóalak előfordulása Paasonen nagy nyelvjárási szótárában (MdWb),² Juhász Jenő moksa–magyar szótárában (JJ, 1961), a moksa–orosz nagyszótárban (MRV, 1998) és a moksa–finn középszótárban (MSS, 1998). Az eredeti transzkripcióst eljárást megtartva Paasonen és Juhász adatait latin, a többi cirill betűs formában közlöm.
- Az adott szó erza megfelelője. Itt három szótár adatait adom meg, ezek: az erza–orosz nagyszótár (ERV, 1993), az erza–finn középszótár (ESS, 1995) és a Mészáros–Sirmankina-féle erza–magyar szótár (EMSz, 1999). Az elemzés végén az erza és moksa adatok egybevetésével egyértelműen igazolom, hogy a szövegemlék moksa dialektusban íródott.³

² A szótár 1990 és 1996 között jelent meg, de szóanyagát Paasonen a XIX–XX. század fordulóján gyűjtötte.

³ Mint a bevezetőben szoltam róla, a mordvin szakirodalom általában két külön mordvin nyelvről beszél. A külföldi nyelvészek véleménye megoszlik, jómagam azt a nézetet valom, hogy az erza és a moksa a *mordvin nyelv* két fő nyelvjárása, nyelvjáráscsoportja.

d) A szó eredete. Az UEW anyaga mellett Keresztes etimológiai szójegyzékét (1986) és a frissen megjelent Versinyin-féle etimológiai szótárt (2004–2011), ill. bizonyos esetekben Szerebrennyikov történeti grammatikáját (1967) használtam fel.

(1) *тряся*

- Az eredetileg participiumi alakból főnevesült *тряй* egyes szám első személyű birtokos személyragos formája (Grammatika 188–190; MK 57–58; Keresztes 1990: 58). Mai alakja: *трязе* [*třäzə*].
- Moksa szótári alakjai: *třäj* 'кормящий; кормилец, кормилица / ernährend; Ernährer, Ernährerin' (MdWb 2413); *třej* 'тápláló' (JJ 184); *тряй* 'кормилец' (MRV 749); 'elättäjä; jumala' (MSS 185).
- Erza megfelelője: *трымс* 'содержать, кормить' (ERV 679); 'kasvattaa; elättää, ylläpitää' (ESS 174); '(fel)nevel; táplál, eltart, ellát' (EMSz 385); *тирымс* 'воспитать, вырастить' (ERV 663); 'nevel, táplál, eltart, ellát' (EMSz 375).
- Belső keletkezésű lexéma, a *тря-* igéből származik, vö. *třams* 'кормить; воспитывать; ухаживать / ernähren; erziehen; pflegen' (MdWb 2412); 'felnevelni' (JJ 184); *трымс* 'кормить, прокормить, растить, вырастить' (MRV 749); 'kasvattaa' (MSS 185). A *-й* eredetileg participumképző. – A *тря-* alapszó finn-permi eredetű, vö. FP *terз-* 'ernähren, erziehen' > zj. *teršj-* 'essen, speisen' (UEW 795; Vers 446).

(2) *вярдя*

- Jelzői értékű határozó (Grammatika 373; MK 184, 188).
- Szótári alakjai: *верд'е* 'сверху / von oben' (MdWb 2575); *вярде* 'сверху; свысока; свыше (нареч.); верхний (прил.)' (MRV 134); 'päältä(päin), ylhäältä(päin)' (MSS 40). Vö. *верд'е škabavas* 'верхний, небесный бог / der oben befindliche Gott, der Himmels-gott' (MdWb 2575).
- Erza megfelelője: *верде* 'сверху' (ERV 126); 'ylhäältä' (ESS 28); 'felülről, fentről' (EMSz 86).
- Belső keletkezésű szó, eredetileg a *vär* 'верхний / der obere' (MdWb 2573, MRV 135) *-d'e* ablativusi alakja (Keresztes 1986: 187)

(3) *шкабась*

- Összetett szó: *шкай* + *нась*.
- Szótári alakjai: *škabavas*, *škabas*, *ška-bavas*, *škaj-bas* 'небесный бог / der Himmels Gott' (MdWb 2236); *škabavas*, *škabas* 'isten' (JJ 169); *шкабаваз* 'бог, господь', *шкабаз* 'небо' (MRV 867); *шкабаваз* 'jumala' (MSS 207).
- Erza megfelelője: *škaj-pas*, *ška-pas* 'небесный бог / der Himmels Gott' (MdWb 2236).
- Az egyes elemek eredetét ld. a következő szócikkekben.

(3a) *шкай*

- Participiumi alakból főnevesült szó.
- Szótári alakjai: *škaj* 'родительница, роженица; бог; икона, образ; небо / Erzeugerin, Gebärin; Gott; Heiligenbild; Himmel' (MdWb 2235); 'eltartó, felnevelő (isten vagy szülő); isten; szentkép' (JJ 169); *шкай* 'бог, икона' (MRV 867); 'jumala; pyhäkuva, ikoni' (MSS 207).
- Erza megfelelője: *шкaмc* '(meg)szül, világra hoz' (EMSz 441). A 'táplál, nevel' jelentés ugyanakkor megfigyelhető a *шкaмc-тpямc* 'воспитывать; felnevel' kopulatív összetételben. Vö. továbbá: *шка* 'время' (ERV 764); 'aika; ikä' (ESS 195); 'idő' (EMSz 441);
- Belső keletkezésű lexéma, a *шка-* igéből származik, vö. *škamc* 'рождать; воспитать; воспитывать / gebären; erziehen, aufziehen; grossziehen' (MdWb 2235); 'felnevelni' (JJ 169); *шкaмc* 'воспитывать, растить' (MRV 868); 'kasvattaa' (MSS 207). A *-š* eredetileg participumképző. – Kérdéses, hogy összefügg-e a *ška* 'idő' jelentésű szóval, amely az UEW (620) szerint talán finn-permi eredetű, vö. FP *čäcke* 'Weile; eine gewisse Zeit' > ?fi. *hetki*, zj. *céž*. Versinyin (504) megkockáztatja a fi. *suku* 'rokon' szóval való összevetést, de ez szemantikailag nem állja meg a helyét.

(3b) *бась*

- Főnév, nominativusi alakban.
- Szótári alakjai: *pavas* 'бог; счастье / Gott; Glück' (MdWb 1560); 'isten, szerencse' (JJ 116); *паваз* 'счастье; успех, радость, удача; участь, доля, судьба' (MRV 452); 'jumala; onni' (MSS 131).
- Erza megfelelője: *наз* 'бог' (ERV 450); 'jumala' (ESS 113); 'isten' (EMSz 265). – A Lepjohin-szövegben tehát erza nyelvjárási alak szerepel (vö. 71. oldal).
- Iráni jövevényszó, vö. av. *baγa* (~ ói. *bhagas*) > ősmd. **paγas* > **pavas* (Joki 1973: 301; Keresztes 1986: 106; Vers 323).

(4) максть

- A *максо*- ige egyes szám második személyű felszólító módú alakja (Grammatika 295–296; MK 132; Keresztes 1990: 42).
- Szótári alakjai: *maksâms* 'давать / geben' (MdWb 1162); 'adni' (JJ 90); *максомс* 'дать, вручить' (MRV 357); 'antaa' (MSS 105).
- Erza megfelelője: *максомс* 'дать; давать, предлагать' (ERV 359); 'antaa' (ESS 89); 'ad, odaad' (EMSz 215).
- Finn-volgai eredetű szó, vö. FV *maksa*- 'geben; bieten (einen Preis)' > fi. *maksa*-, ?lpN *mak'se*- (UEW 698; Keresztes 1986: 83; Vers 228).

(5) чаче

- A *чачо*- ige participum presens activum alakja (Grammatika 349–350; MK 172–174; Keresztes 1990: 68). Mai irodalmi moksa alakja: *шачи*, a *č*-szókezdet inkább erza nyelvjárási jellegre utal (vö. 71. oldal).
- Szótári alakjai: *šači* 'прорастающий, возрастающий; урожайный, плодородный; новорождённый / hervorsprossend, wachsend; fruchtbar; Neugeborenes'; *šatšâms* 'рождаться; возникать; вырастать, возрастать, развиваться / geboren werden, entstehen; hervorwachsen, wachsen, gedeihen' (MdWb 194, 195); 'szülni; teremni; születni' (JJ 164); *шачемс* 'родиться; уродиться; проявиться' (MRV 859); 'syntyä; kasvaa, tuottaa (satoa)' (MSS 205).
- Erza megfelelője: *чачомс* 'родиться; уродиться; появиться' (ERV 742); 'syntyä' (ESS 190); '(meg)születik, világra jön' (EMSz 423).
- Uráli eredetű szó, vö. U *čač3*- ~ *čanč3*- 'geboren werden; wachsen' > cser. *šača*-, vj. *čiči*-, zj. *čuž*-, osztj. *čačə*-, vog. *šašə*-, jur. *tenc* (UEW 52; Keresztes 1986: 154; Vers 488).

(6) зiоpa

- Főnév, nominativusi alakban. Mai alakja: *cěpa*.
- Szótári alakjai: *šorā* 'зерно, хлеба / Korn, Getreide' (MdWb 2200); 'gabonaszem' (JJ 154); *cěpa* 'зерно, хлеб; хлеба, урожай' (MRV 624); 'jyvā' (MSS 166).
- Erza megfelelője: *сюро* 'хлеб' (ERV 637); 'vilja' (ESS 164); 'gabona' (EMSz 353).
- Finn-volgai eredetű szó, vö. FV *šora* 'Korn' > ? fi. *sora*, ?cser. *šürö* (UEW 776; Keresztes 1986: 150; Vers 402).

(7) *калдаць*

- A *калда* főnév illativusi alakja (Grammatika 152–157; MK 49–50; Keresztes 1990: 54).
- A mordvin nyelvjárásokban két, hasonló alakú és jelentésű szó élt egymás mellett, ezek valószínűleg kontaminálódtak: a) moksa *калдас* (*калдаз*) és *карда*; b) erza *калда* és *кардаз*.
- A moksa szótári alakok: *kaldas* 'двор; скотный двор вообще; баз, загорода для скота / Hof; Viehhof im allg.; Viehhürde, Umzäunung für Tiere' (MdWb 617); 'gazdasági udvar' (JJ 50); *калдаз* 'хлев' (MRV 219); 'navetta; karjapiha' (MSS 56); *kardä* 'баз, хлев; коровник; овчарня, свинарник; конюшня / Viehhürde, Stall; Kuhstall; Schafstall, Schweinestall; Pferdestall' (MdWb 618); 'istálló, ól' (JJ 54); *карда* 'хлев; конюшня' (MRV 230); 'talli, eläinsuoja' (MSS 60).
- Az erza szótári alakok: *калда* 'загон, стойло (отгороженное место для скота)' (ERV 227); *кардаз* 'двор; хлев' (ERV 235); 'piha' (ESS 53); 'udvar' (EMSz 141).
- A *кардаз* balti jövevényszó (~ lett *gārds*, litv. *gardas*) (Feoktyisztov 1975: 340; Zaicz 1998: 213). Versinyin (98, 109) megjegyzi, hogy a Volga-vidéki orosz nyelvjárásokban, Daľ alapján adatolhatók a *калда*, *калдаць*, *калдусь* 'скотный дворъ, базъ, летнее стойло, загородъ для скота' és *карда* 'пригорода, скотный дворъ в поле, стойло' szavak is (vö. Daľ II: 77, 92).

(8) *живота*

- Főnév, nominativusi formában.
- Szótári alakja: *života* 'скотина; корова; упряжное животное, лошадь / Haustier, Vieh; Kuh; Zugtier, Pferd' (MdWb 2700); a mai szótárakból már nem adatolható.
- Erza megfelelője: *života* (MdWb 2700).
- Orosz eredetű szó, vö. or. (rég.) *живота* 'állat'. (Mai orosz: *животина* 'háziállat; állat', *животное* 'állat'.)

(9) *куць*

- A *куд* főnév illativusi alakja, a morfológiai egységeket jobban tükröző írásmódja *куд-с* (Grammatika 152–157; MK 49–50; Keresztes 1990: 54).
- Szótári alakjai: *kud* 'дом, жилая комната; ножны / Haus, Wohnstube; Scheide' (MdWb 922); 'ház' (JJ 79); *куд* 'дом, изба, кров; двор' (MRV 299), 'talo, huone' (MSS 84).

- Erza megfelelője: *кудо* 'дом, комната' (ERV 308); 'talo, koti' (ESS 78) 'ház; lakás, szoba; otthon' (EMSz 184).
- Finnugor eredetű szó: FU *kota* 'Zelt, Hütte, Haus' > fi. *kota*, é. *koda*, lpN *goatte*, cser. *kudâ*, vj-zj. *ka*, osztj. *kat*, m. *ház* (UEW 190; Keresztes 1986: 74; Vers 176).

(10) *семья*

- Főnév, nominativusi formában.
- Szótári alakjai: *семје* 'семејство / Familie' (MdWb 2134); 'család' (JJ 146); *семья* 'группа людей, состоящая из мужа, жены, детей и других близких родственников, живущих вместе' (MRV 618); 'perhe' (MSS 165).
- Erza megfelelője: *семija* 'семејство / Familie' (MdWb 2134); *семия* 'семья' (ERV 580); 'perhe' (ESS 150); 'család' (EMSz 329).
- Orosz eredetű szó, vö. or. *семья* 'család'.

(11) *шумара*

- A mai irodalmi *шумбра* szó nyelvjárási változata (vö. dial. *šumra*, *šumâr*, MdWb 301).
- Szótári alakjai: *šumbra* 'весь, целый, целостный, невредимый; здоровый; здоровье; сильный, крепкий / ganz, heil, unversehrt; gesund; Gesundheit, Wohlbefinden; stark, kräftig, robust' (MdWb 301); *šumbra* 'egészséges' (JJ 173); *шумбра* 'здоровый' (MRV 886); 'terve, terveellinen' (MSS 210).
- Erza megfelelője: *шумбра* 'крепкий, здоровый; сильный' (ERV 767); 'terve' (ESS 197); 'egészséges' (EMSz 446).
- Ismeretlen eredetű szó. Versinyin (509) cseremisiz összevetése nem állja meg a helyét (509).

(12) *уляза*

- Az *уле-* ige egyes szám harmadik személyű optativusi alakja (Grammatika 296; MK 135; Keresztes 1990: 42). Mai alakja: *улеза* [*u'əzə*].
- Az infinitivus szótári alakjai: *ul'əms* 'быть; становиться; иметь / sein; werden; haben' (MdWb 2448); 'lenni' (JJ 190); *улемс* 'быть, иметься; существовать' (MRV 779); 'olla' (MSS 190).
- Erza megfelelője: *улемс* 'есть, иметься; быть' (ERV 692); 'olla; tulla' (ESS 178); '(meg)van, létezik' (EMSz 395).

- Finnugor eredetű szó, vö. FU *wole-* 'sein, werden' > fi. *ole-*, cser. *āla-*, vj. *vīl-*, zj. *vēl-*, osztj. *wāl-*, vog. *āl-*, m. *vol-*, *val-* (UEW 580; Keresztes 1986: 175; Vers 460).

(13) *миръ*

- Főnév, nominativusi formában.
- Szótári alakjai: *mir* 'мир; сельская община, сельская сходка; мир, свет' (MdWb 1265); 'béke' (JJ 96); *mir* '1. вселенная; планета; земной шар, Земля; 2. спокойствие, отсутствие войны, вражды' (MRV 383); '1. maailma; 2. rauha' (MSS 112).
- Erza megfelelője: *mir* '1. мир; 2. мир' (ERV 384); 'sovinto, sopu; rauha' (ESS 95); 'béke; világ' (EMSz 230).
- Orosz eredetű szó, vö. or. *мир* '1. világ; 2. béke; 3. faluközösség'. Az ima szövegébe az első és a harmadik jelentés egyaránt beleillik.

(14) *ингалканю*

- Jelentése nem világos, alapszava az *инголе* lehet. A *валюги* (ld. 20. szócikk) *ю* betűje valószínűleg egy redukált hangot jelöl, amennyiben Lepjohin itt is így járt el, a szó olvasata [ingalkaŋə/ingəlkaŋə] lehet.
- Az alapszó szótári alakjai: *ingəl'e* 'перед; прежде / vor; früher, zuerst'; *ingəl'i* 'перед; вперед; заранее; впредь, в будущем; сначала, сперва / vor; vorwärts; vorher, voraus; in der Zukunft'; *əngəl'gä* 'перед, впереди / vor, vor etw. hin, vorn entlang' (MdWb 443–444); 'előtt; előre' (JJ 40); *инголе* 'впереди; перед', *инголи* 'вперед; раньше, прежде' (MRV 205).
- Erza megfelelője: *икеле* 'впереди; прежде, раньше (нареч.); предыдущий (прил.); перед, напротив (послелог)' (ERV 206); 'edellä, edessä; ennen, aikaisemmin' (ESS 56); 'hsz. elől, nu. előtt' (EMSz 125).
- A szócsalád jellegét tekintve valószínűleg ősi eredetű, de az etimológiai szótárakban nem szerepel. Versinyin szerint az ősi *e-* mutatószó rejlik benne (Vers 84; de vö. UEW 67).

(15) *монь*

- Az egyes szám első személyű személyes névmás accusativusa, amely alakilag egybeesik a genitivusi formával (Grammatika 252–255; MK 104; Keresztes 1990: 198).
- Szótári alakjai: *тои́* 'мой; меня / mein; mich' (MdWb 1279); *тои́и* 'enyém' (JJ 97); *монь* 'мой' (MRV 389); 'minun, (minun) omani' (MSS 113).
- Erza megfelelője: *монь* 'меня' (ERV 389); 'engem; az enyém' (EMSz 233).

- Az alapszó uráli eredetű személyes névmás: U *mš* 'ich' > fi. *minä*, lpN *mōn*, cser. *məń*, vj. *mon*, zj. *me*, osztj. *mä*, vog. *äm*, m. *én*, jur. *mań* stb. Az *-n* névmási elem (UEW 294; Keresztes 1986: 89; Szerebrennyikov 1967: 82–83; Vers 252).

(16) *миньгакъ*

- Két elemből áll: a) *минь* névmás; b) *-гакъ* partikula.

(16a) *минь*

- A többes szám első személyű személyes névmás accusativusa; alakilag egybeesik a nominativusi formával (Grammatika 252–255; MK 104; Keresztes 1990: 198).
- Szótári alakjai: *miń* 'мы / wir' (MdWb 1263); 'mi' (JJ 96); *минь* 'мы' (MRV 383); 'me' (MSS 112).
- Az alapalak erza megfelelője *минь* 'мы' (ERV 384); 'me' (ESS 95); 'mi' (EMSz 230). Az erza accusativusi alak *минек* (Keresztes 1990: 198).
- Uráli eredetű személyes névmás: U *mš* 'wir' > fi. *me*, lpN *mī*, cser. *mä*, vj. *mi*, zj. *mi*, osztj. *měj*, vog. *mäj*, m. *mi*, jur. *mańe*? stb. Az *-ń* névmási elem (UEW 294; Keresztes 1986: 89; Szerebrennyikov 1967: 86–87; Vers 252).

(16b) *-гакъ*

- Az 'is' jelentésű partikula a mai moksában *-вок*, *-га*, *-ге*, *-ке*, a mai erzában *-гак*, *-как*, *-як* (Grammatika 395; MK 204; Keresztes 1990: 71; MdWb 407, 480, 572; EMSz 97, 134, 466). Úgy tűnik tehát, hogy a szövegben egy erza nyelvjárási alakkal találkozhatunk. Ez a partikula a nyelvemlékekben egybe- és különírvá egyaránt előfordul.

(17) *ста*

- Határozószó (Grammatika 368).
- Szótári alakjai: *sta* 'так / so' (MdWb 346); 'úgy' (JJ 155); *стак* 'так, даром; так же' (MRV 663), *ста* 'ноин, niin, sillä lailla' (MSS 171).
- Erza megfelelője: *устя* 'так, таким образом' (ERV 218); 'niin, näin' (ESS 59); 'így, úgy' (EMSz 129).
- A *ста* az *устя* szó alakváltozata. Ezt Versinyin az uráli eredetű *i-*, *e-* mutató névmási töre vezeti vissza (MdWb 346; Vers 89).

(18) *трямьастъ*

- A *тря-* ige határozott ragozás egyes szám második személyű imperativusi alakja, amely többes szám első személyű tárgyra utal (Grammatika 312; MK 143; Keresztes 1990: 48). Mai alakja: *трямьастъ*.
- Szótári alakja, eredete, erza megfelelője: ld. az 1. szócikket.

(19) *кебе́ди*

- A *кебе́де-* ige participium presens activum alakja. Mai moksa formája: *ке́поди*. A nyelvemlékben a szóbelseji zöngétlen mássalhangzó az intervokális környezetben zöngésült.
- Szótári alakja: *кепа́д'и* 'поднимающийся / sich erhebend' (MdWb 709), vö. *кепа́д'э-* 'поднимать; брать взаймы; помогать; убеждать; начинать; восходить, появляться; подниматься / heben, aufheben; leihen, borgen; helfen; überzeugen; beginnen; steigen' (MdWb 709). A mai szótárak a *ке́подемс* ige nék csak 'поднять; подняться; взвалить; восстановить; налететь' (MRV 249); 'nostaa, kohottaa' (MSS 68) jelentéseit tartalmazzák, a 'felemelkedik, feljön' ма *ке́подево́мс* ('nousta, kohota', MSS 68). Vö. mdE *ке́петемс* 'felemelkedik, feljön', *ке́педемс* 'felemel' (EMSz 156; ERV 254; ESS 67).
- A szó bizonytalan eredetű. Keresztes (1986: 56) deskriptív elemnek tartja, és kérdőjellel kapcsolja a zj. *kiped-* 'heben' szóhoz (< ? FP *kipp3-*). Versinyin (138) cseremisiz szavakkal veti egybe, példái nem meggyőzőek.

(20) *валю́ги*

- A *валго-* ige participium presens activum alakja. Mai moksa formája: *валги*. Feoktyisztov (1963: 20) véleménye szerint a *ю* graféma a redukált mássalhangzót jelöli [valəgi], amely mára már kiesett a szóból. Nem zárható ki azonban az íráshiba sem.
- Szótári alakjai: *валгə́мс* 'сойти, спуститься, слезть; заходить (о светилах); посетить / herabsteigen, hinabsteigen, absteigen; untergehen (von Gestirnen); bei jdm. absteigen' (MdWb 2522); 'leszállni, lejönni' (JJ 195); *валго́мс* 'спуститься, сойти; сесть; зайти; выйти; отпасть' (MRV 83); 'laskeutua, tulla alas, nousta (pois)' (MSS 25).
- Erza megfelelője: *валго́мс* 'спуститься, слезть; высадиться; выпасть; сесть; зайти' (ERV 101); 'laskeutua, laskea' (ESS 22); 'leereszkedik, leszáll; lejön, lemegy, lemászik' (EMSz 68).
- Finnugor eredetű szó, vö. FU *walka-* 'hinabsteigen, hinabgehen' > fi. *valka, valkama*, é. *valgu-*, lpN *vuol'ge-*, cser. *wale-*, osztj. *wayəl-*, vog. *wojl-*, m. *vál-* (UEW 554; Keresztes 1986: 181; Vers 38).

(21) *каубавасъ*

- Összetett szó: *кау* 'hold' + *навасъ* 'isten', nominativusi alakban.
- Szótári alakjai: *ков-павасъ* 'бог луны, луна / Mondgott, Mond' (MdWb 883); *коу-павасъ* 'holdisten' (JJ 70).
- Az egyes elemek eredetét ld. a következő szócikkekben.
- Erza megfelelője: *ков-пасъ* 'бог луны, луна / Mondgott, Mond' (MdWb 883).

(21a) *кау*

- A *кау* a *ков* szó nyelvjárási változata, a szóvég diftongizálódott.
- Szótári alakjai: *ков* 'луна; месяц / Mond; Monat' (MdWb 883); *коу* 'hold; hónap' (JJ 70); *ков* '1. луна; 2. месяц' (MRV 263); '1. kuu; 2. kuukausi' (MSS 72). (Sok nyelvben a két szó ugyanarra az eredetre megy vissza, pl. holl. *maan* 'hold', *maand* 'hónap'; ang. *moon*, *month*; norv. *måne*, *måned*; lett *mēness*; szlk. *mesiac*; sz-h. *mesec*; ukr. *місяць*; rom. *lună* stb.; részletebben ld. Maticsák 2006b: 14–17.)
- Erza megfelelője: *ков* 'луна; месяц' (ERV 273); 'kuu; kuukausi' (ESS 70); 'hold; hónap' (EMSz 167).
- Uráli eredetű szó, vö. U *куҗе* 'Mond; Monat' > fi. *kuu*, ?lpL *kuojijti*, m. *hó*, tavgi *kī'ada* (UEW 211; Keresztes 1986: 68; Vers 152).

(21b) *бавасъ* – ld. a 3b. szócikket.

(22) *тряда*

- A *тря-* ige többes szám második személyű imperativusi alakja (Grammatika; MK 143; Keresztes 1990: 42).
- Szótári alakja, eredete, erza megfelelője: ld. az 1. szócikket.

(23) *ванда*

- A *вано-* ige többes szám második személyű imperativusi alakja (Grammatika; MK 143; Keresztes 1990: 42).
- Szótári alakjai: *vanāms* 'смотреть, осматривать; ухаживать; охранять; защищать, оберегать; спасать / schauen, betrachten, besehen, zusehen; pflegen; erziehen; hüten; bewahren, beschützen, beschirmen; retten' (MdWb 2534); 'nézni; őrizni; legeltetni' (JJ 196); *ваномс* 'смотреть, глядеть; ознакомиться; обозреть; предусмотреть' (MRV 89); 'katsoa; vahtia; vartioida; paimentaa' (MSS 27).
- Erza megfelelője: *ваномс* 'смотреть; осматривать; знакомиться; пасти; заботиться' (ERV 106); 'katsoa; vahtia' (ESS 24); '(meg)néz; (meg)őriz' (EMSz 71).
- Valószínűleg finn-volgai eredetű szó, vö. FV *wanz-* 'sehen, schauen' > ?fi. *vaani-*, é. *vaani-* (UEW 813, Vers 40).

(24) *шибавасъ*

- Összetett szó: *шу* 'nap' + *насъ* 'isten' – az utótagra ld. a 3b. szócikket.
- Az előtag szótári alakjai: *ši* 'солнце; день / Sonne; Tag' (MdWb 249); 'nap; -ság, -ség, állapot' (JJ 166); *шу* 'солнце, свет, тепло; день' (MRV

863); 'päivä, aurinko' (MSS 205). Összetett szóként: *ši-bavas, ši-pavas, ši-bas* 'солнце, бог солнца / Sonne, Gott Sonne, Sonnengott' (MdWb 252).

- Erza megfelelője: *чи* 'Солнце; солнце; день' (ERV 747); 'aurinko, päivä' (ESS 191); 'nap (mint égitest és mint időegység)' (EMSz 427). (A Nap mint égitest és a nap mint időegység összefüggéséről ld. Maticsák 2006b: 17–20.)
- Finnugor eredetű szó, vö. FU *kečä* 'Kreis, Ring, Reifen' > fi. *kehä*, cser. *kečä*, vj. *kjč*, zj. *kjč*, osztj. *kõč*, vog. *küš*, ?m. (óm.) *kégy*, *kegyelet* (UEW 141; Keresztes 1986: 157; Vers 490).

(25) *кубавасъ*

- Összetett szó: *ку* (< *ков*) 'hold' + *навасъ* 'isten' – ld. a 21a. és a 3b. szócikket.

5. Következtetések

5.1. A szókincs etimológiai megoszlása

A szövegben (az összetételi tagokat külön elemnek számítva, az azonos többlől alkotott szavakat összevonva) 23 lexéma fordul elő.

Ezek közül ősi eredetű (az adatokat itt már mai helyesírással adom meg):

валго- 'leereszkedik' < FU *walka-*
вано- 'őríz' < ?FV *wan3-*
кепед- 'felemelkedik' < ?? FP *kipp3-*
ков 'hold' < U *kupe*
күд 'ház' < FU *kota*
максо- 'ad' < FV *maksa-*
минь 'mi' < U *mš*
мон 'én' < U *mš*

сѣпа 'gabona' < FV *šora*
ста 'így' < ?U *e-*
тря- 'táplál' < FP *ter3-*
уле- 'van' < FU *wole-*
чачо- 'születik' < U *čač3-*
ии 'nap' < FU *kečä*
??шка- 'idő' < ?FP *čäčke*

Belső keletkezésű: *вярде* 'felső'.

Iráni jövevényszó: *наваз* 'isten'.

Balti jövevényszó: *кардаз* (?> *калда*) 'udvar'.

Orosz jövevényszó: *живота* 'állat', *мир* 'világ', *семья* 'család'.

Ismeretlen eredetű: *ингал*- 'előtt?', *шумара* 'egészséges'.

A szöveg, minden nehézkessége ellenére, kerüli az orosz eredetű szavakat. Összességében a 23 lexéma kétharmada ősi vagy belső keletkezésű.

5.2. A nyelvelmélet nyelvjárási hovatartozása

Azt, hogy az adott szöveg melyik nyelvjárást képviseli, lexikai és grammatikai ismérvek alapján dönthetjük el. A szóban forgó 23 lexéma között vannak olyanok, amelyek nem alkalmasak ennek a kérdésnek a megválaszolására, mert a) mindkét nyelvjárásban azonos alakúak, pl. EM *макст* 'adj', EM *мур* 'világ', EM *монь* 'én'; b) ugyancsak nem elkülönítő jegy az /e/ és /ä/ eltérése (pl. M *уляза* ~ E (irod.) *улеза*), mert több erza nyelvjárás is ismeri az /ä/ hangot.

A szóvégi magánhangzó (M *зюра* [cěpa] ~ E *сюро*, M *ванда* ~ E *вандо*) a nyelvjárási hovatartozás ügyében fontos, de nem perdöntő érv, mert ennek a hangnak a lejegyzése a korábbi szövegekben nem mindig volt pontos.

Szintén nem perdöntő a szóeleji *š*-/*č*- megfelelés sem, mert a *шибавасъ* előtagja, a *иш* 'nap' ugyan moksza alak (vö. E *чи*), de a *чаче* szó első mássalhangzója erza jelleget sugall (vö. M *шачи*). Hasonlóan: moksás a *шибавасъ*, *каубавасъ*, *кубавасъ* utótagja (vö. *наваз* 'isten'), de erzás a *шкабасъ* (vö. *наз*). Ugyancsak az erzára jellemző az 'is' jelentésű partikula *-зак* alakja. Moksára utal viszont a *сма* 'így' (vö. E *смя*) és a *зюра* [cěpa] 'gabona' (vö. E *сюро*) alak, ill. a 'ház' szó illativusi formája, a *куць* [күд-с], vö. E *күдо-с*.

Vannak azonban a szövegben olyan ragozott alakok, amelyek egyértelműen képesek eldönteni a nyelvjárási hovatartozás kérdését:

- a) A *тря-* 'táplál' ige Pl1 tárgyra utaló Sg2 felszólító módú alakja a moksában *трямасть*, míg az erzában *трямизъ* (vö. 18. szócikk).
- b) A *тряй* főnév egyes szám első személyű birtokos személyragos formája a moksában *трязя* (mai alakja: *трязе*), míg az erzában a tőhöz a *-м* szuffixum kapcsolódik (vö. 1. szócikk).
- c) A többes szám első személyű személyes névmás (*минь*) accusativusi alakja a moksában *минь*, meg az erzában *минек* (vö. 16a. szócikk).

Feoktyisztoz (1963: 29) a *трямасть* igealak alapján arra a következtetésre jutott, hogy a szöveg a moksza nyugati vagy délkeleti nyelvjárásában íródhatott, ugyanis az északi (újabb felosztás szerint a központi nyelvjárás csoport északi alldialektusa, vö. Feoktyisztoz 1990: LXXIV) nyelvjárásban (és az ezen alapuló mai irodalmi nyelvben) a kérdéses alak *трямасть*, míg a másik kettőben a rag palatális magánhangzót tartalmaz.

Összességében kijelenthetjük tehát, hogy a vizsgált szöveg moksza nyelvjárásban íródott, azonban ez olyan dialektus lehetett, amelyben érvényesültek bizonyos erza jellegetetességek is.

Ön, Cáranya, nagyon jó!

Az első hosszabb szöveg

1. A szöveg keletkezési körülményei

Az első összefüggő mordvin nyelvemlékek olyan szövegek, amelyek a papneveldekben, elsősorban a kazanyi és Nyizsnyij Novgorod-i szemináriumokban használatos többnyelvű (általában orosz, latin, görög, német, francia, tatár, csuvas), vallási tartalmú könyvekben kaptak helyet. (Ezekről a 3. fejezetben szoltam részletesebben.)

A jelen ismeretünk szerinti első összefüggő mordvin szövegemlék **1769**-ből származik: a Pétervári Akadémia kiadott egy kötetet *Духовная церемония* címmel,¹ ezek egyházi szövegeket tartalmaztak orosz, latin és görög nyelven, de helyet kapott benne néhány cseremisiz, votják, mordvin, csuvas és tatár versrészlet és prózatöredék is. Mint ahogy a mű hosszú, a kor szokásai szerint sok információt közlő címe is mutatja, a kiadvány megjelentetésének indokaként II. Katalin kazanyi látogatása szolgált. A felvilágosult, tudomány- és művészetpártoló cárnő 1767-ben tett látogatást a kazanyi szemináriumban.

Ezzel a szöveggel A. P. Feoktisztoz a mordvin irodalmi nyelv kialakulását tárgyaló monográfiájában foglalkozott röviden, megadva a szöveg cirill és latin betűs olvasatát, ill. közreadva néhány rövid információt annak nyelvezetéről (1976: 55–57, 236). Úgy vélem, mivel a mordvin írásbeliség első összefüggő emlékéiről van szó, célszerű a szöveget alaposabban bemutatni. Elsőként az olvasat nehézségeivel és a helyesírás kérdéseivel foglalkozom, utána közreadom a szöveg 35 szavának részletes, többszempontú elemzését, ezt követően összefoglalom az etimológiai tudnivalókat, végül igyekszem meghatározni a szöveg nyelvjárási hovatartozását.

¹ Духовная церемония, производившаяся во время всевожденнейшего присутствия ее императорского величества великой государыни премудрейшей монархии по печительнейшей матери Екатерины Второй в Казани, с приложенным при том словом о несравненном великодушии августейшей императрицы самодержицы Всероссийской, получившей благополучное от прививания оспы выздоровление.

2. A szöveg olvasata, helyesírása

A nyelvemlék szövege A. P. Feoktyiszto (1976: 236) olvasatában a következő:

Вясе минь Эрдчисте кинасынекъ вясе Оймсынъ, сонъ синзе Пазость, итынкъ инязорость: сонъ, миндянекъ ванкекъ нымъ-тынъ, инязоравасъ пекъ партадо. Тынъ лажатадо вясе менъ-минекъ прявейстэтай ме: вясе минь бу пазъ икеле, вадрясто еряволнекъ и яла уцяскавсто улелелнекъ.

A szöveg magyar fordítása:

Mi mindannyian minden nap dicsőítjük egész lelkünkkel (ő)magát az Istent és Önt,² cár. Ő nekünk szent, és Ön, cárnya, nagyon jó.³ Ön óv⁴ mindnyájunkat, hogy okosan cselekedjünk, hogy mi Isten előtt mindannyian jól éljünk, és mindig boldogok legyünk.

A keményjelet a szerző következetesen, a kemény mássalhangzók után használja: *кинасынекъ, сонъ, тынъ, миндянекъ, пекъ, минекъ, пазъ, еряволнекъ, улелелнекъ*. (Egy hibát ejt csak: a *вясе менъ* helyett *вясемень* lenne a helyes.) A palatalizációt helyesen jelzi: *минь, инязорость, инязоравасъ, миндянекъ, минекъ, минь, прявейстэ, икеле, еряволнекъ, уцяскавсто, улелелнекъ*. A nem palatalizált konsonánsokat az utána következő *ы*-vel és *э*-vel jelöli: *кинасынекъ, тынъ, прявейстэ* (de hibásan: *эрдчисте*).

A szöveg olyan erza dialektusban íródott, melyben az alsó és középső nyelvállású /ä/ és /e/ hang megtalálható (ez egyébként a XVII–XVIII. századi erza nyelvemlékek nagy részére jellemző). Előbbi hang jelölésére a *я* betű szolgál: *вясе* (mai irodalmi alakja *весе*), *миндянекъ* (*минденек*), *прявейстэ* (*нрөвейстэ*). A szöveg írója következetlen ugyanakkor a szóeleji /e/ lejegyzése során: *эрдчисте*, de *еряволнекъ* (helyesen *эряволнекъ* lenne).

A szöveg tartalmaz néhány ortográfiai hibát is (ezek egy részét Feoktyiszto is bemutatta, 1976: 56–57):

- a) *эрдчисте* helyes olvasata *эрь чистэ* (külön írva és a szó utolsó szótagjának mássalhangzója nem palatalizált);

² A többes szám második személyű névmás (ill. a későbbiekben a Pl2 igealakok) használata valószínűleg az orosz szövegkörnyezet hatásának az eredménye (önözés, esetleg a fejedelmi többes kifejezése).

³ Vx2Pl.

⁴ Vx2Pl.

- b) а сонъ синзе а сонсъ nyomatékosító értelmű személyes névmás ('ő maga') accusativusi alakja – egybeírandó, és a szó végén э áll (ma: сонсензэ);
- c) итынкъ külön írandó: и тынкъ;
- d) ванкекъ нымъ-тынъ: a tagolás rossz, az első két elemet valószínűleg egybe kell írni, de jelentésük nem világos: ванкекънымъ (?) тынъ;
- e) вясемень-минекъ: a helyes tagolás вясемень минекъ (s mint szó esett róla, az első szó végén keménnyel helyett lágyjelnek kellene állnia);
- f) прявейстэтай ме: a helyes tagolás прявейстэ тэйме;
- g) еряволнекъ: helyesen эряволнекъ.

Mindezek alapján a helyes olvasat és annak latin betűs transzkripciója a következő (vö. Feoktyiszto 1976: 57):⁵

Вясе минь эрь чистэ кинасынекъ вясе оймсынъ сонсензэ Пазость, и тынъ инязорость: сонъ миндянекъ ванкекънымъ, тынъ, инязоравась пекъ партадо. Тынъ лажатадо вясемень минекъ прявейстэ тэйме: вясе минь бу пазъ икеле вадрясто эряволнекъ и яла уцаскавсто улелелнекъ.

Väse miñ er čiste kšnasiñek väse ojmsiñ soñ sinze pazošť, i tink inazorošť: son miñďänek vankeksnim, tiñ, inazoroavaš, pek partido. Tiñ lažatado väsemeñ miñek přavejste tějme: väse miñ bu paz ikele vadřasto eravolñek i jala ucaskavsto ul'el'elñek.

3. A szöveg morfológiai tagolása

(1) Вясе mind(enki)	(2) минь mi	(3) эрь чи-стэ minden nap-ELAT	(4) кина-сынекъ dicsőít-detVX1PL	(5) вясе egész	(6) ойм-сынъ lélek-?
(7) сонсинзэ ő maga-ACC	(8) паз-ость isten-DETAACC	(9) и és	(10) тынкъ ti-ACC	(11) инязоро-сть cár-DETAACC	

⁵ Feoktyiszto latin betűs átiratát néhol korrigáltam: ő két helyen kötőjelet használt (*er-čiste* > *er čiste*, *inazoro-avaš* > *inazoroavaš*), megszüntettem a veláris ĭ és veláris ě írásmódját (*kšnasiñek*, *ojmsiñ*, *tink*, *tiñ*; *přavejste*), a szemivokális helyett az elfogadottabb v-t használok (*ucaskausto* > *ucaskavsto*). Íráshiba nála a *miñ dñek*, ezt *miñďänek* formában adtam közre.

(12) <i>сонъ</i> ő	(13) <i>мин-дянекъ</i> mi-ALLAT	(14) <i>ванкекъсьнымъ</i> szent-?	(15) <i>тынь</i> ti		
(16) <i>инязоро+ава-сь</i> cár+nő-DET _{NOM}	(17) <i>некъ</i> nagyon	(18) <i>нар-тадо</i> jó-Vx2 _{PL}	(19) <i>тынь</i> ti	(20) <i>лажа-тадо</i> óv-Vx2 _{PL}	
(21) <i>васеме-нь</i> mind(enki)-ACC	(22) <i>минекъ</i> mi-ACC	(23) <i>прявей-стэ</i> okos-ELAT	(24) <i>тяй-ме</i> teszt-INF _{NOM}		
(25) <i>васе</i> mind	(26) <i>минь</i> mi	(27) <i>бу</i> lenne	(28) <i>назь</i> isten	(29) <i>икеле</i> előtt	(30) <i>вадря-сто</i> jó-ELAT
(31) <i>эря-вол-некъ</i> él-CONJ1 _{PL}	(32) <i>и</i> és	(33) <i>яла</i> mindig	(34) <i>уцяскав-сто</i> boldog-ELAT	(35) <i>уле-вел-некъ</i> van-CONJ1 _{PL}	

4. A szöveg részletes elemzése

Az elemzés során hat szempontot vettem figyelembe:

- Az adott szó morfológiai tagolása, a szuffixumok pontos definiálásával. Ehhez Keresztes László chrestomáthiáját (1990) és a leíró nyelvtanokat (Grammatika 1980, Erzáń kel' 2000 = EK) használtam fel.
- A szó (vagy annak szótári alakjának) előfordulása a korai nyelvemlékekben: Witsen (1692), Strahlenberg (1730), Müller (1743/1791), Fischer (1747), Ricskov (1762), Lepjohin (1771–1805), Pallas (1786–87) szójegyzékeinek, útleírásainak mordvin anyaga, ill. főként Damaszkín 11 000 lexiémát tartalmazó szótára (1785) (a forrásokat részletesebben ld. a 3. fejezetben, a pontos könyvészeti adatokat ld. a bibliográfiában). (A moksa alakokat M-mel jelölöm, az erzákat jelöletlenül közlöm.)
- Az erza szóalak előfordulása Paasonen nagy nyelvjárási szótárában (MdWb). A szótár adatai latin betűsek, ezt az írásmódot megtartom.
- A szó mai alakja. Itt három szótár adatait adom meg, ezek: az erza–oros nagyszótár (ERV), az erza–finn középszótár (ESS) és a Mészáros–Sirmankina-féle erza–magyar szótár (EMSz). Ezek cirill betűs adatok.

- e) Az adott szó moksa megfelelője. Ehhez a moksa–orosz nagyszótárt (MRV) és a moksa–finn középszótárt (MSS) használtam. Az elemzés végén az erza és moksa adatok egybevetésével egyértelműen igazolom, hogy a szövegemlék erza dialektusban íródott.
- f) A szó eredete: az UEW anyaga mellett Keresztes etimológiai szójegyzékét (1986) és a frissen megjelent Versinyin-féle etimológiai szótárt használtam fel (2004–2011).

(1, 5, 25) *вясе*

- Általános névmás (Keresztes 1990: 65), a Grammatika (263) terminológiájával: „определительное местоимение” (vö. EK 135–137).
- Előfordulása a korai nyelvelmékekben: *вясе* (Dam 52, 62, 123, 177, 201, 238, 269, 275, 310).
- Paas. *veše* 'весь, целый, все / ganz, all, alle' (MdWb 2627).
- Mai alakja: *весе* 'весе, вся, все' (ERV 128); 'koko, kaikki' (ESS 29); 'mind, minden, mindenki, mindannyian; egész, összes' (EMSz 87).
- Moksa megfelelője nincs (ez a nyelvjárás a *сембе* lexémát használja).
- Uráli eredetű szó: U *weńcz* ~ *wećz* 'ganz, all' > ?vj. *voć*, ?zj. *vać*, ?m. *össze*, tvg. *bánsa* (UEW 568; Keresztes 1986: 187). Versinyin (50) felveti a md. *ve'e* [*veme*] 'öt' szóval való rokonságát, szerinte ennek alapja az 'egy kéz összes ujjá' jelentés lenne. Ez az egybevetés hangtanilag nem tartható.

(2, 26) *минь*

- Többes szám első személyű személyes névmás (Grammatika 252; EK 127; Keresztes 1990: 198).
- Előfordulása a korai nyelvelmékekben: *минь* (Pallas 393); *мигакъ* 'и нас' (Lepj 165, helyesen *миньгакъ* lenne, ld. jelen könyv 67. oldalán); *минь* 'мы' (Dam 325).
- Paas. *miñ* 'мы / wir' (MdWb 1263).
- Mai alakja: *минь* 'мы' (ERV 384); 'me' (ESS 95); 'mi' (EMSz 230).
- Moksa megfelelője: *минь* 'мы' (MRV 383); 'me' (MSS 112).
- Uráli eredetű személyes névmás: U *mš* 'wir' > fi. *me*, é. *me*, lpN *mī*, cser. *mä*, vj. *mi*, zj. *mi*, osztj. *měŋ*, vog. *māŋ*, m. *mi*, jur. *mañe*² stb. Az -n névmási elem (UEW 294; Keresztes 1986: 89; Vers 252).

(3) *эрь чистэ*

- Morfológiai tagolása: *эрь(ва) чи + стэ* elativus. Az elativus a mordvinban lehet helyhatározó (*кудо-сто* 'házból'), módhatározó (*стака-сто* 'nehezen') és – mint jelen esetben is – időhatározó (*ме ука-сто* 'eközben',

омбоце чи-стэнтъ 'a következő napon', *валске-стэ чокинес* 'reggeltől estig') (Grammatika 170; EK 85; Keresztes 1990: 74).

- Előfordulása a korai nyelvelmékekben: *арва чисте* (Dam 203), *іарвачинь* (Dam 176). – Az egyes elemek előfordulása: *эрь* (Dam 141, 236), *іарь* (Dam 176), *эрва* (Dam 48, 49, 77, 95, 203, 293), *эрьва* (Dam 90, 103, 230, 276), *іарьва* (Dam 304), *ярва* (Dam 64); *M schy* (Witsen 626); *чи* (Müller 83); *чи* (Pallas 235, 273); *чи* (Dam 80, 105, 208, 218, 239, 248, 256, 316).
- Paas. *eřva* 'каждый, всякий, весь / jeder, all' (MdWb 381); *čī* 'солнце; день / Sonne; Tag' (MdWb 249).
- Mai alakja: *эрьва чистэ* 'ежедневно' (ERV 786); 'mindennap, naponta' (EMSz 454). Az egyes elemek előfordulása: *эрьва* 'каждый, всякий; разный, всякий' (ERV 785); 'joka(inen); tavallinen' (ESS 201); 'minden, mindegyik' (EMSz 454); *чи* 'Солнце; солнце; день' (ERV 747); 'aurinko, päivä' (ESS 191); 'nap (mint égitest és mint időegység)' (EMSz 427). (A Nap mint égitest és a nap mint időegység összefüggéséről ld. Maticsák 2006b: 17–20. A *-чи* grammatikalizálódva elvont főnevek képzőjévé vált, erről ld. Maticsák 2005b.)
- Moksa megfelelője: *эрь ииня* 'joka päivä' (MSS 205). Az egyes elemek megfelelői: *эрь* 'каждый, любой, всякий' (MRV 903); 'jokainen' (MSS 216); *иин* 'солнце, свет, тепло; день' (MRV 863); 'päivä, aurinko' (MSS 205).
- Az *эрьва* elemet Versinyin (517) a tat. *här* 'minden' szóval veti össze, ez nem meggyőző etimológia. Paasonen (1897: 32) nem zárja ki a közvetlen iráni eredetet, vö. ói. *sárva*, óperzsa *haruva*. – A második elem finnugor eredetű, vö. FU *kečä* 'Kreis, Ring, Reifen' > fi. *kehä* 'Kreis, Umkreis, Ring, Kreisline, é. *keha* 'Körper, Rumpf; Gefäß, Geschirr', cser. *kečə*, vj. *kjč* 'Schlinge, Schleife', zj. *kjč* 'Ohrring; Mondhof, Sonnenring; Schlinge', osztj. *kőč* 'Ring am Ende des Schneeschuhstabes', vog. *küš* 'Reif', ?m. (óm.) *kégy* 'stadium, circus, curriculum, meta', (nyj.) *kegyelet* (UEW 141; Keresztes 1986: 157; Vers 490).

(4) *кинасынекъ*

- A *кина-* ige *-сынекъ* ragos (határozott ragozás, egyes szám 3. személyű tárgyra utaló kijelentő módú, jelen idejű többes szám első személyű) alakja (Grammatika 305–306; EK 174–176; Keresztes 1990: 45–46; 1998: 34–35).
- Előfordulása a korai nyelvelmékekben: *паро икнамс* [кшнамс], *кинам* [кшнамс] 'достойный похвалы'; *кинамо пряве* 'достохвалный' (Dam 87); *кинан* 'выхваляю' (Dam 69), *аволь киназь* 'нехвалный' (Dam 168).

- Paas. *kšnams* ~ *šnams* 'хвалить, восхвалять / rühmen, loben, preisen' (MdWb 909).
- Mai alakja: *инамс* 'хвалить, похвалить' (ERV 766); 'ylistää, kehua, kiittää' (ESS 195); '(meg)dicsér, dicsőít, magasztal' (EMSz 443). A szó eleji *kšn-* > *šn-* változásra ld. *kšna* ~ *šna* 'szív' (UEW 786; Vers 505), *kšta* ~ *šta* 'mos' (UEW 788; Vers 505).
- Moksa megfelelője: *инамс* 'хвалить, похвалить, расхвалить' (MRV 871); 'kehua, ylistää; imarrella' (MSS 207).
- Eredete ismeretlen (Versinyin szótárában nem található).

(6) *оймсынъ*

- Morfológiai tagolása nem világos, a szótő feltehetőleg az *ойм-*. A szövegösszefüggés alapján ('lelkünkkel') esetleg elképzelhető, hogy egy inessivusi (instructivusi) rag és egy többes szám első személyű birtokos személyrag található benne. Ebben az esetben viszont egy *ойм-сы-нек* alaknak kellene szerepelni a szövegben.
- Előfordulása a korai nyelvemlékekben: *оймечень* (Pallas 219); *ойме* (Dam 49, 72, 89, 90).
- Paas. *ойме* 'дыхание, вдыхание; жизнь, душа, дух / Atem, Atemzug; Leben, Geist, Seele' (MdWb 1436).
- Mai alakja: *ойме* 'дух, душа; живое существо, человек; жизнь' (ERV 434); 'sielu; hengitys' (ESS 108); 'lélek; lélegzet; lelkiismeret' (EMSz 258).
- Moksa megfelelője: *вайме* 'душа' (MRV 81); 'sielu, henki; hengitys' (MSS 24).
- Finn-volgai eredetű: FV *wajmз* 'Herz' > fi. *vaimo* 'Frau, Ehefrau, Gattin', é. *vaim* 'Geist, Seele', lpN *vai'bmo* 'heart'. A jelentésfejlődésre: 'szív' > 'a szívben lakó lélek' > (becéző forma) 'feleség', vö. m. *szívem, szívcském* (UEW 809; Keresztes 1986: 99; Vers 37).

(7) *сонсинзэ*

- Az egyes szám harmadik személyű, nyomatékosító értelmű *сонсь* személyes névmás ('ő maga') accusativusi formája. Mai irodalmi alakja: *сонсензэ* (Grammatika 267; EK 130).
- Az alapalak előfordulása a korai nyelvemlékekben: *сонъ* (Pallas 390); *сон* (Dam 180, 325).
- Paas. *soñcínze* 'его, еѣ (собственный) / sein, ihr (eigen)' (MdWb 2012).
- Moksa megfelelője: *сонценъ* (Grammatika 267; MK 105).
- A névmás eredetét ld. a 12. szócikkben.

(8) *пазость*

- A *паз* főnév determinatív genitivusi (-*ость*) alakja. Az irodalmi nyelvi -*нть* (-*онть*, -*енть*) helyén a nyelvjárási -*Всть* rag áll (Jermuskin 1984: 17–18, 109–112; Keresztes 1990: 56).
- Előfordulása a korai nyelvemlékekben: *М sca+bas* ('isten+isten') (Witsen 624); *пассъ* (Müller 83); *М боасъ* (Ricskov 182); *паасъ* (Pallas 1); *ика+басъ* ('isten+isten'), *кау+бавасъ*, *ку+бавасъ* ('hold+isten'), *ии+бавасъ* ('nap+isten') (Lepj 165, 166; ld. jelen könyv 5. fejezetében); *пас* (Dam 44, 321), *паз* (Dam 70, 96, 233, 321), *М ика+бавасъ* (Dam 321).
- Paas. *паз* 'бог / Gott' (MdWb 1560).
- Mai SgNom: *паз* 'бог' (ERV 450); 'jumala' (ESS 113); 'isten' (EMSz 265).
- Moksa megfelelője: *паваз* 'счастье; успех, радость, удача; участь, доля, судьба' (MRV 452); 'jumala; onni' (MSS 131).
- Iráni jövevényszó, vö. av. *baγa* (~ ói. *bhagas*) > ősmnd. **paγas* > **pavas* (Joki 1973: 301; Keresztes 1986: 106; Vers 323).

(9, 32) *и*

- Kötőszó.
- Előfordulása a korai nyelvemlékekben: *и* 'и' (Dam 46, 48, 64, 84, 108, 117, 252).
- Paas. *и* 'и / und' (MdWb 437).
- Mai alakja: *и* 'и' (ERV 201); 'myös, -kin' (ESS 54).
- Moksa megfelelője: *и* 'и' (MRV 198); 'ja, myös' (MSS 51).
- Orosz eredetű kötőszó, vö. or. *и* 'és'.

(10) *тынкъ*

- A többes szám 2. személyű személyes névmás (*тынь*, ld. 15. és 19. sz. szócikk) (genitivus-)accusativusa (Grammatika 252; EK 127; Keresztes 1990: 198).
- Paas. *tiñk* ~ *tiñk* ~ *tñk* 'ваш / euer' (MdWb 2292).
- Moksa megfelelője: *тинь* 'ваш' (MRV 721); 'teidän' (MSS 181).
- Mai alakja: *тынк* 'ваш' (ERV 684); 'titeket; a tiétek' (EMSz 389).

(11) *инязорость*

- Az *инязоро* főnév determinatív genitivusi (-*ость*) alakja. Az irodalmi nyelvi -*нть* helyén a nyelvjárási -*сть* rag áll (Jermuskin 1984: 17–18, 109–112; Keresztes 1990: 56). Az *инязоро* összetett szó: *ине* 'nagy' + *азоро* 'úr'.

- Előfordulása a korai nyelvemlékekben: *инязоро* 'император' (Dam 112, 115), 'король' (Dam 124), 'царь' (Dam 306). Az egyes elemek előfordulása: *ine* (Witsen 626, összetételek előtagjaként), *ине* (Dam 53, 56, 69, 77 stb.); *azir* (Witsen 625), [*куд*]*азарь* 'господинь' (*куд* 'ház') (Müller 87), *азоро* (Dam 123).
- Paas. *inazoro* 'князь, император / Fürst, Kaiser' (MdWb 463).
- Mai alakja: *инязор* 'царь' (ERV 216); 'tsaari' (ESS 58); 'cár, császár, uralkodó, fejedelem' (EMSz 128). Az egyes elemek: *ине* 'великий' (ERV 212); 'suuri, iso' (ESS 57); 'nagy, hatalmas' (EMSz 127) + *азор* 'хозяин, владелец; хозяйственник; хозяин, глава дома; полномостный распорядитель; близкий родственник жениха на свадьбе' (ERV 37); 'isäntä, omistaja' (ESS 4); 'gazda, házigazda, tulajdonos, úr' (EMSz 34).
- Moksa megfelelője: *оцязор* 'царь, государь, император' (MRV 451); 'keisari, tsaari' (MSS 131) < *оцю* 'большой, крупный' (MRV 451); 'iso, suuri' (MSS 130) + *азор* 'хозяин, владелец' (MRV 29); 'isäntä, herra' (MSS 11).
- Összetett szó. Az előtag uráli eredetű: PU *enä* 'groß, viel' > fi. *enä* (*enää, enempi*), é. *enam*, lpN *ædnâg*, ?vj. *uno*, ?zj. *una*, osztj. *enə*, vog. *jinəw*, jur. *ññeka*, tvg. ?*ani*?e, szelk. *innə* (UEW 74; Keresztes 1986: 42; Vers 87). Az utótag a finnugor alapnyelv iráni jövevényszava: FU *azərə* 'Herr, Fürst' (> vj. *uzjər*, zj. *ozjər*, vog. *ātər*) < ősir. **asura*-. ói. *ásurah*, av. *ahurō* (UEW 18; Joki 1973: 253; Keresztes 1986: 35; Rédei 1983: 220; Vers 10).

(12) *сонъ*

- Egyes szám harmadik személyű személyes névmás (Grammatika 252; EK 127; Keresztes 1990: 198).
- Előfordulása a korai nyelvemlékekben: *сонъ* (Pallas 390); *сон* (Dam 180, 325).
- Paas. *son* 'он, она, оно / er, sie, es' (MdWb 2011).
- Mai alakja: *сон* 'он, она, оно' (ERV 601); 'hän' (ESS 155); 'ö' (EMSz 339).
- Moksa megfelelője: *сон* 'он, она, оно' (MRV 652); 'hän' (MSS 170).
- Finnugor eredetű névmás, vö. FU *sə* 'er, sie, es' > fi. *hän*, é. *en*-, lpN *sōn*, ?vj. *so*, ?zj. *sj*, osztj. *lōŋ*, vog. *tüw*, m. *ō*. A finn, a lapp és a mordvin -n képzőelem (UEW 453; Keresztes 1986: 146; Vers 409).

(13) *миндянекъ*

- A többes szám első személyű névmás (vö. 2. szócikk) ablativusa: *минь* + -*дя* ablativusrag + -*некъ* Pl1 (Grammatika 255; EK 127; Keresztes 1990: 198),

de Paasonen (MdWb 1263) alapján lehet allativusi alak is. A szövegösszefüggés inkább ez utóbbit támogatja.

- Paas. *miñeñek* ~ *miñdeñek* allativus (MdWb 1263).
- Mai ablativusi alakja *минденек*, dativus-allativusi formája *миненек* (Keresztes 1990: 198).
- Moksa megfelelője: *миндедонк* (Keresztes 1990: 198; МК 104).
- Eredete: ld. a 2. sz. szócikket.

(14) *ванкексьнымъ*

- Morfológiai tagolása nem világos, talán a *ванкс* szó rejlik benne.
- Az alapszó előfordulása a korai nyelvemlékekben: *ванкс* 'чистый' (Dam 54, 237); *ванкс*, *ванькс* 'святой' (Dam 256); *ванькс* 'непорочный' (Dam 164), 'чистый, свежий' (Dam 234, 310). A 'tisztá' > 'szent' jelentésváltozást ld. a 135–136. oldalakon.
- Paas. *vañks* 'чистый / rein, sauber' (MdWb 2540).
- Mai SgNom alakja: *ванькс* 'чистый; прозрачный; радостный; правдивый, честный' (ERV 107); 'puhdas, siisti, raikas; vilpitön' (ESS 24); 'tishta' (EMSz 71). Vö. továbbá *иневанькс* 'szent' < *ине* 'nagy' + *ванькс* 'tishta' (Keresztes 2009: 76).
- Moksa megfelelője: *ванькс* 'целиком' (MRV 90; Vers 40).
- Eredete ismeretlen (vö. Vers 40).

(15, 19) *тынь*

- Többes szám 2. személyű személyes névmás (Grammatika 252; EK 127; Keresztes 1990: 198).
- Előfordulása a korai nyelvemlékekben: *тынь* (Pallas 396; Dam 325).
- Paas. *tiñ* 'вы / ihr'.
- Mai alakja: *тынь* 'te' (ESS 175); 'ti' (EMSz 385).
- Moksa megfelelője: *тинь* 'вы' (MRV 721); 'te' (MSS 181).
- Uráli eredetű névmás, vö. U *tš* 'ihr' > fi. *te*, é. *te*, lpN *dī*, cser. *tä*, vj. *ti*, zj. *ti*, m. *ti*, tvg. *têη* (UEW 539; Vers 438). A mordvin *-ñ* képzőelem (UEW 539; Keresztes 1986: 168; Vers 438).

(16) *инязороавась*

- Összetett szó: *инязоро* (ld. 11. szócikk) + *ава*. Az *-сь* a határozott ragozás Sg. nominativusa (Grammatika 220; EK 106; Keresztes 1990: 56).
- Előfordulása a korai nyelvemlékekben: *инязоро ава* 'царица' (Dam 306), *иня зоро* [инязоро] *ава* 'королева' (Dam 124). – Az *ава* előfordulása: *ава* (Witsen 625); *авай*, *аувай* [Voc.] (Müller 85); *авай* [Voc.] (Pallas 11);

ава 'баба' (Dam 38, 275), 'женщина' (Dam 41, 137, 138, 152, 221, 253, 309, 311), 'жена' (Dam 92), 'мать' (Dam 46, 139).

- Paas. *инязорава* 'императрица / Kaiserin' (MdWb 463).
- Mai SgNom alakja: *инязорава* 'царица' (ERV 216), 'tsaaritar' (ESS 58); 'cárnó, cárné' (EMSz 128). Az utótag jelentése: *ава* 'женщина; мать; хозяйка; замужняя женщина; богиня' (ERV 28); 'nainen; äiti' (ESS 1); 'nő, asszony; anya' (EMSz 29).
- Moksa megfelelője: *оцязор* (ld. 11. szócikk) és *ава* 'женщина; жена'; (диал.) 'мать' (MRV 22); 'nainen, vaimo; anoppi; naaras; (myt.) haltija, henki(olento)' (MSS 9).
- Az *ава* bizonytalan eredetű. Paasonen (1897: 31) a csuvasból eredezteti, vö. csuv. *aba* 'Mutter', *abaj* 'Mütterchen'. Kevésbé valószínű Versinyin etimológiája: ő gyermeknyelvi eredetű szónak tartja, és a cser. *ава* szóval veti össze (Vers 5).

(17) *некъ*

- Határozószó.
- Előfordulása a korai nyelvemlékekben: *некъ* (Dam 39 stb.).
- Paas. *pek* 'очень / sehr' (MdWb 1590).
- Mai alakja: *нек* 'очень, сильно, весьма' (ERV 466); 'kovin, erittäin, aivan, hyvin' (ESS 117); 'nagyon' (EMSz 275).
- Moksa megfelelője: *пйак* 'очень, сильно' (MRV 555); 'hyvin, oikein, kovin, erittäin' (MSS 154).
- Tatár jövevényszó, vö. tat. *bik* 'nagyon' (Paasonen 1897: 43; MdWb 1590). Versinyin (341) emellett összekapcsolja a cser. nyelvjárási *päk* 'mindig; nagyon; mindenütt' lexémával is.

(18) *партадо*

- A *паро* melléknév többes szám 2. személyű igeraggal (*-мaдо*) ellátott alakja (Grammatika 285; EK 157; Keresztes 1990: 40). A mordvin (és a szamojéd nyelvek) különleges tulajdonsága, hogy a névszókat el lehet ragozni igeeként: *par-an* 'jó vagyok', *par-at* 'jó vagy', *par-tano* 'jók vagyunk', *partado* 'jók vagytok'; *od-oliñ* 'fiatal voltam', *kudosa-n* 'a házban vagyok' stb. (Keresztes 1990: 60; Szerebrennyikov 1967: 160–163).
- Előfordulása a korai nyelvemlékekben: *паро* (Pallas 278; Dam 42, 46, 49, 50 stb.).
- Paas. *paro* 'добрый, хороший / gut' (MdWb 1545).
- Mai alakja: *паро* 'хороший, богатый; хороший, добротный, добродетельный, прочный (прил.); добро; богатство (сущ.); хорошо (на-

реч.); хорошо, ладно (частица)’ (ERV 458); ’hyvā (ESS 115); ’jó; rendes, derék; helyes’ (EMSz 270).

- Moksa megfelelője: *para* ’добро, доброе дело; хороший’ (MRV 463); ’hyvā; omaisuus’ (MSS 134).
- Finn-permi eredetű szó: FP *para* ’gut’ > fi. **para* (*parempi, paras*), é. *parem*, lpN *buorre*, cser. *purā*, vj. *bur*, zj. *bur* (UEW 724; Keresztes 1986: 106). Versinyin (334) esetleg összekapcsolná az or. *правый* ’igaz’, *правда* ’igazság’ szavak tövével, de ezek csak véletlen hangtani egyezések lehetnek.

(20) *лажатадо*

- A *лажа-* ige többes szám 2. személyű (*-тадо*) alakja (Grammatika 285; EK 157; Keresztes 1990: 40).
- Előfordulása a korai nyelvemlékekben: *лажан* ’воплю, причитаю’ (Dam 291).
- Paas. *lažams* ’вопить, причитивать, горевать; печалиться, оплакивать / beweinen, Klagelieder singen; trauern, betrauern’ (MdWb 1043).
- Mai alakja: *лажамс* ’оплакивать, причитать; плакать’; (диал.) ’беречь’ (ERV 326); ’parkua, kirkua’ (ESS 82); ’siránkozik, jajveszékel’ (EMSz 194). A vizsgált nyelvemlékben ’öriz, óv, véd’ jelentésben fordul elő.
- Moksa megfelelője: *лажнамс* ’грустить, тосковать, горевать, печалиться; беспокоиться, переживать’ (MRV 320), ’surra, murehtia; olla huolissaan’ (MSS 94); *лажадомс* ’истосковаться, соскучиться’ (MRV 320), ’kyllästyä, ikävystyä, pitkästyä’ (MSS 93).
- Bizonytalan eredetű. Versinyin (194) a *лаж-* tövet (vö. még *лажадомс* ’зарыдать, заплакать’, *лажамо* ’оплакивание, причитание’) onomatopoeitikusnak tartja, és esetleg összetartozónak véli a zj. *люскыны*, cser. *нюслаш* ’всхлипывать, тихо плакать’ szavakkal.

(21) *вясемень*

- A *вясеме* általános névmás (genitivus-)accusativusi (*-нь*) alakja (Grammatika 153–155; EK 78–79; Keresztes 1990: 54–55, 65). Vö. 1. szócikk.
- Előfordulása a korai nyelvemlékekben: *вясемень* (Dam 64, 284).
- Paas. *vešeme* ’весь, все, всё / alle, all’ (MdWb 2628).
- Mai alakja: *весеме* ’весь’ (ERV 128); ’kaikki’ (ESS 29); ’minden, összes’ (EMSz 87).
- Moksa megfelelője nincs.
- Eredete: a *vece* szóra vezethető vissza (ld. az 1. sz. szócikket).

(22) минекъ

- A *минь* többes szám első személyű személyes névmás (ld. 2. szócikk) (genitivus-)accusativusi alakja (Grammatika 255; EK 127; Keresztes 1990: 198).
- Előfordulása a korai nyelvemlékekben: *минек* (Dam 105), *минекъ* (Dam 110, 158).
- Paas. *miñek* 'наш / unser' (MdWb 1263).
- Mai alakja: *минек* 'наш; нас' (ERV 383); 'bennünket; miénk' (EMSz 229).
- Moksa megfelelője: *минь* 'наш' (MRV 383); 'meidän' (MSS 112).
- Uráli eredetű névmás, ld. 2. szócikk.

(23) прявейстэ

- A *превей* melléknév elativusi (-стэ) alakja. Az elativus a mordvinban lehet helyhatározó, időhatározó és – mint jelen esetben – módhatározó is (Keresztes 1990: 74). Ezeket az alakokat a mordvin grammatikák a határozószók között tárgyalják, morfológiai tagolás nélkül: *бойкасто* 'gyorsan', *мазыйстэ* 'szépen' (Grammatika 364; EK 228–229).
- Előfordulása a korai nyelvemlékekben: *прявейсте* (Dam 215, 243, 267, 297); *прѣвѣйста* (Dam 53); *прѣвѣйсте* (Dam 243).
- Paas. *prévej* 'умный, разумный / verständig, klug' (MdWb 1810).
- Mai alakja: *превейстэ* 'умно; разумно', *теемс превейстэ* 'поступить разумно' (ERV 511); 'okosan, eszesen, értelmesen; ésszerűen; bölcsen' (EMSz 300).
- Moksa megfelelője: *прѣвиста* 'умно, разумно' (MRV 540); *прѣви* 'älykäs, teräväpäinen' (MSS 149).
- Eredete: a *прев* 'ум, разум' (ERV 511); 'järki' (ESS 129); 'ész, értelem, elme' (EMSz 299) szó *-ей* melléknévképzős alakja. Paasonen (MdWb 1808) ezt a *прѣ* 'голова; вершина / Kopf, Haupt; Gipfel' szó származékának tartja (MdWb 1796, 1810). A *прѣ* finnugor eredetű: FU *perä* 'Hinterraum, Hinterteil' > fi. *perä*, é. *pera*, vj. *ber*, zj. *ber*, osztj. *pěrtäy*, vog. *pärəw* (UEW 373; Keresztes 1986: 121).

(24) тѣйме

- A *тѣемс* ige infinitivus-nominativusi alakja (Grammatika 274–276; EK 154–155; Keresztes 1990: 67)
- Előfordulása a korai nyelvemlékekben: *тѣйме* (Dam 42, 76, 82, 89 stb.).
- Paas. *tėjems* 'делать / machen, tun' (MdWb 2377).

- Mai alakja: *теемс* 'делать; строить; изготавливать, производить; поступать' (ERV 652); 'tehdä, suorittaa, toimittaa' (ESS 167); 'csinál, tesz, cselekszik' (EMSz 367).
- Moksa megfelelője: *тиемс* 'сделать, создать, изготовить' (MRV 720); 'tehdä, maksaa' (MSS 181).
- Finnugor eredetű szó, vö. FU *teke-* 'machen' > fi. *teke-*, é. *tege-*, lpN *dâkkâ*, m. *tev-* (UEW 519; Keresztes 1986: 165; Vers 433).

(25) *бу*

- Módosítószó (Grammatika 403; Keresztes 1990: 71).
- Előfordulása a korai nyelvelmékekben: *бу* (Dam 260, 316); *бы* (Dam 115, 229).
- Paas. *bu* '= russ. *бы* [образует сослагательное наклонение / dient zur Umschreibung des Konjunktivs]' (MdWb 145).
- Mai alakja: *бу* 'бы' (ERV 91); konditionaalipartikkeli (ESS 20); 'volna (feltételes módot kifejező segédszó)' (EMSz 62).
- Moksa megfelelője: *ба* 'бы' (MRV 52).
- Orosz eredetű jövevénytyszó, vö. or. *бы*.

(26) *назь* – ld. a 8. szócikket.

(29) *икеле*

- Névtő (Grammatika 380, 383, 386; EK 149, 152–153; Keresztes 1990: 70).
- Előfordulása a korai nyelvelmékekben: *икеле* (Dam 49, 58, 62, 96, 97, 109, 113, 114, 153, 157, 167, 177, 196, 198, 206, 213, 219, 220, 242, 245, 256, 264, 269, 306, 311, 325); *икеля* (Dam 73); *икелъ* (Dam 157).
- Paas. *ikele* 'перед, прежде / vor, früher, zuerst' (MdWb 442).
- Mai alakja: *икеле* 'впереди; прежде, раньше (нареч.); предыдущий (прил.); перед, напротив (послелог)' (ERV 206); 'edellä, edessä; ennen, aikaisemmin' (ESS 56); 'hsz elöl, nu előtt' (EMSz 125).
- Moksa megfelelője: *инголе* 'впереди; перед' (MRV 205).
- Bizonytalan eredetű. Versinyin szerint az ősi *e-* mutatószó rejlik benne (Vers 84; de vö. UEW 67).

(30) *вадрясто*

- A *вадря* melléknév elativus rago (-сто) alakja (ld. 23. szócikk).
- Előfordulása a korai nyelvelmékekben: *вадря* (Pallas 275); *вадрясто* (Dam 49, 113, 114, 136, 161, 221, 222, 305).

- Paas. *vad'ra* 'миловидный, красивый; хороший; отличный / hübsch, schön; gut; vortrefflich' (MdWb 2510).
- Mai alakja: *вадрясто* 'хорошо; обильно' (ERV 97); 'hyvin, kauniisti' (ESS 21); 'jól, szépen, rendesen' (EMSz 65).
- Moksa megfelelője: *вадряста* 'tasaisesti, sujuvasti, hyvin' (MSS 23).
- Bizonytalan eredetű. Versinyin az EM *вадяжа, вадяв* 'sima, sík', M *вадряв* 'sima, vasalt' szavak *вадь-*, *вадрь-* tövével kapcsolja össze (a jelentésfejlődésre: 'sík' > 'egyenes' > 'jó'). Cseremis� párhuzamai (*одап* 'szétdobált', *мотор* 'jó, szép') aligha állják meg a helyüket (Vers 36).

(31) *эряволнекъ*

- Az *эря-* ige többes szám első személyű conjunctivusi alakja: nyj. -воль- (irod. -вь-) conj. + *некъ* Vx1Pl (Grammatika 296–297; EK 170–171; Keresztes 1990: 43).
- Az igető a korai nyelvemlékekben a következő alakokban fordul elő: *эрь-* (Dam 42, 75, 79, 95, 148, 176, 206); *ярь-* (Dam 244); *іарь-* (Dam 176). Névszói származékként: *эрямо* 'жизнь' (Pallas 212).
- Paas. *e'rams* 'жить; проживать; бывать / leben; wohnen; oft sein' (MdWb 368).
- Mai infinitivusi alakja: *эрямс* 'жить' (ERV 787); 'elää, asua; olla' (ESS 201); 'él; lakik' (EMSz 456).
- Moksa megfelelője: *эрямс* 'жить' (MRV 905); 'elää, asua' (MSS 217).
- Az UEW szerint (73) valószínűleg összekapcsolható az uráli eredetű *elä-* 'leben' szócsaládjával: fi. *elä-*, é. *ela-*, lpN *älle-*, cser. *äle-*, vj. *ul-*, zj. *ol-*, osztj. *jel*, vog. *ilt-*, m. *él-*, jur. *jīle-* stb. Keresztes (2011: 55) egyértelműen idetartozónak veszi a mordvin igét, melyben az *l > r* rotacizmus a homonímia kiküszöbölése végett mehetett végbe, az **elä-* ugyanis szabályosan *ile-* alakká fejlődhetett volna, ami egybeesne az *il'a* tiltó segédigével (vö. fi. *älä*, de: é. *ära*). Vö. még: Vers 86.

(33) *яла*

- Határozószó.
- Előfordulása a korai nyelvemlékekben: *яла* 'всегда' (Dam 62, 73, 85) 'постоянно' (298).
- Paas. *jala* 'всегда, всё, постоянно / immer, stets. beständig, unaufhörlich' (MdWb 489).
- Mai alakja: *яла* 'всегда, постоянно, всё время; до сих пор (нареч.); всё, всё ещё; уже (частица)' (ERV 801); 'aina, yhä, edelleen' (ESS 204); 'ál-

landóan, egyre, egyre csak; tovább; mindig, még mindig; mégis' (EMSz 469).

- Moksa megfelelője: *яла* 'всегда, постоянно' (MRV 917); 'aina' (MSS 221).
- Tatár eredetű szó, vö. tat. *jalan* 'всѣ, всѣ время' (Paasonen 1897: 34; MdWb 490; Vers 524).

(34) *уцяскавсто*

- Az *уцяска* 'boldogság, szerencse' melléknév -*в* melléknévképzős alakjának (*уцяскав* 'boldog, szerencsés') -*сто* elativusragos formája (ld. 23. szócikk).
- Előfordulása a korai nyelvelmékekben: *уцяскавсто* (Dam 42, 158) *уцяскавсто* (Dam 315).
- Paas. *ućaska* 'счастье / Glück', *ućaskav* 'счастливый, сулящий; счастье / glücklich, glückverheissend' (MdWb 2425).
- Mai alakja: *уцяскавсто* 'счастливо' (ERV 702); 'boldogan, szerencsésen' (EMSz 401).
- Moksa megfelelője: *уця* 'судьба' (MRV 792).
- Orosz eredetű jövevényszó (Vers 467), vö. or. *участь* 'sors'. Ebből a mordvinban: *Е уцяска* 'счастье; судьба, доля' (ERV 702); *М уця* 'судьба' (MRV 792).

(35) *улевелнекъ*

- Az *уле-* ige többes szám első személyű conjunctivusi alakja: nyj. -*вель-* (irod. -*вь-*) conj. + *некъ* Vx1Pl (Grammatika 296–297; EK 170–171; Keresztes 1990: 43).
- Előfordulása a korai nyelvelmékekben: *улевель* Conj3Sg 'было бы' (Dam 90, 91). Egyéb igei formák: *ули* IndPres3Sg (Pallas 367); *уляза* Opt3Sg (Lepj 165).
- Paas. *uľems* 'быть; становиться; иметь / sein; werden; haben' (MdWb 2448).
- Mai infinitivusi alakja: *улемс* 'есть, иметься; быть' (ERV 692); 'olla; tulla' (ESS 178); '(meg)van, létezik' (EMSz 395).
- Moksa megfelelője: *улемс* 'быть, иметься; существовать' (MRV 779); 'olla' (MSS 190).
- Finnugor eredetű szó, vö. FU *wole-* 'sein, werden' > fi. *ole-*, é. *ole-*, cser. *ǎla-*, vj. *vjl-*, zj. *vel-*, osztj. *wǎl-*, vog. *āl-*, m. *vol-*, *val-* (UEW 580; Keresztes 1986: 175; Vers 460).

5. Következtetések

5.1. A szókincs etimológiai megoszlása

A szövegben (az összetételi tagokat külön elemnek számítva, az azonos többlől alkotott szavakat összevonva) 26 lexéma fordul elő. Ezek közül ősi eredetű (az adatokat itt már mai helyesírással adom meg):

<i>азоро</i> 'úr' < FU <i>azər3</i> (< ir.)	<i>сон</i> 'ő' < FU <i>sə</i>
<i>веце</i> 'mind' < U <i>weć3</i>	<i>тее-</i> 'tesz' < FU <i>teke-</i>
<i>ине</i> 'nagy' < U <i>enä</i>	<i>тынь</i> 'ti' < U <i>tš</i>
<i>минь</i> 'mi' < U <i>mš</i>	<i>уле-</i> 'van' < FU <i>wole-</i>
<i>ойме</i> 'lélek' < FV <i>wajm3</i>	<i>чи</i> 'nap' < FU <i>kečä</i>
<i>наро</i> 'jó' < FP <i>para</i>	<i>эря-</i> 'él' < U <i>elä-</i>

Belső keletkezésű: *превей* 'okos', *вадря* 'jó', *лажа-* 'óv'.

Íráni jövevényt: *наз* 'isten' (talán ide sorolható az *эрь* is).

Tatár jövevényt: *яла* 'mindig', *нек* 'nagyon', *эрь* 'minden'.

Csuvas jövevényt: *ава* 'anya'.

Orosz jövevényt: *бу* 'lenne', *и* 'és', *уцяска* 'boldogság'.

Ismeretlen eredetű: *ванькс* 'tisztá; szent', *икеле* 'előtt', *кина-* 'dicsőít'.

Az összes lexéma közel fele ősi eredetű. Közel hatvan százalékot tesz ki az ősi és a belső keletkezésű együtt (a bizonytalan etimológiákat is idesorolva). Kevés az orosz jövevényt, mindössze három elem sorolható ide.

5.2. Erza vagy moksa?

Azt, hogy az adott szöveg melyik nyelvjárást képviseli, lexikai és grammatikai ismérvek alapján dönthetjük el. A szóban forgó 26 lexéma között vannak olyanok, amelyek nem alkalmasak ennek a kérdésnek a megválaszolására:

- a) mert mindkét nyelvjárásban azonos alakúak, pl. EM *сон* 'ő', EM *минь* 'mi', EM *ава* 'nő, asszony', EM *эрямс* 'él', EM *улемс* 'van', EM *яла* 'mindig';
- b) mert a moksa alak csak a szóvégi redukáltban különbözik (amelynek lejegyzése a korábbi szövegekben nem mindig volt pontos): E *вадрясто* ~ M *вадряста* 'jól';
- c) mert a szópár csak az /e/ és /ä/ hangban tér el (ez sem mérvadó, mert több erza nyelvjárás is ismeri az /ä/ hangot): E *нек* ~ M *няк* 'nagyon'.

Ezzel szemben:

- d) a szövegben több olyan lexéma fordul elő, amely csak az erzára jellemző: E *инязоро* ~ M *оцязор* 'úr', E *икеле* ~ M *инголе* 'előtt', E *эрь чистэ* ~ M

эръ шиня 'minden nap', *Е назъ ~ М наваз* 'isten', *Е ойме ~ М вайме* 'lélek', *Е теемс ~ М тиемс* 'tesz';

- e) a névmások ragozott alakjai is árulkodóak: a *тынь* 'ti' Gen-Acc alakja az erzában *тынк*, a moksában *тинь*, ugyanígy *минь* 'mi' – Gen-Acc *Е минекъ, М минь*; Abl. *Е минденек, М миндедонк*;
- f) eltérés mutatkozik az igealakokban is: az erzában a határozott ragozás egyes szám 3. személyű tárgyra utaló jelen idejű többes szám első személyű alakja *кина-сынекъ*, ennek moksa megfelelője: *кина-сасъкъ*; a conjunctivus többes szám első személyű alakja az erzában *эря-волнекъ, уле-велнекъ*, míg a moksában *эря-ляма, уле-ляма*.

5.3. Melyik erza nyelvjárásban íródott a szöveg?

A fentiek alapján egyértelműen kijelenthető, hogy az 1769-es mordvin szövegemlék erza nyelvjárásban íródott. Mégpedig olyan erza dialektusban, amelyben ismeretes volt az /ä/ hang, a (későbbi) irodalmi nyelvi *-ñt'* DetGen helyett az *-št'* forma volt használatos, a conjunctivusban pedig az irodalmi *-vol'* helyett *-vol'/-vel'* alak élt.

Az erza dialektusokat Jermuskin (1984: 9–27) öt fő csoportra osztotta (1. központi, 2. nyugati, 3. északnyugati, 4. délnyugati, 5. délkeleti), ehhez Keresztes (1990: 16–17) hozzávette a Volgán túli, a tatárföldi és a baskíriai területek mordvinságát, keleti nyelvjáráscsoport néven; Feoktysztov (1990) pedig az első négy mellett a soksai dialektust tüntette fel.

A felsorolt ismertetőjegyek közül a lokalizáció során a genitivus-accusativus rag a perdöntő, ugyanis az *-št'* forma csak az északnyugati dialektusokban fordul elő (ezt a nyelvjárást az Alatir folyótól északra, a Pjana folyó mentén, Ardatov és Bolsoje Ignatovo környékén beszélik a mai Mordvin Köztársaságban; Szergacs és Lukojanov vidékén a mai Nyizsnyij Novgorod-i területen, ill. Poreckoje környékén a mai Csuvas Köztársaságban). Ezt alátámasztják egyéb, erre a területre (is) jellemző jelenségek: a *-mo* infinitivus és a *-tano* többes szám első személyű igei személyrag használata, valamint a szóeleji *kš-* hangkapcsolat megőrződése (*kšna-* ~ *šna*) (Jermuskin 1984: 61, 109–111, 124–127, 128–129).

Jermuskin dialektológiai kutatásai jóvoltából talán még jobban le lehet szűkíteni a kérdéses területet, ugyanis az *-št'* genitivusrag és a *-vol'/-vel'* conjunctivus használata nem az egész északnyugati nyelvterületre jellemző, hanem csak a Pjana folyónak a Lukojanovtól északra lévő mellékfolyói mentén (Jermuskin 1965: 415, 419; 1967: 114, 138). Innen származhatott tehát az első hosszabb mordvin szövegemlék lejegyzője.

Jó szándékkal kívánunk jó egészséget

Az első vers

1. A szöveg keletkezési körülményei

A mordvin nyelvemlékek rövid áttekintéséből kiderült, hogy a XVII–XVIII. századi nyelvemlékek jelentős része erza nyelvjárásban íródott. Ezt a kulturális dominanciát csak néhány szöveg töri meg, köztük az első vers, amely moksa dialektusban készült.

1782-ben Moszkvában jelent meg egy gyűjteményes kötet, *Сочинения в прозе и стихах на случай открытия Казанского наместничества, в публичном собрании на разных языках говоренные в тамошней семинарии декабря 26 дня, 1781 года* címmel. Mint ahogy a hosszú, informatív címből is kiviláglik, a megjelenés apropójául a kazanyi főkormányzóság (helytartóság) megalapítása szolgált. A kötet azokat az ünnepi beszédeket tartalmazza, amelyek az egyházi iskola december 26-i rendezvényén elhangzottak. A görög, latin, német prózai és verses szövegek mellett mordvin, cseremis, tatár, votják, csuvas és kalmük nyelven is szóltak az egybegyűltekhöz. Ez utóbbi szövegeket a könnyebb érthetőség kedvéért oroszra is átfordították (Feoktyiszov 1968b: 109–110; 1976: 58). Ez a kötet Ny. I. Novikov nyomdájában jelent meg 1782-ben, majd 1908-ban D. A. Korsakov újból kiadta, kiegészítve különféle levelekkel, amelyeket a kazanyi metropolita írt. Az anyag az interneten is megtalálható: <http://www.runivers.ru/upload/iblock/940/Korsakov%20D.A.%20Sbornik%20materialov%20po%20istorii%20Kazanskogo%20kaya%20v%20XVIII%20v.%201908.pdf>.

A kötet mordvin anyaga a 154–155. oldalon olvasható, hat nyomtatott sorból áll. Jelenlegi ismereteink szerint ez tekinthető az első, nyomtatásban megjelent mordvin versnek (versszerű írásnak?). A szöveg nem tartja magát az időmértékes verselés szabályaihoz, viszont rímek, rímfélék figyelhető meg benne: összecseng az első és harmadik sor utolsó szava (*някъ, анякъ*), valamint rímel a második és a negyedik (*минь, видинь*), illetőleg az ötödik és hatodik (*Атяма, лама*), rímképlete tehát: ababcc. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy az első rím csak a cirill betűs írásmódban, leírva számítható ide, hiszen kiejtése [päk] és [anćak].

Maga a szöveg a Korszakov-féle kötetben a következő:

*Кода афтрадывансь минденикъ талану: въ танахъ [?] някъ
Оцю кудазырынь Ава Чебюрста ванысь минь
Лажнай семьбиинди тинчъкисть Шумурать аницякъ,
Сяисъ Кельгизя пумынсь казанстыякъ кудь видинь
Тюнь парать минь нязизь, вемтяма, максыза Атяма,
Оцю кудазырь минь Авати Ерямсь Шумураста парста лама.*

A szöveg (hozzávetőleges) fordítása:

*Ahogy nem örülni nekünk [nem] szerencsés: ? nagyon
nagy uralkodónő [a ház úrasszonya] szépen óva minket
gondoskodik mindenkinek az egészséges tevékenységről [?], csak
ezért akarta megalapítani Kazanynak az igazság házát,
ezt a jót látva mi kérjük [kérünk], adjon az isten [mennydörgés]
a nagy cárnőnknek élni egészségesen jól, sokat.*

A szöveg szerzője gyengén tudhatott mordvinul (vagy a betűvetésben nem volt jártas). A vers értelmezése még a kérdéskör (moksa anyanyelvű) szakértőjét, A. P. Feoktysztovot is nehéz feladat elé állította: csak egy részét tudta interpretálni, és nem is vállalkozott a teljes elemzésre (1968b: 109–110; 1976: 57–58). A Korszakov-kötetben szerencsére az orosz eredeti is olvasható. Ez valamennyit segít az interpretálásban, de nem mindenütt, mert a prózáról versre ültetett mordvin szöveg inkább csak tartalmában hasonlít az eredetire, s néha még abban is csak távolról. Az orosz eredeti (nem verses) szöveg a következő:

Не можно намъ въ сіе благополучное время не чувствовать радости. Ибо Великая Государыня наша храня насъ яко дѣтей, старается осуществленному нашему благоденствию. Чего для предпріяла и въ Казани основать дому правосудія, какъ и въ прочихъ градахъ. Симъ теперъ поздравляя Васъ, желаемъ здравствовать нашей Государынѣ безвредно.

Ennek a magyar fordítása:

Nem lehet nekünk ebben a szerencsés időben nem érezni örömet. Mert a Nagy Uralkodónőnk megvédve minket, mint a gyerekeket, arra törekszik, hogy boldog életet biztosítson nekünk. Ezért arra vállalkozott, hogy Kazanyban megalapítsa a közigazgatás házát, mint ahogy más városokban is. Így hát most üdvözljük Öt, és jó szándékkal kívánunk neki jó egészséget.

2. A szöveg olvasata, helyesírása

Korszakov az 1908-as kiadásban az eredeti szöveg számos hibáját javította, de még így is maradt benne néhány:

афтрадывансь – elképzelhető, hogy abban a nyelvjárásban létezett a tagadósónak *афт* változata is, de ha mégsem, akkor helyesen *аф рады-вамсь*. Mindenképpen külön kell írni. Az infinitivus képzője *-м-* konsonánst tartalmaz, a szó végén keményjel kell.

въ танахъ – nem tudom értelmezni, még az olvasata sem biztos;

чебюрста, тюнь – а ю helyén ма я áll (*чебярста, тянь*);

семьбинди – valószínűleg *семьбинди* vagy *сембинди*;

тиинчкистъ – nem tudom értelmezni ezt a szót; elképzelhető, hogy a *кисть* névutó rejlik benne, ebben az esetben külön kell írni;

сяисъ – a helyes alak *сякъ*;

путынсь – a helyes alak *путымсь*;

кудаъ – a szó végén keményjel szükséges: *кудаъ*;

вештяма – a helyes alak *вештяма*;

кудазырь – a végén keményjel kell: *кудазырь*;

Ерямсь – itt *эрямсь* alaknak kellene szerepelnie (keményjellel a végén).

A keményjel az orosz helyesírásban a XX. század elejéig fennmaradt, noha eredeti funkcióját (az ószláv szóvégi magánhangzó jelölését) már rég elvesztette. A szerző általában következetesen, a kemény mássalhangzók után használja ezt az elemet: *минденикъ, някъ, шумуратъ, аницякъ, сяисъ*. Az infinitivusi alakok végén lágyjelet ír a keményjel helyett: *радывамсь, путынсь, ерямсь*, s hasonlóan rossz a *кудаъ* (*кудаъ* helyett) és a *кудазырь* (*кудазырь* helyett). Ezeket leszámítva a palatalizációt helyesen jelöli: *минденикъ, минденикъ, оцю, кудазырынь, ванысь, минь, аницякъ, кельгизя, видинь, тюнь, паратъ, няизъ, вештяма, атяма, авати*. A kemény mássalhangzók jelölése is jó: *афтрадывансь, кудазырынь, ванысь, путынсь, максыза*.

A moksa redukáltat *ы*-vel adja vissza: *кудазырынь*. Két szóban a *ю* betű vagy a redukált, vagy az */ä/* hang jelölésére szolgál: *чебюрста* (ma: *цебярьста*), *тюнь* (ma: *тянь*).

Az */ä/* hang jelölésére egyébiránt – mint a többi nyelvemlékben is – a *я* betű szolgál: *някъ, сяисъ, няизъ* [päk, šäis, näiz] (ez a mai napig a cirill betűs írásmód egyik rákfenéje, mert másutt a *я* palatalizált mássalhangzó + *а* kombinációját jelenti: *аницякъ, кельгизя, атяма, эрямс* [ańćak, kel'giža, aťama, eřams]).

Mindezek alapján a korrigált olvasat a következő:

*Кода аф радывамсь минденикъ талану: въ танахъ [?] някъ
ою кудазырынъ ава чебюрста ванысь минь
лажнай сембинди тинчъ кистъ [?] шумуратъ аницякъ
сяксъ кельгизя путымсь казанстыякъ кудъ видинь
тюнь паратъ минь няизъ вештяма максъза атяма
ою кудазырь минь авати эрямсь шумураста парста лама.*

3. A szöveg morfológiai tagolása

A szöveget a korábbi fejezetekben alkalmazott szempontok alapján¹ elemzem (a könyvészeti adatokat ld. a bibliográfiában).

- a) Az adott szó morfológiai tagolása, a szuffixumok pontos definiálásával. Ehhez elsősorban Keresztes László chrestomáthiáját (1990) és a mordvin grammatikákat (Grammatika 1980, Mokšon käl' 2000 = MK) használtam fel.
- b) A moksa szóalak előfordulása Paasonen nagy nyelvjárási szótárában (MdWb), Juhász Jenő moksa–magyar szótárában (JJ), a moksa–orosz nagyszótárban (MRV) és a moksa–finn középszótárban (MSS). Az eredeti transzkripció eljárását megtartva Paasonen és Juhász adatait latin, a többit cirill betűs formában közlöm.
- c) Az adott szó erza megfelelője. Itt három szótár adatait adom meg, ezek: az erza–orosz nagyszótár (ERV), az erza–finn középszótár (ESS) és a Mészáros–Sirmankina-féle erza–magyar szótár (EMSz). Az elemzés végén az erza és moksa adatok egybevetésével egyértelműen igazolom, hogy a szövegemlék moksa dialektusban íródott.
- d) A szó eredete. Az UEW anyaga mellett Keresztes etimológiai szójegyzékét (1986) és a Versinyin-féle etimológiai szótárt (2004–2011) használtam fel.

¹ Az erza szövegek elemzésével ellentétben itt nem tüntetem fel az adott lexémák előfordulásait a korai nyelvemlékekben. Mint korábban szó esett róla, moksa nyelvemlék nagyon kevés van, csak Witsen és Pallas szójegyzéke, Lepjohin három mondata és néhány szava, valamint Damaszkín szótárának moksa–erza függeléke jöhet szóba. Az ebben a fejezetben elemzendő 36 szó közül korai előfordulásúak a következők (a szó előtt a szövegbeli sorszáma áll): (1) *кода* 'как' (Dam 326); (2) *пад* 'пад' (Dam 327); (9) *ава* (Witsen 625); *авай* [Voc.] (Pallas 11); (26) *минь* 'мы' (Pallas 393); *миньгакъ* 'и нас' (Lepj 165); *минь* 'мы' (Dam 325); (29) *макст* 'дай' (Dam 323).

(1) <i>кода</i> ahogy	(2) <i>аф(т) радывамсь</i> nem örül-INF	(3) <i>минденикь</i> mi-DAT	(4) <i>талану</i> szerencsés
(5) <i>въ танахъ</i> ?	(6) <i>някъ</i> nagyon	(7) <i>оцю</i> nagy	(8) <i>кудазырынъ</i> ház + úr-GEN
	(9) <i>ава</i> asszony, anya		
(10) <i>чебюрста</i> szépen	(11) <i>ванысь</i> óv-GERUND	(12) <i>минь</i> mi-ACC	(13) <i>лажнай</i> gondoskodik-Vx3SG
(14) <i>сембинди</i> mindenki-DAT	(15) <i>тїинчъ кистъ</i> tevékenység[?] -ért[?]	(16) <i>шумуратъ</i> egészséges	(17) <i>анцякъ</i> csak
(18) <i>сякъсь</i> ezért	(19) <i>кельгизя</i> akar-DET IMPF3SG/SG3	(20) <i>путымсь</i> megalapít-INF	(21) <i>казанстыякъ</i> Kazany-Px3SGDAT + is
(22) <i>кудъ</i> ház	(23) <i>видинь</i> igazság-GEN	(24) <i>тюнь</i> ez-ACC	(25) <i>паратъ</i> jó-DETSgACC
(26) <i>минь</i> mi	(27) <i>няизь</i> lát-GERUND	(28) <i>вештяма</i> kér-Vx1PL	(29) <i>максыза</i> ad-OPT3SG
	(30) <i>атяма</i> mennydörgés		
(31) <i>оцю</i> nagy	(32) <i>кудазырь</i> ház + úr	(33) <i>минь</i> mi-GEN	(34) <i>авати</i> asszony-DETDAT
(35) <i>эрямсь</i> él-INF	(36) <i>шумураста</i> egészség-ADV	(37) <i>парста</i> jó-ADV	(38) <i>лама</i> sok

(1) *кода*

- Kérdő és vonatkozó névmás (Grammatika 261–263; MK 108–109; Keresztes 1990: 65).
- *koda* 'как / wie [interr. u. rel.]' (MdWb 802); 'hogyan' (JJ 64); *кода* 'как' (нареч.), 'как' (частица) (MRV 264); 'kuinka; miten' (MSS 73).
- Erza megfelelője: *кода* 'как' (ERV 274); 'kuinka, miten; kun; kuin, kuten' (ESS 71); 'hogy(an); ahogy(an); mint, amint, mihelyt' (EMSz 168).
- A névmás töve az uráli alapnyelvre vezethető vissza, vö. U *ku-* (~ *ko-*) 'wer, welcher, ? was' > fi. *ku-*, *ko-*, lpN *gu-*, *gq-*, *goa-*, cser. *kâ-*, *ku-*, vj. *ke-*, *kâ-*, *kj-*, zj. *ko-*, *ke-*, *kj-*, *ku-*, osztj. *ko-*, *χō-*, *χă-*, vog. *ka-*, *χo-*, *χū-*, m. *ho-*, jur. *χi-*, *χū-*, jeny. *hō-*, *ko-*, *ku-* stb. (UEW 191; Keresztes 1986: 63; Vers 152).

(2) *аф(т) радывамсь*

- Két elemből áll: *аф(т)* tagadószó és *радывамсь* infinitivus. A tagadószó mai irodalmi alakja *аф*, de nem zárható ki egy archaikusabb nyelvjárási *афт* forma sem.

(2a) *аф*

- Tagadószó (Grammatika 318; MK 147–149; Keresztes 1990: 50).
- *аф* 'не / nicht' (MdWb 1), 'nem' (JJ 23); *аф* 'не' (MRV 49), 'ei' (MSS 17).
- Erza megfelelője: *a* 'не' (ERV 27); '(kielt.) en, et, ei...' (ESS 1); 'nem' (EMSz 29).
- Uráli eredetű, vö. U *e* ~ *ä* > fi. *e-*, *é. e-*, lpN *i-*, cser. *äš-*, *âš-*, vj. *e-*, zj. *e-* ~ *i-*, osztj. *ěntä*, vog. *ä-*, jur. *ñi-* (UEW 68).

(2b) *радывамсь*

- Infinitivusi alak (Grammatika 272–274; MK 113–117; Keresztes 1990: 67).
- *radivams* 'развеселиться; радоваться / froh werden; sich freuen' (MdWb 1875); *radavâms* 'örülni' (JJ 138); *радовамс* 'радоваться, обрадоваться, порадоваться, полюбоваться' (MRV 564); *радавамс* 'iloita' (MSS 157).
- Erza megfelelője: *радовамс* 'обрадоваться' (ERV 534); 'iloita, riemas-tua' (ESS 136); '(meg)örül vkinek/vminek' (EMSz 311).
- Orosz eredetű vö. or. *радоваться* 'örül'.

(3) *минденикь*

- A többes szám első személyű névmás dativus-allativusa, vö. *миндейнек* (Grammatika 255; MK 104), *miñd'ejňak* (Keresztes 1990: 198).
- *miñd'ejňak* 'нам / uns' (MdWb 1263); *miñd'ejňak* 'minekünk' (JJ 96).
- Erza megfelelője: *miñeňek* (MdWb 1263), *миненек* 'nekünk; hozzánk' (EMSz 229).
- A személyes névmás uráli eredetű, ld. 26. szócikk.

(4) талану

- A *талан* főnév melléknévképzős alakja.
- *талан* 'счастье / Glück' (MdWb 2259).
- Orosz eredetű szó, vö. or. *талан* 'siker, szerencse'.

(5) въ танахъ [?]

- Nem tudtam értelmezni.

(6) някъ

- Határozószó.
- *päk* 'очень / sehr' (MdWb 1590); *pek* 'nagyon' (JJ 118); *няк* 'очень, сильно' (MRV 555); 'hyvin, oikein, kovin, erittäin' (MSS 154).
- Erza megfelelője: *нек* 'очень, сильно, весьма' (ERV 466); 'kovin, erittäin, aivan, hyvin' (ESS 117); 'nagyon' (EMSz 275).
- Tatár jövevényszó, vö. tat. *bik* 'nagyon' (Paasonen 1897: 43; MdWb 1590). Versinyin (341) emellett összekapcsolja a cser. nyelvjárási *päk* 'mindig; nagyon; mindenütt' lexémával is.

(7, 31) оцю

- Melléknév, nominativusi formában.
- *о́цув* 'большой; старший, глава, хозяин, хозяйка дома / gross; Ältester, Oberhaupt, Wirt, Wirtin des Hauses' (MdWb 1416); *oľsu* 'nagy' (JJ 109); *оцю* 'большой, крупный; главный, центральный; старший; важный; сильный' (MRV 451); 'iso, suuri' (MSS 130).
- Erza megfelelője nincs, helyette az *ине* 'великий' (ERV 212); 'suuri, iso' (ESS 57); 'nagy, hatalmas' (EMSz 127) szó használatos.
- Talán az uráli *icä* 'Vater' szócsaládjába (fi. *isä*, ?*iso*, lpN *æč*, cser. *əzä*, vog. *äś*, m. *õs*, jur. *nīše*) tartozik, a moksa *očä* 'Vaterbruder, der älter ist als der Vater' szóval együtt (UEW 78; Vers 322).

(8) кудазырынь, (32) кудазырь

- A *кудазыр* összetett főnév (*куд* + *азырь*). Ennek genitivusi alakja a *кудазырынь*, mai helyesírással *кудазоронь* (latin betűs átírata: *kudazərəñ*) (Grammatika 155; МК 48–52; Keresztes 1990: 54).
- *kud-azär* 'хозяин дома / Hausherr, Hauswirt' (MdWb 923); *кудазор* 'хозяин дома' (MRV 299), 'isäntä' (MSS 84).
- Erza megfelelője: *кудазор* 'хозяин (дома)' (ERV 308); 'isäntä' (ESS 78); 'házigazda' (EMSz 184).

- Az előtag finnugor eredetű: FU *kota* 'Zelt, Hütte, Haus' > fi. *kota*, é. *koda*, lpN *goatte*, cser. *kudê*, vj-zj. *ka*, osztj. *kat*, m. *ház* (UEW 190; Vers 176). Az utótag a finnugor alapnyelv iráni jövevényszava: FU *az̄r̄z* 'Herr, Fürst' (> vj. *uz̄ir*, zj. *oz̄ir*, vog. *āt̄ar*) < ősir. **asura*:-: ói. *ásurah*, av. *ahurō* (UEW 18; Joki 1973: 253; Keresztes 1986: 35; Rédei 1983: 220; Vers 10).

(9) *ава*, (34) *авату*

- Az *ава* nominativusi alak, az *авату* a határozott ragozás dativus-allativusi formája (Grammatika 223; MK 55–56; Keresztes 1990: 56).
- *ава* 'мать; женщина / Mutter; Frau, Weib' (MdWb 89); 'asszony; feleség; anya; istennő, szellem' (JJ 31); *ава* 'женщина; жена'; (диал.) 'мать' (MRV 22); 'nainen, vaimo; anoppi; naaras; (myt.) haltija, henki(olento)' (MSS 9).
- Erza megfelelője: *ава* 'женщина; мать; хозяйка; замужняя женщина; богиня' (ERV 28); 'nainen; äiti' (ESS 1); 'nő, asszony; anya' (EMSz 29).
- Bizonytalan eredetű. Paasonen (1897: 31) a csuvasból eredezteti, vö. csuv. *aba* 'Mutter', *abaj* 'Mütterchen'. Kevésbé valószínű Versinyin etimológiája: ő gyermeknyelvi eredetű szónak tartja, és a cser. *ава* szóval veti össze (Vers 5).

кудазырынъ *ава*

- *kud-az̄r̄-ava* 'хозяйка / Hausfrau, Wirtin' (MdWb 923); *az̄r̄-ava* 'úrnő, gazdasszony' (JJ 29); *кудазорава* 'хозяйка дома' (MRV 299), 'emäntä' (MSS 84).
- Erza megfelelője: *кудазорава* 'домохозяйка' (ERV 308); 'emäntä' (ESS 78); 'háziasszony' (EMSz 184).

(10) *чебюрста*

- A *чебюр* [*чебяр*] melléknév elativusi (-ста, latin betűs átírással -stə) alakja. Az elativus a mordvinban lehet helyhatározó, időhatározó és – mint jelen esetben – módhatározó is (Keresztes 1990: 74). Ezeket az alakokat a mordvin grammatikák a határozószók között tárgyalják, morfológiai tagolás nélkül: *стакаста* 'nehezen', *мазыйста* 'szépen' (Grammatika 364; MK 182–183). A *ю* a *я* betű helyén áll (hasonló lejegyzésű a *тюнь*, vö. 24. szócikk). Mai alakja: *чебярста*.
- *čebär* 'красивый, прекрасный, хороший; пригодный / hübsch, schön, gut; geeignet' (MdWb 164); *t'seber* 'jó; szép' (JJ 146); *чебярь* 'хороший, благоприятный, добрый' (MRV 816), 'hyvā, kunnon, kelpo; hyvin, kunnolla' (MSS 196) – *чебярьста* 'хорошо' (MRV 817).
- Erza megfelelője nincs, 'szép' jelentésben a *мазый* szó használatos.
- Tatár eredetű, vö. tat. *čibär* (Paasonen 1897: 46; MdWb 164).

(11) ваньсь

- А *вано-* ige gerundiumi alakja (Grammatika 357–359; MK 177–180; Keresztes 1990: 68). Mai helyesírással: *ваньзь*.
- *vanoms* 'смотреть, осматривать; ухаживать; охранять; защищать, оберегать; спасать / schauen, betrachten, besehen, zusehen; pflegen; erziehen; hüten; bewahren, beschützen, beschirmen; retten' (MdWb 2534); *vanâms* 'nézni; őrizni; legeltetni' (JJ 196); *ваномс* 'смотреть; ознакомиться' (MRV 89); 'katsoa; vahtia, vartioida; paimentaa' (MSS 27).
- Erza megfelelője: *ваномс* 'смотреть; осматривать; знакомиться; пасти; заботиться' (ERV 106); 'katsoa; vahtia' (ESS 24); '(meg)néz; (meg)őriz' (EMSz 71).
- Valószínűleg finn-volgai eredetű szó: FV *wanz-* 'sehen, schauen' > ?fi. *vaani-*, ?é. *vaani-* (UEW 813; Vers 40).

(12, 33) минь

- А *минь* többes szám első személyű személyes névmás változatlan alakú (genitivus-)accusativusa (Grammatika 255; MK 104; Keresztes 1990: 198).
- *miñ* 'наш / unser' (MdWb 1263); *miññ* 'miénk' (JJ 96); *минь* 'наш' (MRV 383); 'meidän' (MSS 112).
- Erza megfelelője: *минек* 'наш; нас' (ERV 383); 'bennünket; miénk' (EMSz 229).
- А személyes névmás uráli eredetű, ld. 26. szócikk.

(13) лажай

- А *лажна-* ige Vx3Sg alakja (Grammatika 285; Keresztes 1990: 40).
- *lažams* 'вопить, причитивать, горевать; печалиться, оплакивать / beweinen, Klagelieder singen; trauern, betrauern' (MdWb 1043); *lažnams* 'búsulni, panaszkodni' (JJ 83); *лажнамс* 'грустить, тосковать, горевать, печалиться; беспокоиться, переживать' (MRV 320), 'surra, murehtia, olla huolissaan' (MSS 94). A szövegben minden bizonnyal 'gondoskodik' jelentésben szerepel.
- Erza megfelelője: *лажамс* 'оплакивать, причитать; плакать'; (nyj.) 'беречь' (ERV 326); 'parkua, kirkua' (ESS 82); 'siránkozik, jajveszékel' (EMSz 194).
- Bizonytalan eredetű. Versinyin (194) а *лаж-* tövet (vö. még Е *лажадомс* 'зарыдать, заплакать', *лажамо* 'оплакивание, причитание') onomatopoeitikus eredetűnek tartja, és esetleg összetartozónak véli a zj. *люскыны*, cser. *нюслаш* 'всхлипывать, тихо плакать' szavakkal.

(14) *сембинди*

- A *сембе* névmás dativus-allativusa (Grammatika 263–264; MK 110; Keresztes 1990: 54). Mai alakja: *сембонди*.
- *šembä* 'весь; целый / all, ganz' (MdWb 2110); *šembe* 'összes, minden' (JJ 146); *сембе* 'весь, вся, всё, все (мест.); всё (сущ.); до сих пор, всё ещё (нареч.)' (MRV 617); 'kaikki' (MSS 165).
- Erza megfelelője nincs, helyette a *весе* 'minden, mindenki' szó használatos.
- Az uráli eredetű *še ~ či* 'dieser, jener' névmásra vezethető vissza: fi. *se*, é. *see*, ?cser. *sedə*, osztj. *tš*, jeny. *sedəo* (UEW 33; Vers 396).

(15) *тіинчыкысть*

- Nem tudtam értelmezni a szót. Elképzelhető, hogy a *тue-* ige *-чу* főnévképzős változata rejlik benne, amihez a *кысть* 'vmiért' névutó kapcsolódott.
- *tšjəms* 'делать; обрабатывать; стать / machen, tun-, bearbeiten; sich stellen' (MdWb 2377); *tšjəms* 'tenni, csinálni; kerülni pénzbe' (JJ 180); *тueмс* 'сделать, создать, изготовить' (MRV 720); 'tehdä, maksaa' (MSS 181).
- Erza megfelelője: *теемс* 'делать; строить; изготовлять, производить; поступать' (ERV 652); 'tehdä, suorittaa, toimittaa' (ESS 167); 'csinál, tesz, cselekszik' (EMSZ 367).
- Finnugor eredetű szó, vö. FU *teke-* 'machen' > fi. *teke-*, é. *tege-*, lpN *däkkä-*, m. *tev-* (UEW 519; Keresztes 1986: 165; Vers 433).

(16) *шумурать*

- A *шумбра* szó nyelvjárási változata (vö. dial. *šumra*, *šumâr*, MdWb 301). A *тъ* morféma szerepe nem világos.
- *šumbra* 'весь, целый, целостный, невредимый; здоровый; здоровье; сильный, крепкий / ganz, heil, unversehrt; gesund; Gesundheit, Wohlbe finden; stark, kräftig, robust' (MdWb 301); *šumbra* 'egészséges' (JJ 173); *шумбра* 'здоровый' (MRV 886); 'terve, terveellinen' (MSS 210).
- Erza megfelelője: *шумбра* 'крепкий, здоровый; сильный' (ERV 767); 'terve' (ESS 197); 'egészséges' (EMSz 446); *шумбрам* 'здоровье (пожелание)' (ERV 768); '(ole) terve' (ESS 197).
- Ismeretlen eredetű szó. Versinyin (509) cseremisiz összevetése nem állja meg a helyét (509).

(17) *анцякъ*

- Határozószó.
- *ańćak* 'только; едва (ли); только что / nur; kaum; soeben' (MdWb 47); *ań'śak* 'csak' (JJ 26); *анъцек* 'только что, совсем недавно; только лиц' (MRV 39); 'vain, ainoastaan' (MSS 14).
- Erza megfelelője: *ансяк* 'недавно, только; лиц; однако, но' (ERV 51) 'vain, ainoastaan; vasta; juuri kun, heti kun' (ESS 7); 'csak, csupán' (EMSz 42).
- Csuvas eredetű (vö. Paasonen 1897: 29), vö. csuv *ančax*. Versinyin (16) az *ан-* elemet finnugor (uráli?) eredetűnek tartva osztják és nyenyec példákkal veti egybe, ez nem fogadható el.

(18) *сякъсь*

- Morfológiailag a *ся* mutató névmás translativusi alakja, ez az erzában lexicizálódott (*секс*), a moksában ma viszont 'ezért' jelentésben a *сянкса* forma él (ebben az *иңкса* 'за, из-за, ради, для, вместо / wegen, nach, für, anstatt' (MdWb 448) szóból grammatikalizálódott *-nкса/-иңкса* causativusrag rejlik (Grammatika 259–261; MK 108).
- *śaңкса* 'поэтому / deshalb, darum' (MdWb 2103); *śaңкса, śeңкса* 'азért' (JJ 144); *сянкса* 'потому, из-за этого' (MRV 697); 'siksi, sen tähden' (MSS 177).
- Erza megfelelője: *śeks* 'поэтому, потому / darum, deswegen' (MdWb 2106); *секс* 'потому, поэтому' (ERV 576); 'siksi; sen vuoksi, sen takia' (ESS 148); 'азért, ezért; mert' (EMSz 328).
- Az uráli eredetű *će ~ ċi* 'dieser, jener' névmásra vezethető vissza, ld. 14. szócikk.

(19) *кельгизя*

- A *кельго-* ige determinatív, Sg3 tárgyra utaló indicativus praeteritum Sg3 alakja. Mai latin betűs átírása: *kel'gižə* (Grammatika 313; MK 144; Keresztes 1990: 49).
- *kel'gəms* 'любить; хотеть, желать; обнимать / lieben; belieben, wollen, mögen; umarmen' (MdWb 690); 'szeretni' (JJ 57); *кельгомс* 'любить; увлекаться; нравиться' (MRV 245); 'rakastaa; rakastua, ihastua; haluta, tah-toa' (MSS 66).
- Erza megfelelője: *кельгемс* 'любить' (ERV 250); 'mahtua, sopia' (ESS 67); '(el)fér, befér, belefér' (EMSz 152).
- A finnugor eredetű *kelke-* igére vezethető vissza, vö. lpN *gál'gâ-*, cser. *kel-*, vj. *kul-*, zj. *kol-*, m. *kell-* (UEW 145; másképp, nem meggyőzően: Versinyin 128).

(20) нутымсь

- A *нуты*- ige infinitivusi alakja.
- *nut̃ms* 'класть, ставить; дать, платить; назначать / setzen, legen, stellen; geben, bezahlen; bestimmen' (MdWb 1858); 'tenni, helyezni' (JJ 136); *нутомс* 'поставить, положить; посеять' (MRV 551); 'panna, asettaa' (MSS 152).
- Erza megfelelője: *нутомс* 'положить; вложить; поставить, приложить' (ERV 530); 'panna, asettaa, sijoittaa; istuttaa, panna kasvamaan; nimittää' (ESS 135); '(le)tesz, (le)rak, feltesz, felrak, beletesz, belerak; kinevez' (EMSz 309).
- Bizonytalan eredetű. Keresztes (1986: 125) – kérdőjellel összevetve a fi. *puuttaa* 'kiinnittää, sitoa, ommella yhteen' igével – nem zárja ki a finnvolgai eredetet (FV *pūtta-*) (vö. SSA 2: 447, Vers 384).

(21) казанстыякъ

- Két elemből áll: a) *казансты* ragozott tulajdonnévi alak; b) *-якъ* partikula.

(21a) казансты

- A *Казан* (*Казань*) városnév egyes szám 3. személyű birtokos személyragos alakjának dativusa, mai alakja *-нуты* (Grammatika 199; MK 59; Keresztes 1990: 59).
- *Kazan* (MdWb 660).
- A tatár *Qazan* átvétele. Ez vagy köznévi eredetű (vö. tat. *qazan* 'üst, katalan'), vagy a *Kazanka* folyóról kapta a nevét (tat. *qaz* törzsnév + *an* 'folyó'), vagy pedig a csuv. *Xasan* személynévre vezethető vissza (FNESz 1: 701).

(21b) -якъ

- Az 'is' jelentésű partikula a mai moksában *-вок, -га, -ге, -ке*, a mai erzában *-гак, -как, -як* (Grammatika 395; MK 204; Keresztes 1990: 71; MdWb 407, 480, 572; EMSz 97, 134, 466). Úgy tűnik tehát, hogy a szövegben erza nyelvjárási alakokkal találkozhatunk. Ez a partikula a nyelvelmékekben egybe- és különírva egyaránt előfordul.

(22) кудъ

- Nominativusi alak.
- *kud* 'дом, жилая комната; ножны / Haus, Wohnstube; Scheide' (MdWb 922); 'ház' (JJ 79); *куд* 'дом, изба, кров' (MRV 299), 'talo, huone' (MSS 84).

- Erza megfelelője: *кудо* 'дом, комната' (ERV 308), 'talo, koti' (ESS 78) 'ház; lakás, szoba; otthon' (EMSz 184).
- Finnugor eredetű szó, ld. 8. szócikk.

(23) *видинь*

- A *виде* főnév genitivusi alakja (Grammatika 155; MK 48–52; Keresztes 1990: 54). A mordvin szórend szabályainak a *видинь кудь* szerkezet felel-ne meg, a fordított szórend az orosz *дом правосудия* tükörfordításának eredménye.
- *vidē* 'прямой; справедливый; истинный; правый; правда, истина' (MdWb 2652); 'jobb (oldal); helyes, igaz' (JJ 204); *виде* 'прямой; ровный; строй-ный; правый, верный, истинный; справедливый, честный' (MRV 117); 'oikea, tosi, suora, rehellinen; yhtäläinen, sama, samanlainen, tasai-nen; totuus' (MSS 35). Mai genitivusi forma: *видень*.
- Erza megfelelője: *виде* 'правда; прямой; правый, верный, точный; правдивый; настоящий' (ERV 132); 'suora, tosi, oikea' (ESS 30); 'egye-nes, helyes, igaz; szabályos; őszinte' (EMSz 90).
- Talán finn-volgai eredetű, vö. FV *wojke* > fi. *oikea*, lpN *vuoi'gâ*, cser. *wie-* (UEW 824; Vers 52).

(24) *тюнь*

- A *тя* mutató névmás genitivusi alakja (Grammatika 259–261; MK 108; Keresztes 1990: 200). A *ю а я* betű helyén áll (hasonló lejegyzésű a *чебюр-ста*, vö. 10. szócikk). Mai alakja: *тянь*.
- *t'ä, t'än* 'этого, этот / dieses, diesen' (MdWb 2368); *t'e* 'ez' (JJ 177); *тянь* 'этот, эта, это' (MRV 765); *тя* 'tämä, se' (MSS 187).
- Erza megfelelője: *те* 'этот, эта, это' (ERV 650); 'tämä' (ESS 166), 'ez' (EMSz 365).
- Uráli eredetű névmás, vö. U *tä* (~ *te* ~ *ti*) > fi. *tämä*, é. *tema*, lpN *dât*, cser. *ti, tiđa*, vj-zj. *ta*, osztj. *tim*, vog. *ti*, m. *té-*, jur. *t'ikī* (UEW 513, Vers 433).

(25) *парать*

- A *пара* melléknév determinatív (genitivus-)accusativusi alakja (Grammati-ka 221–223; MK 55–56; Keresztes 1990: 56).
- *parä* 'добрый, хороший / gut' (MdWb 1545); 'jó' (JJ 114); *пара* 'добро, доброе дело; хороший' (MRV 463); 'hyvä; omaisuus' (MSS 134).
- Erza megfelelője: *паро* 'хороший, богатый; добротный, доброкачест-венный, прочный; добро; богатство' (ERV 458); 'hyvä' (ESS 115); 'jó; rendes, derék; helyes' (EMSz 270).

- Finn-permi eredetű szó: FP *para* 'gut' > fi. **para* (*parempi, paras*), é. *pa-rem*, lpN *buorre*, cser. *purā*, vj. *bur*, zj. *bur* (UEW 724; Keresztes 1986: 106). Versinyin (334) kérdőjellel összekapcsolná az or. *правый* 'igaz', *правда* 'igazság' szavak tövével, ezt nem lehet elfogadni.

(26) *минь*

- Többes szám első személyű személyes névmás (Grammatika 252; MK 104; Keresztes 1990: 198).
- *miñ* 'мы / wir' (MdWb 1263); *miññ* 'mi' (JJ 96); *минь* 'мы' (MRV 383); 'me' (MSS 112).
- Erza megfelelője: *минь* 'мы' (ERV 384); 'me' (ESS 95); 'mi' (EMSz 230).
- Uráli eredetű személyes névmás: U *mš* 'wir' > fi. *me*, é. *me*, lpN *mī*, cser. *mā*, vj. *mi*, zj. *mi*, osztj. *měŋ*, vog. *māŋ*, m. *mi*, jur. *mañe?* stb. Az -n az uráli *nз névmási szuffixum folytatása (UEW 294; Keresztes 1986: 89; Vers 252).

(27) *няизь*

- A *няи*- ige gerundiumi alakja (Grammatika 357–359; MK 177–180; Keresztes 1990: 68).
- *ñejäms* 'видеть, увидеть / sehen, erblicken' (MdWb 1385); 'látni' (JJ 102); *няемс* 'видеть, увидеть, разглядеть, заметить; повидаться, встретиться' (MRV 425); 'nähdä' (MSS 126). Mai gerundiumi formája: *няезь*.
- Erza megfelelője: *неемс* 'видеть, увидеть; испытывать, испытать' (ERV 408); 'nähdä' (ESS 102); '(meg)lát' (EMSz 243).
- Finnugor eredetű: FU *näke*- > fi. *näke*-, é. *näge*-, lpN *niegâdi*-, vj. *naal*-, osztj. *ni*-, vog. *ñäwl*-, m. *néz*- (UEW 302; Vers 283).

(28) *вештяма*

- A *веше*- ige többes szám első személyű (ind. praesens) alakja (Grammatika 285; Keresztes 1990: 40).
- *vešäms* 'хотеть; желать; попросить / wollen; wünschen; bitten, verlangen' (MdWb 2629); 'keresni; kérni' (JJ 201); *вешемс* 'найти, отыскать; выпросить; потребовать; разыскать; выбрать' (MRV 115); 'etsiä, hakea; pyytää, anoa; jäljittää; kosia' (MSS 35).
- Erza megfelelője: *вешемс* 'просить, попросить' (ERV 131); 'pyytää' (ESS 30); '(meg)kér; kikönyörög' (EMSz 90).
- Ismeretlen eredetű ige. Versinyin (51) tévesen a cser. *űž* 'звать' szóval kapcsolja össze.

(29) максыза

- A *максо-* ige egyes szám 3. személyű optativusi alakja. Mai latin betűs átírása: *maksəzə* (Grammatika 313; MK 144; Keresztes 1990: 49).
- *maksəms* 'давать / geben' (MdWb 1162); 'adni' (JJ 90); *максомс* 'дать, вручить' (MRV 357); 'antaa' (MSS 105).
- Erza megfelelője: *максомс* 'дать; давать, предлагать' (ERV 359); 'antaa' (ESS 89); 'ad, odaad' (EMSz 215).
- Finn-volgai eredetű szó: FV *maksa-* > fi., é. *maksa-*, ?lpN *mak'se-* (UEW 698; Vers 228).

(30) атяма

- Nominativusi forma.
- *a'ām, a'ama* 'гром / Donner' (MdWb 87); 'mennydörgés' (JJ 30); *атям* 'гром' (MRV 48); 'ukkonen' (MSS 16).
- Erza megfelelője nincs, abban a nyelvjárásban a *пурьгине* lexéma használatos.
- Belső keletkezésű szó: az *атя* főnév *-м (-ма)* denominális névszóképzővel ellátott alakja (Vers 22).

(35) эрямс

- Az *эря-* ige infinitivusi alakja.
- *e'ams* 'жить; проживать; бывать / leben; wohnen; oft sein' (MdWb 368); 'élni' (JJ 34); *эрямс* 'жить' (MRV 905); 'elää, asua' (MSS 217).
- Erza megfelelője: *эрямс* 'жить' (ERV 787); 'elää, asua; olla' (ESS 201); 'él; lakik' (EMSz 456).
- Az UEW szerint (73) talán összekapcsolható az uráli eredetű *elä-* 'leben' szócsaládjával: fi. *elä-*, é. *ela-*, lpN *älle-*, cser. *əle-*, vj. *ul-*, zj. *ol-*, osztj. *jel*, vog. *ilt-*, m. *él-*, jur. *jīl'e-* stb. Keresztes (2011: 55) egyértelműen idetartozónak veszi a mordvin igét, melyben az *l > r* rotacizmus a homonímia kiküszöbölése végett mehetett végbe, az **elä-* ugyanis szabályosan *il'e-* alakká fejlődhetett volna, ami egybeesne az *il'a* tiltó segédigével (vö. fi. *älä*, de: é. *ära*). Vö. még: Vers 86.

(36) шумураста

- A *шумура* (irod. *шумбра*) melléknév módhatározói alakja (vö. 10. szócikk).
- *šumbra* 'весь, целый, невредимый; здоровый; сильный, крепкий / ganz, heil, unversehrt; gesund; stark, kräftig'; E *čumbrasto* 'невредимо, счастливо / heil, glücklich' (MdWb 301–302); *šumbrasta* 'egészségesen' (JJ 173);

шумбраса 'мирно, дружно, благополучно, по-доброму' (MRV 886); 'terveenä; terveesti, terveellisesti' (MSS 211).

- Erza megfelelője: *шумбрасо* 'в целости, в сохранности' (ERV 768).
- Ismeretlen eredetű szó (ld. 16. szócikk).

(37) *парста*

- A *para* melléknév módhatározói alakja (vö. 25. szócikk).

(38) *лама*

- Határozószó.
- *lamä* 'много / viel' (MdWb 1007); 'sok' (JJ 81); *лама* 'много, множество, большое количество' (MRV 323); 'paljon, monta, moni-' (MSS 94).
- Erza megfelelője: *ламо* 'много' (ERV 329); 'paljon, monta, monet' (ESS 83) 'sok, sokat' (EMSz 196).
- Valószínűleg finn-volgai eredetű szó: FV *lama* '(große) Menge' > fi. *laama*, lpN *luomos* (UEW 684; Vers 197).

5. Következtetések

5.1. A szókincs etimológiai megoszlása

A szövegben (az összetételi tagokat külön elemnek számítva, az azonos töből alkotott szavakat összevonva, a nem értelmezhető szavakat figyelmen kívül hagyva) 28 lexémát tudtam azonosítani.

Ezek közül ősi eredetű (az adatokat itt már mai helyesírással adom meg):

<i>азор</i> 'úr' < FU <i>azɔrɜ</i> (< ir.)	<i>минь</i> 'mi' < U <i>mɘ</i>
<i>aф</i> tagadószó < U <i>e ~ ä</i>	<i>няе</i> 'lát' < FU <i>näke</i>
<i>вано</i> 'öriz, óv' < ?FV <i>wanɜ</i>	<i>оцо</i> 'nagy' < ?U <i>icä</i>
<i>виде</i> 'igazság' < ?FV <i>wojke</i>	<i>пара</i> 'jó' < FP <i>para</i>
<i>кельго</i> 'szeret, akar' < FU <i>kelke</i>	<i>нумо</i> 'alapít' < ??FV <i>pūtta</i>
<i>кода</i> 'hogyan' < U <i>ku</i> (~ <i>ko</i> -)	<i>ся</i> 'ez' < U <i>ce ~ ci</i>
<i>күд</i> 'ház' < FU <i>kota</i>	<i>тя</i> 'ez' < U <i>tä</i>
<i>лама</i> 'sok' < ?FV <i>lama</i>	<i>эря</i> 'él' < U <i>elä</i>
<i>максо</i> 'ad' < FV <i>maksa</i>	

Belső keletkezésű: *атяма* 'mennydörgés', ?*лажа* 'óv'.

Tatár jövevényszó: *пак* 'nagyon', *цебярь* 'szép', *Казан* 'Kazany'.

Csuvas jövevényszó: *анцакь* 'csak', ?*ава* 'anya'.

Orosz jövevényszó: *радова*- 'örül', *талан* 'szerencse'.
 Ismeretlen eredetű: *веше*- 'kér', *шумбра* 'egészség'.

Láthatjuk tehát, hogy a szöveg minden nehézkessége ellenére kerüli az orosz eredetű szavakat. Összességében a 28 lexéma több mint kétharmada ősi vagy belső keletkezésű.

5.2. Moksa vagy erza?

Azt, hogy az adott szöveg melyik nyelvjárást képviseli, lexikai és grammatikai ismérvek alapján dönthetjük el. A szóban forgó 28 lexéma között vannak olyanok, amelyek nem (vagy csak kis mértékben) alkalmasak ennek a kérdésnek a megválaszolására:

- a) mert mindkét nyelvjárásban azonos alakúak: EM *ава* 'nő, asszony', EM *ванызь* 'nézve, őrizve', EM *кода* 'hogy, ahogy', EM *минь* 'mi', EM *эрямс* 'él';
- b) mert a moksa alak csak a szóvégi redukáltban különbözik (amelynek lejegyzése a korábbi szövegekben nem mindig volt pontos): M *лама* ~ E *ламо* 'sok', M *шумбраста* ~ E *шумбрасто* 'egészségesen';
- c) mert a szópár csak az /e/ és /ä/ hangban tér el (ez sem mérvadó, mert több erza nyelvjárás is ismeri az /ä/ hangot): M *няк* ~ E *нек* 'nagyon'.

Ezzel szemben:

- d) a szópárok szövegbeli alakváltozatai a moksára jellemző hangtani és morfolofonetikai jegyeket mutatnak: M *радывамсь* ~ E *радовамс* 'örül', M *куд-азырь* ~ E *кудазор* 'a ház ura, házigazda', M *путымсь* ~ E *путомс* 'helyez, tesz (alapít)' (a moksa redukált hang cirill betűs átírása); M *кудь* (mai alak: *куд*) ~ E *кудо* 'ház' (a tövéghangzó eltűnése); M *тиун* (?< *тие*-) ~ E *тее*- 'tesz', M *няизь* ~ E *неезь* 'látva';
- e) a szövegben több olyan lexéma is előfordul, amely csak a moksára jellemző: *аф* (~ E *а* tagadószó), M *оцю* (~ E *ине* 'nagy'), M *цебярь* 'szép' (~ E *мазый*), M *сембинди* 'mindenkinek' (~ E *весе* 'mindenki'), M *атяма* 'mennydörgés' (~ E *пурьгыне*);
- f) perdöntőek a ragozott alakok:
 - a többes szám első személyű személyes névmás (EM *минь* 'mi') genitivus-accusativusi alakja a moksában *минь*, az erzában *минекъ* (12. szócikk);
 - a M *нара*, E *наро* 'jó' melléknév determinatív genitivus-accusativusi alakja a moksában *нарать*, az erzában *наронть* (25. szócikk);

- az EM *вешемс* 'kér' ige Vx1Pl alakja a moksában *вештяма*, az erzában *вештяно* (28. szócikk);
- a М *кельгомс*, Е *кельгемс* 'akar, szeret' ige determinatív, Sg3 tárgyra utaló indicativus praeteritum Sg3 alakja a moksában *кельгизя* (*kel'gižə*), az erzában *кельгизе* (*kel'giže*) (19. szócikk);
- az EM *максомс* 'ad' Opt3Sg alakja a moksában *максыза* (*maksəzə*), az erzában *максозо* (*maksozo*) (29. szócikk).

Mindezek alapján egyértelműen kijelenthető, hogy az első mordvin vers moksá nyelvjárásban készült. S minthogy nincsenek benne valamely aldialektusra jellemző jegyek, teljesen elfogadható Feoktyisztov véleménye (1976: 58), mely szerint a központi moksá nyelvjárásban íródhatott.

Őrizz minket a Sátántól!

A Miatyánk első mordvin fordítása

A XVIII. század végefelé készíthette el a kazanyi akadémia retorika hallgatója, Feodor Beljajev a *Miatyánk* – általunk ismert első – erza-mordvin fordítását (*Молитва Отче нашъ на мордовском языкѣ*). Ezzel a szöveggel A. P. Feoktyisztov a mordvin irodalmi nyelv kialakulását tárgyaló monográfiájában nagyon röviden foglalkozott. Megadta a szöveg cirill és latin betűs olvasatát, de csak néhány sornyi információt közölt annak nyelvezetéről (1968a: 20, 23). Úgy vélem, célszerű a szöveget alaposabban bemutatni, érdemes nyelvi szempontból részletesebben feldolgozni. A korábbi szövegelemzésekhez hasonlóan elsőként az olvasat nehézségeivel és a helyesírás kérdéseivel foglalkozom, utána közreadom a szöveg részletes, többszemponútú elemzését, ezt követően összefoglalom az etimológiai tudnivalókat, végül igyekszem meghatározni a szöveg nyelvjárási hovatartozását.

1. A szöveg olvasata, helyesírása

A nyelvemlék szövege A. P. Feoktyisztov (1968a: 23) olvasatában a következő: *Тятй минекъ, кона эрятъ мянелъ ланксо улеза святой ляметъ тоньтъ сазо якъ инязорокардыма тоньтъ улеза олятъ тонть кода мянелъ ланксо истя якъ масторъ лаксо киш минянекъ тука эрва чистэ кадыкъ минянекъ пандомонокъ минекъ кода якъ минъ пандлитянокъ пандлицыненъ минекъ иля совата минекъ кодамоякъ бѣдасъ но ваномискъ шайтянсто.*

A szerző következetesen, a kemény mássalhangzók után használja a keményjelet: *сазо якъ, истя якъ, масторъ, минянекъ, кадыкъ, пандомонокъ, кода якъ, пандлитянокъ, кодамоякъ, бѣдасъ*. A palatalizációt általában helyesen jelzi: *тятй, тятй, минекъ, мянелъ, улеза, ляметъ, тоньтъ, инязоро, олятъ, истя, минянекъ, минянекъ, минъ, иля, шайтянсто* (de: *эрва* áll az *эрва* helyett és *кирдыма* a *кирдима* helyett) – a lágyjelet azonban néhol tévesen használja: *ваномискъ, минекъ*. A nem palatalizált konszónánsoakat az utána következő *ы*-vel és *э*-vel jelöli: *чистэ, кадыкъ*. Ingadozik

a *монть* ~ *тонть* helyesírása (az egymást követő két palatalizált mássalhangzó – *тоńť* – cirill betűs lejegyzése a mai napig probléma).

A szöveg olyan erza dialektusban íródott, melyben az alsó és középső nyelvállású /ä/ és /e/ hang egyaránt megtalálható. Ez a XVII–XVIII. századi nyelvemlékek nagy részére jellemző (a nyelvjárási hovatartozásról ld. később). Előbbi hang jelölésére a *я* betű szolgál: *тятяй* (mai irodalmi alak: *тетяй*), *мянель* (*менель*), *ляметь* (*леметь*), *минянекъ* (*миненек*). Ebből adódóan a *я* kettős funkciót lát el, hiszen a *j* + *a*, illetőleg palatalizált konszonáns + *a* lejegyzésére is szolgál: *-якъ* [-**jak**], *инязоро* [**i**ńazoro], *пандлитянокъ* [pandl**i**ťanok], *иля* [**i**ľa], *шайтянсто* [šaj**i**ťansto]; orosz jövevényszavakban: *святой* [sv**j**atoj], *олять* [ol**ʲ**at].

Helyes a szóeleji /e/ lejegyzése: *эрва* [erva], vö. az 1769-es szövegemlékben: *эрдчисте*, de *еряволнекъ*. A szöveg írója egy helyen használja az orosz *ѣ*-ot: *ѣѣдасъ* (orosz jövevényszó).

A szövegben felfedezhetünk néhány ortográfiai hibát:

- az *инязорокардыма* valószínűleg elírás, helyes alakja *инязорокирдима*;
- *ланко*: helyes olvasata *ланксо* (mint ahogy kétszer is jól fordul elő);
- *иля совата*: helyes olvasata *иля соавта*;
- a *якъ* partikula helyesírása ingadozik, *сазо якъ*, *истя якъ*, *кода якъ*, de *кодамоякъ* – ma ezeket egybeírjuk;
- a keményjel használata és a palatalizáció jelölése (mint említettem) néhol nem sikerült: *минекъ* > *минекъ*, *ваномискъ* > *ваномискъ*; *эрва* > *эрѣва*; *кирдыма* > *кирдима*;
- feltűnő a központozás szinte teljes hiánya, a második szó utáni vesszőt leszámítva nincs írásjel a szövegben.

Mindezek alapján a helyes olvasat és annak latin betűs transzkripciója:

Тятяй минекъ // кона эрятъ мянель ланксо // улеза святой ляметъ тонть // сазоякъ инязорокирдима тонть // улеза олять монть // кода мянель ланксо истяякъ масторъ ланксо // киши минянекъ тука эрѣва чистѣ // кадыкъ минянекъ пандомонокъ минекъ // кодаякъ минъ пандлитянокъ пандлицыненъ минекъ // иля соавта минекъ кодамоякъ ѣѣдасъ // но ваномискъ шайтянсто.

täťaj mińek, kona eřat mänel' lankso, uľeza švatoj lämet' tońť, sazajak ińazorokird'ima tońť, uľeza ol'at tońť, koda mänel' lankso išťajak mastor lankso, kši mińäńek tuka eřva čiste, kadik mińäńek pandomonok mińek, kodajak miń pańd'ľiťanok pańd'ľicińeń mińek, iľa sovavta mińek kodamo-jak bedas, no vanomisk šajťansto.

Szó szerinti fordítása:

Atyám // aki a mennyben élsz // legyen szent a te neved // jöjjön el a birodalmad // legyen a te akaratod // ahogy a mennyben úgy a földön is // kenyeret nekiünk hozz minden nap // engedd el nekünk az adósságunkat // ahogy mi is fizetünk a fizetőinknek // ne vigyél minket semmilyen bajba // de őrizz (minket) a sátántól.

3. A szöveg morfológiai tagolása

(1) тятяй apa-VOC	(2) минекъ mi-GEN	(3) кона aki	(4) эрятъ él-Vx2SG	(5) мянель menny	(6) ланксо hol? kérdésre felelő névutó
(7) улеза van-OPT3SG	(8) святой szent	(9) ляметъ név-Px2SG	(10) тоньтъ te-GEN	(11) сазоякъ jön-OPT3SG + is	
(12) инязорокирдима cár + uralkodás	(13) тоньтъ te-GEN	(14) улеза van-OPT3SG	(15) олятъ akarat-Px2SG	(16) тоньтъ te-GEN	
(17) кода ahogy	(18) мянель menny	(19) ланксо hol? kérdésre felelő névutó	(20) истаякъ úgy + is	(21) масторъ föld	(22) ланксо hol? kérdésre felelő névutó
(23) кии kenyér	(24) минянекъ mi-DAT	(25) тука hoz-IMP2SG	(26) эва чистэ minden + nap-ELAT		
(27) кадыкъ hagy-DETIMP2SG	(28) минянекъ mi-DAT	(29) пандомонокъ fizetség-Px1PL	(30) минекъ mi-GEN		
(31) кодаякъ úgy + is	(32) минь mi	(33) пандлитянокъ fizet-Vx1PL	(34) пандлицыненъ adós-DAT	(35) минекъ mi-GEN	

(36)		(37)		(38)		(39)
<i>иля соавта</i>		<i>минекъ</i>		<i>кодамоякъ</i>		<i>бѣдасъ</i>
bevisz-NEGIMP2SG		mi-ACC		semmilyen		baj-ILLAT
(40)	(41)			(42)		
<i>но</i>	<i>ваномискъ</i>			<i>шайтянсто</i>		
de	őriz-DETIMP2SG/PL1			ördög-ELAT		

4. A szöveg részletes elemzése

Az elemzés során hat szempontot vettem figyelembe (ezeket részletesebben ld. a 76–77. oldalon):

- Az adott szó morfológiai tagolása, a szuffixumok pontos definiálásával.
- A szó (vagy annak szótári alakjának) előfordulása a korai nyelvmélekekben.
- A szó előfordulása Paasonen nagy nyelvjárási szótárában.
- A szó mai erza alakja.
- Az adott szó moksa megfelelője.
- A szó eredete.

(1) *тятяй*

- A *тятя* főnév vocativusa. A tatár eredetű vocativust a mordvin grammatikák nem sorolják az esetek közé. Keresztes (1990: 66) képzőnek veszi; a Grammatika (110) a *-ка* kicsinyítő képzővel együtt tárgyalja, pl. *ава-ка-й* 'anyácska', *Мутя-ка-й* 'Mityácska'. Bartens (1999a: 81–82) partikulának tartja: „pääte toimii siis pragmaattisen partikkelin tavoin ja onkin sellaiseksi tulkittava”. Bereczki (1988: 324) a Vokativsuffixe megnevezést alkalmazza.
- Előfordulása a korai nyelvmélekekben: *тятяй* 'отец' (Pallas 8), *тятя* 'отец' (Dam 187).
- Paas. *ŕeŕe* (~ *ŕiŕa*, *taŕa*, *ŕaŕa*, *ŕeŕa*, *ŕiŕa*, *ŕüŕa*) 'отец / Vater' (MdWb 2396).
- Mai alakja: *тетя* 'отец' (ERV 659); 'isä' (ESS 169); 'apa' (EMSz 372).
- Moksa megfelelője nincs, helyette az *аля* 'мужчина; отец; муж' (MRV 34); 'mies; isä; ihminen; urho' (MSS 13) szó használatos. Vö. mdE *аля* 'мужчина; юноша, молодой человек' (ERV 46); 'mies; aviomiiehen vanhempi veli; kelpo, toimelias; miehekäs' (ESS 6); 'férfi; legény, fiatalember; vitéz, hős' (EMSz 39).

- Vitatott eredetű. Versinyin (436) lehetségesnek tartja az orosz eredetű *тятя* szóból való eredeztetést.¹ Véleményem szerint az orosz eredet nem valószínű, inkább gyermeknyelvinek tarthatjuk.

(2, 30, 35, 37) *минекъ*

- A többes szám első személyű *минь* személyes névmás genitivus-accusativusi alakja (Grammatika 255; EK 127; Keresztes 1990: 198).
- Előfordulása a korai nyelvelmékekben: *минек* (Dam 105), *минекъ* (Dam 110, 158).
- Paas. *miñek* 'наш / unser' (MdWb 1263).
- Mai alakja: *минек* 'наш; нас' (ERV 383); 'bennünket; miénk' (EMSz 229).
- Moksa megfelelője: *минь* 'наш' (MRV 383); 'meidän' (MSS 112).
- Az alapalak uráli eredetű személyes névmás, ld. a 32. szócikkben.

(3) *кона*

- Kérdő és vonatkozó névmás (Grammatika 261–263; EK 133–134; Keresztes 1990: 65). A vizsgált szövegben vonatkozó névmási szerepben fordul elő.
- Előfordulása a korai nyelvelmékekben: *кона* 'который' (Dam 125).
- Paas. *кона* 'кто, который / wer, wercher [interr. u. rel.]' (MdWb 805).
- Mai alakja: *кона* 'который' (ERV 285); 'joka' (73); 'aki, ami, amely, amelyik, melyik' (EMSz 175).
- Moksa megfelelője: *кона* 'который; какой' (MRV 277); 'joka, mikä' (MSS 76).
- A névmás töve az uráli alapnyelvre vezethető vissza, vö. U *ku-* (~ *ko-*) 'we, welcher, ? was' > fi. *ku-*, *ko-*, lpN *gu-*, *gq-*, *goa-*, cser. *kâ-*, *ku-*, vj. *ke-*, *kâ-*, *kj-*, zj. *ko-*, *ke-*, *kj-*, *ku-*, osztj. *ko-*, *χō-*, *χă-*, vog. *ka-*, *χo-*, *χū-*, m. *ho-*, jur. *χi-*, *χū-*, jeny. *hō-*, *ko-*, *ku-* stb. (UEW 191; Keresztes 1986: 63; Vers 152).

(4) *эрять*

- Az *эря-* ige egyes szám második személyű indicativus praesens alakja (Grammatika 290; EK 157–159; Keresztes 1990: 39–40).
- Az igető a korai nyelvelmékekben a következő alakokban fordul elő: *эрь-* (Dam 42, 75, 79, 95, 148, 176, 206); *ярь-* (Dam 244); *іарь-* (Dam 176). Névszói származékként: *эрямо* 'жизнь' (Pallas 212).

¹ A moksában él a *тидя, тядя* 'мать' (MRV 720, 762); 'äiti' (MSS 181, 187) lexéma, amelyet az UEW (két kérdőjellel) a fi. *täti*, é. *tädi* 'Tante' szóval kapcsol össze (UEW 794), Versinyin (69) viszont gyermeknyelvinek tartja. (Vö. továbbá mdM *тятя* 'nuorin miniä', MSS 188.)

- Paas. *e'rams* 'жить; проживать; бывать / leben; wohnen; oft sein' (MdWb 368).
- Mai infinitivusi alakja: *эрамс* 'жить' (ERV 787); 'elää, asua; olla' (ESS 201); 'él; lakik' (EMSz 456).
- Moksa megfelelője: *эрамс* 'жить' (MRV 905); 'elää, asua' (MSS 217).
- Az UEW szerint (73) talán összekapcsolható az uráli eredetű *elä-* 'leben' szócsaládjával: fi. *elä-*, é. *ela-*, lpN *älle-*, cser. *äle-*, vj. *ul-*, zj. *ol-*, osztj. *jel*, vog. *ilt-*, m. *él-*, jur. *jil'e-* stb. Keresztes (2011: 55) egyértelműen idetartozónak veszi a mordvin igét, melyben az *l > r* rotacizmus a homonímia kiküszöbölése végett mehetett végbe, az **elä-* ugyanis szabályosan *il'e-* alakká fejlődhetett volna, ami egybeesne az *il'a* tiltó segédigével (vö. fi. *älä*, de: é. *ära*). Vö. még: Vers 86.

(5, 18) *мянель*

- Előfordulása a korai nyelvmlékekben: *menel* 'Himmel' (Witsen 624), *мениль* 'небо' (Müller 83), *мянень*, *мѣниль* 'небо' (Pallas 4), *мянель* 'небо' (Dam 159).
- Paas. *meñel* 'небо / Himmel' (MdWb 1239).
- Mai alakja: *менель* 'небо; вселенная' (ERV 376); 'taivas' (ESS 93); 'menny, mennybolt, ég, égbolt; boltozat' (EMSz 226).
- Moksa megfelelője: *менель* 'небо; вселенная' (MRV 376); 'taivas' (MSS 110).
- Finnugor eredetű szó: FU *miñz* 'Himmel' > m. *menny*. A mordvin *-l* névszóképző (UEW 276; Keresztes 1986: 87; Vers 245).

(6, 19, 22) *лангсо*

- Névutó/határozószó. A *ланго* 'поверхность' (ERV 330), 'pinta' (83), 'felület, felszín' (EMSz 197) főnév *-so* inessivusragos alakja (Grammatika 380, 386; EK 252; Keresztes 1990: 70).
- Előfordulása a korai nyelvmlékekben: *мязе лангсо як* 'на чем-нибудь' (Dam 158).
- Paas. *lanḡso* 'на, поверх (где?) / auf, über (wo?)' (MdWb 1014).
- Mai alakja: *лангсо* 'наверху (нареч.); на, над (послелог)' (ERV 330); 'päälä' (ESS 83); 'felszínen, rajta (hsz.); felszínén, felületén (nu.)' (EMSz 198).
- Moksa megfelelője: *лангса* 'на (послелог); наверху, сверху (нареч.)' (MRV 325); 'päällä' (MSS 95).
- Bizonytalan eredetű. A *ланг-* szótővel kapcsolatban Versinyin nem zárja ki a fi. *luo*, lp. *luhte* '-hoz, -hez, -höz' lexémákkal való összevetést (Versinyin 198), de az SSA (2: 105) ezt csak lapp megfelelőig vezeti le.

(7, 14) *улеза*

- Az *уле-* ige egyes szám harmadik személyű optativusi alakja (a mai irodalmi alak: *улезэ*) (Grammatika 296; EK 169; Keresztes 1990: 42). A *-за* vagy moksa hatásról tanúskodik, vagy (téves) analógiával jött létre, vö. Opt1Sg *улезан*, Opt2Sg *улезат*.
- Előfordulása a korai nyelvelmékekben: *уляза* (Lepj 165). Egyéb igei formák: *ули* IndPres3Sg (Pallas 367; Dam 47, 77, 86, 91 stb.). Infinitivusi alak: *улемкс* 'быть' (Dam 47).
- Paas. *uľems* 'быть; становиться; иметь / sein; werden; haben' (MdWb 2448).
- Mai infinitivusi alakja: *улемс* 'есть, иметься; быть' (ERV 692); 'olla; tulla' (ESS 178); '(meg)van, létezik' (EMSz 395).
- Moksa megfelelője: *улемс* 'быть, иметься; существовать' (MRV 779); 'olla' (MSS 190).
- Finnugor eredetű szó, vö. FU *wole-* 'sein, werden' > fi. *ole-*, é. *ole-*, cser. *ĕla-*, vj. *vjl-*, zj. *vgl-*, osztj. *wāl-*, vog. *āl-*, m. *vol-*, *val-* (UEW 580; Keresztes 1986: 175; Vers 460).

(8) *святтой*

- A 'szent' mordvin megfelelője Damaszkinnál (256) *ванкс*, *ванькс* (eredetileg: 'tisza', Dam 54, 234, 237, 310), de *панмекс святтынясто* 'лишить святыни' (Dam 134). Részletesebben ld. a 135–136. oldalakon.
- Paas. *svetoj* 'святтой / heilig' (MdWb 2081).
- A mai erzában a 'szent' szóra egyrészt az orosz eredetű *святтой* 'szent' (SES 306, EMSz 325) lexéma használatos (vö. továbbá: *священной* 'священный', ERV 572; 'pyhä', ESS 147), másrészt pedig a mordvin belső keletkezésű összetett szó, az *иневанькс* (SES 306, EMSz 127) < *ине* 'nagy' + *ванькс* 'tisza, becsületes' (Keresztes 2009: 76).
- Moksa megfelelője: *святтой* 'святтой' (MRV 606); 'pyhä' (MSS 163).
- Orosz eredetű szó, vö. *святтой* 'szent'.

(9) *ляметь*

- A *лям* főnév egyes szám 2. személyű birtokos személyragos alakja (Grammatika 198; EK 89; Keresztes 1990: 58).
- Előfordulása a korai nyelvelmékekben: *лямь* 'имя' (Pallas 168), *лямь* 'имя' (Dam 112), 'название' (Dam 151), 'титул' (Dam 286).
- Paas. *ľet* 'имя / Name' (MdWb 1105).
- Mai alakja: *лем* 'имя, название, звание' (ERV 337); 'nimi' (ESS 84); 'név; keresztnév; elnevezés, megnevezés' (EMSz 202).

- Moksa megfelelője: *лем* 'имя; название, наименование; кличка' (MRV 332); 'nimi' (MSS 97).
- Uráli eredetű szó, vö. U *nime* 'Name' > fi. *nimi*, é. *nimi*, lpN *nâmmâ*, cser. *lēm*, vj. *ńim*, zj. *ńim*, osztj. *nem*, vog. *näm*, m. *név*, jur. *ńum?*, jeny. *ńi?*, tvlg. *ńim*, szlk. *nim*. A mordvin és a cseremiszi szövegei l'- disszimiláció eredménye (UEW 305; Keresztes 1986: 77; Vers 207).

(10, 13) *тоньть*, (16) *тонть*

- A *тон* egyes szám második személyű személyes névmás genitivusa, vagy egy nyomatékosító értelmű Px2Sg raggal, vagy a határozott ragozás *-нть* elemével. A mai irodalmi alak *тонь* (Grammatika 255; EK 127; Keresztes 1990: 62, 198).
- Előfordulása a korai nyelvelmékekben: *тонть* 'твой' (Dam 284).
- Paas. *toń* ~ *tońt* 'твой / dein' (MdWb 2314).
- Mai alakja: *тонь* 'tiéd' (EMSz 381). Vö. továbbá *тон* 'ты' (ERV 667); 'sinä' (ESS 171).
- Moksa megfelelője: *тонь* 'твой' (MRV 734).
- Az alapalak uráli eredetű névmás, vö. U *tš* 'du' > fi. *sinä*, é. *sina*, lpN *dōn*, cser. *tāń*, vj. *ton*, zj. *te*, m. *te*, jeny. *tođi*, tvlg. *tannaŋ*, szelk. *tat* (UEW 539; Keresztes 1986: 169; Vers 442).

(11) *сазоякъ*

- Két elemből áll: a *са-* ige ragozott alakjából és a *-якъ* partikulából.

(11a) *сазо*

- A *са-* ige Sg3 optativusi alakja (Grammatika 296; EK 169; Keresztes 1990: 42).
- Előfordulása a korai nyelvelmékekben: *самкс* 'прийти' (Dam 261, 293).
- Paas. *самс* 'приходить, прибывать / kommen, ankommen' (MdWb 1945).
- Mai alakja: *самс* 'приехать, прийти; вернуться; подойти' (ERV 567); 'tulla, saapua' (ESS 146); '(meg)érkezik, elérkezik; (meg)jön, eljön; beköszönt' (EMSz 322).
- Finn-permi (esetleg uráli) eredetű ige, vö. FP (?U) *saye-* 'kommen, ankommen, anlangen, erreichen' > fi. *saa-*, *saakka*, *saapu-*, é. *saa-*, lpK *sākkī*, cser. *śo-*, zj. *su-*, ?jur. *täewa-*, ?jeny. *tāe-* (UEW 429; Keresztes 1986: 128; Vers 394).
- Moksa megfelelője: *самс* 'прийти, приехать; надвигаться; возвратиться, вернуться' (MRV 598); 'tulla' (MSS 161).

(11b, 20, 31, 38) -якъ

- 'is' jelentésű partikula, melynek a -якъ mellett -гакъ és -какъ alakja is van (Grammatika 393, 395; EK 256–257; Keresztes 1990: 71). Ez a partikula a nyelvelmékekben egybe- és különírva egyaránt előfordul. A szövegben több helyen az 'és' kötőszó helyett használatos.
- Paas. -*gak*, -*jak*, -*kak* 'и, также, даже / auch, sogar' (MdWb 407, 480, 572).
- Mai alakja: -*гак*, -*как*, -*як* 'is' (EMSz 97, 134, 466).
- Moksa megfelelője: -*вок*, -*га*, -*ге*, -*ке* (Grammatika 395; MK 204; Keresztes 1990: 71).

(12) инязорокирдима

- Összetétel, a fordító kísérlete az orosz *Царство* mordvinra ültetésére. Két elemből áll: *иназоро* + *кирдима*. Jelentése: 'cár, uralkodó + birodalom, uralkodás' = 'cárság, birodalom'.

(12a) инязоро

- Összetett szó: *ине* 'nagy' + *азоро* 'úr'.
- Előfordulása a korai nyelvelmékekben: *инязоро* 'император' (Dam 112, 115), 'король' (Dam 124), 'царь' (Dam 306). Az egyes elemek előfordulása: *ине* (Witsen 626, összetételek előtagjaként), *ине* (Dam 53, 56, 69, 77 stb.); *azir* (Witsen 625), [*куд*]*азарь* 'господинь' (*куд* 'ház') (Müller 87), *азоро* (Dam 123).
- Paas. *inazoro* 'князь, император / Fürst, Kaiser' (MdWb 463).
- Mai alakja: *инязор* 'царь' (ERV 216); 'tsaari' (ESS 58); 'cár, császár, uralkodó, fejedelem' (EMSz 128). Az egyes elemek: *ине* 'великий' (ERV 212); 'suuri, iso' (ESS 57); 'nagy, hatalmas' (EMSz 127) + *азор* 'хозяин, владелец; хозяйственник; хозяин, глава дома; полномочный распорядитель; близкий родственник жениха на свадьбе' (ERV 37); 'isäntä, omistaja' (ESS 4); 'gazda, házigazda, tulajdonos, úr' (EMSz 34).
- Moksa megfelelője: *оцязор* 'царь, государь, император' (MRV 451); 'keisari, tsaari' (MSS 131) < *оццо* 'большой, крупный' (MRV 451); 'iso, suuri' (MSS 130) + *азор* 'хозяин, владелец' (MRV 29); 'isäntä, herra' (MSS 11).
- Az előtag uráli eredetű: U *enä* 'groß, viel' > fi. *enä* (*enää, enempi*), é. *enam*, lpN *ædnâg*, ?vj. *uno*, ?zj. *una*, osztj. *enə*, vog. *jinəw*, jur. *ññeka*, tvg. *?ani?e*, szelk. *innə* (UEW 74; Keresztes 1986: 42; Vers 87). Az utótag a finnugor alapnyelv iráni jövevényszava: FU *azsrz* 'Herr, Fürst' (> vj. *uzjzr*, zj. *ozjzr*, vog. *ātər*) < ősir. **asura-*: ói. *ásurah*, av. *ahurō* (UEW 18; Joki 1973: 253; Keresztes 1986: 35; Rédei 1983: 220; Vers 10).

(12b) *кирдима*

- A párhuzamos szöveghelyek vizsgálata alapján íráshibát tételezek fel, ugyanis a Miatyánk 1821-es, 1870-es és 1882-es fordításában egyaránt *инязорокирдима* alak áll.² A modern fordításokban *инязорксчи* 'nagy + úr + -ság = birodalom' szerepel, vö. 137–138. old.
- Előfordulása a korai nyelvm emlékekben: *кирдима* 'владение, держание, обладание; владительство' (Dam 54, 81), 'воздержание' (Dam 57); 'терпеливость' (Dam 286), 'трезвость; терпение' (Dam 289), 'удержание' (Dam 295).
- Paas. *kir'dima* 'удержание, футляр; терпение / worin etw. enthalten ist, Futteral; Geduld' (MdB 777).
- Mai alakja: *кирдема* 'терпение; место для хранения' (ERV 264); 'kär-sivällisyys, maltti' (ESS 69); '(vissza)tartás; türelem; tartály, tároló' (EMSz 163). Jelentése mára már megváltozott, szűkült; a Miatyánk-szövegben a 'владительство; uralkodás' jelentésben használatos.
- Az alapige moksa megfelelője: *кирдемс* 'держать; держаться; иметь, разводить; задержать; поймать; удержать; стать; вынести; потерпеть' (MRV 257); 'pitää, kestää; pidätellä, estää' (MSS 70).
- Az alapige finn-volgai eredetű, vö. FV *kärte-* 'halten, ertragen, leiden, dulden' > fi. *kärsi-*, lpN *gier'dâ*, cser. *kerdä-* (UEW 652; Vers 146).

(15) *олять*

- Az *оля* főnév egyes szám 2. személyű birtokos személyragos alakja (Grammatika 198; EK 89; Keresztes 1990: 58).
- Előfordulása a korai nyelvm emlékekben: *оля* 'власть' (Pallas 205), 'изволение' (Dam 110), 'поизволение' (Dam 207), 'уволнение' (Dam 293), 'свобода' (Dam 254), 'свободность' (Dam 255), *оля, воля* 'власть' (Dam 325), *воля* 'вольность' (Dam 59).
- Paas. *ol'a* 'воля, свобода; воля, мощ / Freiheit; Wille, Macht' (MdB 1445).

² Amennyiben mégis *кардыма* alakot feltételeznénk, akkor legfeljebb a *кардаз* 'udvar' vagy a *кардо* 'istálló, ahol' főnevek jöhetnének szóba (ebben esetben a fordítása 'cár + udvar[ság]' lehetne), de a *-ma* képző gondot okoz, mivel csak ige-tövekhez kapcsolódhat. Igei alpalaknak a *карда-* jöhetne szóba, ennek jelentései: 'запрещать, препятствовать, удерживать' (MdB 617). Ebben az esetben talán az ige 3. jelentése ('megtart, megőriz') szerepelne itt (cár + megtartás??), de ez sem tűnik meggyőző magyarázatnak. A kérdéses részt Feoktyisztoz (1968a: 23) is rosszul értelmezi: 'да придет усмирить царей', azaz 'jöjjön el + megfékezni, lecsendesíteni + cár-PlAcc' [?].

- Mai alakja: *оля* 'воля, свобода; простор' (ERV 437), 'vapaus' (ESS 109); 'szabadság' (EMSz 259); *воля* 'воля' (ERV 140).
- Moksa megfelelője: *воля* 'свобода, воля' (MRV 127), 'tahto' (MSS 38).
- Orosz eredetű szó, vö. or. *воля* '(szabad) akarat; kívánság; szándék, törekvés; szabadság'.

(16) *кода*

- Kérdő és vonatkozó névmás (Grammatika 261–263; EK 133–134; Keresztes 1990: 65). A vizsgált szövegben vonatkozó névmási szerepben fordul elő.
- Előfordulása a korai nyelvelmékekben: *кода* 'как', (Pallas 458, Dam 115), *кода бы* 'как бы' (Dam 326), *али кода* 'или как' (Dam 111), *кода* 'коль' (Dam 121).
- Paas. *кода* 'как / wie [interr. u. rel.]' (MdWb 802).
- Mai alakja: *кода* 'как (нареч.), когда, как (союз), как (соединит.)' (ERV 274); 'kuinka, miten; kun; kuin, kuten' (ESS 71); 'hogy(an); ahogy(an); mint, amint, mihelyt' (EMSz 168).
- Moksa megfelelője: *кода* 'как' (MRV 264); 'kuinka; miten' (MSS 73).
- A névmás töve az uráli alapszóra vezethető vissza, vö. U *ku-* (~ *ko-*) 'we, welcher, ?was' (részletesebben ld. a 3. szócikkben).

(20) *истьякъ*

- Két elemből áll, az *истя* névmási határozószóból (Grammatika 368; EK 237; Keresztes 1990: 69) és a *-якъ* partikulából (ezt ld. a 11b. szócikkben).
- Az *истя* előfordulása a korai nyelvelmékekben: *естя* 'так' (Dam 284), 'и тако' (Dam 283), *естя кода* 'так как' (Dam 284), *кода эстя* 'как так' (Dam 115), *эстямо* 'такий' (Dam 283), 'таковой' (Dam 284).
- Paas. *ist'a* 'так / so' (MdWb 346).
- Mai alakja: *истьяк* 'и так, таким образом' (ERV 219); 'így/úgy is' (EMSz 130) – *истя* 'так, таким образом; так, до такой степени настолько' (ERV 218); 'niin, näin' (ESS 59); 'így, úgy' (EMSz 129).
- Moksa megfelelője: *ста* 'noin, niin, sillä lailla' (MSS 171).
- Belső keletkezésű szó. Paasonen az *e-* névmási töből eredezteti, vö. még *ese* 'тут, там / da, dort', *este* 'оттуда, отсюда / von dannen, dort her', *estede* 'с, из тех / von (aus) jenen', *ehe* 'эти / diese', *ist'ak* 'так, именно так / so, eben so', *ist'amo* 'такой, подовный / solcher, ein solcher', *ist'aña* 'так / so' (MdWb 343–348), hasonlóképpen Vers 89. Ez a tő uráli eredetű, vö. U *e* 'dieser' > fi. *e-* (*että, ensi*), m. *ez* stb. (UEW 67).

(21) *масторъ*

- Előfordulása a korai nyelvemlékekben: М *мастаръ* 'земля' (Pallas 304), *мастор* 'империя' (Dam 112), *инязоронь мастор* 'государство' (Dam 76).
- Paas. *master* 'земля; почва; свет; страна, государство / Erde; Boden; Welt; Land, Reich' (MdWb 1186).
- Mai alakja: *мастор* 'земля, мир, свет, вселенная; страна, государство; земля, почва; родина; сторона, край' (ERV 366); 'maa, maailma' (ESS 91); 'föld; ország; állam; haza; világ' (EMSz 220).
- Moksa megfelelője: *мастор* 'страна, государство; суша, земля; пол' (MRV 366); 'maa' (MSS 107).
- Ismeretlen eredetű szó. Nem fogadható el az EtV (103) véleménye, amely összetett szónak véli: az előtagja finnugor eredetű lenne, vö. fi. *maa*, ?cser. *mu-*, zj.-vj. *mu*, vog. *mā*, tvg. *mou*, az UEW (263) azonban a U **maŷe* 'Land, Erde' folytatói között nem említi a mordvin alakot; az utótagot pedig az orosz *сторона* 'oldal' szóból vezetik le. Cigankin (1981: 19) egy *-tor* önálló szóból alakult képző(szerű eleme)t vél felfedezni a szóban, de ezt nem lehet igazolni (cáfolatát ld. Maticsák 2005a: 15–16). Versinyin (234) a *mas-* elemet a vj. *muzem* 'föld, talaj' szó elejével veti egybe, a *tor*-t pedig a mdE *tarka* 'hely' szóból vezeti le; ez sem hangtanilag, sem szemantikailag, sem pedig módszertanilag nem fogadható el.

(23) *кшии*

- Előfordulása a korai nyelvemlékekben: *pche* 'Brot' (Witsen 626), *кшии* 'хлеб' (Pallas 150, Dam 324), *кшие* 'хлеб' (Müller 93, Dam 304).
- Paas. *kši* 'хлеб / Brot' (MdWb 907).
- Mai alakja: *кшии* 'хлеб; зерно' (ERV 321); 'leipä' (ESS 81); 'kenyér' (EMSz 191).
- Moksa megfelelője: *кшии* 'хлеб' (MRV 309); 'leipä' (MSS 89).
- Finn-volgai eredetű szó, vö. FV *kürsä* 'Brot' > fi. *kyrsä*, é. *kürs* (UEW 679; Keresztes 1986: 68; Vers 190).

(24, 28) *минянекъ*

- A többes szám első személyű *минь* személyes névmás dativusa (Grammatika 255; EK 127; Keresztes 1990: 198).
- Paas. *miñeñek* ~ *miñdeñek* 'нам / uns' (MdWb 1263).
- Mai alakja: *миненек*.
- Moksa megfelelője: *миндейнек* (MK 104).
- Az alapalak uráli eredetű személyes névmás (ld. a 32. szócikkben).

(25) *тука*

- A *туе-* ~ *ту-* ige egyes szám második személyű imperativusi alakja (*тук*), a felszólítás enyhítésére szolgáló *-a* partikulával ellátva (Grammatika 295–296; EK 165–167; Keresztes 1990: 42).
- Előfordulása a korai nyelvelmékekben: *тука* 'давай' (Pallas 370), *тука* 'принеси-ка' (Dam 235, 323); *туемс* 'отступить' (Dam 190); *туймекс* 'отойти' (Dam 189), 'привозить' (Dam 223).
- Paas. *tujeмс* 'принести, привезти / bringen, holen', ennek nyelvjárási változata a *tu-* igető (MdWb 2341).
- Mai alakja: *туемс* 'принести; привезти' (ERV 681); 'tuoda' (ESS 174); '(el)visz; (el)hoz' (EMSz 386).
- Moksa megfelelője: *тумс* 'уйти, уехать; пойти; привести' (MRV 753).
- Uráli eredetű szó, vö. U *toye-* 'bringen, holen, geben' > fi. *tuo-*, é. *too-*, ?lpS *duokə-*, osztj. *tu-*, ?vog. *tōl-*, ?m. *toj-*, jur. *tā-*, jeny. *tera-* stb. (UEW 529; Keresztes 1986: 171).

(26) *эрьва чистэ*

- Morfológiai tagolása: *эрьва чи* + *-стэ* elativus. Az elativus a mordvinban lehet helyhatározó (*кудо-сто* 'házból'), módhatározó (*стака-сто* 'nehezen') és – mint jelen esetben is – időhatározó (*те шика-сто* 'eközben', *омбоце чи-стенить* 'a következő napon', *валске-сте чокинес* 'reggeltől estig') (Grammatika 170; EK 85; Keresztes 1990: 74).
- Előfordulása a korai nyelvelmékekben: *арва чисте* (Dam 203), *iarвачинь* (Dam 176). – Az egyes elemek előfordulása: *эрь* (Dam 141, 236), *iarь* (Dam 176), *эрьва* (Dam 48, 49, 77, 95, 203, 293), *эрьва* (Dam 90, 103, 230, 276), *iarьва* (Dam 304), *ярва* (Dam 64); *schy* (Witsen 626); *чи* (Müller 83; Pallas 235, 273; Dam 80, 105, 208, 218, 239, 248, 256, 316).
- Paas. *eřva* 'каждый, всякий, весь / jeder, all' (MdWb 381); *čī* 'солнце; день / Sonne; Tag' (MdWb 249).
- Mai alakja: *эрьва чистэ* 'ежедневно' (ERV 786); 'mindennap, naponta' (EMSz 454). Az egyes elemek előfordulása: *эрьва* 'каждый, всякий; разный, всякий' (ERV 785); 'joka(inen); tavallinen' (ESS 201); 'minden, mindegyik' (EMSz 454); *чи* 'Солнце; солнце; день' (ERV 747); 'aurinko, päivä' (ESS 191); 'nap (mint égitest és mint időegység' (EMSz 427). (A Nap mint égitest és a nap mint időegység összefüggéséről ld. Maticsák 2006b: 17–20. A *-чи* grammatikalizálódva elvont főnevek képzőjévé vált, erről ld. Maticsák 2005b.)
- Moksa megfelelője: *эрь шиня* 'joka päivä' (MSS 205). Az egyes elemek megfelelői: *эрь* 'каждый, любой, всякий' (MRV 903); 'jokainen' (MSS 216); *ши* 'солнце, свет, тепло; день' (MRV 863); 'päivä, aurinko' (MSS 205).

- Az előtagot Versinyin (517) a tat. *här* 'minden' szóval veti össze, ez nem meggyőző etimológia. Paasonen (1897: 32) nem zárja ki a közvetlen iráni eredetet, vö. ói. *sárva*, óperzsa *haruva*. – Az utótag finnugor eredetű, vö. FU *kečä* 'Kreis, Ring, Reifen' > fi. *kehä* 'Kreis, Umkreis, Ring, Kreislinie, é. *keha* 'Körper, Rumpf; Gefäß, Geschirr', cser. *kečə*, vj. *kjč* 'Schlinge, Schleife', zj. *kjč* 'Ohrring; Mondhof, Sonnenring; Schlinge', osztj. *kőč* 'Ring am Ende des Schneesuhstaves', vog. *küš* 'Reif', ?m. (óm.) *kégy* 'stadium, circus, curriculum, meta', (nyj.) *kegyelet* (UEW 141; Keresztes 1986: 157; Vers 490).

(27) кадыкъ

- A *кадо-* ige határozott ragozása egyes szám második személyű imperativusi alakja (Grammatika 295–296; EK 165–167; Keresztes 1990: 42).
- Előfordulása a korai nyelvemlékekben: *кадомкс* 'уступать; оставить' (Dam 300). (Ez az alak ma is él a nyelvjárásokban.) A vizsgált szövegben 'hagy, enged' jelentésben szerepel.
- Paas. *kadoms* 'оставлять, покидать; откладывать, отсрочивать; кончать, переставать; прощать, извинять / lassen, verlassen, zurücklassen, übrig lassen aufschieben, aufsparen; ablassen, aufhören; vergeben, verzeihen'.
- Mai alakja: *кадомс* 'оставить; отложить; перестать, прекратить' (ERV 223); 'jättää' (ESS 60); '(el)hagy' (EMSz 133).
- Moksa megfelelője: *кадомс* 'оставить; забыть; уйти; бросить' (MRV 215); 'jättää; antaa, sallia' (MSS 54).
- Uráli eredetű szó: U *kađa* 'lassen, verlassen, bleiben' > fi. *katoa-*, lpN *guodde-*, cser. *kode-*, vj. *kjľ-*, zj. *kol-*, osztj. *kāj-*, vog. *kōľ-*, m. *hagy-*, jur. *xāje-*, jeny. *kai-* stb. (UEW 115; Vers 94).

(29) пандомонокъ

- A *пандо-* igéből a *-мо* deverbális névszóképzővel alkotott *пандомо* névszó többes szám első személyű birtokos személyragos (*-нок*) alakja (Grammatika 105, 199; EK 36, 96; Keresztes 1990: 58).
- Előfordulása a korai nyelvemlékekben: *пандомо* 'плата' (Dam 201), 'отмщение; расплата' (Dam 188); *пандума* 'платеж' (Dam 201).
- Paas. *panduma* 'долги / Schuld(en)' (MdWb 1524).
- Mai alakja: *пандома* 'плата, платеж' (ERV 454), az alapige: *пандомс* 'платить, заплатить; наложить плату, починить' (ERV 454); 'maksaa, suorittaa maksu' (ESS 114); '(meg)fizet, kifizet' (EMSz 267).
- A kérdéses szöveghely latinul: *et dimitte nobis debita nostra* 'és engedd el tartozásainkat'; az orosz változatban: *и прости нам долги наши* 'ua.'. A

Miatyánk első mordvin fordításában még a konkrét 'engedd el az adósságunkat [fizetésünket = fizetnivalónkat]' jelentés szerepel, ezt a későbbi átültetésekben felváltja az elvontabb, 'bocsásd meg bűneinket'³ (részletesebben ld. a 141–143. oldalakon).

- Moksa megfelelője: *пандомс* 'уплатить, заплатить' (MRV 460); *пандо-ма* 'maksu, maksaminen' (MSS 133).
- Valószínűleg belső keletkezésű. Versinyin (331–332) nem zárja ki a *пандомс* 'заткнуть, забить' igéből való eredeztetést. Rokon nyelvi példái (m. *fed*, fi. *peittää* stb.) nem meggyőzőek, sem szemantikailag, sem hangtaniilag nem állják meg a helyüket.

(31) *кодаякъ*

- Kérdő és vonatkozó névmás. A vizsgált szövegben vonatkozó névmási szerepben fordul elő, részletesebben ld. a 17. szócikkben. A *-якъ* partikulát ld. a 11b. szócikkben.

(32) *минь*

- Többes szám első személyű személyes névmás (Grammatika 252; EK 127; Keresztes 1990: 198).
- Előfordulása a korai nyelvemlékekben: *минь* (Pallas 393); *мигакъ* 'и нас' (Lepj 165, helyesen *миньгакъ* lenne); *минь* 'мы' (Dam 325).
- Paas. *miñ* 'мы' / *wir* (MdWb 1263).
- Mai alakja: *минь* 'мы' (ERV 384); 'me' (ESS 95); 'mi' (EMSz 230).
- Moksa megfelelője: *минь* 'мы' (MRV 383); 'me' (MSS 112).
- Uráli eredetű személyes névmás: U *mš* 'wir' > fi. *me*, é. *me*, lpN *mī*, cser. *mä*, vj. *mi*, zj. *mi*, osztj. *měŋ*, vog. *män*, m. *mi*, jur. *mañe*? stb. Az *-n* az uráli **n3* névmási suffixum folytatása (UEW 294; Keresztes 1986: 89; Vers 252).

(33) *пандлитянокъ*

- A *пандле-* ige többes szám első személyű indicativus praesens alakja (Grammatika 290; EK 157–159; Keresztes 1990: 39–40).
- Előfordulása a korai nyelvemlékekben: *пантлян* 'заплачиваю' (Dam 100).
- Paas. *pandoms* 'платить, уплатить' / *zahlen, bezahlen* (más jelentésekkel együtt) (MdWb 1524).
- Mai alakja: *пандлемс* (ERV 456).
- Belső keletkezésű szó. A *пандо-* (vö. 29. szócikk) *-л-* frekventatív képzős formája.

³ Vö. pl. angol *debts*, finn *velka* '1. adósság, tartozás; 2. bűn, vétek'.

(34) пандлицыненъ

- A *пандле-* ige participium presens activum alakja, dativusraggal ellátva (Grammatika 163–164, 348–350; EK 80, 219–220; Keresztes 1990: 54, 68). A szövegösszefüggés alapján a helyes alak *пандлицятненъ* lenne.
- Részletesebben ld. a 29. és 33. szócikkben.
- A kérdéses szöveghely latinul: *sicut et nos dimittimus debitoribus nostris* 'ahogy mi is elengedjük az adósainknak'; az orosz változatban: *как и мы прощаем должникам нашим* 'ua.'. A mordvin *минь пандлицянокъ пандлицыненъ минекъ* szó szerinti fordítása: 'megfizetünk a fizetőinknek [hitelezőinknek]'. Feoktyisztov (1968a: 23) fordítása: 'мы вернем их кредиторам нашим' [= visszaadjuk a hitelezőinknek]. Az egyébként magas színvonalú fordítás ezen a helyen „megbicsaklik”, hiszen itt a 'fizet' helyett az 'elenged' igeének kellene szerepelnie.

(36) иля соавта

- Két elemből áll: az *иля* tagadó segédigéből és a *соавто-* ige ragozott alakjából.

(36a) иля

- A tagadó segédige egyes szám 2. személyű imperativusi alakja (Grammatika 319; EK 194; Keresztes 1990: 50, 186).
- Paas. *il'a* [отриц. глагол] / Vern.-Verb; kommt im Imper., Opt. u. Konjunktiv vor; wird auch objektivisch konjugiert' (MdWb 451).
- Mai alakja: *иля* 'не (частица отриц. при повелительном наклонении)' (ERV 209); 'älä (kielt.)' (ESS 56); 'ne (tiltószó imperativus egyes szám, 2. személyben)' (EMSz 127).
- Moksa megfelelője: *тят* 'не (частица отрицат., употребляется с глаголами в повелительном наклонении)' (MRV 767).
- Uráli eredetű, vö. U *e ~ ä* > fi. *e-*, é. *e-*, lpN *i-*, cser. *əš-*, *âš-*, vj. *e-*, zj. *e- ~ i-*, osztj. *ěntə*, vog. *ä-*, jur. *ñi-* (UEW 68).

(36b) соавта

- A *соавто-* igető egyes szám második személyű imperativusa, az *иля* segédigével együtt tagadó formában (Grammatika 319; EK 188; Keresztes 1990: 50). Ez a *сова-* 'bemegy, bejön' ige kauzatív, *-вт-* képzős alakja.
- Előfordulása a korai nyelvemlékekben: *сован* 'вхожу' (Dam 52, 65), 'доступаю' (Dam 87), *совавтлемкс* 'вносить' (Dam 55).
- Paas. *sovavtoms* 'заставлять входить, вносить, вводить, приносить / ein-treten lassen, hereinbringen, hereinführen, bringen' (MdWb 2020).

- Mai alakja: *соваѣтомс* 'ввести; принести, занести; подвести' (ERV 596); 'viedä sisään' (ESS 154); 'bevezet, behoz, bevisz' (EMSz 336).
- Moksa megfelelője: *суваѣтомс* 'внести; занести' (MRV 677); 'viedä / mahduttaa sisälle' (MSS 173).
- Belső keletkezésű szó. Alapszava valószínűleg uráli eredetű, az U *soŋe* 'hineingehen, eindringen' (> ?lpN *souŋa-*, osztj. *lāŋa-*, vog. *tō-*, m. *av-* (*avat*), jur. *tū-*, tvg. *tūd'i*) szóhoz a mordvin alakot az UEW kérdőjellel kapcsolja (UEW 446; Keresztes 1986: 147; Vers 407).

(38) *кодамоѣкъ*

- A *кодамо* kérdő-vonatkozó névmásból a *-ѣкъ* partikulával képzett tagadó (állító mondatokban határozatlan) névmás (Grammatika 261–262; EK 133–134; Keresztes 1990: 65). A *-ѣкъ* partikulát ld. a 11b. szócikkben.
- Előfordulása a korai nyelvelmékekben: *кодамо* 'какой, каковый' (Dam 115); *кодамоѣкъ* 'каков нибудь' (Dam 115).
- Paas. *кодамо* 'какой, который / was für ein, welcher [interr. u. rel.]' (MdWb 805).
- Mai alakja: *кодамо* 'какой (вопросит., восклицат., относит.)' (ERV 274); 'minkälainen, millainen' (ESS 71); 'milyen; melyik; amilyen' (EMSz 169); *кодамоѣкъ* 'какой-нибудь, какой-либо (неопред.)'; 'никакой (отриц.)' (ERV 274); 'minkäänlainen' (ESS 71); 'valamilyen; tagadó mondatban: semmilyen' (EMSz 169). (A kettős tagadás a mordvinban is megfigyelhető.)
- Moksa megfelelője: *кодама* 'какой' (MRV 265); 'millainen' (MSS 73).
- A névmás töve az uráli alapnyelvre vezethető vissza, vö. U *ku-* (~ *ko-*) 'we, welcher, ?was' (részletesebben ld. a 3. szócikkben).

(39) *бѣдаць*

- A *бѣда* főnév illativusi (*-c* ragos) alakja (Grammatika 170–172; EK 85–86; Keresztes 1990: 74). Az orosz szövegváltozatban a 'kísértés' szó szerepel (*и не введи нас в искушение*), erről részletesebben ld. a 145–147. oldalon.
- Előfordulása a korai nyelvelmékekben: *бѣда* 'бѣда' (Dam 327).
- Paas. *beda* 'беда / Not, Unglück' (MdWb 122).
- Mai alakja: *бѣда* 'беда' (ERV 77); 'onnettomuus, hätä, pula' (ESS 15); 'baj, inség, nyomorúság, szerencsétlenség' (EMSz 56).
- Moksa megfelelője: *бѣда* 'беда, несчастье, горе' (MRV 59).
- Orosz eredetű szó, vö. or. *беда* 'baj, nyomorúság, szükség'.

(40) *но*

- Kötőszó (Grammatika 393; EK 256).
- Előfordulása a korai nyelvemlékekben: *но* 'но' (Dam 170).
- Mai alakja: *но* 'но' (ERV 413); 'mutta' (ESS 103); 'de, hanem' (EMSz 246).
- Moksa megfelelője: *но* 'но' (MRV 415); 'mutta, vaan' (MSS 122).
- Orosz eredetű szó, vö. or. *но* 'de'.

(41) *ваномискъ*

- A *вано-* ige imperativus, egyes szám második személyű tárgyas ragozású alakja (többes szám első személyre utaló tárggyal) (Grammatika 312; EK 180; Keresztes 1990: 48). Az irodalmi nyelvi *-мизъ* szuffixum helyett itt a nyelvjárási *-мискъ* rag áll.
- Előfordulása a korai nyelvemlékekben: *ваномс* 'караулить' (Dam 117), 'хранить' (Dam 156).
- Paas. *vanoms* 'смотреть, осматривать; ухаживать; охранять; защищать, оберегать; спасать / schauen, betrachten, besehen, zusehen; pflegen; erziehen; hüten; bewahren, beschützen, beschirmen; retten' (MdWb 2534).
- Mai alakja: *ваномс* 'смотреть; осматривать; знакомиться; пасти; заботиться' (ERV 106); 'katsoa; vahtia' (ESS 24); '(meg)néz; (meg)őríz' (EMSz 71).
- Moksa megfelelője: *ваномс* 'смотреть; ознакомиться' (MRV 89); 'katsoa; vahtia, vartioida; paimentaa' (MSS 27).
- Talán finn-volgai eredetű szó: FV *ванз-* 'sehen, schauen' > ?fi. *vaani-*, ?é. *vaani-* (UEW 813; Vers 40).

(42) *шайтянсто*

- A *шайтян* főnév elativusragos (*-сто*) alakja. Az elativus funkcióiról ld. a 26. szócikket (Grammatika 170; EK 85; Keresztes 1990: 74).
- Előfordulása a korai nyelvemlékekben: *шайтанъ* (Müller 83).
- Paas. *šajtan* 'чёрт / böser Geist, Teufel' (MdWb 2211).
- Mai alakja: *шайтян* 'шайтан, чёрт' (ERV 759); 'piru, perkele' (ESS 194); 'sátán, ördög' (EMSz 439).
- Moksa megfelelője a mai szótárakból nem adatolható.
- Tatár jövevényszó, vö. tat. *šajtan*; vö. továbbá: csuv. *šojtan* (Paasonen 1897: 51; MdWb 2212). Átkerült az oroszba is: *шайтан* 'sajtán, sejtán (a sátán neve a mohamedánoknál)'.

5. Következtetések

5.1. A szókincs etimológiai megoszlása

A szövegben (az összetételi tagokat külön elemnek számítva, az azonos többlől alkotott szavakat összevonva) 29 lexéma fordul elő. Ezek közül ősi eredetű (az adatokat itt már mai helyesírással adom meg):

<i>азоро</i> 'úr' < FU <i>azɤrɜ</i> (< ir.)	<i>ланко</i> '-on/-en/-ön' < ??FV
<i>вано-</i> 'néz, őriz' < ? FV <i>wanɜ-</i>	<i>лям</i> 'név' < U <i>nime</i>
<i>ия</i> tagadó segédige < U <i>e ~ ä ~ a</i>	<i>менель</i> 'menny' < FU <i>miɲɜ</i>
<i>ине</i> 'nagy' < PU <i>enä</i>	<i>минь</i> (минек, миненек) 'mi' < U <i>mɤ</i>
<i>истя</i> 'ügy' < U <i>e-</i>	<i>са-</i> 'jön' < FP (U?) <i>saɣe-</i>
<i>кадо-</i> 'hagy' < U <i>kaɖa-</i>	<i>тонь</i> 'te' < U <i>tɤ</i>
<i>курдима</i> 'uralkodás' < FV <i>kärte-</i>	<i>ту-</i> 'hoz' < U <i>toɣe-</i>
<i>ко-</i> (кона, кода, кодаяк, кодамояк)	<i>уле-</i> 'van' < FU <i>wole-</i>
névmási tö < U <i>ku-</i> (~ <i>ko-</i>)	<i>чи</i> 'nap' < FU <i>kečä</i>
<i>кии</i> 'kenyér' < FV <i>kürsä</i>	<i>эря-</i> 'él' < U <i>elä-</i>

Belső keletkezésű: *пандле* 'fizet' (< *пандо-*), *совавто-* 'bevisz' (< *сова-* < U *soɣe-*), *тятя* 'apa'.

Tatár jövevényszó: *шайтян* 'ördög', *эрь* 'minden' (utóbbi talán iráni?).

Orosz jövevényszó: *беда* 'baj', *но* 'de', *оля* 'akarat', *святой* 'szent'.

Ismeretlen eredetű: *масторь* 'ország', *пандо-* 'fizet'.

A többi vizsgált nyelvemlékhez hasonlóan itt is magas az ősi és a belső keletkezésű lexémák aránya: a szövegben előforduló szavak közel háromnegyede sorolható e legrégebbi réteghez. Itt is kevés az orosz jövevényszó, mindössze négy elem tartozik ide.

5.2. Erza vagy moksa?

Azt, hogy az adott szöveg melyik nyelvjárást képviseli, lexikai és grammatikai ismérvek alapján dönthetjük el. A szóban forgó 29 lexéma között vannak olyanok, amelyek nem alkalmasak ennek a kérdésnek a megválaszolására:

- a) mert mindkét nyelvjárásban azonos alakúak: ЕМ *вано-* 'néz, őriz', *кадо-* 'hagy', *кода* 'ahogy', *кона* 'aki', *кии* 'kenyér', *мастор* 'ország', *минь* 'mi', *пандо-* 'fizet', *са-* 'jön', *ту-* 'hoz', *эря-* 'él'; *беда* 'baj', *но* 'de', *святой* 'szent';

- b) mert a moksa alak csak a szóvégi redukáltban (amelynek lejegyzése a korábbi szövegekben nem mindig volt pontos), ill. ortográfiájában különbözik: E *кодамо* ~ M *кодама* 'milyen', *ланксо* ~ *лангса* '-on/-en/-ön', *совавто-* ~ *сувафто-* 'bevisz';
- c) mert a szópár (lejegyzése) csak az /e/ és /ä/ hangban tér el (ez sem mérvadó, mert több erza nyelvjárás is ismeri az /ä/ hangot): E (XVIII. sz.) *лям*, ma: *лем*, M *лем*; E (XVIII. sz.) *мянель*, ma: *менель*, M *менель*.

Ezzel szemben:

- d) a szövegben két olyan lexéma fordul elő, amely csak az erzára jellemző: E *инаязоро* ~ M *оуязор* 'úr', E *эръ чистэ* ~ M *эръ шиня* 'minden nap';
- e) a névmások ragozott alakjai is árulkodóak: a *минь* 'mi' Gen-Acc alakja az erzában *минекъ*, a moksában *минь*, ugyanígy a dativus az erzában *мине-нек*, a moksában *миндейнек*;
- f) a nyelvjárási hovatartozás kérdésében perdöntő
- a birtokos személyragozás egyes szám második személyű alakja: E *ляметь* 'név-Px2Sg' ~ M *лямеце* (9. szócikk);
 - a *са-* ige Sg3 optativusi alakja: E *сазо* ~ M *саза* (11. szócikk);
 - az imperativus tagadó Sg2 segédigéje: E *иля* ~ M *тят* (36. szócikk);
 - a *вано-* ige ragozott alakja: E *ваномискъ*, irod. *ваномизь* ~ M *вано-масть* (41. szócikk).

Mindezek alapján egyértelműen kijelenthető, hogy a Miatyánk vizsgált fordítása erza nyelvjárásban íródott. (Még annak ellenére is, hogy az *улеза* moksás alaknak tűnik.)

5.3. Melyik erza nyelvjárásban íródott a szöveg?

Ennek meghatározására kevés támpontunk van (ellentétben pl. az 1769-es első szövegemlékkel, amelyet a determinatív ragozás *-st'* genitivusa, a többes szám első személyű conjunctivus *-vol'/-vel'* formája, a *-mo* infinitivus és a *-tano* Vx1Pl használata, valamint a szóeleji *kš-* hangkapcsolat megőrződése alapján egész pontosan le lehet szűkíteni az északnyugati nyelvjárás csoport Lukojanovtól északra beszélt alldialektusaira).

Ebben a szövegben csak három nyelvjárási jegy figyelhető meg:

- a) A szöveg olyan erza dialektusban íródott, amelyben ismeretes volt az /ä/ hang – ennek nincs lokalizációs értéke, hiszen ez az erza nyelvterület nagy részére jellemző.
- b) A többes szám első személyű igei személyrag a mai irodalmi nyelvi *-t'ano* helyett *-t'anok*.
- c) A határozott igeragozás paradigmájában sok helyütt használatos *-miž* igerag helyett itt *-misk* áll.

Az erza dialektusokat Jermuskin (1984: 9–27) öt fő csoportra osztotta (1. központi, 2. nyugati, 3. északnyugati, 4. délnyugati, 5. délkeleti), ehhez Keresztes (1990: 16–17) hozzávette a Volgán túli, a tatárföldi és a baskíriai területek mordvinságát, keleti nyelvjáráscsoport néven; Feoktyisztov (1990) pedig az első négy mellett a soksai dialektust tüntette fel.

A *-tanok/-t'anok* igerag az I. és a III. típusban figyelhető meg. Jermuskin (1984: 129) észrevétele szerint az I. típusban főként a *-tano/-t'ano* használatos, míg a III. csoportban inkább a *-tanok/-t'anok* (a *-tnak* változattal együtt). Ez a variáns használatos még Tatár- és Csuvasföldön is. Ennek alapján ki lehet zárni a II. típust, ahol a személyrag *-tam/t'am* (Jermuskin 1984: 14).

A IV. típusban az egyes szám 2. személyű birtokos személyragnak csak a kemény (nem palatalizált) variánsa (*-t*) él. Az általam vizsgált Miatyánk-fordításban előfordul a *лѧмѧтѧ* [*l'ämet'*] forma, így tehát ezt a nyelvjárástípust is valószínűleg ki lehet zárni.

A III. típusban a birtokos személyragozás többes szám első személyű formája *-nok* (csak az egyik alcsoportban *-mok*). Ugyanebben a dialektusban a határozott igeragozás többes szám 1. személyű tárgyra utaló, egyes szám 2. személyű alakja *-miž* alakú (Jermuskin 1967: 129), ill. a dativus szóvégi *-ń* konszonánsa kiesik (Jermuskin 1965: 418). Ezek alapján tehát ettől a csoporttól is valószínűleg el lehet tekintenünk.

Mindezek alapján nagyon óvatosan talán meg lehet kockáztatni, hogy a vizsgált szövegemlék az ún. I. (központi) nyelvjáráscsoportban íródott. Teljes bizonyossággal ezt nem lehet kijelenteni, mert a szövegben előforduló, a mai irodalmi nyelvtől eltérő alakok helymeghatározó értéke nem perdöntő. Ezt a lokalizálást sajátos módon a markáns nyelvjárási sajátosságokat mutató alakok hiánya is alátámaszthatja, hiszen a központi nyelvjárássra épült a mai irodalmi nyelv.

A kísértéstől a bajig

Lexikai innovációk az erza-mordvin Miatyánk-fordításokban

Az előző fejezetben a Miatyánk első erza-mordvin fordítását elemeztem, ebben a részben pedig tíz fordítást vetek egybe. A vizsgálat tárgyát a lexikai újítások képezik. Azt vizsgálom, hogy az egyes fordítók milyen új szavakat, kifejezéseket alkottak, ill. – másik végpontként – mennyire szolgalelkűen használták fel az orosz lexikát.

A kutatásba bevont fordítások:

- A) A XVIII. század végén keletkezett fordítás. A szöveget A. P. Feoktyiszov adta közre (1968a: 20, 23), a könyv előző fejezetében ezt részletesen elemeztem. Itt az általam pontosított átírásban közlöm.
- B) Az 1821-es Újszövetség-fordítás Máté evangéliumának idevágó része (6: 9–13). Господань минекъ Исусань Святой Евангеля, Матфей, Марко, Лука и Юаннь пельдестъ. Сѣрмадозь эрзянь келсэ. Пецятазь ярмакъ велга Россіянь Библейскоень Промксонь. Петербургсэ. Типографіасо Ніколаень Гречань 1821 іень.
- C) Az 1821-es Újszövetség-fordítás Lukács evangéliumának idevágó része (11: 2–4). Mindkét verzió vizsgálata azért indokolt, mert a Lukács evangéliumban több olyan szövegrész van, amely kifejezetten „mordvinos” fordításnak, nyelvújítási leleménynek tekinthető, de a későbbi fordítók más megoldásokhoz folyamodtak, s csak a legújabb átültetésekben térnek vissza ezek a kifejezések.
- D) H. Dalton: Das Gebet des Herrn in den Sprachen Russlands. St. Petersburg, Buchdruckerei der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, 1870. A vizsgált anyag a 63. oldalon található. Dalton latin betűs transzkripcióval közölte a szöveget, ezt az egységesítés jegyében visszaírtam cirillre. A kötet internetes elérhetősége: http://books.google.hu/books?id=9RhAAAAAYAAJ&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false
- E) Egy Kazanyban, 1882-ben megjelent szöveg. Ezt Németh Zsigmond (1990: 56) publikálta, de pontos könyvészeti adatokat nem adott hozzá. Sok homályos, nehezen értelmezhető rész van benne.

- F) Lukács evangéliumának 1889-es fordítása (11: 2–4). Святое Евангеліе господа нашего Іисуса Христа отъ Луки. На эрзянскомъ нарѣчїи Мордовскаго языка. Изданіе Православнаго Миссионерскаго Общества. Казань.
- G) Букварь для Мордвы-эрзи. 2-е изданіе Православнаго Миссионерскаго Общества. Типо-Литографія Императорскаго Университета, Казань, 1894. A Miatyánk-szöveg a 42. oldalon található. A könyv internetes elérhetősége: <http://gendocs.ru/v1336/?cc=1&view=pdf> (a szöveget Németh is közreadta [1990: 57], az első sorban egy íráshibát ejtve).
- H) Az 1993-as Gyerekbiblia: Библиянь ловномат. (Детская Библия на эрзя-мордвинском языке.) Библиянь ютавтомань институтось. Стокгольма–Хельсинки, 1993. (Ford. Н. С. Адушкина, В. С. Щемерова, Д. Т. Надькин.)
- I) Az Institute for Bible Translation gondozásában 1996-ban jelent meg közös kötetben Lukács evangéliuma és az Apostolok cselekedetei. A Miatyánk-szöveg a Lukács evangéliumban (11: 2–4) olvasható. Лукань коряс Евангелиясь ды Апостолетнэнь тевест. Библиянь ютавтомань институтось. Стокгольма–Хельсинки, 1996. Ford. Г. И. Батков, Г. С. Девяткин, Д. Т. Надькин. Szerk. Н. С. Адушкина, Т. С. Баргова, Г. И. Горбунов.
- J) A 2006-os Újszövetség-fordításból: Матэ 6: 9–13. Од Вейсеньлув. Библиянь ютавтомань институтось. Хельсинки–Сапанск, 2006. (A Lukács-evangélium szövegében ehhez képest csak apróbb, jelen dolgozat témáját nem érintő eltérések vannak, ezért azt nem közlöm.)

A vizsgált szövegek (a központosítást a könnyebb áttekinthetőség kedvéért egységesítettem, az íráshibákat kijavítottam; a nagybetűs írásmódot csak indokolt esetben tartottam meg; az utolsó mondat nem minden fordításban szerepel):

XVIII. sz. vége: Тятй минекъ кона эрятъ мянелъ ланксо, улеза святой ляметь тонть, сазо якъ инязорокирдима тонть, улеза олять тонть, кода мянелъ ланксо истя якъ масторъ ланксо. Кши минянекъ тука эрва чистэ, кадыкъ минянекъ пандомонокъ минекъ, кода якъ минь панд-литянокъ пандлицыненъ минекъ. Иля совапта минекъ кодамоякъ бѣдась, но ваномискъ шайтянсто. (А)

1821 (Máté): Тятй минекъ, кона эри мянелъ ланксо, улезе лямесь тонть святой, сазо инязорокирдимась тонть, улезе олясь тонть, и масторъ

ланксо, кода мянелъ ланксо. Кше минекъ эрва чинь тука минянекъ те чисто, и кадыкъ минянекъ пандомоть минекъ, кода минь гакъ кадтанокъ пандыцятненъ минекъ. Иля соавта минекъ бѣдасъ, но ваномакъ минекъ шайтянсто. – Сексъ тонть ули инязорокирдимасъ, и висъ, слаvasъ гакъ пингесъ. (B)

1821 (Lukács): Тятямокъ минекъ, кона эри мянелъцетне ланксо, святязь улеза лямѣть тонть, сазо тонть инязорокирдимать, улеза олять тонть, и масторъ ланксо, кода мянелъ ланксо. Кше минекъ пешкедемень максть тянекъ эрва чисто, и нолдыкъ тянекъ пажетнекъ минекъ, кода миньгакъ нолтлитянокъ арвехкенень пантлицястенъ минекъ. Иля-мизъ соавтъ минекъ бѣдасъ, но ваномискъ минекъ шайтяндо. (C)

1870: Тятянок минекъ, кона эрятъ мянелъсе, улезе лемет тонть святой, сазо миненекъ инязоро-кирдимат тонть, улезе олять тонть, масторъ ланксо якъ истя кода мянелъсе. Эрва чинь кшенекъ максык миненекъ те чистъ, и кадыкъ миненекъ пандомонокъ минекъ, кода миньгакъ кадтанокъ пандыцятненек минекъ. Илимиз соавт минекъ бедасъ, но ваномиз минекъ берянсто. – Секс тонть ули инязоро-кирдимат, и виет и слава пингес. (D)

1882: Менельсэ Тятянокъ, валдомозо тонь леметь, тонь инязорокирдимать сазо, масторъ лангсо якъ тонь олять менельсэ ладсо улезе. Чеченень кше тенекъ тукая, миньс лиятатненень кадозъ ладсо, минене какъ пежетенекъ кады, минекъ манямонокъ лияненъ терявтомо. Оля иля максть, берянде идимизъ минекъ эснэ. – Тонь ули царствовать, виет, славать пингень пингс. (E)

1889: Менельсэ тетянокъ, тонть леметь валдомозо, тонть инязороксъ чить сазо, тонть олять масторъ лангсо-якъ менельсэ ладсо улезэ. Эрва чинень эрвится кше тука миненекъ, кода минсь миненекъ пандуматьненъ простятанокъ, тонь-гакъ истя минекъ пежетенекъ прости. Манявмо оля тенекъ иля максть, душмандо-якъ идимизъ. (F)

1894: Менельсэ эрица Тятямок, тонть леметь шнавозо, тонть инязороксъ чить сазо, масторъ лангсо-як тонть олят менельсэ лацо улезэ. Максыйк тенек чеченень эрвиця кшемек, стуфтыть минек апарт тебенек, кода минсь стуфлесынек тенек апаронь теицятненъ. Манявмо оля тенек иля макст, душмандо-як минек идимизъ. (G)

1993: Минек Тетянок, кона менельсэ, иневаньксэкс кирдевезэ тонь леметь, сазо тонь инязороксчить, улезэ тонь арсемат-мелеть масторлангсоjak, кода менельсэ. Максыкая миненек течи эрявикс кшинек-салонк, нолдыть минек теевть пежетенек, кода миньгак нолтнетяно минек икеле чумосотненень. Илямизь нолда варчавтовомас, мекевланк – меньстямизь зыяновдонть. – Эдь тонь ули инязороксчись, виеськак, арнеськак пингеде пингес. (Н)

1996: Менельсэ аштиця Тетянок, панжовозо тонь леметь иневаньксчизэ, сазо тонь инязорксчись, топавтовозо тонь арсемат-мелеть масторлангсоjak, кода менельсэ. Макст миненек эрьва чинтень эрявикс кшинек-салонк, нолдыть минек пежетнень, эдь миньгак нолдтнетяно сынст миненек зыянонь теицятненень. Илямизь нолда минек терявтовомас, мекевланк – меньстямизь Апародонть. (И)

2006: Менелень минек Тетянок, иневаньксэкс улезэ тонь леметь, сазо тонь инязороксчить, топавтовост тонь мелеть-арсемат масторлангсоjak, кода менельсэ. Максыкая миненек течи эрявикс кшинек-салонк, нолдыть минек теевть пежетенек, кода миньгак нолдтнетяно минек икеле чумосотненень. Илямизь нолда снартнемас-варчавтнемас, мекевланк – меньстямизь Апародонть. – Эдь тонь ули инязорксчись, виеськак, шнамоськак пингеде пингес. (Ж)

Mai orosz: Отче наш, сущий на небесах, да святится имя твоё, да придёт царство твоё, да будет воля твоя и на земле, как на небе. Хлеб наш насущный дай нам на сей день, и прости нам долги наши, как и мы прощаем должникам нашим. И не введи нас в искушение, но избавь нас от лукавого.

Nézzük meg, melyek azok a szöveghelyek, ahol lexikai újításokat figyelhetünk meg!

(1) *святой, святымс > валдомомс, инавомс; иневанькс, иневаньксчи*

(A)	<i>улеза</i> van-OPT3SG	<i>святой</i> szent	<i>ляметь</i> név-Px2SG	<i>тоньть</i> te-GEN
(B)	<i>улезе</i> van-OPT3SG	<i>лямесь</i> név-DET _{NOM}	<i>тоньть</i> te-GEN	<i>святой</i> szent
(C)	<i>святязь</i> szentel-GERUND	<i>улеза</i> van-OPT3SG	<i>лямѣть</i> név-Px2SG	<i>тоньть</i> te-GEN
(D)	<i>улезе</i> van-OPT3SG	<i>лемет</i> név-Px2SG	<i>тоньть</i> te-GEN	<i>святой</i> szent
(E)	<i>валдомозо</i> fényeskedik-OPT3SG	<i>тонь</i> te-GEN	<i>леметь</i> név-Px2SG	
(F)	<i>тоньть</i> te-GEN	<i>леметь</i> név-Px2SG	<i>валдомозо</i> fényeskedik-OPT3SG	
(G)	<i>тоньть</i> te-GEN	<i>леметь</i> név-Px2SG	<i>инавозо</i> megdicsőül-OPT3SG	
(H)	<i>иневаньксэкс</i> szent-TRSLAT	<i>кирдевезэ</i> tartja magát-OPT3SG	<i>тонь</i> te-GEN	<i>леметь</i> név-Px2SG
(I)	<i>панжовозо</i> megnyilvánul-OPT3SG	<i>тонь</i> te-GEN	<i>леметь</i> név-Px2SG	<i>иневаньксчиэ</i> szent-ség-Px3SG
(J)	<i>иневаньксэкс</i> szent-TRSLAT	<i>улезэ</i> van-OPT3SG	<i>тонь</i> te-GEN	<i>леметь</i> név-Px2SG

святой

svetoj 'святой / heilig' (MdWb 2081); *святой* 'szent' (EMSz 325); 'pyhä' (ESS 147). Orosz eredetű szó, vö. or. *святой* 'szent'.

святымс

svet'ams 'святить / heiligen' (MdWb 2081). Orosz eredetű, vö. or. *святить* 'szentel'.

валдомомс

валдомс 'свѣтящійся' (Dam 256); *valdomoms* 'проясниться, просветлиться; светать / hell werden, klar werden' (MdWb 2520); *валдомомс* 'посветлеть, светлеть, стать светлым; осветиться, освещаться; светать, рассветать; стать радостнее, приветливее' (ERV 102); 'vaaleta, tulla va-

loisaksi' (ESS 23); '(ki)világosodik, megvilágosodik, kiderül, (meg)virrad, hajnalodik' (EMSz 68). Alapszava: *валдо* 'свѣтло' (Dam 256), *valdo* 'светлый, ясный / hell, licht' (MdWb 2518); *валдо* 'свет; светлый' (ERV 101), 'valo; valoisa, kirkas; vaalea' (ESS 22), 'fény, világosság; fényes, világos, ragyogó' (EMSz 68). Az alapszó finn-permi (?finnugor) eredetű (UEW 555; Vers 38).

иनावомс – а *иначамс* ige reflexív alakja

иначамс 'похвалить' (Dam 216), *кинам* [: кшнамс] 'достойный похвалы' (Dam 87); *кинан* 'выхваляю' (Dam 69); *kšnamс* ~ *šnamс* 'хвалить, восхвалять / rühmen, loben, preisen' (MdWb 909); *иначамс* 'хвалить, похвалить' (ERV 766); 'ylistää, kehua, kiittää' (ESS 195); '(meg)dicsér, dicsőít, magasztal' (EMSz 443). Ismeretlen eredetű szó.

иневанькс

Belső keletkezésű összetett szó (Keresztes 2009: 76). Új szóalkotás (tkp. 'nagy[on] tiszta'), még csak néhány szótárból adatolható (EMSz 127, SES 306). Az első elem: *ине* (Dam 53, 56, 69, 77 stb.); 'великий' (ERV 212); 'suuri, iso' (ESS 57); 'nagy, hatalmas' (EMSz 127); *іне* 'большой / gross' (MdWb 463). A második elem: *ванкс* 'святый' (Dam 256); 'чистый' (Dam 54, 234, 237, 310); *vañks* 'чистый / rein, sauber' (MdWb 2540); *ванькс* 'чистый; прозрачный; правдивый, честный' (ERV 107), 'puhdas, siisti, raikas; vilpitön' (ESS 24); 'tishta' (EMSz 71). Az előtag uráli eredetű (UEW 74; Keresztes 1986: 42; Vers 87). Az utótag származása ismeretlen, valószínűleg származékszó, mert a szóvégi *-кс* képzőnek tűnik.

иневаньксчи

Az *иневанькс* főnév *-чи* denominális névszóképzővel ellátott alakja. Az önálló, 'nap' jelentésű szóból grammatikalizáció útján létrejött *-чи* elvont képző manapság az egyik legproduktívabb képzőnek tekinthető, a nyelvújítók kedvelt szuffixuma (erről részletesebben: Maticsák 2005a: 30–31, 2005b).

- Az első fordítások orosz eredetű *святой, святыамс* lexémáját a XIX. század végi verziókban mordvin eredetű (vagy akkorra már a mordvin szókincs teljes jogú tagjaként viselkedő), eltérő szerkezetben álló, más jelentésű igék (*валдомомс, иनावомс*) váltották fel. A legújabb fordításokban belső keletkezésű, a nyelvújítás eredményeképp létrejött összetett főnevek (*иневанькс, иневаньксчи*) használatosak.

(2) *инязорокирдима* > *инязороксчить*

(A)	<i>сазо якъ</i> jön-OPT3SG + is	<i>инязорокирдима¹</i> nagy-úr [= cár] + birodalom	<i>тоньтъ</i> te-GEN	
(B)	<i>сазо</i> jön-OPT3SG	<i>инязорокирдимась</i> cár + birodalom-DET NOM	<i>тонть</i> te-GEN	
(C)	<i>сазо</i> jön-OPT3SG	<i>тонть</i> te-GEN	<i>инязорокирдимать</i> cár + birodalom-PX2SG	
(D)	<i>сазо</i> jön-OPT3SG	<i>миненекъ</i> mi-DAT	<i>инязоро-кирдымат</i> cár + birodalom-PX2SG	<i>тоньтъ</i> te-GEN
(E)	<i>тонь</i> te-GEN	<i>инязорокирдемаъ</i> cár + birodalom-PX2SG	<i>сазо</i> jön-OPT3SG	
(F, G)	<i>тонть</i> te-GEN	<i>инязорокс чить</i> cár-ság-PX2SG	<i>сазо</i> jön-OPT3SG	
(H, J)	<i>сазо</i> jön-OPT3SG	<i>тонь</i> te-GEN	<i>инязороксчить</i> cár-ság-PX2SG	
(I)	<i>сазо</i> jön-OPT3SG	<i>тонь</i> te-GEN	<i>инязороксчись</i> cár-ság-DET NOM	

инязоро

инязоро 'император' (Dam 112, 115), 'король' (Dam 124), 'царь' (Dam 306); *inazoro* 'князь, император / Fürst, Kaiser' (MdWb 463); *инязор* 'царь' (ERV 216); 'tsaari' (ESS 58); 'cár, császár, uralkodó, fejedelem' (EMSz 128). – Összetett szó, az előtagot ld. a 136. oldalon az *иневанькс* címszó alatt. Az utótag: *азор(о)* 'хозяин, владелец; хозяйственник; хозяин, глава дома; полномостный распорядитель; близкий родственник жениха на свадьбе' (ERV 37); 'isäntä, omistaja' (ESS 4); 'gazda, házigazda, tulajdonos, úr' (EMSz 34). Az előtag uráli (UEW 74; Keresztes 1986: 42; Vers 87), az utótag a finnugor alapnyelv iránti jövevényszava (UEW 18; Joki 1973: 253; Keresztes 1986: 35; Rédei 1983: 220; Vers 10).

кирдима, кирдема

кирдима 'владение, держание, обладание; владетельство' (Dam 54, 81), 'воздержание' (Dam 57); 'терпеливость' (Dam 286), 'трезвость';

¹ А *кирдима* vagy *кардима* kérdéskörét ld. a 118. oldalon.

терпение' (Dam 289), 'удержание' (Dam 295); *kirdīma* 'удержание, футляр; терпение / worin etw. enthalten ist, Futteral; Geduld' (MdWb 777); *кирдема* 'терпение; место для хранения' (ERV 264); 'kärsivällisyys, maltti' (ESS 69); '(vissza)tartás; türelem; tartály, tároló' (EMSz 163). A Miatyánk-szövegben valószínűleg 'владительство; uralkodás' jelentésben használatos. Alapigéje finn-volgai eredetű (UEW 652; Vers 146).

инязорокрѣдима

Az orosz eredeti *царство* 'cárság, birodalom' átültetésére a fordító egyedi megoldást talált: 'cár, uralkodó + birodalom, uralkodás'.

инязороксчи

Az *инязоро* főnév *-кс* és *-чи* denominális névszóképzőkkel ellátott alakja. (A *-чи* gyakran kapcsolódik össze a *-кс* képzővel, ld. Maticsák 2005b: 71.)

- A XVIII. század végi fordítók által létrehozott összetétel nem honosodott meg a mordvinban, ezt egy produktív, absztrakt képző(bokor) váltotta fel.

*

(3) *оля > арсема-мель, мель-арсема*

(A, C)	<i>улеза</i> van-OPT3SG	<i>олять</i> akarat-PX2SG	<i>тонть</i> te-GEN
(B)	<i>улезе</i> van-OPT3SG	<i>олясь</i> akarat-DET NOM	<i>тонть</i> te-GEN
(D)	<i>улезе</i> van-OPT3SG	<i>олять</i> akarat-PX2SG	<i>тонть</i> te-GEN
(E)	<i>тонь</i> te-GEN	<i>олять</i> akarat-PX2SG	<i>улезе</i> van-OPT3SG
(F, G)	<i>тонть</i> te-GEN	<i>олят</i> akarat-PX2SG	<i>улезэ</i> van-OPT3SG
(H)	<i>улезэ</i> van-OPT3SG	<i>тонь</i> te-GEN	<i>арсемат-мель</i> gondolat-PX2SG – kedv-PX2SG
(I)	<i>топавтовозо</i> teljesül-OPT3SG	<i>тонь</i> te-GEN	<i>арсемат-мель</i> gondolat-PX2SG – kedv-PX2SG
(J)	<i>топавтовост</i> teljesül-OPT3PL	<i>тонь</i> te-GEN	<i>мель-арсемат</i> kedv-PX2SG – gondolat-PX2SG

оля

оля 'власть' (Pallas 205), 'изволение' (Dam 110), 'поизволение' (Dam 207), 'уволнение' (Dam 293), 'свобода' (Dam 254), 'свободность' (Dam 255), оля, воля 'власть' (Dam 325), воля 'вольность' (Dam 59); оля 'воля, свобода; воля, мощ / Freiheit; Wille, Macht' (MdWb 1445); оля 'воля, свобода; простор' (ERV 437), 'vapaus' (ESS 109); 'szabadság' (EMSz 259); воля 'воля' (ERV 140). Orosz eredetű szó, vö. or. воля 'akarat; kívánság; szándék, törekvés; szabadság'.

арсема

арцима 'вымысл, вымышление' (Dam 67), 'помышление' (Dam 211), 'размышление' (Dam 242), 'изобрѣтение; мысль, дума' (Dam 111), 'разсуждение' (Dam 245), 'чаяние' (Dam 308); арцима 'мысль, намерение / Gedanke, Absicht' (MdWb 68); дума; мысль; пожелание; мечта; желание; предложение; раздумья' (ERV 58); 'ajatus, miete' (ESS 9), 'gondolkodás; gondolat; jókívánság' (EMSz 46). A szótó valószínűleg finnugor eredetű (UEW 16; Vers 21).

мель

мель 'замысл' (Dam 99), 'намѣрение' (Dam 152), 'память' (Dam 193), 'смысль' (Dam 265); мел' 'чувство, нрав / Sinn, Gemüt' (MdWb 1229); 'желание, стремление, намерение; мнение; мысль; настроение' (ERV 374); 'mieli, halu, aie' (ESS 93), 'kedv, hangulat; gondolat; vélemény' (EMSz 224). Finn-permi eredetű szó (UEW 701; Vers 242).

- Az orosz eredetű оля szót a legutóbbi, XX. század végi–XXI. század eleji fordításokban mordvin elemekből álló kopulatív összetétel váltotta fel.

*

(4) киш, кше > киш-сал

- (A) киш минянекъ тука эрва чистэ
kenyér mi-DAT hoz-IMP2SG minden nap-ELAT
- (B) кше минекъ эрва чинь тука минянекъ те чисто
kenyér mi-GEN minden nap-GEN hoz-IMP2SG mi-DAT e nap-ELAT
- (C) кше минекъ нешкедемень² максть тянекъ эрва чисто
kenyér mi-GEN jóllakik-INFNOM- ad-IMP2SG mi-DAT minden nap-ELAT
Px1SG

² Ткр. 'азért, hogy jóllakjunk' (a szövegösszefüggés alapján a Px1SG helyett Px1Pl kellene).

(D)	<i>эрва чинь</i> minden nap-ADJ	<i>кишенекъ</i> kenyér-PX1PL	<i>максык</i> ad-DETIMP2SG	<i>миненекъ</i> mi-DAT	<i>те чистэ</i> e nap-ELAT
(E)	<i>чеченень</i> ³ ma-TEMP-ADJ	<i>кише</i> kenyér	<i>тенекъ</i> mi-DAT	<i>тукая</i> hoz-IMP2SG	
(F)	<i>эрва чинень</i> minden nap-DAT	<i>эрявится</i> kell-PARTPRES	<i>кише</i> kenyér	<i>тука</i> hoz-IMP2SG	<i>миненекъ</i> mi-DAT
(G)	<i>максык</i> ad-DETIMP2SG	<i>тенекъ</i> mi-DAT	<i>чеченень</i> ma-TEMP-ADJ	<i>эрявица</i> kell-PARTPRES	<i>кишемек</i> kenyér-PX1PL
(H, J)	<i>максыкая</i> ad-DETIMP2SG	<i>миненекъ</i> mi-DAT	<i>течи</i> e nap	<i>эрявикс</i> szükséges	<i>кишинец- салонок</i> só-PX1PL
(I)	<i>макст</i> ad-IMP2SG	<i>миненекъ</i> mi-DAT	<i>эрва чинень</i> minden nap-DETDAT	<i>эрявикс</i> szükséges	<i>кишинец- салонок</i> só-PX1PL

кии

pche [: kche] 'Brot' (Witsen 626), *кии* 'хлеб' (Pallas 150, Dam 324), *кише* 'хлеб' (Müller 93, Dam 304); *kši* 'хлеб / Brot' (MdWb 907); *кии* 'хлеб; зерно' (ERV 321); 'leipä' (ESS 81); 'kenyér' (EMSz 191). Finn-volgai eredetű szó (UEW 679; Keresztes 1986: 68; Vers 190).

сал

сал 'соль' (Dam 270, 322; ERV 563); 'suola' (ESS 145), 'só' (EMSz 321); *sal* 'соль / Salz' (MdWb 1935). Finn-permi eredetű szó (UEW 750; Vers 393).

кии-сал

кии-сал 'хлеб-соль; угощение' (ERV 321); 'ruoka, kestitys' (ESS 81); 'kenyér-só; étel, élelem, ennivaló; megvendéglés, vendéglátás' (EMSz 192).

- Az ősi eredetű *кии* helyére a XX. század végi–XXI. század eleji fordításokban egy – ugyancsak ősi elemekből álló – kopulatív összetétel került.

*

³ Eredeti alakja *теченень* 'e napi' (vö. *те* 'ez', *че* ~ *чи* 'nap', -не- temporalisi szuffixum, -нь adjectivumképző), a szóeleji ч- elhasonulás eredménye.

(5) *туемс* > *максомс*

(A példamondatokat ld. fentebb.)

туемс

тука 'давай' (Pallas 370), *тука* 'принеси-ка' (Dam 235, 323); *туемс* 'отступить' (Dam 190); *туймекс* 'отойти' (Dam 189), 'привозить' (Dam 223); *tujems* 'принести, привезти / bringen, holen', ennek nyelvjárási változata a *tu-* igető (MdWb 2341); *туемс* 'принести, привезти' (ERV 681); 'tuoda' (ESS 174); '(el)visz; (el)hoz' (EMSz 386). Uráli eredetű szó (UEW 529; Vers 447).

максомс

максомкс 'отдавать' (Dam 292), *макст* 'дай' (Dam 323); *максомс* 'дать; давать, предлагать' (ERV 359); 'antaa' (ESS 89); 'ad, odaad' (EMSz 215); *maksoms* 'давать / geben' (MdWb 1162). Finn-volgai eredetű szó (UEW 698; Vers 228).

- Az ősi eredetű 'hoz' ige helyére az ugyancsak ősi 'ad' lépett.

*

(6) *кадомс пандомо; простямс/нолдамс пежеть; стуфтомс апаро тев*

(A, D)	<i>кадыкъ</i> elenged-DETIMP2SG/SG3	<i>минянекъ</i> mi-DAT	<i>пандомонокъ</i> adósság-PX1PL	<i>минекъ</i> mi-GEN
(B)	<i>кадыкъ</i> elenged-DETIMP2SG/SG3	<i>минянекъ</i> mi-DAT	<i>пандомотъ</i> adósság-PL	<i>минекъ</i> mi-GEN
(C)	<i>нолдыкъ</i> megbocsát-DETIMP2SG/SG3	<i>тянекъ</i> mi-DAT	<i>пяжетнекъ</i> bűn-PX1PL	<i>минекъ</i> mi-GEN
(E)	<i>минене какъ</i> ⁴ mi-DAT	<i>пежетенекъ</i> bűn-PX1PL	<i>кады</i> elenged-VX3SG	
(F)	<i>тонъ-закъ</i> <i>истя</i> te-is úgy	<i>минекъ</i> mi-GEN	<i>пежетенекъ</i> bűn-PX1PL	<i>прости</i> megbocsát-IMP2SG
(G)	<i>стуфтыть</i> elfelejt-DETIMP2SG/PL3	<i>минек</i> mi-GEN	<i>апарт</i> nem jó-PL	<i>тевенек</i> dolog-PX1PL

⁴ A helyes alak *миненек какъ* lenne.

(Н, Ж)	нолдыть megbocsát-DETIMP2SG/PL3	<i>минек</i> mi-GEN	<i>теевть</i> ⁵ tesz-PARTAGENS	пежетенек bűn-PX1PL
(И)	нолдыть megbocsát-DETIMP2SG/PL3	<i>минек</i> mi-GEN	пежетень bűn-DETPACC	

кадомс

кадомкс 'уступать; оставить' (Dam 300); *kadoms* 'оставлять, покидать; откладывая, отсрочивать; кончать, переставать; прощать, извинять / lassen, verlassen, zurücklassen, übrig lassen, aufschieben, aufsparen; ablassen, aufhören; vergeben, verzeihen' (MdWb 561); *кадомс* 'оставить; отложить; перестать, прекратить' (ERV 223); 'jättää' (ESS 60); '(el)hagy' (EMSz 133). A korai fordításokban valószínűleg a Damaszkinnál adatolt régi 'elenged' jelentésben használatos. – Uráli eredetű szó (UEW 115; Vers 94).

пандомо

пандомо 'плата' (Dam 201), 'отмщение; расплата' (Dam 188); *пандума* 'платеж' (Dam 201); *panduma* 'долги / Schuld(en)' (MdWb 1524); *пандома* 'плата, платеж' (ERV 454). A *пандомс* 'fizet, kifizet' ige deverbális nomenképzős alakja. A korai fordításokban a Paasonennél adatolt 'adósság' jelentésben használatos. – Eredete ismeretlen. Versinyin (331–332) elképzelhetőnek tartja a *пандомс* 'заткнуть, забить' igével való összekapcsolást, ezt a magyarázatot szemantikai érvek nem támasztják alá.

простямс

простян 'прощаю' (Dam 235), 'разрѣщаю' (Dam 242); *простямс* 'простить; извинить; проститься' (ERV 520); 'elbúcsúzik, búcsút vesz; megbocsát' (EMSz 302); *prost'ams* 'простить, проститься / verzeihen, vergeben; sich verabschieden' (MdWb 1793). – Orosz eredetű szó, vö. or. *простить*.

нолдамс

нолдамс 'отпустить, допустить' (Dam 189, 227); *noldams* 'давать, заставляя, впускать, спускать, выпускать, отпускать / lassen, hineinlassen, hereinlassen, herauslassen, herablassen, fortlassen, loslassen' (MdWb 1344); *нолдамс* 'отпустить; пригнать; выгнать; выпустить; освободить' (ERV 415); 'päästää, vapauttaa; julkaista' (ESS 103); '(el)enged,

⁵ Ткр. 'az általunk elkövetett'.

(el-)ereszt; kibocsát, kiad' (EMSz 248). A szó az evangéliumfordításokban jelentésváltozáson ment keresztül: 'elenged' > 'megbocsát' (Fábián 2003: 97–98). – Bizonytalan eredetű. Paasonen összekapcsolja a *новолемс* 'опуститься' igével, ezt Versinyin (29) belső keletkezésűnek tartja.

нежить

нежить 'грех' (ERV 465); 'synti' (ESS 117); 'bűn, vétek, vétség' (EMSz 274). – Finn-permi eredetű szó (UEW 727; Vers 340; ld. továbbá Bartens 1999b: 20–21).

стувтомс

стувтлян 'забываю' (Dam 96); *stuvtoms* 'забывать / vergessen' (MdWb 2041); *стувтомс* 'забыть' (ERV 620); 'unohtaa' (ESS 160); '(el)felejt' (EMSz 343). – Ismeretlen eredetű szó (Vers 412).

анаро тев

анаро 'негодный' (Dam 160), 'немилость' (Dam 162), 'неприятный, неприятность' (Dam 165), 'нечестный' (Dam 168); 'неприятность; беда, несчастье; плохой; страшный; неприятный' (ERV 53); 'paha, huono' (ESS 8); 'kellemetlenség, baj; rossz, kellemetlen' (EMSz 43). Elemei: *a-* tagadó prefixum + *napo* 'jó'. Mindkét elem ősi: az előtag uráli, az utótag finn-permi eredetű (UEW 68, 724; Vers 333). – *тявь* 'дело' (Dam 52, 90), *тев* 'дело' (ERV 651); 'työ, toimi; asia; tapaus' (ESS 167); 'dolog; ügy; tett; tennivaló, teendő; munka; feladat' (EMSz 366); *t'ev* 'труд, работа; дело, действие / Arbeit; Tat, Handlung, Werk' (MdWb 2399). Finn-volgai eredetű (UEW 796, Vers 433).

- A kérdéses szöveghely latinul: *et dimitte nobis debita nostra* 'és engedd el tartozásainkat'; az orosz változatban: *и прости нам долги наши* 'ua.'. A Miatyánk első mordvin fordításában még ez a konkrét jelentés szerepel, ezt a későbbi átültetéseken felváltja az elvontabb 'bocsásd meg bűneinket'. Az 1821-es Lukács-evangélium átültetője (C-fordítás) kitűnő nyelvújítónak bizonyult, de a XIX. század végének fordítói más (részben orosz) megoldással kísérleteztek, s a *нолдамс нежить* szerkezet csak a legutóbbi verziókban tűnik fel ismét. Az 1894-es fordításban szereplő *анаро тев* 'nem jó dolog' kihullott az idő rostáján, helyette a *нежить* 'bűn' gyökeresedett meg.

(7) *пандлемс пандлицыненъ, кадомс пандыцятненъ, нолтлемс пантлицястенъ; простямс пандуматьненъ; стувлемс апаронъ теицятьненъ; нолдтнемс чумосотнененъ/зьянонь теицятнененъ*

- (A) *кода* *якъ* *минь* *пандлитянокъ* *пандлицыненъ* *минекъ*
 ahogy is mi fizet-Vx1PL fizet-PARTPRES-PLDAT mi-GEN
- (B) *кода* *минь* *гакъ* *кадтанокъ* *пандыцятненъ* *минекъ*
 ahogy mi is elenged-Vx1PL fizet-PARTPERS-PLACC mi-GEN
- (C) *кода* *минь* *гакъ* *нолтлитянокъ* *арвехкененъ*
 ahogy mi is megbocsát-Vx1PL mindenki-DAT
пантлицястенъ *минекъ*
 fizet-PARTPRES-PLACC mi-GEN
- (D) *кода* *минь* *гакъ* *кадтанок* *пандыцятненек* *минекъ*
 ahogy mi is elenged-Vx1PL fizet-PARTPERS-PLACC mi-GEN
- (E) *миньс* *лїятатнененъ* *кадозъ* *ладсо*⁶
 mi magunk más(ik)-DETPLDAT elenged-GERUND mód-Iness
- (F) *кода* *минсь* *миненекъ* *пандуматьненъ* *простятанокъ*
 ahogy mi is mi-DAT adós-DETPACC megbocsát-Vx1PL
- (G) *кода* *миньс* *стуфлесеынек* *тенек* *апаронъ* *теицятьненъ*
 ahogy mi elfelejt- mi-DAT rossz- tesz-PARTPRES-
 magunk DETVx1PL/PL3 ACC DETDAT
- (H, J) *кода* *минь* *гак* *нолдтнетяно* *минек* *икеле* *чумосотнененъ*
 ahogy mi is megbocsát-Vx1PL mi-GEN előtt bűn-ben-DETPDAT
- (I) *эдъ* *минь* *гак* *нолдтнетяно* *сынст*
 hiszen mi is megbocsát-Vx1PL ők-GEN
миненек *зьянонь* *теицятнененъ*
 mi-DAT rossz-ACC tesz-PARTPRES-DETPDAT

пандлемс

A *пандомс* ige (ld. még *пандомо*, a 6. mondatban) frekventatív képzős alakja; *пантлян* 'заплачиваю' (Dam 100); *пандомс* 'платить, уплатить / zahlen, bezahlen' (más jelentésekkel együtt) (MdWb 1524); *пандомс* 'пла-

⁶ Ткр. 'oly módon, ahogy'.

тить, заплатить; наложить заплату, починить' (ERV 454); 'maksaa, suorittaa maksu' (ESS 114); '(meg)fizet, kifizet' (EMSz 267). – Belső keletkezésű származékszó (ld. a *пандомо* alatt a 6. mondatban).

кадомс – ld. a 6. mondatban.

нолтлемс – а *нолдамс* ige (ld. 6. mondat) frekventatív képzős alakja.

пандлиця – а *пандлемс* ige participium presens activum alakja.

протямс – ld. a 6. mondatban.

пандума – ld. a 6. mondatban (*пандомо*).

стувлемс – а *стувтомс* ige (ld. 6. mondat) frekventatív képzős alakja.

апаро – ld. a 6. mondatban.

теиця

А *теемс* 'tesz' ige participium presens activum alakja. *Апаро тяиця* 'злодѣйственный' (Dam 105); *теиця* 'делающий; создатель, основатель' (ERV 652); 'tekijä; perustaja; rakentaja' (ESS 167); 'megcsináló, megtevő, megvalósító, létrehozó' (EMSz 368); *тѣица* 'делающий, работник / einer der etw. macht, Arbeiter' (MdWb 2380). – Finnugor eredetű szó (UEW 519; Vers 433).

нолдтнемс – а *нолдамс* ige (ld. 6. mondat) frekventatív képzős alakja.

чумо

чумо 'вина' (Dam 52), 'обвинение' (Dam 172), 'подлог' (Dam 205); 'виноватый, виновный; вина' (ERV 758); 'syu, vika; syyllinen' (ESS 193); 'bűn, vétek; bűnös, vétkes' (EMSz 438). – Ismeretlen eredetű (Vers 498).

зыян

зыян 'бѣда' (Dam 48), 'изъян' (Dam 111), 'убыток' (Dam 293); *зыянов* 'ущерб, урон, вред; беда' (ERV 199); 'vahinko' (ESS 54); 'baj, kár, ártalom, hátrány' (EMSz 121). Tatár eredetű szó (Vers 80).

- A kérdéses szöveghely latinul: *sicut et nos dimittimus debitoribus nostris* 'ahogy mi is elengedjük az adósainknak'; az orosz változatban: *как и мы прощаем должникам нашим* 'ua.'. A különféle fordítások változatos képet mutatnak: а *пандлтиянокъ пандлицыинень минекъ* szövegrész szó szerinti fordítása: 'fizetünk a fizetőinknek [= adósainknak]'; *кадтанокъ пандыцятнень минекъ* 'elengedjük a fizetőinket'; *нолтлтиянокъ пантлицыастень* 'ua'; *протямс пандуматьнень* 'ua.'; *стувлемс тенек апаронь теицятнень* 'elfelejtjük a nekünk rosszat tevőknek'; *нолдтнетяно минек икеле чумосотненень* 'megbocsátunk az előttünk bűnben levőknek'; *нолдтнетяно миненек зыянонь теицятненень* 'megbocsátunk a nekünk

rosszat (kárt) tevőknek’. Itt is megfigyelhető a konkrétól az elvont jelentés felé haladás. Több fordító körülírást alkalmaz; az 1821-es Lukács evangélium fordítója itt is megelőzte korát.

*

(8) беда > варчавтовома, снартнема-варчавтнема, терявовома

(A)	<i>иля совавта</i> bevisz-NEGIMP2SG	<i>минекъ</i> mi-ACC	<i>кодамомякъ</i> semmilyen	<i>бѣдаць</i> baj-ILLAT
(B)	<i>иля совавта</i> bevisz-NEGIMP2SG	<i>минекъ</i> mi-ACC	<i>бѣдаць</i> baj-ILLAT	
(C)	<i>илямизъ совавтъ</i> bevisz-NEGDETIMP2SG/PL1	<i>минекъ</i> mi-ACC	<i>бѣдаць</i> baj-ILLAT	
(D)	<i>илимиз совавт</i> bevisz-NEGDETIMP2SG/PL1	<i>минекъ</i> mi-ACC	<i>бедаць</i> baj-ILLAT	
(E)	<i>оля</i> szabad akarát	<i>иля максть</i> ad-NEGIMP2SG		
(F, G)	<i>манявмо</i> becsapódás (= tévedés) ⁷	<i>оля</i> szabad akarát	<i>тенекъ</i> mi-DAT	<i>иля макст</i> ad-NEGIMP2SG
(H)	<i>илямизъ нолда</i> enged-NEGDETIMP2SG/PL1	<i>варчавтовомас</i> megpróbáltatás-ILLAT		
(I)	<i>илямизъ нолда</i> enged-NEGDETIMP2SG/PL1	<i>минекъ</i> mi-ACC	<i>терявовома</i> megpróbáltatás-ILLAT ⁸	
(J)	<i>илямизъ нолда</i> enged-NEGDETIMP2SG/PL1	<i>снартнемас-</i> próbálkozás-ILLAT	<i>варчавтнемас</i> megpróbáltatás-ILLAT	

беда

беда ‘бѣда’ (Dam 327); *beda* ‘беда / Not, Unglück’ (MdWb 122); *беда* ‘беда’ (ERV 77); ‘onnettomuus, hätä, pula’ (ESS 15); ‘baj, ínség, nyomorúság, szerencsétlenség’ (EMSz 56). – Orosz eredetű szó, vö. or. *беда* ‘baj, nyomorúság, szükség’.

варчавтовома, варчавтнема

Az orosz *искушение* ‘kísértés’ legújabb erza fordításában felbukkanó lexémával a mordvin szótárakban nem találkozhatunk, ez a szó nyelvújítás

⁷ A mondat fordítása kb. ‘ne adj nekünk tévedési lehetőséget’.

⁸ ‘próbátétel’

eredménye. Alapszava a *варчамс* 'достать; испробовать, отведать; навестить' (ERV 109); 'kokeilla, maistella, maistaa' (ESS 24); 'megpróbál, kipróbál, próbára tesz; megvizsgál, megkóstol; kivesz' (EMSz 73); *varžams, varčams* 'осмотреть; оглядываться; взглянуть; пробовать; отведывать / besehen; sich umsehen; einmal blicken; versuchen, erproben; (Speise) kosten' (MdWb 2547) (vö. továbbá *вачамкс* 'отведать', Dam 186). Ismeretlen eredetű szó (UEW 898; Vers 41). – Ehhez az igehez egyrészt egy *-втовоселеквö-мүвететö*, másrészt egy *-втне-* műveltető-gyakorító igekepző(bokor) és egy *-ма* deverbális névszóképző járul; a szóalakok magyar fordítása kb. 'megpróbáltatás' lehetne. Fábián Orsolya észrevétele szerint a Máté-evangélium 1998-as erza-mordvin fordításának szómagyarázatai között fellelhető a *варчавтнема* alak, „ami azt jelenti, hogy a szó egyházi nyelvhasználatban eddig még nemigen szerepelhetett, tehát egy új szó bevezetésével lehet dolgunk” (Fábián 2004: 57; 2005: 29–31; vö. továbbá Keresztes 2009: 57).

снартнема

A *снартомс* 'хотеть' (ERV 595), 'koettaa, yrittää' (ESS 154), 'igyekszik, törekszik; megpróbál, próbálkozik' (EMSz 336), 'испытать / erproben, auf die Probe stellen' (MdWb 1998) ige *-не-* frekventatív képzős alakja, *-ма* deverbális nomenképzővel ellátva. Az ige talán tatár eredetű (Vers 407). – 'Kísértés' jelentésben csak a bibliafordításban adatolható, nyelvújítási alkotás. A *снартнема-варчавтнема* ún. kopulatív összetétel, ez a nyelvújítás egyik jellemző eljárása.

терявтовома

A szótárakból ez a forma nem adatolható: Damaszkín (113) a 'kísértés' megfelelőjeként a *тярявтомомо* 'megpróbálás' szót használta. Alapszava a *терявтомс* 'прововать, пытаться' (ERV 657); 'yrittää, koettaa' (ESS 168); 'megpróbál, kipróbál, megkísérel; igyekszik iparkodik' (EMSz 371). A *терявтовома* szóban egy *-во-* reflexív képző és egy *-ма* deverbális nomenképző van. Szó szerinti jelentése kb. 'megpróbálódás', azaz próbatétel. – Az igető ismeretlen eredetű, Versinyin (435) kérdőjellel összeveti egy cseremiszi szóval.

- Az orosz eredetű *бѣда* szó helyén a legújabb fordításokban olyan „vegyszta” nyelvújítási alakok állnak, amelyek ebben a formában és ebben a jelentésben csak a bibliafordításokból adatolhatók.

(9) ваномс, идемс, меньстямс

(A)	<i>но</i> de	ваномискъ õriz-DETIMP2SG/PL1	шайтянсто sátán-ELAT	
(B)	<i>но</i> de	ваномакъ õriz-DETIMP2SG/PL1	<i>минекъ</i> mi-ACC	шайтянсто sátán-ELAT
(C)	<i>но</i> de	ваномискъ õriz-DETIMP2SG/PL1	<i>минекъ</i> mi-ACC	шайтяндо sátán-ABL
(D)	<i>но</i> de	ваномиз õriz-DETIMP2SG/PL1	<i>минекъ</i> mi-ACC	берянсто rossz-ELAT
(E)	берянде rossz-ABL	идимизъ megment-DETIMP2SG/PL1	<i>минекъ эснэ</i> mi-DETINESS ⁹	
(F)	душмандо-як gonosz-ABL + is	идимизъ megment-DETIMP2SG/PL1		
(G)	душмандо-як gonosz-ABL + is	<i>минек</i> mi-ACC	идимизъ megment-DETIMP2SG/PL1	
(H)	мекевланк viszont	меньстямизъ megszabadít-DETIMP2SG/PL1	зыяновдонть ártalmas-DETABL	
(I, J)	мекевланк viszont	меньстямизъ megszabadít-DETIMP2SG/PL1	Апародонтъ gonosz-DETABL	

ваномс

ваномс 'караулить' (Dam 117), 'хранить' (Dam 156); *ваномс* 'смотреть, осматривать; ухаживать; охранять; защищать, оберегать; спасать / schauen, betrachten, besehen, zusehen; pflegen; erziehen; hüten; bewahren, beschützen, beschirmen; retten' (MdWb 2534); *ваномс* 'смотреть; осматривать; знакомиться; пасти; заботиться' (ERV 106); 'katsoa; vahtia' (ESS 24); '(meg)néz; (meg)õriz' (EMSz 71). – Talán finn-volgai eredetű szó (UEW 813; Vers 40).

идемс

идима 'избавление' (Dam 109), 'искупление' (Dam 113), 'откуп' (Dam 187); *идемс* 'спасти, выручить; внести выкуп; оправдать(ся)' (ERV

⁹ „Névmási tárgy inessivusszal is jelölhető, pl. E ton meks ištá pelňat *ejsen*? 'te miért ijesztesz meg ennyire **engem**?'.” (Keresztes 1990: 73).

203); 'pelastaa, vapauttaa' (ESS 55); 'megment, kiment' (EMSz 124). – Ismeretlen eredetű szó (Vers 82).

менстямс

менстемс 'освободить, выпустить на волю; упустить; пропустить' (ERV 377); 'irrottaa; vapauttaa, päästää' (ESS 93); *менстемс* ~ *менстямс* 'kiszabadít, megszabadít; szabadon bocsát; kihagy' (EMSz 227). – Alapszava, a *менемс* 'ua.' finnugor eredetű (UEW 268; Vers 246).

- Jelentésükben egymáshoz közel álló szavak váltották egymást a különböző fordításokban, orosz eredetű szavak nem kerültek be.

*

(10) шайтян > берян, душман, зыянов, Анаро

(A példamondatokat ld. fentebb.)

шайтян

шайтанъ (Müller 83); *šajtan* 'чёрт / böser Geist, Teufel' (MdWb 2211); *шайтян* 'шайтан, чёрт' (ERV 759); 'piru, perkele' (ESS 194); 'sátán, ördög' (EMSz 439). – Tatár jövevényszó, vö. tat. *šajtan*; vö. továbbá: csuv. *šojtan* (Paasonen 1897: 51; MdWb 2212). Átkerült az oroszba is: *шайтан* 'sajtán, sejtán (a sátán neve a mohamedánoknál)' (Vö. Vers 499.)

берянь

берянь 'блѣдный' (Dam 43), 'вредительный' (Dam 61), 'дурный' (Dam 89), 'малодушно' (Dam 138), 'недостойный' (Dam 161), 'непотребный' (Dam 164), 'нечестивый' (Dam 168), 'худый' (Dam 306); 'плохой; дурной; худой; ветхий' (ERV 80); 'huono, paha; laiha' (ESS 16); 'rossz, hitvány; vézna' (EMSz 57). – Tatár eredetű szó (MdWb 124; Vers 29 finnugor párhuzamai nem fogadhatók el).

душман

душман 'враг' (Dam 61), 'варварсто' (Dam 49); 'враг, противник; злой' (ERV 177); 'vihollinen, vihamies; noita' (ESS 47); 'dusmán, gonosztevő, ellenség; gonosz' (EMSz 108). – Tatár eredetű szó (MdWb 334).

зыянов

зыянов 'вредный; разрушительный' (ERV 199); 'ilkeä, pahanilkinen; huono, vahingollinen, turmiollinen' (ESS 54); 'bajos, káros, ártalmas, hátrányos' (EMSz 121). – А *зыян* 'baj, ártalom' (ld. 7. mondat) alapszó -ов melléknévképzővel ellátott alakja.

анаро – ld. a 6. mondatban.

- A Gonosz megnevezése a legváltozatosabb a vizsgált szöveghelyek közül. A XIX. századi verziók tatár jövevényszavait (*шайтян, берянь, душман*) az 1993-as Gyerekbibliában a belső keletkezésű (de alapszava eredetileg szintén tatár) *зыянов* követte. A legutóbbi fordítás nevezhető a „legmordvinabbnak”.

*

(11) *царства, инязорокирдима, инязорокчи*

(B)	<i>сексь</i> ezért	<i>тонть</i> te-GEN	<i>ули</i> van	<i>инязорокирдимась</i> cár + birodalom-DET _{NOM}
(D)	<i>секс</i> ezért	<i>тонть</i> te-GEN	<i>ули</i> van	<i>инязоро-кирдымат</i> cár + birodalom-Px2SG
(E)	<i>тонь</i> te-GEN	<i>ули</i> van	<i>царствовать</i> cárság-Px2SG	
(H, J)	<i>эдь</i> hiszen	<i>тонь</i> te-GEN	<i>ули</i> van	<i>инязорокчись</i> cárság-DET _{NOM}

царства

carstva 'царство; доброта, честь / Reich, Kaiserreich; Güte, Ehre' (MdWb 154); *царствования* 'hallinta; hallitusaika, hallituskausi' (ESS 187). Orosz eredetű szó, vö. or. *царство* 'cárság, uralkodás; (cári) birodalom'.

инязорокирдима – ld. a 2. mondatban.

инязорокчи – ld. a 2. mondatban.

- Az 1882-es fordításban orosz eredetű szó szerepel, a többiben mordvin, eleinte összetétel, majd a legújabb fordításokban képzett szó (részletesebben ld. a 2. mondattal kapcsolatban írottakat).

*

(12) *слава > арне, инамо*

(B)	<i>вись</i> erő-DET _{NOM}	<i>славась</i> dicsőség-DET _{NOM} + is	<i>пингесь</i> idő-ILLAT	
(D)	<i>виет</i> erő-Px2SG	<i>и слава</i> dicsőség	<i>пингес</i> idő-ILLAT	
(E)	<i>viet</i> erő-Px2SG	<i>славать</i> dicsőség-Px2SG	<i>пингень</i> idő-GEN	<i>пингесь</i> idő-ILLAT

(H)	<i>виеськак</i> erő-DET NOM + is	<i>арнеськак</i> tisztelet-DET NOM + is	<i>пингеде</i> idő-ELAT	<i>пингес</i> idő-ILLAT
(J)	<i>виеськак</i> erő-DET NOM + is	<i>инамоськак</i> dicsőítés-DET NOM + is	<i>пингеде</i> idő-ELAT	<i>пингес</i> idő-ILLAT

слава

слава 'слава' (Dam 50; ERV 593); 'kunnia, maine' (ESS 153); 'dicsőség' (EMSz 335); *slava* 'слава; слух; известие / Ruf; Gerücht; Kunde' (MdWb 1995). – Orosz eredetű szó, vö. or. *слава* 'dicsőség'.

арне

Csak a legújabb szótárból adatolható: *арне* 'tisztelet, megbecsülés' (EMSz 45). Valószínűleg nyelvújítási alkotás, elvonás az *арнемс* 'уважать, почитать; угождать' (ERV 58); 'kunnioittaa' (ESS 9), 'tisztel, megbecsül, tiszteletben tart' (EMSz 45) igéből. Ugyanebből az igéből szabályosan *-ма* deverbális nomenképzővel alkotható főnév: *арнема* 'уважение, почитание' (ERV 58); 'tisztelet, megbecsülés, tiszteletben tartás' (EMSz 45).

инамо

A *инамс* ige (ld. 1. mondat) *-мо* deverbális nomenképzős alakja; *инамо* 'похвала' (Dam 216, ERV 766); 'ylistys' (ESS 195); '(meg)dicsérés; dicsőítés, magasztalás; dicséret' (EMSz 443); *kšnamo* ~ *šnamo* 'знаменитый, восхваленный; похвала, почёт / berühmt, gepriesen; Lob, Preis, Ehre' (MdWb 909).

- Az orosz eredetű *слава* lexéma helyett a legújabb fordításokban két megoldás olvasható: egyrészt a *инамо* főnevet használták, másrészt pedig elvonással konstruáltak egy új lexémát.

Összefoglalás

A viszonylag rövid Miatyánk-szövegben 12 olyan részt találtam, amelyben az első, XVIII. század végi fordításhoz képest az azóta készült verziókban különféle változtatásokat hajtottak végre. A szövegcsiszolás, a pontosságra törekvés eredménye néha csak stilisztikai szépítgetés, néha viszont komoly változtatás. Az alábbiakban a legfőbb változástípusokat veszem sorra. A két legfőbb eljárás: az orosz szavak mordvinnal helyettesítése, ill. a mordvin nyelvújítás új eredményeinek meghonosítása (erről részletesebben ld. Fábián 2003; Keresztes 2009).

a) A korábbi verziók orosz vagy tatár (10. példa) eredetű szava helyett a későbbiekben a fordítók mordvin szót használtak:

- (1) *святой* (XVIII., 1821Máté, 1870), *святыамс* (1821Lukács) > *валдомомс* (1882, 1889), *инавомс* (1894); *иневанькс* (1993, 2006), *иневаньксчи* (1996);
- (3) *оля* (XVIII., 1821M, 1821L, 1870, 1882, 1889, 1894) > *арсема-мель* (1993, 1996), *мель-арсема* (2006);
- (8) *беда* (XVIII., 1821M, 1821L, 1870) > *варчаветовома* (1993), *снартнема-варчавтнема* (2006), *терявтовома* (1996);
- (10) *шайтян* (XVIII., 1821M, 1821L), *душман* (1889, 1894), *берян* (1870, 1882), *зыянов* (1993) > *Анапо* (1996, 2006).
- (12) *слава* (1821M, 1870, 1882) > *арне* (1993), *инамо* (2006).

Az „időrend” néhol felborul, a kezdeti mordvin lelemény után a XIX. század végi fordító visszatért az oroszhoz (ez egyébként nagy általánosságban jellemző az 1800-as évek végi fordításokra, erről ld. később):

- (6) *нолдамс пежеть* (1821L) > *простямс пежеть* (1889) > *нолдамс пежеть* (1993, 2006);
- (11) *инязорокирдима* (1821M, 1870) > *царства* (1882) > *инязороксчи* (1993, 2006).

b) Régi szó új jelentésben. A *нолдамс* eredeti jelentése ’elenged’, a bibliafordításokban ’megbocsát’. Ez a jelentés már az 1821-es Lukács evangéliumban is felbukkan, de utána eltűnt, s csak a legújabb fordításokban (1993, 1996, 2006) használják ismét. Ugyancsak a legújabb (1996, 2006) verziókban jelenik meg az *Анапо* ’Gonosz’ jelentésben, ennek köznyelvi jelentése ’nem rossz’.

c) A lexikai innovációk között vannak olyanok is, amelyek a most zajló szaknyelvújítás eredményeképpen jöttek létre, s (még) szótárakba sincsenek felvéve, csak a bibliafordításokból adatolhatók:

иневанькс ’szent’ (tkp. nagy[on] tiszta)¹⁰ (1993, 1996, 2006)
варчаветовома, *варчавтнема* ’kísértés (tkp. megpróbáltatás)’ (1993, 2006)
снартнема ’kísértés (tkp. megpróbáltatás)’ (2006)
терявтовома ’kísértés (tkp. megpróbálódás)’ (1996)

¹⁰ Ez már szerepel két újabb szótárban: EMSz 127, SES 306.

d) Elvonás: *арне* (1993) – csak a legújabb szótárból adatolható (EMSz 45), az *арнеме* 'tisztel, megbecsül, tiszteletben tart' igéből vonták el.

e) A nyelvújítás kedvelt eszköze a kopulatív összetétel, ez a megoldás csak a legújabb fordításokban figyelhető meg:

(3) *оля* (XVIII., 1821M, 1821L, 1870, 1882, 1889, 1894) > *арсема-мель* (1993, 1996), *мель-арсема* (2006);

(8) *беда* (XVIII., 1821M, 1821L, 1870) > *снартнема-варчавтнема* (2006);

(4) *киш, кие* (XVIII., 1821M, 1821L, 1870, 1882, 1889, 1894) > *киш-сал* (1993, 1996, 2006);

f) Ugyancsak kedvelt módszer az elvont *-чи* képző használata:

(1) *святой* (XVIII., 1821M, 1870) > *иневаньксчи* (1996);

(2) *инязорокирдима* (XVIII., 1821M, 1821L, 1870, 1882) > *инязороксчи* (1889, 1894, 1993, 1996, 2006);

(11) *инязорокирдима* (1821M, 1870) > *инязороксчи* (1993, 2006).

Egyik korábbi tanulmányomban (Maticsák 2005b) megvizsgáltam a *-чи* képző produktivitását és gyakoriságát a Lukács evangélium első fejezetének 1889-es és 1996-os fordítása alapján. Összességében azt mutattam ki, hogy a régi fordításban 10 *-чи* képzős szó 65 helyen adatolható, míg az újabb verzióban 28 szó 121 előfordulással szerepel. Az erza-mordvin szótárak szóanyaga ugyancsak a termékenység növekedéséről árulkodik: míg a Damaszkín féle, mintegy 11 000 szót tartalmazó 1785-ös szótárban még alig találhatunk ilyen alakokat, addig a 2003-ban kiadott, 11 500 címszavas Mészáros-féle szótárban már 137 *-чи* képzős alak szerepel. (Más kérdés persze, hogy a bibliafordítások és szótárak – bizonyos értelemben mesterséges – szókincséből a köznyelvben mennyi számíthat élő alaknak.)

g) A többi szövegvariáció nem köthető a nyelvújításhoz, itt inkább csak a fordítók próbálkozásait, útkereséseit követhetjük nyomon. A 6. példamondata első változataiban szereplő *туемс* 'hoz' igét a későbbiekben a *мак-сомс* 'ad' váltotta fel. A 9. szöveghely első négy verziójában a *ваномс* 'öriz' szerepel, ezt három fordításban az *идемс* 'megment' követte, az utóbbi két verzióban pedig a *меньстямс* 'megszabadít' szerepel. A Miatyánk-szöveg legnehezebben visszaadható része a 6. és 7. rész, a fordítók itt számos megoldással próbálkoztak: mára úgy tűnik, a *пежеть* 'bűn' és a *нолдамс* 'megbocsát' szavak honosodnak meg.

A mordvin bibliafordítások nyelvezetével foglalkozó kutatók megállapításai szerint az első, 1821-es verzióban a fordítók a mordvinosításra törekedtek. A XIX. század végi fordításokban sok a russzicizmus, míg a legújabb fordításokban ismét a nyelvi purizmus látszik győzedelmeskedni (erről részletesebben ld. Keresztes 2001, Fábián 2003). Az általam vizsgált szöveg nem elegendő általános következtetések levonására, de a néhány példa megerősíteni látszik ezt.

Végezetül álljon itt egy összefoglaló táblázat arról, hogyan „mordvinosodott” el a szöveg bő kétszáz év alatt (dőlttel és raszterrel szedve az orosz és tatár eredetű szavak):

	1.	3.	4.	6.
XVIII.	<i>святой</i>	<i>оля</i>	кши	пандлемс
1821M	<i>святой</i>	<i>оля</i>	кши	кадомс
1821L	<i>святямс</i>	<i>оля</i>	кши	нолтлемс
1870	<i>святой</i>	<i>оля</i>	кши	кадомс
1882	валдомомс	<i>оля</i>	кши	кадомс
1889	валдомомс	<i>оля</i>	кши	<i>простямс</i>
1894	шнавомс	<i>оля</i>	кши	стуфлемс
1993	иневанькс	арсема-мель	кши-сал	нолдтнемс
1996	иневаньксчи	арсема-мель	кши-сал	нолдтнемс
2006	иневанькс	мель-арсема	кши-сал	нолдтнемс

	8.	10.	11.	12.
XVIII.	<i>беда</i>	<i>шайтян</i>		<i>слава</i>
1821M	<i>беда</i>	<i>шайтян</i>	инязорокирдима	
1821L	<i>беда</i>	<i>шайтян</i>		
1870	<i>беда</i>	<i>берян</i>	инязоро-кирдима	<i>слава</i>
1882		<i>берян</i>	<i>царства</i>	<i>слава</i>
1889		<i>душман</i>		
1894		<i>душман</i>		
1993	варчавтовома	<i>зьянов</i>	инязороксчи	арне
1996	терявтовома	Апаро		
2006	снартнема-варчавтнема	Апаро	инязороксчи	шнамо

Tölgykakas, tengeri disznó és lusta ló¹

Damaszkin püspök, az első nyelvújító

Damaszkin püspök kalandos életéről és tudományos jellegű szótáráról a 3. fejezetben (a 31–34. oldalakon) szóltam részletesebben. A *Словарь языков разных народов* első kötete egy 1038 oldalas orosz–tatár–csuvas–erza–mordvin szótár, második része pedig egy 746 lapos orosz–cseremisiz szójegyzék. A két példányban fennmaradt, kéziratos szótár mordvin részét A. P. Feoktiszov 1971-ben jelentette meg.

Könyvemnek ebben a fejezetében Damaszkin nyelvújító tevékenységét vizsgálom meg részletesebben. A Damaszkin előtti szójegyzékek anyaga a néhány szótól az ötszázig terjedt. Ezek a szólisták a következők: Witsen (1692) 324 szó; Messerschmidt (1719) 10 számnév; Strahlenberg (1730) 28 szó; Taticsev (1739) kb. 500 szó; Müller (1743/1791) 313 szó; Fischer (1747) 277 szó; Fischer (1768, 1770) 38 szó; Pallas (1771–76) 22 szó; Georgi (1774) kb. 40 szó; Falck (1785–86) 18 szó; Pallas (1786–87) 280 szó; Bekdorin (17??) 357 szó (ezekről részletesebben ld. a 3. fejezetben). Ezek a szójegyzékek általában csak az alapszókincs bemutatására szorítkoztak a testrésznevektől a számnevekig. Neologizmusok ezekben csak elvétve fordultak elő.

Ezzel szemben Damaszkin 11 000 szavas, az élet nagyon sok területét felölelő szókincset tartalmazó szótárában rengeteg olyan szó van, amely újnak, csinált alaknak tekinthető. Ez teljességgel érthető is, hiszen Damaszkin számos olyan új fogalomnak, jelenségnek, tárgynak volt kénytelen nevet adni, amit őelőtte még csak egy szűk réteg ismerhetett Mordvinföldön. Ebben a püspöknek segítségére volt nyelvismerete és külföldi tartózkodása, melynek során „kinyílt számára a világ”.

De sokan mások is segítségére lehettek, hiszen valószínűnek tűnik, hogy többen dolgoztak a keze alá. Egyrészt rekordsebességgel, a felkéréstől számítva hét hónap alatt készítette el művét, ami egyedül munkálkodva – szótárakkal, adatbázisokkal körülbástyázva – még ma is igencsak dicséretes telje-

¹ Md. *түмө атякиш* 'tölgykakas = sas', *ине вядень түво* 'tengeri disznó = delfin', *нузякс лишме* 'lusta ló = számár'.

sítmény lenne, másrészt számos olyan egyenetlenség, következetlenség van a szótárban, ami a többszerzős, „bedolgozós” elméletet valószínűsíti.

Egy konkrét segítőről tudunk: a Nyizsnyij Novgorod-i szeminárium egyik diákja, egy bizonyos Grigorij Szimilejszkij egy kétezer szavas szólistát készített. Feoktyisztov (1968a: 47) szerint ezt 1791 előtt küldhette el a püspöknek. Ezt pontosíthatjuk: Damaszkinnak ezt ismernie kellett a szótár 1785-ös megjelenése előtt, mert szótárában számos olyan szóalkotás megtalálható, amely megegyezik Szimilejszkij szólistájának újításaival (ld. a 31. oldalon).

Ebben a fejezetben Damaszkinn² nyelvújító tevékenységét vizsgálom. Szótárából 496 olyan szót, szó szerkezetet (ritkábban hosszabb kifejezést) gyűjtöttem ki, amelyek valószínűleg új szóalkotásnak tekinthetők. Ennek eldöntése persze, egyéb, terjedelmes írásos anyagok híján nehéz, de minden jel arra mutat, hogy ezeknek a szavaknak jelentős része a püspök (és segítői) munkája révén jött létre.

A szóanyagot a könnyebb áttekinthetőség kedvéért 23 tematikus csoportba soroltam. Ez a felosztás önkényes, vannak köztük hagyományos kategóriák, mint például a testrésznevek, állat- és növénynevek, rokoni kapcsolatok megnevezése; helyet kaptak a XVIII. századi életformaváltozás olyan fontos területei, mint pl. a vallási, jogi, hadi élet szókincse, de olyan, talán első látásra meglepőnek tűnő csoportok is, mint pl. a kommunikáció, közlekedés, épületfajták, betegségnevek. Mivel a vizsgálat során ez a csoportosítás csak eszköz, úgy gondolom, ennyi „önkényesség” talán megengedhető.

Az egyes kategóriákban előbb az idevágó szókincset adom közre, majd ennek elemzése következik. Az orosz szavak magyar jelentését a Hadrovics–Gáldi-féle nagyszótár alapján közlöm, de mivel sok régi, mára elavult szó is van a listában, Daľ szótárát is felhasználtam. A mordvin megfelelők jelentésének megadása során igyekeztem az „arany középutat” választani: próbáltam magyarosan hangzó fordításokat közölni, ugyanakkor igyekeztem minél pontosabban megőrizni az eredeti szerkezetet. Ezt szem előtt tartva igazodtam az eredeti külön- és egybeíráshoz. A mordvin alakok sokszor az orosz szórend szabályait követik, a pontos fordítás kedvéért megtartottam a *микиниця ярцамонь* ’árusa az ételnek’, *ваныця ремень* ’örzője a juhnak’, *кой ошень* ’szokás városi’ szerkezeteket. Nagyon ritkán folyamodtam a *сядеень* ’szív-’ típusú jelentésmegadáshoz. Damaszkinn íráshibáit Feoktyisztov alapján javítottam.

² Az egyszerűség kedvéért a továbbiakban a szótár anyagát teljes egészében a püspöknek tulajdonítom, hiszen nem a szerzőség kérdésének vizsgálatát tűztem ki célul magam elé.

A szólisták után kategóriánként rövid elemzést adok közre. Ebben első-sorban azt vizsgálom, hogy Damaszkín szóalkotásai közül melyek élnek a mai napig. Mivel sem élőnyelvi, sem nyelvjárási vizsgálatra nem volt lehetőségem, ezért ehelyütt csak a szótárak anyagára tudtam támaszkodni, s csak az irodalmi nyelv adataival foglalkozom. Paasonen nagyszótára (MdWb) a vizsgált szókincsből keveset tartalmaz (ez érthető is, hiszen a dialektusokba nem sok szüremkedett le a jogi vagy hadi szaknyelvből, vagy például az oktatás és a tudomány nyelvéből). Fontos forrás az 1948-ban kiadott orosz–erza szótár (RES). Ez a szótár hemzseg a russzicizmusoktól,³ a szerkesztők – nem utolsósorban igazodva a kor politikai elvárásaihoz – sokszor a legkönnyebb megoldást választották: egy új fogalomra, tárgyra nem találtak ki új mordvin szavakat, hanem a meglévő oroszzt legfeljebb csak kissé megmordvinosították. Így még jobban tudjuk értékelni Damaszkín óriási teljesítményét! Emellett használtam az erza–finn (ESS), az erza–orosz (ERV), a magyar–erza (MESz), és esetenként a finn–erza (SES) szótárt. Még a kézirat lezárása előtt hozzájutottam a legújabb, 2012-ben megjelent orosz–erza szótárhoz (REV), ennek adatait is sikerült beledolgoznom ebbe a fejezetbe. Öröndetes, hogy ez a szótár sok nyelvújítási anyagot tartalmaz. (A szótárak adatait ld. az irodalomjegyzékben.)

A tematikus csoportok elemzése után megvizsgálom, milyen képzőket használt fel Damaszkín a szóteremtés során, ill. kitérek arra is, hogy a szókincsnek mely elemei ismétlődnek gyakran az új szavakban, kifejezésekben.

1. A szemantikai csoportok vizsgálata

A szemantikai csoportok közül a két legnagyobb a közigazgatás, jog, hivatali élet szókincsé, illetve a vallási terminusok halmaza. Ebben semmi meglepő nincs, hiszen az orosz hódítás utáni közigazgatás kiépítése és a keresztény vallás terjesztése révén a mordvinok rengeteg új fogalommal ismerkedtek meg, s ezekre neveket kellett találni. Damaszkín számos új szót alkotott, sajnos azonban fantáziadús nyelvi leleményeinek csak egy kis része él a mai napig a mordvin közszókincsben.

³ A mordvin szótárak orosz eredetű elemeinek értékelését ld. Maticsák 1999: 174–176; Zaicz 2000: 338–340.

1) EGYHÁZI, VALLÁSI TÉMÁJÚ SZÓKINCST

orosz

ад 'pokol' (37)⁴
 бдение 'ájtatosság' (38)
 благовещение 'angyali üdvözlés' (42)
 благодарение 'hálaadás' (42)
 божественно 'istenesség' (44)
 вознесение 'mennymenettel' (57)
 всемогущий 'mindenható' (62)
 гениус 'anyagtalán lélek' (72)
 епископ 'püspök' (91)
 жертва 'áldozat' (93)
 жертвенник 'áldozati oltár' (93)
 жертву приношу 'áldozatot hozok' (93)
 жрец 'áldozatot bemutató pap' (96)
 завѣт 'végrendelet' (97)
 завѣщание 'végrendelet' (97)
 заповѣдь 'tiltás (parancsolat)' (100)
 искупитель 'engesztelő' (113)
 искушение 'kísértés' (113)
 капище 'bálványtemplom; szentély' (117)
 милосердіе 'könyörület' (140)
 милостивый 'kegyelmes' (141)
 милостыня 'almizsna' (141)
 милость 'kegyesség' (141)
 молитва 'ima' (143)
 наставление 'erkölcsi oktatás' (156)
 нравоучительный 'erkölcsi tanulságot tartalmazó' (171)
 образ 'ikon' (175)
 обряды церковныя 'egyházi szertartás' (175)
 настыр 'lelkipásztor' (195)
 посвящение 'felszentelés' (213)
 престол 'oltárasztal' (222)
 притча 'példabeszéd' (229)

mordvin

чопуда тарка 'sötét hely'
 назнэнь ознума 'istennek ima'
 наро куля 'jó hír'
 наро тыйме 'jó cselekedet'
 назонь тывь 'isteni munkák'
 назонь кузмечи 'istennek felemelkedése'
 вяль виев 'nagyon erős'
 ойме 'lélek'
 ломань озныця 'imádkozó ember'
 озномо 'imádkozás; feláldozás'
 тарка косо озномо кшеть пелнуть 'hely, ahol az áldozati kenyeret megszegik [felezik]'
 назнэнь кантлян 'istennek hozok'
 озныця 'imádkozó'
 духовной сюрма 'egyházi/lelki levél'
 валонь лоткавтомомо 'szó megállítása'
 америма 'nem mondás'
 идиця 'megmentő'
 трявтомомо 'megpróbálás'
 покш кудо 'nagy ház'
 вѣчкестма максома 'szeretetből adás'
 наро эрь вехкенень 'jó mindenkire'
 назонь гис вяшемо 'istenért kérés'
 наро 'jó'
 озномо валт 'ima szavak'
 тонавтомомо 'tanítás'
 наро тонавтыманы 'jó tanítású'
 назава 'isten anyja'
 церковса мясть обуцям 'templomban valamilyen szokások'
 ваныця 'örzö'
 икеле ювтлима 'elől/előtte mondás'
 янтарень столъ 'oltár asztala'
 вал 'szó'

⁴ A zárójelben lévő szám a Damaszkini-szótár 1971-es, nyomtatott kiadásának lapszáma-ra utal.

проповедник 'prédikátor' (233)
святой 'szent' (256)
святы 'egyházi naptár' (256)
священство 'papi méltóság' (256)
скамейка 'pad, lóca' (259)
создатель 'Teremtő; alapító' (269)
спасение 'üdvözítés; megmentés' (272)
спаситель 'Mégváltó, megmentő' (272)
храм 'templom' (305)
хранитель 'örző' (305)
церемония 'szertartás' (307)
церковь 'templom' (307)

наз валонь іовлиця 'isten szót mondó'
ванкс, ванькс 'tisztá'
сіормань ловнома 'írás olvasmány'
попонь тарка 'a pap helye'
озомо скамья 'ima pad'
тяйця 'csináló'
ойме ванмо 'lélek őrzés/üdvözítés'⁵
ойме ваны 'lélek őrző/üdvözítő'
кудо 'ház'
ваныця 'örző'
вя таркас промкинума 'egy helyre gyűlés'
церкува 'templom'

A vallási szókinsz elmúlt két évszázados fejlődését nehéz nyomon követni, hiszen az ismert politikai okok miatt ezeknek a szavaknak javarésze a szocializmus idején „kifelejtődött” a szótárakból⁶ (de még Paasonen szótárában sem sok található belőlük). A legújabb, 2012-es orosz–erza szótárban már ismét szép számmal bukkanhatunk vallási kifejezésekre, s öröndetes, hogy ezek javarésze a mordvin nyelvújítás terméke.

Az ezredforduló táján megélenkülő bibliafordítások készítői nyelvújító-nyelvteremtő szerephez kerültek, s munkájuk során vissza-visszanyúltak a damaszkini gyökerekhez. Ennek ékes példája a 'szent' jelentésű szavak története. Ahogy erről korábban már részletesen szoltam (vö. 135–136. old.), Damaszkín a *ванкс, ванькс* 'tisztá' szónak adott új jelentést, de ez nem gyökeresedett meg, a XIX. században kiszorította az orosz *святой*. Az újabb bibliafordításokban azonban visszatér Damaszkín újítása, vö. *иневанькс* 'nagy + szent'. A 'szent' a legújabb szótárban *назонь, святой* (REV 505).

Damaszkín szóteremtőménéinek javarésze nem honosodott meg. Ezek közül a nyakatekert leírásokért, nehézkes szerkezetekért nem kár, de sajnálhatjuk pl. a 'sötét hely = pokol', 'a szó megállítása = végrendelet', 'szeretetből adás = könyörület', 'isten[i] szót mondó = prédikátor' szóalkotásokat. Sajnos, a szóelemények egy részét orosz eredetű szavak szorították ki, pl. *ад, жертва, жрец, завет, заповедь, милость, образ, престол* (MdWb 1261, 1415, 2679; RES 8, 96, 101, 295; ERV 34, 192, 194, 383, 427, 513).⁷

⁵ *ваномс* 'смотреть, осматривать; ухаживать; защищать, оберегать; спасать; соблюдать' (MdWb 2534).

⁶ Jellemző, hogy az 1948-as orosz–erza szótárból még a *святой* 'szent' szó is hiányzik.

⁷ Pyet Damaszkín munkájában is találunk: *кирка* 'evangélikus templom' (118), *церковник* 'egyházi személy' (307).

Sok olyan szó van azonban, amelyet az idők folyamán másik – ugyanolyan jelentésű – mordvin lexéma, kifejezés váltott fel:⁸ *вал* 'példabeszéd' > *obordavks* (MdWb 1415); *валонь лоткавтомомо* 'végrendelet' > *мелень путо-ма* 'a vélemény, gondolat lerakása' (RES 101, REV 141); *въчкестма максома* 'könyörület' > *чевте седеень невтема* 'lágú szív mutatása' (REV 288); *вя таркас промкинума* 'gyülekezet' > *покикалема* (RES 400); *озномомо валт* 'imádkozás (tkp. ima szavak)' > *пазнэнь моро* 'istennek ének' (REV 294); *ойме ванмо* 'üdvözlés' > *прянь идема* 'a fej [tkp. a személy, önmaga] megmentése' (RES 356), *идема* 'megmentés' (REV 537); *ойме ваны* 'Megváltó' > *идиця* (MdWb 440, ERV 203); *пазонь гис вяшемо* 'alamizsna' > *киш сускомомо* 'kenyérdarab' (RES 184, REV 288, itt már konkrét jelentésben); *тяржавтомомо* 'kísértés (tkp. megpróbálás)' > *варчавтнема* 'megpróbáltatás', *пежетьс совавтомомо* 'bűnbe vitel' (REV 193); *тяржавтомомо* 'kísértés' > *грехс ветямо* 'bűnbe vezetés' (RES 140);⁹ *церкува* 'templom' > *озномомо кудо* (RES 400, ERV 433, REV 601) stb.

Szerencsére Damaszkín szavai sem merültek teljesen a feledésbe, néhány ma is él. A *заповѣдь* 'tiltás' mordvinosítása az *америма*, mai alakja *амере-ма* (MESz 893). Ma is él 'ikon' jelentésben a *пазава* (tkp. isten anyja', vö. RES 229, REV 364) és 'erkölcsi oktatás' jelentésben a *тонавтомомо* (tkp. 'tanítás', RES 203, REV 326). A *ваныця* eredeti jelentése 'örzö' (MdWb 2537), ez ma 'pásztor' és 'lelkipásztor' jelentésben egyaránt használatos.

Nem igazán sikerült alkotások viszont a következők: *тяйця* 'csináló' = 'Teremtő; alapító', *наро* 'jó' = 'kegyesség', *наро тяйме* 'jó cselekedet' = 'hálaadás', *покиш кудо* 'nagy ház' = 'bálványtemplom; szentély', *кудо* 'ház' = 'templom', *вал* 'szó' = 'példabeszéd'.

Damaszkín szótárában van néhány, a pogány hitvilággal kapcsolatos kifejezés is: *лѣшей* 'erdei szellem' (137) ~ *вирь ава* 'erdő anyja'; *сатир* 'szatír' (253) ~ *вирь ава*; *сыеверство* 'babona' (280) ~ *эсь прявень* 'saját ész-'; *фурия* 'fúria' (303) ~ *муция* 'kínzó, gyötrő'. A 'babona' a mai nagyszótárban *сыеверия* (ERV 623) alakban szerepel, tehát az orosz jövevényszó diadalmaskodott. Az erdei szellem ma lehet hímnemű (*ви́рѣн тѣ́та* 'az erdő apja', MdWb 2398, 2664; *вирьатя*, REV 255) és nőnemű is (*вирьава*, RES 170, ERV 136). Érdekes, hogy Damaszkinnál a szatír nőnemű...

⁸ A Paasonen-féle szótárban szereplő adatok mai használatáról nincs információ. A mai nyelvhasználat biztos forrása az 1993-ban kiadott erza-orosz szótár (ERV), a 2008-ban megjelent magyar-erza-mordvin szótár (MESz) és a 2012-es orosz-erza szótár (REV).

⁹ A 'kísértés' szó jelentésfejlődését ld. a 144. oldalon.

2) A KÖZIGAZGATÁS, JOG, HIVATALI ÉLET SZÓKINCSE

orosz

адвокат 'ügyvéd' (37)
гильдия 'céh' (72)
государственная казна 'államkincstár' (75)
государственной съѣзд 'államgyűlés' (76)

государство 'állam' (76)
гражданское право '(állam)polgári jog' (76)
гражданство 'polgárság' (76)
двор царской 'királyi udvar' (79)
дворянство 'nemesség' (79)
должник 'adós' (84)
заимодавец 'hitelező' (98)
законодавец 'törvényhozó' (98)
зalog 'zálog' (99)
засѣдание 'ülés' (101)
имѣние 'vagyon' (112)
имперія 'birodalom' (112)
казнь 'kivégzés' (115)
королевский дом 'királyi udvar' (124)
королевство 'királyság' (124)

магистрат 'magisztrátus' (138)
мир 'faluközösség' (141)
наслѣдство 'örökség, hagyaték' (156)
обладатель 'tulajdonos' (173)
оброчныи 'úrbért fizető' (175)
общество 'társadalom, társaság' (176)
посол 'követ' (214)
посольство 'követség' (214)
правительство 'kormányzat' (218)
правительство консульское
 'konzuli kormányzat' (218)
право 'jog' (218)
право гражданское 'polgári jog' (218)
правосудіе 'bíráskodás' (218)
присутствие 'hatósági eljárás' (229)
публичный 'köz-, nyilvános' (236)

mordvin

тявь мялга якиця 'ügy után járó'
вяшачмо 'egy születés' [?]
инязоронь ярмак 'cári pénz'
инязоронь валгомо тарка
 'a cár lejövetelének helye'
инязоронь мастор 'a cár országa'
ош эрицянь кой 'város lakók szokása'
ошине ярямо 'városban élés'
инязоронь кардаз 'cári udvar'
бояргавтлима 'bojárság'
заіом сазия 'kölcson kapó'
ломанень максни 'embernek adó'
коень максы 'szokást adó'
пара максозь 'jó adva'
озадо ацима 'ülve levés'
парочи 'jóság'
мастор 'föld, ország'
чавмо 'ölés'
инязоронь кудо 'királyi ház'
инязоронь чаво тарка
 'királynak üres [szabad] helye'
судямонь кудо 'a bíraskodás háza'
ламо ломать 'sok ember'
ліянь паро чи 'másnak a vagyona'
коната ламо сайсь 'aki sokat kapott'
алтазь 'megígért'
вяйц 'együtt, egybe'
кучовкс 'küldött'
кучомо 'küldöttség'
витима 'vezetés'
витнима алашань 'vezetés lónak' [!]¹⁰

кой 'szokás'
кой ошень 'szokás városi'
виде судямо 'igaz bíraskodás'
судямонь тарка 'a bíraskodás helye'
панишозь 'nyitott'

¹⁰ Félrefordítás, a *консульское* szó helyett *конское* 'ló-' a kiindulási alap.

публичный торг 'nyilvános árverés' (236)
расправа 'paraszti bíróság; bírósági ítélet' (244)
республика 'köztársaság' (247)
сенат 'szenátus' (257)

собрание народа 'népgyűlés' (267)
спор 'vita; per' (272)
ссылка 'száműzetés' (274)
судейская должность 'bírói hivatás' (280)
судѣйская палата 'bíróági palota' (280)
темница 'börtön' (285)
торжество 'ünnep' (288)
узаконение 'törvényesítés; törvényerejű
rendelet' (295)
управление 'kormányzás, igazgatás' (299)
ходатай 'közbenjáró; jogi képviselő' (304)
царство 'cári uralom, birodalom' (306)
цех 'céh' (307)

панитозь налкома 'nyitott játék'
судямо тарка 'ítélet hely'
вяйце ломать 'együtt lévő emberek'
поки судямонь тарка
'nagy bíróságnak helye'
пуромкс апоки 'gyűlés nem nagy'
карчо кортамо 'ellen mondas'
берянь тарка 'rossz hely'
судьянь тьявь 'bírói munka'
судьянь кудо 'a bíró háza'
чопуда тарка 'sötét hely'
паро налксем 'jó játék'
коень теема 'szokás tevése'
витима 'vezetés'
тявь мялга якиця 'dolog után járó'
инязоронь эрямо 'cári élet'
мастеровой ломань пutoзь
'mester ember[ek] összerakva'

A társadalom fejlődésével, az orosz közigazgatás kiterjesztésével rengeteg új fogalommal kellett a mordvinoknak megismerkedni. Damaszkín e téren óriási munkát végzett, nagyon sok szóra talált mordvin megfelelőt, de sajnos, az ezen a területen végzett munkája szinte nyomtalanul elenyészett, ugyanis az elmúlt évszázadokban ez a szókincs nagymértékben eloroszosodott, ill. az orosz szavak maradtak fenn (nem véletlenül persze, hiszen ez az uralkodó orosz réteg számára nyelvi-politikai fölényt jelent). Áruklodó az is, hogy Paasonen szótárában is csak hiányosan szerepel ez a szókincs, s a legújabb szótárban sincs sok mordvin szóalkotás.

Damaszkín leleményeinél erősebbnek bizonyult pl. *государства* (RES 69, ERV 153, REV 106), *гражданства* (REV 106), *дворянства* (RES 74, ERV 160, REV 112), *заклад* (RES 109), *залог* (RES 112, ERV 193, REV 154), *заседания* (RES 120, ERV 195, REV 165), *магистрат* (REV 266), *наследства* (RES 203, ERV 403), *общества* (RES 231, ERV 428), *права* (RES 291, ERV 508, REV 432), *правосудия* (RES 291, ERV 509, REV 432), *расправа* (RES 322, ERV 538, REV 477), *республика* (RES 328, ERV 548, REV 490), *цех* (RES 400, ERV 721, REV 605).¹¹ Tény ugyanak-

¹¹ Damaszkín maga is felvett néhány orosz eredetű szót: *власть* 'hatalom' (54), *празник* 'ünnep' (218) < *праздник*; *свадьба* 'esküvő' (253) < *свадьба*; *суд* 'bíróság' (280); *судья* 'bíró' (280); *чин* 'tiszttség' (310).

kor, hogy Damaszkín szóalkotásai egy része fölött elszállt az idő, az államot ma már nem lehet cári országnak hívni, s manapság a polgári jog sem csak a városi emberekre érvényes. De talán jó lenne feléleszteni a *кой* 'szokás' szó 'jog' jelentését, nyereség lenne a *права* helyett.

Damaszkín néhány alkotása a mai napig él: *витума* 'kormányzat; kormányzás', mai alakja *ветямо* (RES 387, ERV 129, REV 583); *кучовкс* 'követ (szó szerint: 'küldött', MESZ 489,¹² de nem honosodott meg a *кучомо* 'követség', helyette a *посольства* él, RES 287, ERV 502, REV 428); *парочи* 'vagyon' (ERV 459, REV 187); *чопуда тарка* 'börtön' (RES 370, REV 557).¹³

Kitűnő lelemény, de nehézkessége révén nem gyökeresedett meg az 'ügy után járó = ügyvéd', a 'dolog után járó = jogi képviselő' és a 'mesteremberek gyülekezete = céh'. Ugyancsak nehézkes a 'király szabad helye = királyság', 'akinek sok van = tulajdonos'. Félreérthető a 'másnak a vagyona = örökség', s nem elég egyértelmű a 'rossz hely = száműzetés' sem. Érdekes, de nem pontos kísérllet a 'jó játék = ünnep'. Nincs kimunkálva az 'együtt = társadalom' és 'együtt emberek = köztársaság'.

A legújabb, 2012-es orosz–mordvin szótárban – jónéhány russzicizmus mellett – számos olyan szóalkotás található, amelyekre Damaszkín is büszke lehetne, pl. *судцо идиця* 'bírószágon megmentő = ügyvéd' (REV 13), *эрямонь саема* 'az élet elvétele = kivégzés' (REV 201), *инязоронь мастор* 'az uralkodó országa = királyság' (REV 230), *вейсендявкс* 'egyesülés = társadalom' (REV 367), *покичи* 'nagy nap = ünnep' (REV 564) stb.

3) URALKODÓK, NEMESEK, ELÖLJÁRÓK, VEZETŐK

orosz	mordvin
<i>благородный</i> 'nemes' (42)	<i>паро чачтонь</i> 'jó születésű'
<i>великий господин</i> 'nagy úr' (49)	<i>поки бояр</i> 'nagy bojár'
<i>господин</i> 'úr' (75)	<i>бояр</i> 'bojár'
<i>госпожа</i> 'úrnő, hölgy' (75)	<i>бояр ава</i> 'bojár asszony'
<i>граф</i> 'gróf' (76)	<i>ялга</i> 'barát' ¹⁴
<i>знатно</i> 'tekintélyes; nemes' (107)	<i>вяль содазь</i> 'nagyon ismert'

¹² De: *посол* (REV 428).

¹³ Ez 'pokol' jelentésben is szerepel Damaszkinnál (37).

¹⁴ A *ялга* 'barát' szolgál a szótárban a *причастен* 'vmiben részes; résztvevő' (229) megnevezésére is.

знатные господа 'nemes urak' (107)
 император 'cár; császár' (112)
 кавалер 'lovag' (115)
 король 'király' (124)
 королек 'királyfi' (124)
 начальник 'előljáró' (157)
 правитель 'kormányzó' (218)
 президент 'elnök' (220)
 сенатор 'szenátor' (257)
 совѣтник 'tanácsnok' (268)
 управитель 'jóságigazgató' (299)
 хозяин 'háziúr' (305)
 хозяйка 'háziasszony' (304)
 царь 'cár' (306)
 царица 'cárnő' (306)
 царик 'cárevics' (306)

боярт покуит 'bojárok nagyok'
 инязоро 'nagy úr'
 покиш нукиштурды 'nagy katona'
 инязоро 'nagy úr'
 инязорынѣ 'nagy uracska'
 покиш ломань 'nagy ember'
 вितिця 'vezető'
 покиш ломань 'nagy ember'
 васень ломань 'első ember'
 паро арци 'jó gondolkodó'
 вितिця 'vezető'
 кудазоро 'házúr'
 кудазоро ава 'házúr nő'
 инязоро 'nagy úr'
 инязоро ава 'nagy úr nő'
 инязорне 'nagy uracska'

Az előző csoporthoz szorosan kapcsolódó kategóriában Damaszkín nem alkotott maradandót. A cár, császár és a király megnevezésére egyaránt az *инязоро* 'nagy úr' összetélt használja; az úr és nemes úr *бояр*, az elnök és előljáró 'nagy ember', a lovag 'nagy katona'. Elnagyolt a 'vezető' megnevezés, és nem igazán pontos az 'első ember' titulus sem, nem beszélve a 'barát = gróf' megfelelésről. Orosz eredetű méltóságnevei: *князь* 'herceg' (120), *намѣстник* 'helytartó' (152), *староста* 'falusi előljáró' (275).

Damaszkín mentségére szóljon, hogy ezek a méltóságnevek, titulusok a mordvinban az ő idejében szinte teljesen ismeretlenek voltak. E téren ma sem állnak jobban, vö. *благородной* (RES 25, ERV 84), *господин* (MdWb 419, RES 69), *бояр ава* (RES 69, ERV 89, REV 106), *кавалер* (RES 144, ERV 221), *король* (MdWb 627, RES 159, ERV 293, REV 230), *начальник* (RES 205, ERV 405), *президент* (RES 294, ERV 512, REV 435), *царь* (MdWb 154, ERV 719). Mordvin: *кудазор*, *кудазорава* (MdWb 90, 101, 923, ERV 308), *инязор* (MdWb 101, 463, RES 137, 399, ERV 216, REV 188, 230, 602). A legújabb szótárban a *господин* 'úr' megnevezésére a régi *чиряз* 'úr, földesúr' titulust elevenítették fel (REV 106). A *прямт* lehet elnök és előljáró is (REV 330, 435). Jó a 'tanácsnok' mai megnevezése: *превень максыця* 'észt adó' (REV 529).

4) HADI, KATONAI SZÓKINC

orosz

алебарда 'alabárdos' (37)
варварская земля 'a barbárok földje' (48)
варварство 'barbárság, ellenség' (49)
воротник 'kapuőr' (60)
гарнизон 'helyőrség' (71)
зубитель 'elpusztító' (78)
драбант 'darabont' (87)
завоеванная провинция
 'gyarmat meghódítása' (97)
инфантерия 'gyalogság' (112)
караул 'őr' (117)
караулить 'őriz' (117)
коммандир 'parancsnok' (122)
лагер 'katonai tábor' (131)
латник 'páncélos (vitéz)' (132)

мушкетер 'muskétás' (145)
орудие 'löveg' (182)
оруженной дом 'fegyverház' (182)

панцырь 'páncél' (194)
пехотный 'gyalogos' (238)
побѣдитель 'győztes' (203)
полковник 'ezredparancsnok' (210)
полководец 'hadvezér' (210)
предводитель 'parancsnok, vezető' (219)
приказ 'parancs' (224)
противник 'ellenség, ellenfél' (234)
рейтаре '(zsoldos) lovas katona' (247)
рота 'század' (249)
солдат от пѣхоты 'gyalogos katona' (269)
сотник 'százados' (271)
таран 'faltörő kos' (284)
фузея 'kovácspuska' (303)
часовой 'őrszem' (308)
шишакъ 'sisak' (313)
шпион 'kém' (313)

mordvin

кавто толгань 'két tollú [fegyver]'
душман мастор 'dusmán föld'
душман 'dusmán'
орта ваны 'kapu őrző'
ламо нукитурдом 'sok katona'
чавиця 'elpusztító, öld, ütő'
кiява юты 'úton menő'
ош саезь 'város elfoglalva'

ялго молить 'gyalog menők'
ванмо 'őrzés, őrködés'
ваномс 'őriz, őrködik'
поки ломань 'nagy ember'
нукитурдынь тарка 'katonai hely'
пижень орчамозо орчазь
 'réz ruhába öltözött'
нукитурды 'katona'
ванмо пель 'őrző eszköz' [?]
ружььянь тiймe кудо
 'fegyvernek csinált háza'
кини орчамо 'vas ruha'
ялго якиця 'gyalog járó'
чавиця 'ütő, verő'
поки бояр 'nagy bojár'
полконь ветиця 'a had vezetője'
икеле ветиця 'elől járó'
кармавтомо 'parancs'
карчо молиця 'szembe menő'
ластя якиця 'lovon járó'
сяда нукитурдыть 'száz katona'
нукитурды ялго 'katona gyalog'
пурназь ломань 'összegyűjtött [?] ember'
вачкодьме пель 'ütő eszköz'
ледима пель 'lövő eszköz'
ваныця 'őrző'
шапка 'sapka'
каж арицi 'rosszat gondoló'

Szintén az átalakuló társadalmat – s annak létrehozandó-megújítandó szó-kincsét – tükrözi ez a csoport. Ennek a szókincsnek a fejlődését nehéz nyomon követni, mert a későbbi szótárak igencsak mostohán bántak ezzel a szemantikai csoporttal. Damaszkín szóalkotásai között vannak kitűnő megoldások, mint pl. 'vas ruha = páncél', 'réz ruhába öltözött = páncélos'. A haderő-nemek definiálása pontosan sikerült: 'gyalog menők = gyalogság', 'gyalog járó = gyalogos', 'katona gyalog = gyalogos katona', 'lovon járó = (zsoldos) lovas katona'.

A szótárban sokszor előfordul a *nelly* 'eszköz' szó (erről ld. később), Damaszkín a fegyverek megnevezésére is segítségül hívja: 'ütő eszköz = faltörő kos', 'lövő eszköz = kovácspuska', 'örző eszköz = löveg' (?). A parancsnokok megnevezése itt sem igazán kreatív: 'nagy ember = parancsnok',¹⁵ 'nagy bojár = ezredparancsnok'.

Damaszkín szóalkotásai nem igazán tudtak meggyökeresedni, ez a szó-kincs, hasonlóan az előző csoportokhoz, eloroszosodott/orosz maradt, pl. *варварства* (RES 33, ERV 108, REV 59), *гарнизон* (RES 63, ERV 146, REV 99), *караул* (MdWb 613, RES 147, ERV 235), *лагерь* (RES 166, ERV 324), *панцирь* (MdWb 1522, RES 254, ERV 456, REV 394), *полковник* (RES 280, REV 420), *полководец* (RES 280, ERV 496, REV 420), *рота* (MdWb 1899, ERV 557, REV 494), *таран* (REV 555), *часовой* (MdWb 221, RES 400, ERV 741), *шпион* (RES 407, RE 615).

Damaszkín leleményei közül néhány mai is él: *ваномс* 'öriz, őrködik' ~ *ванстомс* (REV 207); *икеле ветия* 'elől járó' ~ *ветия* 'vezető' (REV 433); *кармавтомо* 'parancs' ~ *кармавтома* (REV 439); *карчо молия* 'szembe menő = ellenség' ~ *карио молия* (RES 309, REV 451); *чавия* 'elpusztító' (REV 108).

5) FOGLALKOZÁSNEVEK

orosz

водолаз 'búvár' (56)
запечной мастер 'hóhér' (100)
звѣздочетец 'csillagász' (103)
золотарь 'aranyműves' (107)
канальный мастер 'csatornamester' (116)
канатной мастер 'kötélverő mester' (117)
комедіант 'komédiász' (122)
конюх 'lovász' (122)

mordvin

вяц совсия 'vízbe lépegető'
чавия 'ölő'
тещень ловныця 'csillagot számláló'
сырнесе вадниця 'arannyal bevonó'
вядень ветия 'vízet vezető'
никсень поныцѣ 'kötelet fonó'
налкумань ломань 'játékos ember'
алаша мялга якиця 'ló mögött járó'

¹⁵ A legújabb szótárban „reaktíválták” a régies *ушмодей* 'hadvezér' alakot (REV 222).

<i>кузнец</i> 'kovács' (129)	<i>кинины чави</i> 'vasat verő'
<i>купец</i> 'kereskedő' (129)	<i>рамсиця</i> 'eladó'
<i>курьер</i> 'futár' (129)	<i>курок якиця</i> 'gyorsan mozgó'
<i>кухмейстер</i> 'szakács' (130)	<i>пидиця</i> 'főző'
<i>кучер</i> 'kocsis' (130)	<i>ветиця</i> 'vezető'
<i>маркитант</i> 'markotányos' (138)	<i>микиниця ярцамонь</i> 'árusa az ételnek'
<i>мастер</i> 'mesterember' (139)	<i>парсте тяиця</i> 'jól tevő'
<i>музыкант</i> 'zenész' (145)	<i>сядиця</i> 'hangszeren játszó'
<i>мясник</i> 'mészáros' (148)	<i>сывелень микиниця</i> 'húst eladó'
<i>обрушник</i> 'bodnár' (175)	<i>пинксень тяиця</i> 'abroncsot csináló'
<i>овчарь</i> 'juhász' (178)	<i>ваныця ревень</i> 'örzője a juhnak'
<i>огородник</i> 'konyhakertész' (178)	<i>пирень гурдиця</i> 'kertet tartó'
<i>пастух</i> 'pásztor' (194)	<i>ваныця</i> 'örző'
<i>писарь</i> 'írnok' (200)	<i>сіормадиця</i> 'író'
<i>плотник</i> 'ács' (202)	<i>узерце тяиця</i> 'fejszével csináló'
<i>повар</i> 'szakács' (203)	<i>пидиця</i> 'főző'
<i>птичник</i> 'madarász' (235)	<i>нармонь кирдиця</i> 'madár tartó'
<i>сапожник</i> 'csizmadia' (253)	<i>кемень стыця</i> 'csizmát varró'
<i>сѣвѣшник</i> 'gyertyakészítő' (256)	<i>штатолонь тйиця</i> 'gyertyát csináló'
<i>скороход</i> 'futár' (261)	<i>курок молиця</i> 'gyorsan menő'
<i>статуйной мастер</i> 'fafaragó' (276)	<i>чувтонь ломанень паро тяиця</i> 'fa ember jó készítője'
<i>толмачь</i> 'tolmács' (287)	<i>іовтлиця</i> 'mondó'
<i>харчевник</i> 'kantinos' (303)	<i>пиде пани ломань</i> 'sütő főző ember'
<i>хлебник</i> 'pék' (304)	<i>кшень паниця</i> 'kenyet sütő'
<i>целовальник</i> 'csapláros' (307)	<i>ченьксень микиниця</i> 'pálinkát eladó'
<i>шинкарь</i> 'kocsmáros' (313)	<i>микиниця</i> 'eladó'

Az ebbe a csoportba tartozó szavak túlnyomó többsége kételemű név, amelynek a második eleme *-иця* képzőt kap (ez eredetileg a participium prae-sens megalkotására szolgált, de átértékelődött foglalkozásnév-képzővé, vö. m. *tanító*, *szabó*, *hegesztő*). Kicsit mesterkéltnek, nehézkesnek tűnnek a *тягиця* (*теиця*) 'tevő, csináló, készítő' (< *теемс* 'tesz, csinál') utótagú nevek, pl. *парсте тяиця* 'jól tevő = mesterember', *пинксень тяиця* 'abroncsot csináló = bodnár', *узерце тяиця* 'fejszével csináló = ács'.

Damaszkin mordvinosító törekvése mérsékelt sikerrel járt, a mai szótárakban sokszor inkább az orosz (eredetű) nevet használják,¹⁶ pl. *водолаз* (RES 42, ERV 139, REV 73), *комедіант* (REV 222), *кузнець* (MdWb 994, RES

¹⁶ A Damaszkín-szótárban szereplő orosz foglalkozásnevek jelentős része elavult, régiesnek tekinthető, emiatt közülük viszonylag kevés adatolható a mai szótárakból.

165, ERV 310), *купецъ* (RES 165, ERV 315), *курьер* (RES 166, ERV 318), *кучер* (MdB 920, RES 166, ERV 320), *писарь* (MdB 1682, ERV 482).¹⁷

Vannak olyanok, melyeknek a mordvin és orosz alakja is használatos: *конюх* (ERV 290) és *алаша мялга якиця* 'ló mögött (lóval) járó' (RES 158, REV 228),¹⁸ *музыкант* (MdB 1305, ERV 393) és *седия* (RES 189, ERV 574, REV 301); *пастух* (RES 256, ERV 461) és *ваныця, стада ваныця* (MdB 2537, ERV 107, REV 395); *плотник* (MdB 1703, RES 267, ERV 487, REV 406) és *чаниця* (MdB 213, ERV 739); *повар* (MdB 1779, RES 268, ERV 488) és *пидия* (MdB 1653, ERV 477), *пидия-паниця* (REV 408).

A mai napig él a mordvin *кемень стыця* 'csizmadia' (MdB 696, RES 333, ERV 252, REV 499) és a *сывелень микиниця* 'mészáros' (RES 191, REV 453). Szemléletében ugyanaz a *рамсиця* 'eladó' ~ *микиница-рамсиця* (REV 243) és a *ветиця* 'vezető = kocsis' ~ *лишмень ветиця* 'lovat vezető' (REV 245).

Ebbe a csoportba sorolható a munkavégzéssel kapcsolatos szókincs is. Damaszkinnál a *земледѣлство* 'földművelés' (104) mordvin megfelelőjeként a nem annyira sikeres *модань тямѣ* 'földet csinálás, művelés' adatolható. Lényegesen szemléletesebbek mai megfelelői, a kopulatív összetételek: *сокамо-видема* 'szántás-vetés' (RES 127, REV 172, MdB 2201, 2645), *сокамс-изамс* 'szánt-boronál' (ERV 599). A *земледѣльной инструмент* 'földművelő eszköz' (104) a hibrid *модань тямѣ струмент* 'földet művelő eszköz' nevet kapta, a *переведенец* 'áttelepített földműves; telepes' (196) mordvin megnevezése *лясто тыезъ* 'máshonnan jött', az *арендатор* 'bérlő' (37) egyszerűen csak *рамсиця* 'vásárló'. A mai napig használatos a *товар* 'áru' (286) megfelelője, a *мименель* 'eladó eszköz' (ma: *миеманель*, RES 372, ERV 382, REV 561). Nem honosodott meg a *носилки* 'saroglya' (170) megnevezésére az *олгонь кантлиминеть* 'szalmaszállító' (de még Paasonennél adatolható, MdB 1444), ma helyette orosz és mordvin szó egyaránt használatos: *носилка* (RES 222), *носилка* (ERV 418), ill. *кандомкат* (REV 354). A *ремесло* 'kézművesség; mesterség' (247) Damaszkinnál csak a semmitmondó *тямѣ* 'munka' (ma: *ремесла*, MdB 1914, RES 328, ERV 547, REV 489). S végül két „közterület”: *мясной ряд* 'húspiac' (148) ~ *сывелень микинима тарка* 'hús eladó hely', ill. *площадь* 'tér, piactér' (202) ~ *базаронь тарка* 'piac hely' (ma *площадь*, RES 267, REV 407 és *базар*, ERV 69).

¹⁷ Damaszkín orosz eredetű foglalkozásnevei: *охотник* 'vadász' (192), *работной* 'munkás' (239), *угольник* 'szénégető' (294), *шубник* 'szűcs' (314).

¹⁸ A szótári adat egész pontosan *лише мялга якиця* 'ló mögött járó'.

6) ROKONOK, CSALÁDI KAPCSOLATOK

orosz	mordvin
<i>близнецы</i> 'iker' (43)	<i>кавто эйтъ</i> 'két gyerek'
<i>младенец</i> 'kisgyermek' (141)	<i>эйхть</i> 'gyerekek'
<i>муж</i> 'férj; férfi' (144)	<i>прыве ломань</i> 'eszes ember'
<i>мущина</i> 'férfi' (145)	<i>ломань</i> 'ember'
<i>невеста</i> 'menyasszony' (160)	<i>мирденень кянерцо техтеръ</i> 'férjhez érett lány'
<i>потомки</i> 'utódok' (215)	<i>кязерь ломать</i> 'régi emberek'
<i>предки</i> 'elődök' (219)	<i>икеле ломать</i> 'korábbi emberek'
<i>родной брат</i> 'édestesvér' (248)	<i>сядень белькс</i> 'szív rész' ¹⁹
<i>свойтвенник</i> 'rokon' (255)	<i>малавикс</i> 'közeli'
<i>свойтвенник ближний</i> 'közeli rokon' (255)	<i>сядей пелькс малавикс</i> 'szív rész közeli'
<i>фамилия</i> 'család' (302)	<i>шачмо пель</i> 'születési oldal [?]'
<i>челядь</i> 'cselédség' (308)	<i>служамо ломать</i> 'szolgáló emberek'

Nem tudom, a mai gender-kutatók és a feminista nyelvészek megdicsérnék-e Damaszkint az 'okos, eszes ember = férj' „leleményért”.²⁰ Ehelyett ma a *мирде* szót használják (MdWb 1266, RES 189, ERV 384, REV 300). A 'férjhez érett lány = menyasszony' konstrukciója sem állta ki az idők próbáját, mai alakjai: *одирьва*, *максанка* (ERV 358, 431, REV 333); Paasonen adattolta a *čijajā pa'ta* [kb. feleségül kért nővér] formát is (MdWb 260, 1557). Ma is él a (*цѣра*) *ломань* 'ember; férfi', az *эйде* 'kisgyermek' (RES 185, ERV 772, REV 291),²¹ és a *кавтаськетъ* 'iker' (RES 26, ERV 222, REV 45).

Nem honosodott meg sem az elődök és utódok Damaszkint javasolta megnevezése,²² sem a rokonok szívvel kapcsolatos megnevezése, sem pedig a család kissé körülményes neve.²³

¹⁹ A mai erzában a *седейпелькс* (*седейбелькс*) jelentése 'kedves, édes, drága, szíve csücske vkinek' (EMSz 326).

²⁰ A témakörnél maradva: *женский пол* 'női nem' (93, 211) = *авань сымень* 'női nem', *мужеск пол* 'hímnem' (145, 211) = *цѣра ломань* 'fiú ember' [?].

²¹ De a nyelvjárásokban emellett él a *тяка* és a *жаба* is (MdWb 356, 2694, ERV 186, 687).

²² Utóbbira ma a *покитят-бабат* 'tkp. nagyapák-nagymamák' kifejezés használatos (ERV 494, REV 433).

²³ Helyette az orosz *фамилия* (ERV 705), *семия* (REV 590), ill. *кудораське ткр.* 'házi-rokonság' (REV 590) formák élnek.

7) IDEGENEK MEGNEVEZÉSE

orosz	mordvin
<i>грек</i> 'görög' (77)	<i>лия мастор ломань</i> 'más ország ember'
<i>земляк</i> 'földi, honfitárs' (104)	<i>вя модань</i> 'egy földi'
<i>иноземец</i> 'külföldi' (112)	<i>лия масторонь</i> 'más országbeli'
<i>иностранец</i> 'külföldi' (112)	<i>лия пелдень</i> 'más felőli'
<i>мурин</i> 'néger, szerezsen' (145)	<i>раужо</i> 'fekete'
<i>нѣмчик, немец</i> 'német' (171)	<i>нѣмѣцкой масторонь ломань</i> 'német országai ember'
<i>порубежный</i> 'határmenti' (213)	<i>рубеж лангонь</i> 'határ oldali'
<i>странный</i> 'idegen' (278)	<i>лия пелдень</i> 'más felőli'

A görög csak 'más országbeli', míg a német már pontosabban van definiálva (ma *грек* és *немец*, REV 107, 340). Az idegen, külföldi általában csak „másfelől” jött, ez a mai napig így van, vö. *лия масторонь ломань* 'иностранец' (RES 138, REV 189). A 'földi, honfitárs' kilóg az idegenek sorából, de Damaszkín szemléletével azonos megoldásra bukkanhatunk az orosz-erza szótárakban: *ве таркань эриця* 'egy helyen élő', *ве велень ломань* 'egy falu embere' (RES 127, REV 173). Ugyanitt (RES 363, REV 547) az 'idegen' a *чаркодевиця*, azaz 'nem érthető'.

8) TESTRÉSZEK

orosz	mordvin
<i>горло</i> 'torok, garat' (75)	<i>кирга парь</i> 'nyak üreges edény'
<i>ѣница</i> 'pupilla' (108)	<i>сялме эрге</i> 'szem gyöngy'
<i>укра ножная</i> 'lábikra' (111)	<i>тильге пякс</i> 'láb vastag része'
<i>мускул</i> 'izom' (145)	<i>лись ловажа</i> 'kibújt csont'
<i>рѣсницы</i> 'szempilla' (251)	<i>салме [селме] кярть</i> 'szem kéreg'

Igazi gyöngyszem a pupilla elnevezése (ERV 579).²⁴ A torok és a lábikra már Witsen szójegyzékében is előfordul. A *сельме керь* jelentése Damaszkinnál 'szempilla', a mai nagyszótárban viszont 'szemöldök' (ERV 579). A szempilla ma *selme-ponat* (MdWb 1745, 2131), *сельме пона* (RES 328, ERV 579, REV 490). Az izom megnevezésére Paasonen a *ked'-pukšo* (MdWb 674, 1831) alakot adja meg, a mai szótárban pedig az orosz eredetű *мускул(а)* (RES 190, ERV 394, REV 301) szerepel. A torok megnevezésére meggyökeresedett a *киргапарь* (REV 105).

²⁴ Másik neve a *сельме ава* 'szem anyja' [?] (MdWb 2129, ERV 579).

9) BETEGSÉGEK, FOGYATÉKOSSÁGOK

orosz	mordvin
<i>глухій</i> 'süket' (73)	<i>амари</i> 'nem halló'
<i>заикливый</i> 'dadogó' (98)	<i>конань кельзе понгуны</i> 'akinek a nyelve leesik [megakad]'
<i>косноязычность</i> 'hebegés' (124)	<i>келевь вяль</i> 'beszédes nagyon'
<i>морская язва</i> 'pestis' (144)	<i>кулома орма</i> 'halál betegség'
<i>обморок</i> 'ájulás' (174)	<i>сяльме вяляфтомо</i> 'szem forgatás'
<i>охрип</i> 'rekedtség' (192)	<i>вайгель арась</i> 'hang nincs'
<i>проказа</i> 'lepra' (232)	<i>стака орма</i> 'nehéz betegség'
<i>сиповатый</i> 'rekedtes' (258)	<i>вайгельза маштозь</i> 'hangja tönkretéve'

Szemléletes a pestis és a lepra megnevezése, helyettük ma már persze orosz alakot használnak (*чума, проказа*, ERV 759, RES 305, REV 448). Az ájulás későbbi megnevezései: *esь орма* (MdWb 384, 1460), *эсь орма* (ERV 789) *ткр.* 'saját betegség' és *эжовтомо право* kb. 'érzéketlen (önkívületi) elesés' (RES 227, REV 362). Mai napig él a 'nem halló' szerkezet (RES 66, REV 102). Szintén szemléletes a 'leeső nyelvű = dadogó' megnevezés, kevésbé érthető viszont a hebegés damaszkini megfelelője (lényegesen jobb a mai alak: *аваньксктэ / нунордаз кортамо* 'nem tisztán / botladozva beszélés' (REV 232).

10) KOMMUNIKÁCIÓ

орosz	mordvin
<i>вѣсть</i> 'hír' (71)	<i>куля</i> 'hír'
<i>вѣстник</i> 'értesítő' (71)	<i>кулянь виця</i> 'hírt vivő'
<i>глагол</i> 'szó, beszéd; ige' (72)	<i>кортама</i> 'beszéd'
<i>говорливый</i> 'beszédes' (73)	<i>корты яла</i> 'mindig beszélő'
<i>истолкование</i> 'magyarázat, értelmezés' (114)	<i>иовтнима</i> 'mondanivaló'
<i>краснорѣчиво</i> 'ékesszólóan' (126)	<i>нуркине валовсто</i> 'rövid szavúan'
<i>краснорѣчие</i> 'ékesszólás' (126)	<i>парсте кортамо</i> 'jól beszélés'
<i>лѣтопись</i> 'évkönyv' (137)	<i>іень сіормама</i> 'az évnek írása'
<i>литера</i> 'betű' (134)	<i>вал</i> 'szó'
<i>молчаливость</i> 'hallgatagság' (143)	<i>акортамо</i> 'nembeszélés'
<i>образ рѣчи</i> 'szókép' (175)	<i>вал молевсе</i> 'szó menetben'
<i>накет</i> 'levélküldemény' (193)	<i>сіорма кедуге</i> 'levél edény'
<i>письма, буква</i> 'írás, betű' (200)	<i>сіорма вал</i> 'írás szó'
<i>предисловіе</i> 'előszó' (219)	<i>икелевал</i> 'előszó'
<i>публикація</i> 'közlés' (236)	<i>явуляфтомо</i> 'közlés'

<i>пустослов</i> 'szószátyár [= üresszavú] ember' (236)	<i>чаво валонь кортыця</i> 'üres szót mondó'
<i>рѣчь</i> 'beszéd' (252)	<i>вал</i> 'szó'
<i>рисовать</i> 'rajzol; leír' (247)	<i>сіормадамке</i> 'ír'
<i>слава</i> 'hír' (262)	<i>марямо</i> 'hallás'
<i>сообщение</i> 'közlés, hír' (270)	<i>максума</i> 'átadás'
<i>сочинение</i> 'fogalmazás, alkotás, mű' (271)	<i>тявь тямь</i> 'munkavégzés'
<i>театральное представление</i> 'színházi előadás' (284)	<i>вясемень нефнима</i> 'mindenkinek megmutatás'
<i>толкование</i> 'magyarázat' (287)	<i>іовтлима</i> 'mondás'

Új terület, amelyen Damaszkinnak sok tennivalója volt. Több olyan szó fűződik a nevéhez, amely ma is él. Egyéb írásos emlékek híján nehéz eldönteni, vajon ő alkotta-e a *кулямс* 'hall' igéből a mai napig élő *куля* 'hír' főnevet (REV 63), vagy a *явомс* 'szétozt; elkülönít' szóból a *явуляфтомо* (ma *яволяфтомо*, RES 311, ERV 798, REV 453) 'közlés, publikáció' alakot, de mindenképpen rajta keresztül, az ő munkássága révén terjedt el. A 'hallgatag' ma is 'nem beszélő' (*а кортиця*, MdWb 3, RES 187, REV 295); az 'előszó' *икельце вал* (RES 293, ERV 207, REV 433), az 'előadás' *невтема* (RES 293, ERV 407), a 'magyarázat' *эвтнема* (REV 562), a 'hír' *марямо* (REV 518).

Érdekes a 'levél edény' és az 'év írás = évkönyv'²⁵ (ma az orosz *летопись*, RES 170, ERV 339 mellett él a *пингеде сѣрмадомань* 'időről író' is, REV 255). Paasonen jobb kifejezést adatolt a 'beszédes'-re, ez a *келев-валов*, szó szerint 'nyelves-szavas' (MdWb 685, ERV 248). Nem igazán jó a *сочинение* megfeleltetése ('munkavégzés'), jobb a mai konstrukció: *эсь сѣрмадовкс* 'saját írás' (REV 536).

11) OKTATÁS, TUDOMÁNY, MŰVÉSZET

orosz	mordvin
<i>вѣдение</i> 'tudás, tudomány' (70)	<i>содамо</i> 'tudás'
<i>вѣдомость</i> 'tudás, tudomány; közlöny' (70)	<i>содазь</i> 'ismert'
<i>живопись</i> 'festmény' (94)	<i>зивойстэ сіормадомомо</i> 'élőn írás'
<i>искусство</i> 'művészet, mesteri tudás' (113)	<i>содамо</i> 'tudás'
<i>катедра</i> 'katedra' (117)	<i>тарка</i> 'hely'
<i>наука</i> 'tudomány' (157)	<i>тонавтома</i> 'tanítás'

²⁵ Vö. *лѣтописець* 'krónikás' (137) = *кизень сіормадыця* 'évet író'.

<i>обучение</i> 'tanítás' (176)	<i>тонавткомо</i> 'tanítás'
<i>просвѣщение</i> 'felvilágosodás; közoktatás' (233)	<i>валдольгавтомо</i> 'megvilágosodás'
<i>стихи</i> 'vers' (276)	<i>тяезь сiorмат</i> 'csinált írások'
<i>стихотворное сочинение</i> 'versmű' (276)	<i>тяезь сiorма вал</i> 'csinált írás szó'
<i>художество</i> 'művészet' (305)	<i>тяима</i> 'cselekedet'
<i>художник</i> 'művész' (305)	<i>тягиця</i> 'tevő'
<i>школа</i> 'iskola' (313)	<i>тонавляме тарка</i> 'tanulás helye'
<i>комета</i> 'üstökös' (122)	<i>теще пуло марто</i> 'csillag farokkal'
<i>констелляция</i> 'csillagok állása; csillagkép' (122)	<i>знярояк тец вя лямся</i> 'néhány csillag egy [ugyanazon] névvel'
<i>равноденствие</i> 'napéjegyenlőség' (239)	<i>вяйкецте тьяйма</i> 'egyformán csinálás'
<i>спутник планета</i> 'mellékbolygó' (273)	<i>нолтнема мянелень содавксты</i> 'engedés égi jelhez [?]'

A tudomány világából a XVIII. század végén a birodalom (akkori) távoli végein lakó népekhez még csak apró információmorzsák juthattak el, így semmi meglepő nincs abban, hogy Damaszkinnak önállóan, előzmények nélkül kellett az új fogalmakra mordvin megfelelőket találni. S sajnos, abban sincs semmi meglepő, hogy a későbbi korokban ezek a szavak szinte nyomtalanul elenyésztek, közülük a mai napig csak néhány bizonyult életképesnek: az üstökös kétségkívül szellemes megnevezése (*пуло марто теиште*, RES 155, MdWb 1837, 2394, REV 222)²⁶ mellett az *обучение* és *просвещение* mai mordvin megfelelői (*тонавтнема* 'tanulás', ill. *тонавтома* 'tanítás') szerepelnek a szótárak lapjain (RES 231, 308, ERV 668, REV 367, 450). Damaszkín többi szóalkotását kiszorították az orosz megfelelők: *ведение, ведомость, живопись, искусства, наука, стих, художества, художник, школа* (RES 34, 97, 140, 205, 313, ERV 115, 189, 217, 404, 532, 617, 719, 764, REV 61, 137, 193, 329, 602, 614). (Árulkodó az is, hogy még Paasonen nagyszótárába is csak az 'iskola', az 'üstökös' és a 'vers' került be.) Néhány szóval Damaszkín sem tudott mit kezdeni, hiszen a *тарка* 'hely = katedra', *теиця* 'tevő, alkotó = művész', *теима* 'cselekedet, alkotás = művészet' nem igazán találó megfelelés.

²⁶ A napéjegyenlőség mai megnevezése pontos körülírás: *чинь ды вень вейкекстамо* 'nap és éj együttállása' (REV 456).

12) ÉPÜLETFAJTÁK, A LAKÁS ÉS RÉSZEI, BÚTOROK

orosz	mordvin
<i>бесѣдка</i> 'filagória' (42)	<i>оамо тарка</i> 'ülés hely'
<i>горница</i> 'szoba' (75)	<i>ашо кудо</i> 'fehér ház' ²⁷
<i>дворец</i> 'királyi palota' (79)	<i>инязоронь кардаз</i> 'cári udvar'
<i>жилище</i> 'lakhely' (95)	<i>эрямо тарка</i> 'élet hely'
<i>зимные квартиры</i> 'téli lakhelyek' (105)	<i>теленъ ащеме таркат</i> 'téli tartózkodás helyek'
<i>зимовье</i> 'téli szállás' (105)	<i>теленъ пачтима</i> 'téli eltöltő [hely]'
<i>конюшня</i> 'lóistálló' (122)	<i>алашань кардо</i> 'a ló udvara'
<i>королевские палаты</i> 'királyi palota' (124)	<i>инязоронень эрямо тарка</i> 'királynak élet hely'
<i>кровать</i> 'ágy' (127)	<i>удомо эземь</i> 'alvó pad'
<i>настѣг</i> 'éjjeli szállás, vendégfogadó' (155)	<i>ащима кардаз</i> 'tartózkodás udvar'
<i>нужник</i> 'árnyékszék' (171)	<i>вянеле якамо тарка</i> 'kívülre járó hely'
<i>обыватель</i> 'lakos' (176)	<i>эриця</i> 'élő, lakó'
<i>палаты</i> 'paloták' (193)	<i>кудом</i> 'házak'
<i>поставец</i> 'pohárszék' (214)	<i>путомо таркине</i> 'tálaló helyecske'
<i>сѣни</i> 'pitvar, tornác' (282)	<i>кудыкелькс</i> 'ház eleje'
<i>убѣжище</i> 'menedékhely' (293)	<i>кекшеме тарка</i> 'elrejtőzés hely'
<i>хоромы</i> 'lakóház fából, fapalota' (305)	<i>кудом чить</i> 'birtok, gazdaság'
<i>царские палаты</i> 'cári palota' (306)	<i>инязоронь кудом</i> 'cári házak'

A Damaszkín-szótár adatai közül viszonylag sok él tovább: *эрямо тарка* (RES 97, ERV 787, REV 137), *теленъ печтема* (RES 127, REV 173), *алашань кардо* (MdWb 312, 619, RES 158, REV 228), *эриця* (RES 226, ERV 785, REV 368), *кудыкелькс* (MdWb 924, RES 339, ERV 309, REV 508), *кекшеме тарка* (MdWb 682, 2279, RES 379, ERV 248, REV 572) és a szellemes *вянеле якамо тарка* (MESz 950), de „megérdemelné” a mai használatot a beszivárgó orosz *дворец* (MdWb 334, RES 74, ERV 160, REV 112) helyett az *инязоронь кардаз*, ill. a *кровать* (MdWb 613, RES 163, ERV 304) helyett az *удомо эземь* is.²⁸

Itt is viszonylag sok a semmitmondó *тарка* 'hely' és *кудо* 'ház' szóval alkotott szintagma, pl. *оамо тарка*, *теленъ ащеме тарка*, *путомо тарка*, ill. *ашо кудо*, *кудом*, *инязоронь кудом*.

²⁷ Valószínűleg 'tisztaszoba' jelentésben, vö. *валдо кудо ткр*. 'fényes ház' (REV 105).

²⁸ Vö. *удомо тарка* 'alvó hely' (REV 238).

Damaszkin egyébiránt elég sok orosz eredetű elemet közölt szótárában, pl. *баня* 'fürdő' (38), *потолок* 'padlás' (215), *садовой* 'kerti' (252), *стѣна* 'fal' (279), *стан* 'szállás, tábor' (275), *столь* 'asztal' (277), *улиця* 'utca' (296), *цолан* 'éléskamra' (311) < or. *чулан*, *шалаи* 'kunyhó, kalyiba' (311), *шатior* 'sátor' (312) < or. *шатѣр*.

13) KÖZLEKEDÉS

orosz	mordvin
<i>объезд</i> 'körutazás, kerülő út' (176)	<i>ардомо</i> 'utazás'
<i>перевоз</i> 'átkelés, rév' (196)	<i>нячтеме</i> 'folyón átvivés, átkelés'
<i>переправа</i> 'átkelés' (197)	<i>витима</i> 'vezetés'
<i>перехождение</i> 'átkelés' (198)	<i>нячкема тарка</i> 'átkelőhely'
<i>полукарета</i> 'hintófajta (szó szerint 'fél hintó')' (210)	<i>пель коляска</i> 'fél hintó'
<i>путешествие</i> 'utazás' (237)	<i>кiява молима</i> 'úton menés'
<i>странствование</i> 'vándorlás' (278)	<i>лиа пельга якамо</i> 'más felé (szerteszét) járás'

Mai napig használatos a *печтема* (REV 397) és a *печтема тарка* (RES 258). Nem honosodott meg a *лиа пельга якамо* 'más felé járás', az orosz–erza szótárból (RES 263) a hasonló szemléletű *эръва кува яксемс* 'mindenható menés' adatolható. Az *ардомо* sem gyökeresedett meg, ehelyett ma a *вакска ютамо* 'mellette haladás' (RES 231) és a *венпельга ютамо* 'ua.' él. „Öszvérmegoldás” a *полукарета* mordvinná tétele: előtagja a *пель* 'fél' számnév, utótagja az orosz *коляска* 'kétlovas hintó'.

14) HAJÓZÁS, HALÁSZAT, TENGER (!)

orosz	mordvin
<i>гавень</i> 'kikötő' (71)	<i>нядямо тарка</i> 'kikötő hely'
<i>корабль</i> 'hajó' (123)	<i>ине вянч</i> 'nagy csónak'
<i>корабелцик</i> 'hajós' (123)	<i>ине вянчень азоро</i> 'nagy csónak ura'
<i>порт</i> 'kikötő' (213)	<i>нядямо тарка</i> 'kikötő hely'
<i>пристань</i> 'kikötő, rév' (228)	<i>нядямо тарка</i> 'kikötő hely'
<i>сѣть</i> 'halászháló' (283)	<i>колонь [калонь] кундамо</i> 'a hal fogója'
<i>море</i> 'tenger' (144)	<i>ине вядь</i> 'nagy víz'
<i>морская раковина</i> 'tengeri kagyló' (144, 243)	<i>ине вядень ракань кудо</i> 'tengeri rákház'
<i>морский флот</i> 'tengeri flotta' (144)	<i>ине вядень ушмо</i> 'tengeri had'

<i>флот морской</i> 'tengeri flotta' (303)	<i>иневяньшень промкс иневядень</i> 'nagy csónak gyülekezet tengeri'
<i>морский салдат</i> 'tengerészkatona' (144)	<i>ине вядень салдат</i> 'tengeri katona'
<i>солдат морской</i> 'tengerészkatona' (269)	<i>пукиштурды ине вядень</i> 'katona tengeri'
<i>пролив морской</i> 'tengeröböl' (232)	<i>валмо иневедень</i> '(ki)öntés tengeré'
<i>приморский</i> 'tengermelléki' (226)	<i>иневядь ланксонь</i> 'tenger menti'
<i>заморский</i> 'tengerentúli' (99)	<i>иневядень томбалдень</i> 'tengeren túli'

A hajó Damaszkín-féle megnevezése ('nagy csónak') a mai napig él a mordvinban (*иневенч*, REV 229). A mordvinok rendkívül messze élnek minden tengertől, így az ezzel kapcsolatos bőséges szókincs mesterséges, meglehet, hogy egy, a püspöknek mintául szolgáló (orosz?) szótárból került be. A tenger megnevezése (= nagy víz) már a korábbi gyűjtők munkáiban is fellelhető, s ma is él. Szintén adatolható ma is az *иневенчень азор* (REV 229) és az *иневедень томбалксэнь* (REV 157).

Mindezek ellenére ma ezt a területet is az orosz nyelv uralja: *завань* (RES 63, ERV 143), *порт* (RES 285, ERV 501), *пристань* (MdWb 1823, RES 301, ERV 516, REV 442), *пролив* (RES 306, ERV 519), *салдат*, *солдат* (RES 352, ERV 601), *сеть* (RES 339),²⁹ *флот* (RES 394, ERV 711, REV 298).

15) ÁLLATNEVEK

orosz

верь 'vaddisznó' (50)
верблю́д 'teve' (50)
говяжей 'marha-' (74)
горлица 'vadgalamb' (75)
дельфин 'delfin' (80)
дикая свинья 'vaddisznó' (82)
кабан 'vaddisznó' (115)
лебедь 'hattyú' (132)
лошак 'öszvér' (135)
маштак 'egy kisnövéssű lófajta' (139)
морская свинья 'tengeri disznó' (144)
овен '(hím) juh' (177)
орел 'sas' (182)
осел 'szamár' (183)
ослик 'kis szamár' (183)
ословый 'szamár-' (183)
сова 'bagoly' (267)

mordvin

идемь туво 'vad disznó'
ишемь 'teve'
кильдемень сывелень 'igavonó hús-'
вирь гулька 'erdő galamb'
инѣвядень туво 'tengeri disznó'
идемь туво 'vad disznó'
идемь туво 'vad disznó'
ашо мацей 'fehér lúd'
идемь лишме 'vad ló'
эряскада лишме 'gyors ló'
ине вядень туво 'tengeri disznó'
реве баран 'juh bárány'
тумо атякиш 'tölgy kakas'
нузякс лишме 'lusta ló'
алаша идемь 'vad ló'
идемень елдень 'vad kanca-'
покиш пря корч 'nagy fej bagoly'

²⁹ De : *кундамо кодст* 'fogó szövet' (REV 510).

Az egyik legérdekesebb csoport. Damaszkín több, a mai napig használatos, szemléletes kifejezést alkotott. A fejezet címadó állatnevei közül ma is él a tölgykakas (ERV 682, REV 378), de a tengeri disznót kiszorította a nemzetközi (orosz) *дельфин* (ERV 162, REV 115), a lusta lovat pedig a szintén orosz *осёл* (RES 240) és *ишак* (MdWb 469, ERV 220, REV 379).

Ma is él az *ашо мацей* (REV 249),³⁰ *вирьгулька* (RES 68, ERV 136, REV 105), *идемь туво* (MdWb 2358, ERV 202, REV 62, 118, 200), *ишимь* (REV 62)³¹ és *покии пря кори* (MdWb 1803, RES 350, REV 528).

Összességében tehát ez Damaszkín egyik legsikeresebb nyelvújítási, szóteremtési csoportja. Ugyanakkor ő maga is számos orosz eredetű állatnevet vett fel szótárába, pl. *баран* 'bárány' (38), *звѣрь* 'vadállat' (103), *крыса* 'patkány' (128), *лиов* 'oroszlán' (132) < or. *лев*, *обезьяна* 'majom' (172) < or. *обезган*, *стадо* 'nyáj' (275) < or. *стада*, *черепаха* 'teknősbéka' (309), *цукка* 'csuka' (316).

16) NÖVÉNYNEVEK

orosz

гранатовое яблоко 'gránátalma' (76)
грецкой орѣх 'királydió' (77)
масличное дерево 'olajfa' (139)
финик 'datolya' (303)
шафран 'sáfrány' (312)

mordvin

нилень чиресь умарь 'négyoldalú alma'
ляя масторонь пешия 'más országbeli dió'
оевь чувто 'olajos fa'
турксема 'fröcskölés, locsolás' [?]
цецявонь шапка 'virág sapkája'

Viszonylag kevés növénynevet tudtam kigyűjteni a szótárból. Damaszkín természetszerűleg a Mordvinföldön nem őshonos fajtákat igyekezett megnevezni. Ezek közül ötletes a 'négyoldalú alma'. A királydió (szó szerint: görög dió) mordvinra fordítása következetes, hiszen a *грек* 'görög' megfeleltetése is *ляя мастор ломань* 'más ország ember' (vö. 7. alpont). A datolya elnevezését Feoktjisztoz sem tudta értelmezni. Mai (orosz eredetű) adatok: *гранат* (ERV 155), *финик* (RES 394, ERV 710, REV 594).

³⁰ De mellette él az ősi finnugor *локсей* is (MdWb 1050, RES 168, ERV 349, REV 249).

³¹ Az orosz eredetű *верблюд*-dal együtt (RES 35).

17) ÉTEL- ÉS ITALNEVEK

orosz	mordvin
<i>ветчина</i> 'sonka' (52)	<i>салтонь сывель</i> 'sózott hús'
<i>вино</i> 'pálinka' (53)	<i>ченькс</i> 'pálinka'
<i>испорченное вино</i> 'romlott pálinka' (113)	<i>колазь ченькс</i> 'halott pálinka'
<i>квасный</i> 'kvász-' (118)	<i>чапавтозь</i> 'savanyított'
<i>колбаса</i> 'kolbász' (115)	<i>валозь сюло</i> 'kiöntött, kimosott bél'
<i>мясо соленое</i> 'sós hús' (148)	<i>салтозь сывель</i> 'sózott hús'
<i>пиво</i> 'sör' (199)	<i>олга вядь</i> 'szalma víz'
<i>пир</i> 'lakoma' (200)	<i>симнема</i> 'iszogatás'
<i>провіант</i> 'élelem' (230)	<i>пурназь сюро</i> 'összegyűjtött gabona'
<i>пряник</i> 'mézes sütemény' (235)	<i>мядь сюкора</i> 'méz lepény'
<i>пьяница</i> 'részeg' (237)	<i>пекь симиця</i> 'nagyon ivó'
<i>селянка</i> '(sűrű) halleves' (257)	<i>ям кал</i> 'halleves'
<i>соленое мясо</i> 'sózott hús' (270)	<i>салтозь сывель</i> 'sózott hús'
<i>солонина</i> 'sózott marhahús' (270)	<i>салтозь</i> 'sózott'
<i>уха</i> 'halleves' (301)	<i>кал ям</i> 'halleves'

Damaszkin leleményei közül a legérdekesebb a sör megnevezése: arra utal, hogy a sörkészítés során szalmán engedték át a vizet (*olgaks*, *olgo-ved'*, MdWb 1444, 2586; *олговедь*, REV 404, de *пива*, RES 265, ERV 476). Az az irodalmi nyelvből eltűnt a *ченькс*, a pálinkára ma az orosz *вина* (RES 39, REV 68), *вино* (ERV 136) alakokat használják. Damaszkin a sonkát egyszerűen 'sózott húsként' fordította (vö. MdWb 1937, 1990, RES 353, ERV 565, *сувтаз тувонь сывель* 'füstölt disznóhús', REV 64). Ötletes a kolbász megnevezése (ma már persze *колбаса*, RES 153, ERV 277, REV 219). Az élelem ma *ярсамопель* 'ennivaló' (RES 303, REV 445), a mézes sütemény *пряника* (RES 310, REV 453). Nem italnév, de az italozás következménye a részeg állapot, ez ma *упедезь* 'részeg' (MdWb 467) és *симиця ломань* 'ivó ember' (RES 312, REV 455). A lakoma találó mordvin alakja a *jarcamot-simimat* 'étkezések-italozások' (MdWb 498).

18) KÜLÖNFÉLE TÁRGYAK

orosz	mordvin
<i>брита</i> 'borotva' (46)	<i>сакало напamo</i> 'szakáll nyíró'
<i>вейер</i> 'legyező' (49)	<i>авулямо пель</i> 'legyezőeszköz'
<i>грабштик</i> 'véső, szerszámkés' (76)	<i>толгань тайме пяель</i> 'tollas csináló kés'
<i>гроб</i> 'koporsó' (77)	<i>кандо лаз</i> 'farönk lécs'
<i>доска числительная</i> 'számológécs' (86)	<i>лаз ловномо</i> 'lécs számológécs'

жестъ 'bádoglemez' (94)
инструмент 'eszköz' (112)
лиѣйка 'vonalzó' (133)
личина, харя 'álarc' (134, 303)
лотокъ 'teknő' (135)
машина 'gép' (139)
монета 'pénzérme' (143)
мыльня 'szappan' (146)
насос 'szivattyú' (156)
ножницы 'olló' (170)
очки 'szemüveg' (193)
парик 'paróka' (194)
пастъ 'csapda' (194)
подсвѣшник 'gyertyatartó' (207)
салфетка 'asztalkendő' (253)
скатерть 'asztalterítő' (259)
скреблица 'kaparó szerszám' (261)
статуя 'szobor' (276)
урна 'urna' (299)
факел 'fáklya' (302)
флейта 'fuvola, flóta' (303)
фонарь 'lámpa' (302)
циркул 'körző' (307)

коске киве 'száraz ón'
ліят збрүйть 'más lószerszámok' (!)
витеме чувто 'egyenestő fa'
амазы чама 'nemszép arc'
сюро амулима 'gabona merítő'
поки чувто 'nagy fa' (!)
валькс 'öntvény'
екшелеме пель 'mosdó eszköz'
вядень потявтомомо 'víz szívás'
васонь пяельть 'távoli kés'
сялме ва[р]чамом 'szem nézők'
путозь черть 'odarakott haj'
чаерень гунтлема 'az egér fogója'
штатолонь пуммо 'a gyertya lerakása'
паця 'kendő'
столь ацамо 'asztalterítő'
коцкирямо пель 'kaparó eszköz'
чувтонь ломань 'fa ember'
ведра 'vödör'
штатол 'viasz tűz (= gyertya)'
вѣшкима 'síp'
толонь гантлема 'tűz hordó'
пять тьясь 'kört csináló'

Több olyan szó van, amely Damaszkín óta él a mordvinban, pl. *аволда-мопель* (ERV 31), *васоньбеельть* (MdWb 1589, RES 222, REV 354),³² *вешкема*,³³ *кандолаз* (MdWb 1039, RES 70, ERV 231, REV 107), *нарамо*, *нарамка* (ERV 400, REV 52, MdWb 1322). Szemléletében azonos a *вядень потявтомомо* 'víz szívás' és a mai *потявмопель* 'szívó eszköz' (REV 326).

Vannak olyan elemek, amelyek helyén – a jól ismert módon – orosz eredetű szavakat találunk a mai irodalmi nyelv szókincsében, pl. *жестъ* (MdWb 2699, RES 96, ERV 188, REV 136), *лоток* (MdWb 1035, RES 174, ERV 351), *насос* (MdWb 1333, RES 203), *парик* (MdWb 1555, ERV 458, REV 394), *сапонь* (MdWb 1951, RES 190, REV 303), *статуя* (ERV 614), *факел* (RES 393, ERV 704), *фонарь* (MdWb 400, RES 394, ERV 711, REV

³² Ez összetett szó, az előtagja talán a 'távol, távoli' jelentésű *васо*- szócsaládra vezethető vissza, utótagja a *неель* kés'.

³³ Ma 'pásztorsíp, nádsíp' jelentésben (ERV 131), de él a *флейта* is (RES 394, REV 595).

595), *циркуль* (RES 400, ERV 727, REV 606); pedig a mai mordvint gazdagíthatná a 'számolólécc' vagy a 'tűzhordó'.

A pénzérme ma *ярмак* (MdWb 499, RES 187, REV 296), az álarc *чамакс* (ERV 737, REV 259, MdWb 204, 206) < md. *чама* 'arc'.

Érdekes szóteremtény az 'egyenestű fa = vonalzó', ehelyett ma a *линейка* (RES 171) él, de Paasonen még adatolta a *šormadomo* laz 'számolólécc' kifejezést is (MdWb 1039), bár itt talán nem ugyanarról az eszközről van szó.

Többletjelentést adott Damaszkín a 'vödör' jelentésű szónak (*ведра* 'urna') és a *пая* 'kendő' lexémának, amely 'asztalkendő' jelentésű nála.³⁴ Érdekes lelemény a 'faember = szobor',³⁵ mai alakja: *теезь пунго* 'megmunkált (fa)törzs' (REV 543).

A különféle tárgyak megnevezése során Damaszkín néha a *пель* 'eszköz' szóval él, vö. pl. *авулямо пель, екишелеме пель*.

Hibás alak lehet a *сялме вачамот*, Paasonennél *šel'me-varčamot* alakot lehet találni (jelentése kb. 'szem-néző', vö. *варишамс* 'ránéz'), mai megfelelője *сельмушит* és *сельмеварчамот* 'szemüveg' (RES 253, ERV 579, REV 392).

Feoktyisztov magyarázata szerint téves elvonás, népetimológia eredménye a különösnek ható 'más lószerszámok': az *инструмент* szó *ин-* elemét az orosz *ино-* 'más' tövel azonosították, a *струмент* elembe pedig beleértették a *сбруй* (*збруй*) 'lószerszám' szót. A szó mai alakja *инструмент* (RES 138, ERV 213, REV 190), de Paasonennél még fel lehet lelteni a téves *zbruj* alakot (MdWb 2683). Két szó összekeveredésével magyarázza Feoktyisztov a *машина* különösnek tűnő 'nagy fa' jelentését: szerinte itt a *машина* 'ormótlan tárgy vagy test' szó játszott nem kívánatos szerepet.

Damaszkín sok új tárgy nevére talált mordvin megfelelőt, de szótárában így is maradt jócskán orosz eredetű, pl. *башмак* 'cipő' (38), *бочка* 'hordó' (45), *клатка* 'kalitka' (120), *клевчат* 'harapófogó' (119) < *клеши*, *книга* 'könyv' (120), *кукишин* 'korsó' (130) < *кувшин*, *лапезь* 'szelence' (131), *молот* 'kalapács' (143), *мячь* 'labda' (149), *пила* 'fűrész' (199), *резец* 'véső' (251), *стекла* 'üveg' (276) < *стекло*, *час* 'óra' (308) < *час*, *черепка* 'cserépedény' (309) < *черепок*, *шапка* 'sapka' (311), *шар* 'golyó, gömb' (312), *штанат* 'nadrág' (314) < *штаны*, *ящик* 'láda' (318), *сундук* 'nagy láda' (280).

³⁴ Vö. *нардамне, столь пая* 'asztalterítő' (RES 332, 341, REV 496).

³⁵ Ld. *чувтонь ломанень паро таяця* 'faember jó készítője' (ld. 166. oldal).

19) ANYAGOK, ELEMÉK, FÉMEK

orosz	mordvin
<i>адамант</i> 'gyémánt' (37)	<i>калгодо кяв</i> 'kemény kő'
<i>вещество</i> 'anyag' (52)	<i>тявь</i> 'tett'
<i>драгоценный камень</i> 'drágakő' (86)	<i>титней кявь</i> 'drága kő'
<i>камень карбункул</i> 'karbunkulus' (116)	<i>мазы кявь</i> 'szép kő'
<i>камень щебень</i> 'zúzott kő' (116, 315)	<i>човине кявь</i> 'apró kő'
<i>материя</i> 'anyag' (139)	<i>модань шачмо</i> 'a föld születése'
<i>металл (пуда)</i> 'fém' (140)	<i>мода тижэ</i> 'föld réz'
<i>ѿбра</i> 'vörösfenyő olvasztott gyantája' (282)	<i>куз ой</i> 'fenyő olaj'
<i>сталь</i> 'acél' (275)	<i>пекь киши</i> 'nagyon vas'

Az utókor itt sem erőltette meg magát, Damaszkín szóalkotásai helyett az orosz megfelelőket használják:³⁶ *вещества* (RES 37, REV 65), *материя* (RES 179, ERV 367 REV 278), *металл* (RES 183, REV 285), *сталь*³⁷ (RES 360, ERV 613). A *тявь* nem jó megoldás, de a többit talán kis csiszolással hasznosítani lehetett volna. A mai napig él a *кузой* (ERV 310). Paasonennél adatolható a *veř-orma* 'szó szerint vér-betegség' a karbunkulus megnevezéseként, ez egyébként a mai szótárban *якстере кев* 'vörös kő' (REV 207).

20) TERMÉSZETI JELENSÉGEK, TÉRSZÍNFORMÁK

orosz	mordvin
<i>водоворот</i> 'örvény' (56)	<i>вядь вялятомо</i> 'víz forgatás/fordulás'
<i>воздух</i> 'levegő' (57)	<i>вянелькс</i> 'kinti, szabad levegő'
<i>луна</i> 'hold' (136)	<i>ков валдо</i> 'holdfény'
<i>напарья</i> 'nagy vihar' (153)	<i>поки бурав</i> 'nagy vihar'
<i>остров</i> 'sziget' (184)	<i>вядь уло</i> 'víz földnyelv'
<i>осыть</i> 'omladék, moréna' (185)	<i>мода вал</i> 'föld sánc'
<i>отмель</i> 'partmenti zátony, sekély hely' (188)	<i>мазя тарка</i> 'sekély hely'
<i>пещера</i> 'barlang' (199)	<i>томбака латка</i> 'mély szakadék'
<i>погода</i> 'időjárás; vihar' (204)	<i>варма</i> 'szél'
<i>полуостров</i> 'félsziget' (210)	<i>пель уло</i> 'fél földnyelv'
<i>поток</i> 'patak' (215)	<i>чудерькс</i> 'patak'
<i>пропасть</i> 'mélység, szakadék' (233)	<i>томбака латко</i> 'mély szakadék'
<i>радуга</i> 'szivárvány' (240)	<i>пургыне йонкс</i> 'mennydörgés ív'
<i>устье</i> 'torkolat' (300)	<i>кавто леуть вайц прасть</i> 'két folyó egybe esett'

³⁶ Иyenek persze Damaszkinnál is felbukkannak: *кирпець* 'tégla' (118) < *кирпичь, клей* 'enyv' (119), *песок* 'homok' (199), *смола* 'gyanta; szurok' (264).

³⁷ Ld. még *ашо киши* 'fehér vas' (REV 542).

Ellentétben a társadalmi-kulturális fejlődés szókincsével, a természeti jelenségek szókincsében a mai napig a mordvin eredetű szavak dominálnak. Damaszkín szóalkotásai közül néhány a mai napig fennmaradt, pl. *ведь-велявкс* (REV 73) 'örvény', *ведьуло* 'sziget' (REV 381), *маза тарка* 'partmenti zátony' (REV 386), *чудерькс* 'patak'³⁸ (REV 430), *пургынеёнкс* 'szívvárvány' (REV 457).³⁹ Mások kihullottak az idők rostáján, de helyükre szerencsére nem férkőztek be az orosz elemek, hanem mordvin szavak használatosak: *ведень пурдавке* 'víz forgó' (MdWb 2590, RES 43) = 'örvény'; *коит* (RES 45, ERV 300, REV 75) = 'levegő'; *алкине тарка* 'alsó hely', *песок кель* 'homoknyelv' (RES 247) = 'partmenti zátony'; *модасо варя* 'lyuk a földben' (RES 265, REV 404) = 'barlang'; *потмакстото тарка* 'feneketlen hely' (RES 307), *домка тарка* 'mély hely' (REV 449) = 'mélység, szakadék'; *лейнпрамо* 'folyó leesése' (MdWb 1100, REV 586), *прамо* 'leesés' (RES 390) = 'torkolat' (látható, hogy még a russzicizmusoktól hemzseggő 1948-as szótár is sok mordvin elemet tartalmaz).

Damaszkín *вянелъкс* szavának 'kinti, szabad levegő' jelentése a mai szótárak tanúsága szerint 'улица; погода' (ERV 124), 'погода' (REV 409). Az 'időjárás'-ra ő a *варма* 'szél' lexémát használta, ez ma már nem él ebben a damaszkíni jelentésben.

A szótárak az *уло* szónak csak a 'подбородок [= áll]' jelentését adják meg (ERV 693,⁴⁰ EMSz 395), holott földrajzi nevekben ennek 'földnyelv' jelentése él (talán éppen Damaszkín óta?), vö. *ведь уло* 'sziget (tkp. vízi földnyelv)' (MdWb 2447, 2591) és *мода уло* 'félsziget (tkp. földi földnyelv)' (RES 281, REV 422).

21) ÉGTÁJAK

orosz

восток 'kelet' (60)
запад 'nyugat' (99)
север 'észak' (282)
юг 'dél' (316)

mordvin

чинь стямо 'a nap felkelése'
чи валгомо 'nap lemenés'
вянь пелькс 'az éj oldala'
пель чи 'fél nap'

³⁸ Másik mai alakja: *чудикеръкс* (RES 289, ERV 757).

³⁹ A *пургыне ионкс* 'mennydörgés ív' Paasonennél is megvan (MdWb 1854), mai megfelelője a *пургыне чиръке* 'ua.' is (RES 313, ERV 529).

⁴⁰ Ugyanabban a szócikkben, minden értelmezés nélkül: *уло ланго* 'полуостров', *ки уло* 'развилка дорог'.

Az égtájak megnevezése minden nyelven változatos, nem ritka egy-egy irány megnevezésére a több tucatnyi név sem. A finnben például az északi irány megnevezésére Tóth Anikó több mint harminc kifejezést gyűjtött össze, pl. *korkeapohjoinen* 'magas észak', *kylmäpuoli* 'hideg oldal', *päivätön pohjoinen* 'nap nélküli észak', *pimeäpuoli* 'sötét oldal' (Tóth 2011: 156, a kérdéskörhöz vö. továbbá Tóth 2009, 2010).

Damaszkin égtájnevei közül a *чи валгомо* a mai erza irodalmi nyelvben is megvan, *чивалгома* alakban (MdWb 254, 2522, RES 115, ERV 747, REV 159). А *чинь стямо* 'a nap felkelése' (MdWb 2180) szerkezethez hasonló a *чилисема* 'a nap előjövése, kibújása' (RES 48, ERV 748, REV 79), s a *вянь пелькс* 'éji oldal' sem áll távol a mai alaktól: *пелеве ёнкс* 'éjféli oldal' (RES 338, REV 507). Egyedül a dél megnevezése más: *обедёнкс* 'ebéd oldal' (RES 411, REV 619), de *пелечиёнкс* 'félnap [= dél] oldal' (REV 619).

22) MELLÉKNEVEK, TULAJDONSÁGOK

orosz

благодарный 'hálás' (42)
вѣжливый 'udvarias' (70)
великолѣпный 'pompás' (50)
величественный 'magasztos' (50)
вѣроятный 'valószínű' (71)
властолюбивый 'hatalomszerető' (54)

достовѣрный 'megbízható' (87)
миролюбивый 'békeszerető' (141)
неблагодарный 'hálátlan' (159)
обходительный 'barátságos, udvarias' (176)

пасмурный 'borús, komor' (194)
пристойный 'helyénvaló' (228)
прожорливый 'mohó, falánk' (232)
прозорливый 'jövőbelátó, előrelátó' (232)
рабѣтельный 'gondoskodó' (240)
скупчивый 'unalmas' (261)
славный 'nagyszerű' (262)
сладкорѣчивый 'mézesházó' (262)
смѣрдящий 'bűdös' (264)
согласный 'egyetértő, harmonikus' (268)
соседный 'szomszédos' (271)

mordvin

тантей 'finom'
тонавтозь 'tanult'
вять мазы 'nagyon szép'
покикавтиця 'nagyzó'
кямевь 'hites'
покиш ломань вечки
 'nagy ember szerető'
акенгилия 'nem hazudozó'
паро вѣчке 'jó szerető'
акавани 'nem megvendéglő'
іарь вейкемарта парьцьте іаря
 'mindenkivel jól élő'
авидя 'nem egyenes'
паро 'jó'
пекь ярця 'nagyon evő'
пачк неиця 'át néző'
паро арци 'jót gondoló'
мелень молиця 'ész elmenő'
вять паро 'nagyon jó'
тантей валов 'édes szavú'
апаро 'nem jó'
паро 'jó'
ваксне эриця 'mellette élő'

спорный 'vitás' (272)

страннолюбивый 'vendégszerető' (278)

сумозбродный 'bolond' (280)

трудолюбивый 'munkaszerető' (290)

угодный 'kellemes, kedves' (294)

удобный 'kényelmes' (295)

упорный 'makacs, szívós' (298)

карчо кортыця 'ellene mondó'

ля пелдень ломанень вбчкиця
'máshonnani embert szerető'

пряте лисиця 'észtől elmenő'

тявень вечкиця 'munkaszerető'

паро 'jó'

эрявекс 'kellő, szükséges'

некъ 'nagyon'

A melléknevekkel (mint általában az elvont fogalmakkal) Damaszkinnak eléggé meggyűlt a baja. Néhány esetben csak a semmitmondó *паро* 'jó' megfeleltetésre futotta az erejéből, ezzel adja vissza a 'helyénvaló',⁴¹ 'egyetértő',⁴² 'kellemes',⁴³ szavakat. Ugyancsak kevésbé ötletes a 'nagyszerű = nagyon jó',⁴⁴ 'büdös = nem jó'; s nem igazán kifejező a 'gondoskodó = jót gondoló', 'békeszerető = jó szeretet',⁴⁵ sem. Ugyancsak szegényes megoldás a 'nagyon szép = pompás', persze, a mai *нек мазый* 'nagyon szép' sem igazán jó (REV 61), nem beszélve az orosz eredetű *великолепной* (RES 35) és *славной* (MdWb 1996, ERV 592) szavakról.

A 'nagyon evő = falánk' helyett jobb a más szótárakban fellelhető *ярсакшув* 'ua.' (MdWb 498, ERV 803) és a *ламо ярсыця* 'sokat evő' (REV 447).⁴⁶ Szintén nem jó a 'finom = hálás',⁴⁷ a 'tanult = udvarias'.⁴⁸ Nem tudom értelmezni a 'makacs, szívós, állhatatos' = 'nagyon' megfeleltetést, sem pedig a 'kellő = kényelmes' jelentést (a mai alak *паро*, RES 383, REV 577). A 'nagy ember = vezető stb.' megfelelésekről korábban már szóltam.

Vannak azonban Damaszkinnak kitűnő leleményei is, pl. *тявень вечкиця* 'munkaszerető' (RES 377, REV 569), vagy a *пряте лисиця* 'észtől elmenő = bolond',⁴⁹ *карчо кортыця* 'ellene mondó = vitás', *ля пелдень ломанень*

⁴¹ Ма is *паро* (REV 443).

⁴² Ма ве мельце (tkp. egy gondolatban)' (RES 350, REV 529).

⁴³ Ма эрявикс 'szükséges' [?] (REV 575).

⁴⁴ A mai alak sem jobb: *вадря, паро* (REV 518).

⁴⁵ Ма: *сэтьмечинь вечкиця* 'csendességet kedvelő' (REV 290).

⁴⁶ Nem igazán jó a RES (305) és a REV (447) *а тонавтовия* 'nem jóllakott' (szó szerint 'nem teletöltött') megoldása sem.

⁴⁷ Ма: *сюкпрянь* tkp. 'köszönő' (RES 24) és *сюкпрянь ёвтыця* 'köszönetet mondó' (REV 42).

⁴⁸ Ма *важов* 'figyelmes' (REV 61).

⁴⁹ Vö. or. *сумашедший*. Hasonló szerkezetű az 'unalmas' mordvin megfelelője is: *мелень молиця* kb. 'az ész menő' (REV 517).

вѣчкиця 'máshonnan embert szerető = vendégszerető', s főként a *ман-тей валов* 'édes szavú = mézesmázos'.

Nem honosodtak meg az *a*-tagadó prefixumos alakjai sem: *акавани* 'nem megvendéglő = hálátlan' (ugyan szemantikailag nem pontos, de mégis lényegesen ötletesebb, mint a RES 206, REV 332 *аволь благодарной* szörnyszüleménye: első eleme a mordvin tagadószó, második része pedig az oroszból átemelt melléknév).⁵⁰ A 'megbízható' Damaszkinnál *акенгилия* 'nem hazudozó'; mai alakja *алкуксонь* (< *алкукс* 'valóban, igazán') és *виде* 'egyenes' (RES 88, ERV 44, REV 127). 'Borús, komor' jelentésben nem helytálló az *авидя* 'nem egyenes'; ma az ősi eredetű *потмура* (MdWb 1763, RES 256, ERV 504, REV 395) él.

Nehézkes, de találó a 'mindenkivel jól élő = udvarias' és a 'mellette élő = szomszédos' (ma: *шабрань*, RES 354, ERV 759, REV 535).

A szótárban néhány orosz eredetű melléknév is felbukkan, pl. *бодрой* 'friss' (44) < *бодрый, голый* 'meztelen' (74) < *голый, косой* 'ferde' (125) < *косый, крута* 'meredek' (128) < *крутый*.

23) ELVONT FOGALMAK

orosz

благополучие 'jólét' (42)
великодушие 'nagylelkűség' (49)
великолѣние 'pompa' (50)
внимание 'figyelem' (55)
добродѣтель 'erény' (82)
дружба 'barátság' (88)
дыхание 'lélegzés' (89)
единодушие 'egyetértés' (90)
завоевание 'meghódítás' (96)
заслуга 'érdem' (101)
злодѣяние 'gaztett' (105)
злонравые 'gonosz természet' (105)
злорѣчие 'rágalmazás' (105)
злословые 'rágalom, pletyka' (106)
злость 'gonoszság' (106)
изображение 'leírás, ábrázolás' (111)
искренность 'őszinteség' (113)

mordvin

наро эрямо 'jó élet'
вечкеме ойме 'szerető lélek'
поки слава 'nagy dicsőség'
прявс сазима 'ésszbe vétel'
паронь тямма 'jó tett'
парсте эрямо 'jól élet'
оймень таргамо 'a lélek kihúzása'
вя ойме 'egy lélek'
турьмекс ушодмо 'harcolni kezdés'
наро тямма 'jó tett'
апаро тямма 'nemjó tett'
апаро пряве 'nemjó értelem'
апаро вал 'nemjó szó'
кежсей вал 'gonosz szó'
апаро вал 'nemjó szó'
тямма 'tett'
сядеень 'szív-'

⁵⁰ Nem sokkal jobb a *сюкпрянь а ѳвтыця* 'köszönetet nem mondó' sem (REV 332).

<i>исполнение должности</i> 'kötelességteljesítés' (113)	<i>тявень тяйме</i> 'a munka megcsinálása'
<i>наказание</i> 'büntetés' (152)	<i>чавам</i> 'ütés'
<i>нищета</i> 'szegénység' (170)	<i>пара чи арась</i> 'vagyon nincs'
<i>обеспокоение</i> 'nyugtalanság' (172)	<i>акадным покой</i> 'nem hagyás békén'
<i>омерзение</i> 'undor, utálat' (180)	<i>апарокстому</i> 'nem javulás'
<i>освобождение</i> 'felszabadítás' (255)	<i>оляс нолдамо</i> 'szabadságba engedés'
<i>оскудение</i> 'elszegényedés' (183)	<i>парочи арась</i> 'vagyon nincs'
<i>остроумие</i> 'éleselméjűség' (184)	<i>пици пряве</i> 'éles elme'
<i>отказ</i> 'elutasítás' (187)	<i>америма</i> 'nem mondás'
<i>переделка</i> 'átalakítás, megváltoztatás' (196)	<i>лякс тяйма</i> 'mássá tevés'
<i>повторение</i> 'ismétlés' (203)	<i>омбоцедете теима</i> 'másodszorra csinálás'
<i>поздравление</i> 'szerencsekívánat' (208)	<i>пара арцема</i> 'jó gondolat'
<i>позорище</i> 'szégyen, gyalázat' (208)	<i>беряньства тяйме</i> 'rosszul tevés'
<i>пользование</i> 'használat; kezelés' (209)	<i>паро максема</i> 'jó adás'
<i>понятие</i> 'értelem, felfogóképesség' (212)	<i>прявс сазима</i> 'észbe vétel'
<i>порок</i> 'bűn, hiba' (213)	<i>берянь тявь</i> 'rossz cselekedet'
<i>праздность</i> 'tétlenség, haszontalanság' (218)	<i>тяфтеме якамо</i> 'dolognélküli járás'
<i>предусмотрение</i> 'előrelátás' (220)	<i>икелень ванчима</i> 'előre látás'
<i>прекословие</i> 'ellentmondás' (221)	<i>трокс вал</i> 'keresztül szó' [?]
<i>преставление</i> 'abbahagyás' (198)	<i>лоткамо</i> 'megállás'
<i>привѣтствие</i> 'üdvözlés' (223)	<i>ушудамо валанясто кортамонь</i> 'kezdeni szépen beszédet'
<i>призрак</i> 'látzat, illúzió' (224)	<i>неема</i> 'látás'
<i>притворность</i> 'képmutatás' (229)	<i>салава тяйме</i> 'titkos tett'
<i>приятность</i> 'kellemesség, öröm' (230)	<i>паро</i> 'jó'
<i>прославление</i> 'dicsőítés' (233)	<i>паровал киланга</i> 'jó szó vki mellett'
<i>различие</i> 'megkülönböztetés' (242)	<i>ля лацо тяйма</i> 'más módon tevés'
<i>ревность</i> 'buzgalom' (246)	<i>пара арцема</i> 'jó gondolkodás'
<i>рекомендация</i> 'ajánlás' (247)	<i>йофтамо</i> 'mondás' ⁵¹
<i>рѣшение</i> 'döntés, határozat; ítélet' (252)	<i>тявень тяйма</i> 'a munka végzése'
<i>свидетельство</i> 'bizonyíték, tanúság' (254)	<i>сялме неикс</i> 'szem látás'
<i>скудность</i> 'szegénység' (261)	<i>арась чи</i> 'nincstelenség'
<i>случай</i> 'eset, alkalom' (263)	<i>шка</i> 'idő' [?]
<i>снисхождение</i> 'elnézés, megbocsátás' (266)	<i>тонавтом</i> 'tanítás'
<i>совѣт</i> 'egyvetérés' (268)	<i>вяйце тяйма</i> 'együtt csinálás'
<i>совокупление</i> 'egyesítés, összekapcsolás' (268)	<i>вяйц човурямо</i> 'össze elegyítés'

⁵¹ Moksa nyelvjárási alak, ld. még pl. *вясемь нефнима* 'mindenkinek megmutatás = előadás', *сялме вяляфтомо* 'szem forgatás = ájulás', *тяфтеме якамо* 'dolognélküli járás = tétlenség'. Ez is alátámasztja, hogy többszerzős műről van szó.

согласіе 'egyetértés' (268)
соединеніе 'egyesítés' (269)
сомѣніе 'kétely, kétség' (270)
состав 'összetétel, állomány' (271)
союз 'szövetség' (272)
стараніе 'törekvés, igyekvés' (275)
таинство 'titok' (283)
товарищество 'baráti viszony' (287)
триумф 'diadal' (290)
тицаніе 'buzgóság' (291)
тицеславіе 'hiúság' (291)

убожество 'szegénység' (293)
употребленіе 'használat' (298)
упражденіе 'gyakorlat' (299)
урок 'feladat' (299)
услуженіе 'szolgálat' (299)
хитрость 'ravaszság' (304)
щедрость 'bőkezűség' (315)
эксперимент 'kísérlet' (316)

вя арицма 'egy gondolat'
вяйц прамо 'egybe ejtés'
арцима 'gondolat'
вяйц пугума 'egybe tevés'
вечкеме 'szeretet'
робута 'munka'
анейма 'nem látás'
ялга марто 'baráttal'
веселгадмо 'öröm'
парсте тямме 'jól cselekedni'
тявьтеме прянъ кинамо
 'munkánélküli ön dicsőítés'
бедной чи 'szegénység'
тявс молима 'dologba menés'
тявь 'munka'
тявь максозъ 'munka adott'
тямма 'cselekedet'
паро прявь 'jó ész'
апак жаляк 'nem sajnáló'
васень вачнима 'első ütés' [?]

Az utolsó csoportba azokat az absztrakt jelentésű főneveket gyűjtöttem össze, amelyeket nem tudtam a többi kategóriába besorolni, emiatt ez igen-csak heterogén halmaz lett. Az előző, melléknévi csoporthoz hasonlóan itt is található néhány semmitmondó megoldás a *напо* 'jó' szóval, pl. 'kellemesség = jó', 'buzgalom = jó gondolkodás', 'buzgóság = jól cselekszik', 'szerencsekívánat = jó gondolat',⁵² 'érdem = jó tett', 'erény = jó tett' (ez ma is adathozható, vö. *паронъ теема*, RES 82, REV 120). Kicsit jobb a 'ravaszság = jó ész',⁵³ 'dicsőítés = jó szó vkiről'. Nem igazán sikerült a *дружба* 'barátság' fordítása ('jól élet'),⁵⁴ már csak azért sem, mert a *благополучіе* 'jólét' megfelelője is majdnem ugyanez (utóbbi viszont ma is *парсте эрямо*, RES 25, REV 43).

Ugyancsak többször felbukkan az *анапо* 'nem jó': az *анапо вал* 'nem jó szó' egyszer 'rágalmazás', egyszer pedig 'gonoszság' értelemben (több kéz munkája?); 'nem jó értelem = gonosz természet', 'nem jó tett = gaztett' (ez ma is él a *напо темень теема* szerkezetben, RES 128, REV 173).

⁵² Ма сукпрянъ кучома 'köszönet küldése' (REV 418).

⁵³ Ма: ёжовчи < ёжов 'ravasz' (REV 599).

⁵⁴ Sokkal jobb a mai ялгакчи (REV 129), vö. továbbá дружамо (RES 90).

Damaszkin e csoportba tartozó szóalkotásai közül ma már csak kevés adathozható, holott van köztük néhány egészen szép nyelvi lelemény, pl. 'szerető lélek = nagylelkűség', 'egy lélek, együtt csinálás = egyetértés', 'gonosz szó = rágalom', 'mássá tevés = megváltoztatás',⁵⁵ 'felszabadítás = szabadságba engedés', 'másodszorra csinálás = ismétlés', 'dologba/munkába menés = használat', 'munkánélküli ön dicsőítés = hiúság', 'dolognélküli járás = tétlenség'. Ezek egy része helyén ma mordvin szintagma él, például a nagylelkűségre *cedeйлембе* tkr. 'szívmeleg' és *нокии оймечи* tkr. 'nagy lélek' (REV 61), az egyetértésre *ве мельчи* 'egy vélemény' (RES 92, REV 132), a rágalomra *сёвнома валт* 'veszekedés szavak', *берянь валт* 'rossz szavak' (RES 128, REV 174), a megkülönböztetésre *яводокс, явовкс* < *явомс* 'feloszt, elkülönít' (RES 317, REV 465), az ismétlésre *мельс ледстамо* 'eszébe jutás' (RES 269, REV 409), a használatra *тевс нолдамо* 'dologba/munkába engedés' (RES 387, REV 422), a hiúságra *прянь инамо* 'öndicsőítés' (RES 378, REV 570), a tétlenségre *стяко аштема* 'hiába/haszontalanul levés' (RES 291, REV 432).

Ma is él az *оймень таргамо* 'a lélek kihúzása = lélegzés' (RES 92, ERV 647, REV 131), valamint az *арасьчи* 'nincstelenség' és *беднойчи* 'szegénység' (ERV 56, 78);⁵⁶ szemléletében ugyanaz az *икелев неема* 'előre nézés' (RES 293, REV 434), mint az *икелень ванчима* 'előre látás'.

Nem volt pontos, emiatt nem is gyökeresedhetett meg az *амерума* 'nem mondás = elutasítás' (*отказамо*, RES 245, REV 385), *анейма* 'nem látás = titok'⁵⁷ (ma *салавачи* 'titkosság', RES 368; *салава теv* 'titkos dolog', REV 554), *арцима* 'gondolat = kétely' (ma *кавтолдамо* 'ua.', RES 353, REV 533), *беряньства тййме* 'rosszul tevés = szégyen', *веселгадмо* 'öröm = diadal',⁵⁸ *вечкеме* 'szeretet = szövetség',⁵⁹ (jobb a mai *вейсендявкс* alak, REV 537), *йофтамо* 'mondás' (nem jobb a későbbi *рекомендациянь максомо* 'ajánlást ad', RES 327), *неема* 'látás = látszat' (ma: *чопача*, RES 298, ERV 755, REV 439).

Damaszkin (vagy valamelyik segítője), ha megakadt a szóalkotás fáradságos műveletében, végszükségben a *теv* 'munka' és *меема* 'cselekedet' szavakhoz fordult segítségül, itt pl. a 'munka elvégzése' jelentheti a 'határoza-

⁵⁵ Ez ma is él, vö. REV 398.

⁵⁶ Vö. *ниций* 'koldus, szegény' (170) = *арась мязеза як* 'nincs semmije'.

⁵⁷ *втйинь* 'titokban' (64) = *анееме таркасо* 'nem látott helyen'

⁵⁸ Sokkal jobb a mai *изнямонь кеняркс* 'a győzelem öröme' (REV 568).

⁵⁹ *союзник* 'szövetséges' (272) = *вечкеме ломань* 'szeretett ember'

tot' is, és a 'kötelességteljesítést' is; maga a 'munka' = 'gyakorlat', a 'cselekedet' lehet 'szolgálat' és 'ábrázolás'.

A *робу́та* 'munka' helyén ma a *важодема* 'ua.' (RES 360, ERV 98, REV 542) használatos, az 'éleselméjűség' ma 'szó találás' (*вал муема* RES 242, REV 381). A *ялга марто* 'baráttal' szófajtanilag nem illett a sorba, ma *ялгакэчи* 'barátság' (RES 372, REV 561). Az 'üdvözlés'-re jó szóképet talált Damaszkín, jelentése kb. 'a szép (sima) beszéd kezdete' (ma: *шумбрактне-ма*, REV 437).

Nem tudtam értelmezni a *сядеень* (ez a *седей* 'szív' szó genitivusi vagy melléknévi alakja) szót 'őszinteség' jelentésben, homályban maradt a *шка* 'idő' szó használata az 'eset, alkalom' megfelelőjeként, s ugyancsak nem fedte fel titkát a *трокс вал* sem.

2. Grammatikai, lexikai vizsgálatok

2.1. Az alábbiakban először azt vizsgálom meg, Damaszkín milyen képzőket használt fel az új szavak megteremtése során. Ezek között vannak olyanok, amelyek az ő idején még sem gyakorinak, sem produktívnak nem tűntek, de van olyan is, amelyik már akkor is nagyon termékeny volt. Az általam feldolgozott szóanyag 496 tételt tartalmaz, ebből 234 szón, szószerkezeten, kifejezésen találtam valamilyen képzőt (ez 47%-ot tesz ki).

A Damaszkín által leggyakrabban használt szuffixum a deverbális **-ма, -мо, -ме** (Bartens 1999: 106; Cigankin 1981: 41–42; 2000: 146–147; EK 36; Grammatika 105–106; Moszin 1996: 124–125), az összes szóalkotás közel egynegyedében fordul elő. Ezek mintegy harmada egyelemű szó, pl. *витима* 'vezetés = kormányzat', *іовтлима* 'mondás = magyarázat', *тонавтома* 'tanítás = tudomány', *тяйма* 'cselekedet = szolgálat'; *веселгадмо* 'öröm = diadal', *кармавтомо* 'parancs', *кучомо* 'küldöttség', *марямо* 'hallás = hír', *содамо* 'tudás', *тярявтомо* 'megkísérlés = kísértés', *чавамo* 'ölés = kivégzés', *явуляфтомо* 'közlés'. A többi képzett alakot tartalmazó szerkezetek között – a konkrét tárgyaktól az elvont fogalmak megnevezéséig – nagyon sok a jól sikerült, ötletes, pl. *въчкэмста максомo* 'szeretetből adás = könyörület', *валдолъгавтомо* 'megvilágosodás = felvilágosodás', *вядъ вялявтомо* 'víz fordulás = örvény', *икелень ванчима* 'előrelátás', *кява молима* 'úton menés = utazás', *калонь кундамо* 'hal fogója = halászháló', *кини орчамo* 'vas ruha = páncél', *лія пельга якамо* 'más felé járás = vándorlás', *ой-ме ванмо* 'lélek őrzés = üdvözlés', *оляс нолдамо* 'szabadságba engedés =

felszabadítás', *пазнэнь ознума* 'istennek ima = ájtatosság', *паро тямме* 'jó cselekedet = hálaadás', *паронь тямма* 'jó tett = erény', *парсте кортамо* 'jól beszélés = ékesszólás', *сакало нарамо* 'szakáll nyíró = borotva', *салава тямме* 'titkos tett = képmutatás', *столь ацамо* 'asztalterítő', *сяльме вяляф-томо* 'szem forgatás = ájulás', *толонь гантлема* 'tűz hordó = lámpa', *тяфтеме якамо* 'dolognélküli járás = tétlenség', *чаерень гунтлема* 'egér fogója = csapda', *чи валгомо* 'nap lemenés = nyugat', *чинь стямо* 'a nap felkelése = kelet'.

A szóalkotások jelentős csoportját alkotják az új foglalkozások megnevezései, ennek következtében a vizsgált anyag második leggyakoribb képzője, több mint hatvan előfordulással az **-иця**, amely eredetileg a participium praesens szuffixuma volt, de foglalkozásnév-képzővé értékelődött át (Bartens 1999: 152; EK 219–220; Grammatika 348–350; Keresztes 1990: 68, 2011: 93–94). Ilyeneket nemcsak az 5. csoportban, a foglalkozások között találhatunk, hanem több más szemantikai mezőben is, pl. *акенгилия* 'nem hazudozó = megbízható', *вакшне эриця* 'mellette élő = szomszéd', *ваныця* 'örző = lelkipásztor', *витиця* 'vezető = kormányzó', *икеле ветия* 'elől járó = parancsnok', *ластя якиця* 'lovon járó = lovas katona', *паз валонь ювлия* 'isten szót mondó = prédikátor', *полконь ветия* 'a had vezetője = hadvezér', *прямте лисия* 'észtlő elmenő = bolond', *тявень вечкиця* 'munkaszerető', *тявь мялга якиця* 'ügy után járó = ügyvéd', *тияця* 'tevő, alkotó = művész', *ялго якиця* 'gyalog járó = gyalogos'.

A participium praesens rövidebb formája (**-и**, nyelvjárási **-е**) is felbukkan néhányszor, pl. *акавани* 'nem megvendéglelő = hálátlan', *амари* 'nem halló = süket', *коень максы* 'szokást adó = törvényhozó', *корты яла* 'mindig beszélő = beszédes', *кининь чави* 'vasat ütő = kovács', *ломанень максни* 'embernek adó = hitelező', *ойме ваны* 'lélek üdvözítő = Megváltó', *орта ваны* 'kapu őrző = kapuőr', *пиде пани ломань* 'sütő főző ember = kantinos'.

Egy tucatnyi **-зь** participium (gerundium) képzős alak (Bartens 1999: 153; EK 220; Grammatika 351; Keresztes 1990: 68, 2011: 93–94; Szerebrennyikov 1967: 211) is előfordul az új szavak körében, pl. *вайгельза маитозь* 'a hangja tönkretéve = rekedtes', *вялить содазь* 'nagyon ismert = tekintélyes; nemes', *панитозь* 'nyitott = nyilvános', *пижень орчамозо орчазь* 'réz ruhába öltözött = páncélos (vitéz)', *салтозь* 'sózott (hús), szalonna', *тонавтозь* 'tanult = udvarias'.

Vannak **-нь** melléknévképzős alakok – őket kontextus híján sokszor nehéz elkülöníteni az ugyanolyan alakú genitivusragtól (Bartens 1999: 111; EK 38; Grammatika 112–113) –, például *иневядь ланксонь* 'tenger melléki', *иневя-день томбалдень* 'tenger túloldali = tengerentúli', *ляя масторонь* 'más or-

szágbeli = külföldi’, *ля пелдень* ’más felőli = idegen’, *паро чачтонь* ’jó születésű = nemes’.

Ma már nagyon gyakori (és a legproduktívabb) egyelemű képző a **-кc** (Bartens 1999: 106–107; Cigankin 1981: 35–41; 2000: 142–145; EK 36; Grammatika 104–105; Jakuskin 2004: 95–97), Damaszkín vizsgált anyagában csak elvétve fordul elő: *вянелъкс* ’kinti, szabad levegő = levegő’, *кучовкс* ’küldött = követ’, *пургыне ионкс* ’mennydörgés oldal = szívárvány’, *чудеръкс* ’patak’.

Ugyancsak ritka Damaszkinnál a **-в** melléknévképző (Bartens 1999: 110–111; Cigankin 1981: 46–47; EK 38; Grammatika 112): *кямевь* ’hites = valószínű’, *тантей валов* ’édes szavú = mézesmázos’.

A szótárban két olyan képzőszerű elem van, amely – grammatikalizálódva, azaz önálló szóból szuffixummá alakulva – csak mostanában vált a mordvin képzőrendszer teljes jogú tagjává, ez a **-чи** és a **-пель** (ezekről részletesebben ld. Lazar 1975: 209–211; Maticsák 2005b: 71–85; Mészáros 1997: 235–239; Saarinen 2004: 334–339; ill. Cigankin 1981: 51–52; 2000: 153; Maticsák 2006a: 45–47.)

A **-чи** ma az egyik legproduktívabb képző, absztrakt főnevek létrehozására szolgál, és elsősorban főnévhez járul. Damaszkín anyagában a következő **-чи** képzős szavakra bukkantam: *арась чи* ’nincstelenség = szegénység’, *бедной чи* ’szegénység’, *кудом чить* ’birtok, gazdaság = lakóház (fából)’, *лянь паро чи* ’másnak a vagyona = örökség’, *пазонь кузмечи* ’az istennek felemelkedése = mennybemenetel’, *парочи* ’jószág vagyon’, *парочи арась* ’vagyon nincs = szegénység; elszegényedés’.

A **-пель** Damaszkín idejében – még inkább összetétel második elemeként – megtartotta konkrét eszköz jelentését, s csak később indult meg a grammatikalizálódás útján, létrehozva pl. olyan szavakat, mint pl. *андома* ’etetés’ > *андомапель* ’étel’, *ламбамо* ’édes’ > *ламбамопель* ’édesség, desszert’, *оруамо* ’öltözés; ruha, ruházat’ > *оруамопель* ’ruha, ruházat’, *симема* ’ivás’ > *симемапель* ’innivaló, ital’, *таргамо* ’dohányzás’ > *таргамопель* ’dohány, cigaretta’, *ярсамо* ’evés, étkezés’ > *ярсамопель* ’ennivaló, étel’.

A szótár **-пель** elemű tagjai: *авулямо пель* ’legyezőeszköz’, *ванмо пель* ’őrző eszköz = löveg’ (?), *вачкодъме пель* ’ütő eszköz = faltörő kos’, *екше-леме пель* ’mosdó eszköz = szappan’, *коцкирямо пель* ’kaparó eszköz’, *ледима пель* ’lövő eszköz = kovácspuska’.

2.2. Az általam vizsgált szóalkotások között vannak olyanok, melyek „alapszava” ismétlődik. Damaszkín leggyakoribb „jolly joker”-ei a **mee-**

‘tesz’ ige származékszavai voltak: *мейме*, *мейма* ‘tett, cselekedet, csinálás’, *мейця* ‘tevő, csináló, készítő’, *меезь* ‘csinált, csinálva’. Gyakran feltűnik a *мев* ‘munka; mű’ is. Nem zárt korpuszról lévén szó, nem érdemes pontos statisztikai adatokat felsorolni, de mégis megjegyzem, hogy ez a szócsalád több mint 40 szóban fordult elő, ami az összes adat 8%-a!

Ezek a szavakon első pillantásra észrevehető „csinált”, mesterséges jellegük (nem is sok maradt fenn közülük az idő rostáján). Néhány jobban sikerült alkotás: *анапо тямма* ‘nemjó tett = gáztett’, *лиякс тямма* ‘mássá tevés = átalakítás’, *напо тямме* ‘jó cselekedet = hálaadás’, *напо тямме* ‘jó tett = érdem’, *тинксень тямця* ‘abroncsot csináló = bodnár’, *салава тямме* ‘titkos tett = kémmutatás’, *тяезь сиормат* ‘csinált írások = vers’, *тяфтеме якамо* ‘dolognélküli járás = tétlenség’, *узерце тямця* ‘fejszével csináló = ács’.

Sajnos, nemkívánatos egybeesések is megfigyelhetők (ez nemcsak a szó-társzerkesztő figyelmetlenségére utal, hanem a „több kéz munkája-teóriát” is erősítheti). Ezek kifejezetten rossz szóalkotások, pl. *тявень тямма* ‘a munka végzése’ = *рѣшение* ‘döntés, határozat’ és *исполнение должности* ‘kötelességteljesítés’; *тявь* ‘munka’ = *упражнение* ‘gyakorlat’ és *вещество* ‘anyag’; *тамця* ‘csináló’ = *создатель* ‘Teremtő; alapító’ és *художник* ‘művész’; *тамма* ‘cselekedet’ = *художество* ‘művészet’, *услужение* ‘szolgálat’ és *изображение* ‘leírás, ábrázolás’.

Damaszkin másik „kedvenc” szava a *напо* ‘jó’. Önmagában használva ez lehet a *милость* ‘kegyesség’, *приятность* ‘kellemesség, öröm’, *прстойный* ‘helyénvaló’, *согласный* ‘egyetértő, harmonikus’ és *угодный* ‘kellemes, kedves’ megfelelője. Jelzőként elfogadható pl. a *напо арици* ‘jót gondoló = gondoskodó’, *напо куля* ‘jó hír = anyagi üdvözlét’, *напо тонавтыммань* ‘jó tanítású = erkölcsi tanulságot tartalmazó’, *напо тямме* ‘jó cselekedet = hálaadás’, *напо тямме* ‘jó tett = érdem’, *напо чачтонь* ‘jó születésű = nemes’, *напо эрямо* ‘jó élet = jólét’ szerkezetekben, de nem igazán találó például a *напа максозь* ‘jó adva = zálog’, *напа арицема* ‘jó gondolkodás = buzgalom’, *напо максема* ‘jó adás = használat’ szintagmákban. Tagadó prefixumos formája (tkp. ‘rossz’ jelentésben) is többször felbukkan, ezek sem igazán sikerült alkotások, pl. *анапо* ‘nem jó = бүдös’, *анапо вал* ‘nemjó szó’ = ‘gonosz-ság’ és ‘rágalmazás’, *анапо тямма* ‘nemjó tett = gáztett’, *анарокстомо* ‘nem javulás = undor’.

Szintén Damaszkin kedvenc szavai közé tartozik a *тарка* ‘hely’, ezt a vizsgált anyagban 28-szor találtam meg. Ezek egy része helyénvaló, pl. *вянеле якамо тарка* ‘árnyékszék = ‘kívülre járó hely’, *мазя тарка* ‘(partmenti) sekély hely’, *пядямо тарка* ‘kikötő hely’, *пячкема тарка*

'átkelő hely', *тонавляме тарка* 'tanulás helye = iskola', *чопуда тарка* 'sötét hely = börtön és pokol' (talán elfogadható még a *берянь тарка* 'rossz hely = száműzetés'), de jónéhány olyan is van, amelyik nehézkes szerkezetű (emiat sem honosodott meg), pl. *инязоронень эрямо тарка* 'a királynak élet hely = királyi palota', *инязоронь валгомо тарка* 'a cár lejövetelének helye = államgyűlés', *инязоронь чаво тарка* 'a királynak üres [szabad] helye = királyság', *покиш судямонь тарка* 'a nagy bíróságnak helye = szenátus', *попонь тарка* 'a pap helye = papi méltóság'.

Néha egy-egy új szónak több orosz megfelelője is van (ezek között általában nincs nagy jelentésbeli különbség):

америма 'nem mondás' = *заповѣдь* 'tiltás (parancsolat)', *отказ* 'elutasítás';
вал 'szó' = *литера* 'betű', *примча* 'példabeszéd', *рѣчь* 'beszéd';

ваныця 'örzö' = *пастух* 'pásztor', *пастырь* 'lelkipásztor', *хранитель* 'örzö', *часовый* 'őrszem';

витима 'vezetés' = *переправа* 'átkelés', *правительство* 'kormányzat', *управление* 'kormányzás, igazgatás';

витиця 'vezető' = *правитель* 'kormányzó', *управитель* 'jóságigazgató, intéző';

инязоро 'nagy úr' = *император* 'cár; császár', *король* 'király', *царь* 'cár';
покиш ломань 'nagy ember' = *коммандир* 'parancsnok', *начальник* 'előljáró', *президент* 'elnök';

содамо 'tudás' = *вѣдение* 'tudás, tudomány', *искуство* 'művészet, mesteri tudás';

тонавтомомо, тонавтома 'tanítás' = *наставление* 'erkölcsi oktatás', *наука* 'tudomány', *обучение* 'tanítás', *снисходительство* 'elnézés, megbocsátás';

чавиця 'elpusztító, ölő, ütő' = *губитель* 'elpusztító', *запечной мастер* 'hóhér', *побѣдитель* 'győztes';

чавмо 'ölés' = *казнь* 'kivégzés', *наказание* 'büntetés'.

*

Ez a szótár nemcsak hatalmas anyaga miatt tekinthető a mordvin lexikográfia egyik csúcsteljesítményének, hanem Damaszkín nyelvújító tevékenysége is rendkívül fontos mérföldkövet jelentett a mordvin irodalmi nyelv megújításában, szókincsének fejlesztésében. A későbbi évszázadok, sajnos, a püspök újításainak csak töredékét őrizték meg, de Damaszkín hatása még így óriási.

Szómutató

A XVII–XVIII. századi nyelvemlékek helyesírása még kiforratlan volt, emiatt a szövegekben számos variáció felbukkant. A szavak egy részében jelölték a palatalizációt, egy részében még nem (pl. *эрва ~ эрваа*), a XX. század elejéig a szóvégen használták a keményjelet (pl. *масторъ ~ мастор*), de sokszor következtetlenül felcserélték a lágyjellel (pl. *ваномискъ ~ ваномискъ*), sokáig használatban volt az *i* és *ѣ* betű (pl. *ионкс ~ ѣнкс*, *бѣда ~ беда*), ingadozott a nyelvjárások *e* és *я* hangjának írásmódja (pl. *лем ~ лям*), egymás mellett éltek különböző variánsok (pl. *менель ~ мениль*), ingadozott az egybe- és különírás (*истя якъ ~ истяякъ*). A helyzetet bonyolítja a két fő nyelvjárás eltérő helyesírása (pl. *вялявтомо ~ вяляфтомо*) és a szóvégi teljes hangértékű erza és a redukált moksa hang lejegyzésének különbsége (pl. *вадрято ~ вадряста*). Néhol jelölték az összetett szavak szókezdő mássalhangzójának zöngésülését, néhol nem (pl. *васоньбеельтъ, седейпелькс*) stb. Mindezek eredményeképp a korai szövegek és a mai megfelelőik mutatóba szedése során sokszor olyan szóvariánsokkal találkozhatunk, mint pl. *селме, сельме, сямме, сямме; бавасъ, басъ, паваз, павасъ, наз, назъ, нас, насъ, насъ*. Ezek mindegyikét felvettem a mutatóba. A kötetben előforduló ragozott igei és főnévi alakok mindegyike szerepel a listában. A félkövérral szedett számok azt jelzik, hogy az adott szavakat az 5–8. fejezetekben külön szócikkekben elemeztem.

A kiforratlan helyesírás és a két nyelvjárás eltérő ortográfiája a latin betűvel lejegyzett szavakban is alakváltozatok sokaságát eredményezte, pl. *kiase, kise, kiza, kize; kysa; lofca, loftsă, loftza, loftze; menel, menil, meñel, meñal; ssisim, šísem, šíšam; veřges, veřgiž, vărġiž, wjargess* stb. – A szómutatóban közel 2800 szóalak szerepel.

a) Cirill betűvel lejegyzett szavak

а	96, 107, 143, 170, 172, 184, 185, 187	азор	81, 106, 117, 118, 176
ава	27, 31, 82 , 83, 89, 92, 94, 95, 98 , 106, 107, 160, 163, 164, 170	азоро	80, 81, 89, 117, 127, 137, 175
авай	27, 82, 94	азырь	97
авакай	112	аигерь	29
авань	34, 169	айгор	29
аваньксстэ	171	акавани	183, 185, 190
авати	92, 93, 94, 95, 98	акадными	186
аваць	27	акенгилиця	183, 185, 190
авидя	183, 185	акортамо	171
аволдамопель	179	аксякъ	38
аволь	78, 185	алаша	166, 168, 176
авулямо	178, 180, 191	алашань	161, 174
ад	159	алкине	182
		алкукс	185
		алкуксонь	185

алтазь	161	афт	92, 93, 95, 96
алтамо	33	афтрадывансь	92, 93
алтыма	33	ацамо	179, 190
аля	113	ачкелма	33
амазы	179	ашо	31, 174, 176, 177, 181
амари	171, 190	аштема	188
амерема	160	аштиця	134
америма	158, 160, 186, 188, 193	ашеме	174
аминь	58, 59	ащима	161, 174
амулима	179	ба	86
андома	191	бабат	169
андомапель	191	бавась	69
анееме	188	базар	168
анейма	187, 188	базаронь	168
ансяк	38, 101	баня	174
анцякь	91, 92, 93, 94, 95, 101 , 106	баран	176, 177
аньцек	101	бась	62
апак	187	башмак	180
апаро	141, 143, 145, 149, 152, 154, 183, 185, 187, 192	беда	125, 127, 146, 147, 152, 153, 154
апародонтъ	134, 148	бѣда	125, 127
апарокстомо	186, 192	бедась	133, 146
апаронь	133, 144, 145	бѣдась	109, 110, 112, 125 , 132, 133, 146
апарт	133, 141	бедной чи	187, 191
апокш	162	беднойчи	188
арась	171, 186, 188, 191	белькс	169
арась чи	186, 191	берян	149, 152, 154
арасьчи	188	берянде	133, 148
арва	78, 121	берянсто	133, 148
арвехкенень	133, 144	берянь	149, 150, 162, 186, 188, 193
ардомо	175	беряньства	186, 188
арне	150, 151, 152, 153, 154	благодарной	185
арнема	151	благородной	164
арнемс	151, 153	боась	24, 25, 80
арнеськак	134, 151	бодрой	185
арсема	138, 139, 152, 153, 154	бойкасто	85
арсемат	134, 138, 139	бочка	180
арцема	186, 192	бояр	163, 164, 165
арци	164, 165, 183, 192	бояргавтлима	161
арцима	139, 187, 188	боярт	164
атя	105	бу	35, 74, 75, 76, 86 , 89
атякш	22, 34, 155, 176	бурав	181
атякшъ	22	вадниця	166
атям	105	вадря	86, 89, 184
атяма	91, 92, 93, 94, 95, 105 , 106, 107	вадряста	87, 89
аувай	82	вадрясто	35, 74, 75, 76, 86 , 87, 89
аф	93, 94, 96 , 106, 107		

важов	184	ванстомс	166
важодема	189	ванчима	186, 188, 189
вайгель	171	ваны	159, 160, 165, 190
вайгельза	171, 190	ванызь	99, 107
вайме	79, 90	ванымись	33
вакска	175	ванысь	92, 93, 94, 95, 99
ваксне	183, 190	ваныця	158, 159, 160, 165, 167, 168, 190, 193
вактонь	24, 25	ванькс	37, 82, 89, 115, 136, 159
вал	158, 160, 171, 172, 173, 181, 185, 186, 187, 189, 192, 193	варварства	166
валаянсто	186	вардя	58, 59
валги	68	варма	30, 181, 182
валго-	68, 70	варчавтнема	146, 147, 152, 153, 154, 160
валгомо	161, 182, 183, 190, 193	варчавтнемас	146
валгомс	68	варчавтовома	146, 152, 154
валдо	136, 174, 181	варчавтовомас	134, 146
валдолъгавтомо	173, 189	варчамот	179
валдомозо	133, 135	варчамс	147
валдомомс	135, 136, 152, 154	варштамс	180
валдомс	135	варя	182
валмо	176	васень	164, 187
валов	172, 183, 185, 191	васо-	179
валовсто	171	васонь	179
валозь	178	васоньбеельть	179
валонь	158, 159, 160, 172, 190	вачамкс	147
валскестэ	78, 121	вачамот	180
валт	158, 160, 188	вачкодъме	165, 191
валькс	179	вачнима	187
валюги	28, 58, 59, 60, 66, 68	ве ¹	27
ванда	28, 58, 59, 60, 69 , 71	ве ²	170, 184, 188
вандо	71	ведения	173
ванк	25	ведень	182
ванкексъ нымъ	74, 75	ведомость	173
ванкексънымъ	35, 74, 75, 76, 82	ведра	179, 180
ванкс	82, 115, 136, 159	ведь	22, 182
ванкъс	82	ведьвелявкс	182
ванмо	159, 160, 165, 189, 191	ведъуло	182
вано-	69, 70, 99, 106, 126, 127	веле	30
ваномакъ	133, 148	вельть	36
ваномасть	128	верде	61
ваномиз	133, 148	вежава	28
ваномизь	128	вейкекстамо	173
ваномискъ	110, 112, 126 , 128, 132, 133, 148	вейкемарта	183
ваномискъ	109, 110,	вейсендявкс	163
ваномс	69, 99, 126, 148, 153, 165, 166	велень	170
		великолепной	184

вемтяма	92, 93	витиця	164, 190, 193
венч	22	витнима	161
венчъ	22	власть	162
вень	173	водолаз	167
вепельга	175	-вок	67, 102, 117
верблюд	177	воля	119, 139
вергасъ	25	вотъ	25
весе	74, 77, 84, 89, 100, 107	въ танахъ	92, 93, 94, 95, 97
веселгадмо	187, 188, 189	вьедъ	22
весеме	84	вьете	22
вете	22	вя ¹	27
ветиця	165, 166, 167, 168, 190	вя ²	159, 160, 170, 173, 185, 187
ветямо	160, 163	вядень	155, 166, 175, 176, 179
вехкенень	158	вядря	28
вѣчке	183	вядь	31, 34, 175, 178, 181, 189
вечкевъ	36	вяйкецте	173
вечкеме	185, 187, 188	вяйц	161, 181, 186, 187
вѣркемста	158, 189, 160	вяйце	162, 186
вечки	183	вяли	30
вечкиця	184, 190	вялтъ	158, 163, 171, 183, 190
вѣчкиця	184, 185	вяльтъ	36
вѣшкима	179	вялявтомо	181, 189
веше-	10, 4 107	вяляфтомо	171, 190
вешемс	104, 107, 108	вянеле	174, 192
вешкема	179	вянелъкс	181, 182, 191
вештяма	93, 94, 95, 104 , 108	вянч	175
вештяно	108	вянчень	175
вещества	181	вянь	182, 183
вещество	192	вярде	58, 59, 61, 70
виде	103, 106, 161, 185	вярдя	59, 61
видема	168	вясе	35, 37, 74, 75, 76, 77
видень	103	вясе менъ	74, 75
видинъ	92, 93, 94, 95, 103	вясеме	84
висв	158	вясемень	35, 74, 75, 84 , 172
висьскак	134, 151	вяц	166
виет	133, 150	вяшачмо	161
віет	133, 150	вяшемо	158, 160
віиця	171	гавань	176
вина	178	-га	67, 102, 117
винда	58, 59	-гак	67, 71, 102, 117
вино	178	гакъ	133, 144
вирь	26, 160, 176	-гакъ	67 , 102, 117
вирьава	160	гантлема	179, 190
вирьгулька	177	гарнизон	166
вись	133, 150	-ге	67, 102, 117
витеме	179	гирдиця	167
витима	161, 162, 163, 175, 189, 193	гис	158, 160

голой	185	звѣрь	177
господин	164	зивойстѣ	172
государства	162	зіора	28, 58, 59, 63 , 71
гражданства	162	знярояк	173
гранат	177	зыян	145, 149
грек	170	зыянов	145, 149, 150, 152, 154
грехс	160	зыяновдонть	134, 148
гулька	26, 176	зыянонь	134, 144, 145
гунтлема	179, 190	и	33, 35, 36, 74, 75, 76, 80 , 89, 132, 133, 150
дворец	174	идемс	148, 153
дворянства	162	идема	160
дельфин	177	идемень	176
должности	192	идемень	176, 177
домка	182	идима	148
домкачи	33	идимизь	133, 148
дружамо	187	идиця	158, 160, 163
духовной	158	ие	26
душман	149, 150, 152, 154, 165	иень	31
душмандо-як	133, 148	изамс	168
ды	173	изнямонь	188
ейдалопартъ	25	изображение	192
екшелеме	179, 180, 191	икеле	35, 66, 74, 75, 76, 86 , 89, 134, 144, 145, 158, 165, 166, 169, 190
елдень	176	икелев	188
еряволнекъ	74, 110	икелевал	171
ерямсь	92, 93	икелень	186, 188, 189
еся	119	икельце	172
ѣвтнама	172	икеля	86
ѣвтыця	184, 185	илимиз	133, 146
ѣжов	187	иля	109, 110, 112, 124 , 127, 128, 132, 133, 146
ѣжовтомо	171	илямакъ	33
ѣжовчи	187	илямизь	133, 134, 146
ѣнкс	183	иназоро	117
жаба	169	ингал-	70
жаляк	187	ингалканю	28, 58, 59, 60, 66
женский	169	инголе	66, 86, 89
жертва	159	ине	31, 80, 81, 82, 89, 97, 107, 115, 117, 127, 136, 155, 175, 176
жестъ	179	иневанькс	82, 115, 135, 136, 137, 152, 154, 159
живопись	173	иневаньксчи	135, 136, 152, 153, 154
живота	28, 58, 59, 64	иневаньксчизѣ	134, 135
жрец	159	иневаньксѣкс	134, 135
завет	159	иневедень	176
заіом	161		
заклад	162		
залог	162		
заповедь	159		
заседания	162		
збруй	180		
збруить	179		

иневенч	176	іарь	78, 121, 183
иневенчень	176	іарь-	113
иневядь	176, 190	іарьва	78, 121
иневядень	175, 176, 190	іаря	183
инѣвядень	176	іарямсь	36
иневянышень	175	іень	171
инешке	33, 36	іѣ	26
инструмент	180	іовлиця	159, 190
инязор	81, 117, 137, 164	іовтлима	158, 172, 189
инязорава	83	іовтлиця	167
инязорксчи	118	іовтними	171
инязорксчись	134	іонкс	181, 182, 191
инязорне	164	іофтамо	186, 188
инязоро	38, 80, 81, 82, 89, 109, 110, 117 , 128, 137, 138, 164, 193	йарявекс	33
инязоро-кирдыма	154	калгодо	181
инязоро-кирдымат	133, 137, 150	калонь	175, 189
инязороавась	35, 74, 75, 76, 82	кардима	137
инязорокардыма	109, 110	кавалер	164
инязорокирдёмать	133, 137	кавтаськетъ	169
инязорокирдима	110, 111, 117 , 118,	кавто	165, 169, 181
инязорокирдима	132, 137, 138, 150,	кавтолдома	188
инязорокирдима	152, 153, 154	кадо-	122, 127
инязорокирдимась	132, 133, 137, 150	кадмокс	122, 142
инязорокирдимать	133, 137	кадозь	133, 144
инязорокс чить	133, 137	кадомс	122, 141, 142, 144, 145, 154
инязороксчи	138, 150, 152, 153, 154	кадтанок	133, 144
инязороксчись	134, 137, 150	кадтанокъ	133, 144, 145
инязороксчить	134, 137	кадъ	33
инязороксъ	133	кады	133, 141
инязоронень	174, 193	кадыкъ	109, 110, 111, 122 , 132, 133, 141
инязоронь	31, 36, 120, 161, 162, 163, 174, 193	каж	165
инязорость	35, 74, 75, 80	Казан	106
инязорынѣ	164	казансты	102
иредезь	178	казанстыякъ	92, 94, 95, 102
искусства	173	какъ	67, 102, 117, 133, 141
исполненіе	192	кал	178
истя	67, 71, 109, 110, 119, 127, 132, 133, 141	калда	64, 70
истяякъ	110, 111, 119	калдаз	64
итынкъ	74, 75	калдас	64
ишак	177	калдась	28, 58, 59, 64
ишемь	176	кандо	178
ишимь	177	кандолаз	179
іарвачинь	78, 121	кандомкат	168
іарцить	36	кантлиминеть	168
		кантлян	158
		капста	29

караул	166	ки	182
каргаужна	28	киве	179
кардо	118	кизень	172
карда	64	киланга	186
карда-	118	килей	22
кардаз	64, 70, 118, 161, 174	киленг	22
кардазь	31	килингъ	22
кардо	174	кильдемень	176
кардыма	118	кирга	170
каркс	26	киргапарь	170
карксъ	25, 26, 28	кирдевезэ	134, 135
кармавтома	166	кирдема	118, 137, 138
кармавтомо	165, 166, 189	кирдемс	118
карчо	162, 165, 166, 184	кирдима	109, 117, 118 , 127
каршо	166	кирдиця	167
кау	68, 69	кирдыма	109, 110
каубавась	28, 58, 59, 60, 68 , 71, 80	кирка	159
-ке	67, 102, 117	кирпець	181
кебеди	28, 58, 59, 60, 68	кисть	94, 95
кев	22, 27, 33, 181	кіель	22
кедуге	171	кіява	165, 175, 189
кедъ	27	клей	181
кедькс	28	клѣтка	180
кежей	185	клещат	180
кексъ	28	книга	180
кекшема	174	князь	164
кекшеме	174	ко-	127
келев	172	ков	69, 70, 181
келевь	171	кода	37, 92, 94, 95, 96 , 106, 107, 109, 110, 111, 119 , 127, 132, 133, 134, 144
келу	30	кодама	125, 128
кель	22, 182	кодамо	125, 128
кельгемс	101, 108	кодамояк	125, 127
кельгизе	108	кодамоякъ	109, 110, 112, 125 , 132, 146
кельгизя	92, 93, 94, 95, 101 , 108	кодаяк	127
кельго-	101, 106	кодаякъ	110, 111, 123
кельгомс	101, 108	кодст	176
кельзе	171	коень	161, 162, 190
кемень	167, 168	козяйканзо	37
кеняркс	188	коинь	37
кепед-	68, 70	кой	161, 163
кепедемс	68	кол	36
кепетемс	68	колазь	178
кепети	59	колбаса	178
кеподевомс	68	колень	36
кеподемс	68	колонь	175
кеподи	68		
кереметь	28		
керъ	170		

коляска	175	кудот	174
комедіант	167	кудот чить	174, 191
кона	38, 109, 110, 111, 113 , 127, 132, 133, 134	кудыкелькс	174
конанень	36	кудь	93, 94, 95, 102 , 103, 107
конань	171	кудь	92, 93
коната	161	куз	181
конюх	168	кузмечи	158, 191
король	164	кузнець	167
кортама	171	кузой	181
кортамо	162, 171, 190	кукшин	180
кортамонь	186	кулома	171
кортиця	172	куля	158, 171, 172, 192
корты	171, 190	кулямс	172
кортыця	172, 184	кулянь	171
корчь	176	кундамо	175, 176, 189
корш	177	купець	168
коске	179	курок	167
косо	158	курьер	168
косой	185	куць	28, 58, 59, 64 , 71
коцкирямо	179, 191	кучер	168
кошт	182	кучиця	37
кошф	31	кучовкс	161, 163, 191
кровать	174	кучома	187
крута	185	кучома	161, 163, 189
крыса	177	куяр	29
ксагумань	29	куярь	29
кснав	29	кше	120, 133, 139, 140, 153
ку	70	кшемек	133, 140
кубавась	28, 58, 59, 60, 70 , 71, 80	кшенекь	133, 140
кува	175	кшень	167
куд	64, 70, 81, 97, 102, 106, 107, 117	кшеть	158
кудс	64	кши	109, 110, 111, 120 , 127, 132, 139, 140, 153, 154, 160
кудос	71	кшинек	134, 140
кудазарь	81, 117	кшна-	89
кудазор	97, 107, 164	кшназь	78
кудазорава	98, 164	кшнам	78, 136
кудазоро	164	кшнамо	78, 187
кудазоронь	97	кшнан	78, 136
кудазыр	97	кшнасаськ	90
кудазырь	92, 93, 94, 95, 97 , 107	кшнасынекь	35, 74, 75, 78 , 90
кудазырынь	92, 93, 94, 95, 97 , 98	кшни	165, 181, 189
кудо	65, 92, 93, 94, 95, 102, 103, 107, 158, 159, 160, 161, 162, 165, 174, 175	кшнинь	167, 190
кудораське	169	кшумань	29
кудосто	77, 121	кьевь	22
		кяв	181
		кявь	27, 33, 181
		кядь	27

кязерь	169	ліов	177
кямевь	183, 191	лисиця	184, 190
кянерцо	169	лись	170
кярть	170	лишме	155, 168, 176
лагерь	166	лишмень	168
ладсо	133, 144	лия	170
лажа-	84, 89, 99, 106	лія	170, 175, 177, 184, 186, 189, 190, 191
лажадомс	84, 99	ліякс	186, 192
лажай	99	ліянень	133
лажамо	99	ліянь	161, 191
лажамс	84	ліясто	168
лажан	84	ліят	179
лажатадо	35, 74, 75, 76, 84	ліятатненень	133, 144
лажна-	99	ловажа	170
лажной	92, 94, 95	ловнома	159, 178
лажнамс	84, 99	ловныця	166
лаз	178	локсей	177
лаксо	109, 110	ломанень	33, 161, 167, 180, 184, 190
лама	91, 92, 94, 95, 106 , 107	ломань	22, 26
ламбамо	191	ломань	22, 26, 37, 158, 162, 164, 165, 166, 167, 169, 170, 177, 178, 179, 183, 188, 190, 193
ламбамопель	191	ломать	36, 37, 161, 162, 169
ламо	33, 106, 107, 161, 165, 184	лопать	27
ланго	114, 182	лоткавтомо	158, 160
лангонь	170	лоткамо	186
лангса	114, 128	лоток	179
лангсо	114, 133	лямесь	132, 135
лангсо-як	133	ляметь	38, 109, 110, 111, 115 , 128, 129, 132, 135
лангсо-якъ	133	лямѣть	133, 135
лангсосяк	134	лямеце	128
ландсо	133	лямся	173
ланксо	38, 109, 110, 111, 114 , 127, 128, 132, 133	лямь	115
ланксонь	176, 190	магистрат	162
ланксосякъ	133	маза	182
ларец	180	мазы	181, 183
ластя	165, 190	мазый	98, 107
латка	181	мазыйста	98
латко	181	мазыйстэ	85
лацо	133, 186	мазылма	33
ледима	165, 191	мазычи	33
ледстамо	188	мазя	181, 192
леить	181	максанка	169
лейпрамо	182	максемо	186, 192
лем	26, 115, 116, 127, 128	максне	36
лемет	133, 135		
леметь	110, 133, 134, 135		
лѣмь	26		
линейка	180		

максни	161, 190	мейле	37
максо-	63, 70, 106	мекш	30
максозо	108	менелень	134
максозь	161, 187, 192	менель	110, 114, 127, 128
максома	158, 160, 189	менельсэ	133, 134
максомкс	141	мениль	114
максомо	188	мѣнилъ	114
максомс	63, 105, 108, 141, 153,	менстемс	149
макст	71, 94, 133, 134, 140,	менстямс	149
	141, 146	меньстямизь	134, 148
макстъ	28, 58, 59, 63 , 133, 139	меньстямс	148, 153
макстъ	133, 146	металл	181
максума	172	мигакъ	77, 123
максы	161, 190	миемапель	168
максыза	92, 93, 94, 95, 105 , 108	миемепель	168
максык	133, 140	микшица	168
максыкая	134, 140	микшнима	168
максыця	164	микшниця	36, 167, 168
малавикс	169	милость	159, 192
манявмо	133, 146	миненек	82, 110, 121, 128
манямонокъ	133	миндедонк	82, 90
марто	37, 173, 187, 189	миндейнек	96, 121, 128
марямо	172, 189	минденек	74, 82, 90
мастер	30	минденикъ	92, 93, 94, 95, 96
мастеровой	162	миндянекъ	35, 74, 75, 76, 81
мастѣрь	120	минек	67, 71, 85, 99, 113, 127,
мастор	26, 109, 120, 127, 134,		133, 134, 141, 142, 144,
	161, 163, 165, 170, 177		145, 148
масторлангсоак	134	минекъ	35, 38, 74, 75, 76, 85 , 90,
масторонъ	170, 177, 190		107, 110, 111, 112, 113 ,
масторъ	109, 110, 111, 120 , 127,		128, 133, 139, 141, 144,
	132, 133		146, 148
мастырь	26	минекъ	109, 110, 124, 132, 133,
материя	181		141, 144, 145, 146, 148
мацей	176, 177	минене	133, 141
маций	31	миненек	96, 127, 134, 140, 141,
машина	180		144, 145
маштозь	171, 190	миненекъ	133, 137, 140, 144
мезей	25	минсь	133, 144
мезява	28	минь	26, 35, 67 , 70, 71, 74, 75,
мекевланк	134, 148		76, 77 , 81, 85, 89, 90, 92,
мелень	160, 183, 184		93, 94, 95, 99 , 104 , 106,
мелеть	134, 138, 139		107, 109, 110, 111, 113,
мель	138, 139, 152, 153, 154		120, 123 , 124, 127, 128,
мельс	188		132, 133, 144
мельце	184	миньгак	134, 144
мельчи	188	миньгакъ	28, 58, 59, 60, 67 , 94,
менемс	149		123, 133, 144

миньс	133, 144	нардамне	180
минянекъ	109, 110, 111, 120 , 132, 133, 139, 141	наромнь	167
мир	66, 70, 71	наследства	162
мирде	27, 169	насос	179
мирденень	169	наука	173
мирдя	27	начальник	164
миръ	28, 58, 59, 60, 66	нѣ	36
миръденень	37	невтема	160, 172
Митякай	112	неезь	107
мода	36, 181, 182	нѣзь	37
модань	168, 170, 181	неема	186, 188
модасо	182	неемс	104
молевсе	171	неикс	186
молима	175, 187, 189	неиця	183
молить	165	неймасто	186
молиця	165, 166, 167, 183, 184	немецъ	170
молот	180	нѣмѣцкой	170
мон	70	нефнима	172
монь	28, 58, 59, 60, 66 , 71	низа	27
монянь	33	нилень	177
моро	160	нилице	31
муема	189	но	109, 110, 112, 126 , 127, 132, 133, 148
музыкант	168	новолемс	143
мускул(а)	170	нолда	134, 146
муция	160	нолдамо	186, 188, 189
мушкар	25	нолдамс	141, 142, 143, 145, 152, 153
мядь	178	нолдтнемс	144, 145, 154
мязе	114	нолдтнетяно	134, 144, 145
мязеза	188	нолдыкъ	133, 141
мязень	36	нолдытъ	134, 142
майле	37	нолтлемс	144, 145, 154
мякш	30	нолтлיתянокъ	133, 144, 145
мялга	34, 161, 162, 166, 168, 190	нолтнема	173
мянелень	173	нолтнетяно	134
мянель	38, 109, 110, 111, 114 , 128, 132, 133	носилка	168
мянельсе	133	носилкат	168
мянельцетне	133	нузякс	155, 176
мясть	158	нуркине	171
мячь	180	няе-	106
налкома	162	няезь	104
налксеме	162	няемс	104
налкумань	166	няи-	104
намѣстник	164	няизь	92, 93, 94, 95, 104 , 107
нарамка	179	обедѣнкс	183
нарамо	178, 179, 190	обезьяна	177
		образ	159
		обуцят	158

общества	162	паасъ	80
одиръва	169	паваз	25, 62, 70, 71, 80, 90
оевь	177	павасъ	68, 70
озадо	161	паз	25, 30, 62, 71, 80, 89, 159, 190
озамо	174	пазава	158, 160
ознома	160	пазнэнь	158, 160, 190
озномо	158, 160	пазонь	37, 158, 159, 160, 191
ознума	158, 190	пазость	35, 74, 75, 80
озныця	158	пазь	35, 74, 75, 76, 86 , 90
озомо	159	пакзѣ	22
ой	181	пакся	22
ойме	79, 89, 90, 158, 159, 160, 185, 189, 190	панаръ	28
ойметь	38, 185, 188	панга	25
оймечи	188	пандле-	123, 124, 127
оймсынек	79	пандлемс	123, 144, 145, 154
оймсынъ	35, 74, 75, 79	пандлитянокъ	109, 110, 111, 123 , 124, 132, 144, 145
олга	34, 178	пандлицынень	109, 110, 111, 124 , 132, 144, 145
олго	31	пандлицятнень	124
олговедъ	178	пандлиця	145
олгонъ	168	пандо-	122, 127
оля	118, 127, 133, 138, 139, 146, 152, 153, 154	пандома	123, 142
оляс	186, 189	пандомо	122, 141, 142, 144, 145
олясь	132, 138	пандомонокъ	109, 110, 111, 122 , 132, 133, 141
олят	133, 138	пандомоть	133, 141
олять	109, 110, 111, 118 , 132, 133, 138	пандомс	122, 123, 142, 144
омбоце	78, 121	пандоть	33
омбоцедь	186	пандума	122, 142, 145
орма	171	пандуматьнень	133, 144, 145
орта	165, 190	пандыщатненек	133, 144
орчазъ	165, 190	пандыщятнень	133, 144, 145
орчамо	165, 189	панжовозо	134, 135
орчамозо	165, 190	пани	167, 190
оршамо	191	паниця	167, 168
оршамопель	191	панмекс	115
осѣл	177	пантлищастень	133, 144, 145
отвѣтямо	36	пантлян	124, 144
отказамо	188	панцирь	166
охотник	168	панштозь	161, 162, 190
оцю	81, 92, 93, 94, 95, 97 , 106, 107, 118	пара	84, 103, 106, 107, 161, 186, 192
оцязор	81, 89, 118, 128	пара чи	186
ош	161, 165	парать	92, 93, 94, 95, 103 , 107
ошень	161	парик	179
ошне	161	парма-крандасъ	25
ощо	38		

паро	36, 37, 78, 83, 89, 103, 107, 143, 158, 160, 162, 163, 164, 167, 180, 183, 184, 185, 186, 187, 190, 191, 192	пидиця	167, 168
паро чи	161, 191	піель	22
паровал	186	пиже	181
паронть	107	пижелаома	25
паронь	36, 185, 187, 190	пижень	165, 190
парочи	161, 163, 186, 191	пиксень	166
парста	92, 94, 95, 106	пила	180
парсте	167, 171, 185, 187, 190	пиле	22
партадо	35, 74, 75, 76, 83	пилексь	28
парь	170	пильге	22, 170
парьцьте	183	пине	29
пас	30, 80	пингеде	134, 151, 172
пассь	80	пингень	133, 150
пастух	168	пингес	133, 134, 150, 151
пась	25, 33, 36, 62, 69	пингесь	133, 150
паця	179, 180	пингсь	133, 150
пачк	183	пинеме	29
пей	27, 33	пинксень	167, 192
пежетенек	134, 142	пирень	167
пежетенекъ	133, 141	писарь	168
пежетнень	134, 142	пиче	30
пежеть	141, 143, 152, 153	питней	181
пежетьс	160	плотник	168
пек	83, 89, 97, 107, 184	плошадь	168
пекъ	35, 74, 75, 76, 83 , 178, 181, 183, 184	повар	168
пелдень	170, 184, 191	покой	186
пелеве	183	покш	37, 158, 160, 162, 163, 164, 165, 176, 177, 179, 181, 183, 185, 188, 193
пелечиёнкс	183	покшкавтлиця	183
пелнить	158	покшкалема	160
пель	180, 182	покшолма	33
пель	22, 31, 165, 166, 169, 175, 178, 179, 180, 181, 191	покшт	164
пельга	175, 189	покштят	169
пелькс	169, 182, 183	покшчи	163
пенге	22	покшварма	27
песок	181, 182	пол	169
печтема	174, 175	полковник	166
пешкедемень	133, 139	полководец	166
пешя	177	полконь	165, 190
пещекъ	33	пона	170
пива	178	понгуны	171
пивей	25	понедѣльникъ	22
пиде	167, 190	поныць	166
		попонь	159, 193
		порт	176
		посольства	163
		посолялга	163

потмаксто́мо	182	пуло	173
потмура	185	пупордаз	171
потолок	174	пургыне	107, 181, 182, 191
потявмопель	179	пургынеёнкс	182
потявто́мо	179	пурдавке	182
права	162, 163	пурксе́ма	177
правосудия	162	пурназь	165, 178
празник	162	пуромкс	162
прамо	171, 182, 187	пурьгине	105, 182
прасть	181	путо-	106
прев	85	путомс	102, 107
превей	85, 89	путмо	179
превейстэ	74, 85	путозь	162, 179
превень	164	путо́ма	160
президент	164	путо́мо	174
пристойный	192	путума	187
приста́нь	176	путымсь	94, 95, 102 , 107
престол	159	путынсь	92, 93
прия́тность	192	пщи	186
проказа	171	пъенге	22
пролив	176	пя́дямó	175, 192
промкс	175	пяель	178
промкшнума	159, 160	пяельть	179
прости	133, 141	пяжетне́къ	133, 141
протямс	141, 142, 144, 145, 152, 154	пйй	27, 33
протян	142	пйк	83, 89, 97, 106, 107
протятанокъ	133, 144	пйкъ	91, 92, 93, 94, 95, 97
пря	176, 177	пйкс	170
пряве	78, 169, 185, 186	пйръть	179
прывейстэ	35, 74, 75, 76, 85	пйчкема	175, 192
прывейстэ́тъй ме	74, 75	пйчтеме	175
прывѣйста	85	пйчтима	174
прыве́нь	36, 160	работной	168
пряви	85	рад	94
прывиста	85	радавамс	96
прывс	185, 186	радова-	107
прывт	164	радовамс	96
прывте	184, 190	радывамсь	93, 95, 94, 96 , 107
прывь	187	ракань	175
прывяйсте	85	рамиця	168
пряника	178	рамсиця	167, 168
прянь	160, 187, 188	расправа	162
пси	33	раужо	170
псилма	33	реве	29, 176
пукштурдот	165	ревень	167
пукштурды	164, 165, 176	реву	29
пукштурдынь	165	резец	180
пукштурдыть	165	рекоменда́циянь	188

ремесла	168	седейпелькс	169
республика	162	седиця	168
рѣшеніе	192	секс	101, 133, 150
робута	187, 188	сексь	133, 150
рось	29	селме	170
рось	29	сельме	22, 170
рота	166	сельметурва	27
рубеш	170	сельмукшт	180
ружьянь	165	сельмеварчамот	180
рузь	36	сембе	77, 100
рунго	180	сембинди	93, 94, 95, 100 , 107
са-	116, 127, 128	сембонди	100
садовой	174	семия	169
саезь	165	семьбинди	93
саема	163	семьбінди	92, 93
саза	128	семья	28, 58, 59, 65 , 70
сазима	185, 186	сернява	28
сазиця	161	сеть	176
сазо	109, 110, 116 , 128, 132, 133, 134, 137	сёвнома	188
сазор	26	сёра	58, 63, 70, 71
сазорь	26	сёрмадовкс	172
сазоякъ	110, 111, 116	сёрмадомань	172
сайсь	161	симема	191
сакало	178, 190	симемпель	191
сал	139, 140, 153, 154	симемс	26
салава	186, 188, 190, 192	симемсь	26
салавачи	188	симиця	178
салдат	176	симнема	178
салме	170	синзе	74, 75
салонок	134, 140	сисем	22
салтозь	178, 190	сия	22
салтонь	178	сіорма	158, 171, 173
самкс	116	сіормадомо	172
самс	116	сіормадиця	167
сапонь	179	сіормадмо	171
сбруй	180	сіормадмокс	172
свадба	162	сіормадыця	172
святой	38, 109, 110, 111, 115 , 127, 132, 133, 135, 136, 152, 153, 154, 159	сіормань	159
святынясто	115	сіормась	36
святязь	133, 135	сіормат	173, 192
святямс	135, 136, 152, 154	солдат	176
священной	115	сонзе	75
седеень	160	сонзэ	80
седей	22, 189	скамья	159
седейлембе	188	слава	36, 133, 150, 151, 152, 154, 185
		славась	133
		славась гакъ	150

славать	133, 150	стакасто	77, 121
славной	184	сталь	181
служамо	169	стан	174
смола	181	староста	164
снартнема	146, 147, 152, 153, 154	статуя	179
снартнемас	134, 146	стекла	180
снартомс	147	стѣна	174
снау	29	стих	173
сова-	124, 127	столь	180
совавт	133, 146	столь	158, 174, 179, 190
совавта	110, 112, 124 , 132, 133, 146	струмент	168
совавтлемкс	125	стувлемс	144, 145
совавто-	124, 127, 128	стувтлян	143
совавтома	160	стувтомс	143, 145
совавтомс	125	стуфлемс	154
совавтъ	133, 146	стуфлесеынек	133, 144
сован	125	стуфтомс	141
совата	109, 110	стуфтыть	133, 141
совсиця	166	стыця	167, 168
согласный	192	стяко	188
содавксты	173	стямо	37, 183, 190
содазь	163, 172, 190	сувафтомс	125, 128
содамо	172, 189, 193	сувтаз	178
содаф	31	суд	162
содыцянь	36	судсо	163
создатель	192	судьянь	162
сокамо	168	судямс	38
сокамс	26, 168	судямо	38, 161, 162
сокамсь	26	судямонь	161, 162, 193
солдатсь	36	суеверия	160
сон	79, 81	сундук	180
сонъ	35, 74, 75, 76, 79, 80, 81 , 89	сурт	26
сонсинзэ	35, 75, 79	суртъ	26, 27
сонсь	79	сускомо	160
сонсензэ	75, 79	сье	22
сонценъ	79	сывелень	167, 168, 176
ссизимъ	22	сывель	178
ссяда	22	сьме	34
ссьельме	22	сьмень	169
ста	28, 58, 59, 60, 67 , 70, 71, 120	сынст	134, 144
стада	168	сырнесе	166
стадо	177	сьедей	22
стак	67	сэтьмечинь	184
стака	171	сюдолма	33
стакаста	98	сюдома	33
		сюкора	178
		сюкпрянь	184, 185, 187
		сюлгاما	28

сюло	178	теицятънень	133, 144, 145
сюрлакъ	28	тейма	192
суро	33, 63, 71, 178, 179	тейме	192
сурода	33	тейтеръ	22
ся	101, 106	тейтеръ	22, 26, 31
сяда	165	теленъ	174
сядо	22	тенгзера	22
сядеень	185, 189	тенек	133, 140, 144, 145, 146
сядей	169	тенекъ	133, 140
сядень	169	терявтовоме	146, 147, 152, 154
сядиця	167	терявтовомас	134, 146
сяись	92, 93	терявтомо	133
сякой	38	терявтомс	147
сякъс	94, 95, 101	тетъ	25, 112
сялме	170, 179, 180, 186	тетя	27
сялмень	186	тетяй	110
сяльме	26, 171, 190	тетямок	133
сянкаса	101	тетянок	134
тарка	173	тетянокъ	133
талан	97, 107	техтеръ	26
талану	92, 94, 95, 97	техтеръ	169
тантей	183, 185, 191	теченень	140
таран	166	течи	134, 140
таргамо	185, 188, 191	теште	26, 173
таргамопель	191	тештѣ	26
тарка	34, 38, 158, 159, 161, 162, 163, 165, 168, 172, 173, 174, 175, 181, 182, 192, 193	теш	173
тарканъ	170	теще	173
таркас	159, 160	тещень	166
таркасо	36, 188	тидя	112
таркат	174	тие-	100, 107
таркине	174	тиемс	86, 90
те	77, 103, 121, 133, 139, 140	тіин	107
тев	141, 143, 188, 192	тіинчъ	94, 95
тевенек	133, 141	тіинчъкисть	92, 93, 100
тевень	187	тикшедь	25
тевс	188	тинъ	80, 82, 90
тее-	89, 107, 191	тирямс	61
теевтъ	134, 142	тише	25
теезъ	180, 192	товзуро	22
теема	162, 187, 188	тол	26
теемс	85, 86, 89, 90, 100, 145, 167	толганъ	165, 178
теима	173, 186	толонъ	179, 190
теиця	145, 167, 173, 192	толь	26
теицятненень	134, 144, 145	томбака	181
		томбалдень	176, 190
		томбалксэнь	176
		томбалмо	33
		тон	25, 116

тонавткомо	173	тустолма	33
тонавтли	31	тусточи	33
тонавтлиця	36	тынкъ	35, 74, 75, 80
тонавтляме	173, 193	тынь	35, 74, 75, 76, 80, 82 , 89, 90
тонавтнема	173	тюнь	92, 93, 94, 95, 103
тонавтозь	183, 190	тя	103, 106
тонавтома	172, 173, 189, 193	тяв	37
тонавтомомо	158, 160, 186, 193	тявень	36, 184, 186, 190, 192
тонавтымань	158, 192	тявс	187
тонавтыця	36	тявтъ	158
тонгзюро	22	тявъ	34
тонть	109, 110, 111, 116 , 132, 133, 135, 137, 138, 150	тявь	143, 161, 162, 172, 181, 186, 187, 190, 192
тонъ	25	тявьтеме	187
тонъ-гакъ	133, 141	тядя	112
тонъ	116, 127, 133, 134, 135, 137, 138, 150	тяезь	173, 192
тонъть	38, 109, 110, 111, 116 , 132, 133, 135, 137	тяемс	85
топавтовиця	184	тяесь	179
топавтовозо	134, 138	тяима	173
топавтовост	134, 138	тяинь	168
трокс	186, 189	тяиця	145, 167, 173, 180, 190, 192
тря-	25, 61, 67, 69, 70, 71	тяйма	173, 185, 186, 187, 189, 190, 192
тряда	28, 58, 59, 60, 69	тяйме	35, 75, 76, 85 , 158, 160, 165, 168, 172, 178, 185, 186, 187, 188, 190, 192
трязе	61, 71	тяйнемкъ	37
трязя	28, 58, 59, 61 , 71	тяйтерть	33
тряй	61, 71	тяйця	159, 160, 167
тряк	25	тянекъ	133, 139, 141
тряктонъ	24, 25	тянь	93, 103
трякштай	24, 25	тярявтомомо	147, 158, 160, 189
трямасть	67, 71	тят	124, 128
трямизь	71	тятей	25
трямс	61, 62	тятя	27, 112, 127
трямасть	28, 58, 59, 60, 67 , 71	тятяй	27, 38, 109, 110, 111, 112 , 132
туво	155, 176, 177	тятямокъ	133
тувонъ	178	тятянок	133
туе-	121	тятянокъ	133
туезь	168	тяфтеме	186, 190, 192
туемс	121, 141, 153	тяхтирь	30
туймекс	121, 141	угодний	192
тук	121	уголник	168
тука	33, 109, 110, 111, 121 , 132, 133, 139, 140, 141	удомо	174
тукая	133, 140	удомо	174
тумо	30, 34, 155, 176		
ту-	121, 127		
турьмекс	185		

узерце	167, 192	цебяр	98, 106, 107
уле-	65, 70, 88, 89, 115, 127	цебярста	93, 98
улеза	65, 71	церковник	159
улевелнекъ	35, 74, 75, 76, 88 , 90	церковса	158
улевель	88	церкува	36, 159, 160
улеза	38, 109, 110, 111, 115 , 128, 132, 133, 135, 138	цех	162
улезан	115	цецявонь	177
улезат	115	цѣра	169
улезе	132, 133, 135, 138	цѣрань	34
улезэ	115, 133, 134, 135, 138	цивксъ	25
улеяма	90	циркуль	180
улемс	65, 88, 89, 115	ціора	169
ули	88, 115, 133, 134, 150	ціорать	33
улиця	174	цюлан	175
улмекс	115	цяс	180
уло	181, 182	чави	167, 190
уляза	28, 58, 59, 60, 65 , 71, 88, 115	чавиця	165, 166, 193
умарь	177	чавмо	161, 186, 189, 193
упраждение	192	чаво	161, 172, 193
уре	37	чаерень	179, 190
урумбулуть	25	чама	27, 179, 180
услужение	192	чамакс	180
утомогъ	33	чапавтозь	178
уця	88	чапиця	168
уцяска	36, 88, 89	чаркодевиця	170
уцяскав	88	часовой	166
уцяскавсто	35, 74, 75, 76, 88	чаче	28, 59, 63 , 71
уцяскасо	36	чачезіора	58
уча	25	чачо-	63, 70
ушмо	175	чачомс	63
ушмодей	166	чачтонь	163, 191, 192
ушодмо	185	че	140
ушудамо	186	чebюр	98
факел	179	чebюрста	92, 93, 94, 95, 98 , 103
фамилия	169	чebяр	98
финик	177	чebярста	98
флейта	179	чевте	160
флот	176	ченькс	178
фонарь	179	ченьксень	167
художества	173	черепаха	177
художество	192	черепка	180
художник	173, 192	черть	179
царства	150, 152, 154	чеченень	133, 140
царствовать	133, 150	чи	27, 70, 71, 78, 89, 121, 127, 140, 182, 183, 190, 191
царствования	150	чивалгома	183
царь	164	чилисема	183
		чин	162

чинень	133, 140	шкабавась	80
чинтень	134, 140	шкабаз	62
чинь	37, 133, 139, 140, 173, 183, 190	шкабась	28, 58, 59, 62 , 71, 80
чиресь	177	шкаи	30
чирьке	182	шкай	24, 25, 30, 62
чиряз	164	шка-	62, 70
чисто	133, 139	шкамс	62
чисте	78, 121	шкасто	77, 121
чистенть	121	шкнамс	78
чистэ	35, 75, 77 , 78, 89, 109, 110, 111, 121 , 128, 132, 133, 139, 140	школа	173
чистэнтъ	78	шнавозо	133, 135
човине	181	шнавомс	135, 136, 152, 154
човурямо	186	شناмо	150, 151, 152, 154, 188
чокшнес	78, 121	شناмоськак	134, 151
чопача	188	شناмс	79, 136, 151
чопуда	34, 158, 162, 163, 193	шождачи	34
чувго	177, 179	шождылма	33
чувтокядь	27	шома	27
чувтонь	167, 179, 180	шочко	31
чудеръкс	181, 182, 191	шпион	166
чума	171	штганат	180
чумо	145	штатол	179
чумосотненень	134, 144, 145	штатолонь	167, 179
шабрань	185	шубник	168
шайтан	149, 150, 152, 154	шумара	28, 58, 59, 60, 65 , 70
шайтань	126, 149	шумбра	65, 100, 105, 107
шайтян	126, 127	шумбракстнема	189
шайтяндо	133, 148	шумбраста	106, 107
шайтянсто	109, 110, 112, 126 , 132, 133, 148	шумбрасо	106, 07
шалаш	175	шумбрат	100
шама	27	шумура	105
шапка	165, 177, 180	шумураста	92, 94, 105
шар	180	шумурать	92, 93, 94, 95, 100
шатіор	175	шуркась	25
шачемс	63	щука	177
шачи	63, 71	щурка	28
шачмо	169, 181	эдь	134, 144, 150
шачтьцяненъ	37	эземь	174
ши	27, 31, 69, 70, 71, 78, 121	эйде	169
ши-пас	30	эйкакшонзо	37
шибавась	28, 58, 59, 60, 69 , 71, 80	эйтъ	169
шиня	78, 90, 121, 128	эйхть	169
шка	25, 62, 186, 189	эрва	36, 78, 109, 110, 111, 121, 132, 133, 139
шкабаваз	62	эрге	170
		эрдчисте	74, 75, 110
		эри	132, 133
		эриця	133, 170, 174, 183, 190

эрицянь	161	явуляфтомо	171, 172, 189
эръ	158	-як	67, 102, 114, 117
эрь	35, 75, 77 , 78, 89, 90, 121, 127, 128	якамо	174, 175, 186, 189, 190, 192
эрь-	87, 113	якиця	33, 34, 161, 162, 165, 166, 167, 168, 190
эрьва	77, 78, 109, 110, 121 , 133, 134, 139, 140, 175	яксемс	175
эря-	87, 89, 105, 106, 113, 127	якстере	181
эрявекс	184	якъ	109, 110, 132, 133, 137, 144
эряви	37	-якъ	67, 102 , 110, 116, 117 , 119, 123, 125, 144
эрявикс	33, 134, 140, 184	яла	35, 74, 75, 76, 87 , 88, 89, 171, 190
эрявится	133, 140	ялга	163, 187, 189
эрявиця	133, 140	ялгаксчи	187, 189
эряволнекъ	35, 74, 75, 76, 87 , 90	ялго	165, 190
эрямкъ	37	ям	178
эрямо	33, 87, 113, 162, 174, 185, 187, 192, 193	янтарень	158
эрямонь	163	ярамо	33
эрямс	36, 87, 89, 93, 105 , 107, 114	ярва	78, 121
эрямсъ	93, 94, 95	ярмак	22, 161, 180
эряскада	176	ярмакъ	22
эрятъ	38, 109, 110, 111, 113 , 132, 133	ярсакшов	184
эснэ	133, 148	ярсамо	191
эстямо	119	ярсамопель	178, 191
эсь	160, 171, 172	яръсыця	184
эчкелма	33	ярцамонь	167
ютамо	175	ярцы	33
юты	165	ярцыя	183
явовкс	188	ярь-	87, 113
яводокс	188	ярямо	161
яволявтомо	172	ящик	180
явомс	172, 188		

b) Latin betűvel lejegyzett szavak

a	27, 51	aksikala	50
adaida	42	alaskat	43, 55
af	51, 96	alaša	43, 55
afpar	51	ale	46
afyrista	51	al'ε	46
airger	46, 55	amidu	42
ajgôr	46, 55	angil	45, 46, 56
ak	39	ańćak	101
akšă	50	ańćōma	159

aŋgəl	45, 46	čamaso	27
aŋt'sək	101	čas	42
aŋćima	139	čej	50
ašo	50	čeŕ	49
atä	29	či	29, 49, 78, 121
aťa	29, 54	čijaŋ	169
aťaķš	43, 44, 54	čiste	75, 110
aťaṃ	105	čokšńe	50
aťaṃa	105	čopoda	50
ava	82, 94	čovaňa	49
avardiche	46	čovar	49
avardicht	46	čovoň	49
avaŕdə-	46	čud'i	24
avol'	27	čumbra	100
azər	46, 50, 55	čumbrasto	105
azər-ava	98	čuvto	23, 24, 50
azir	46, 49, 50, 55, 81, 117	ejd'	50
azor	50	ejsen	148
baka	42	er-čiste	75
bas	43, 54, 57, 70, 62	eŕ	75
basné	43, 45, 56	eŕams	87, 105, 114
bašńa	43, 45	eŕat	110
bavas	57, 61, 62, 69	eŕavol'ńek	75
beda	125, 146	eŕi	27
bedas	110	eŕva	27, 78, 110, 121
bedzo	42	eš	171
beixa	42, 43, 49	əŋgəŕgä	66
boiar	56	fkä	19, 23
bojar	50	fkə	50
boran	55	-gak	117
borof	55	grus	43, 56
bu	75, 86	gruška	43
buka	55	gule	46, 55
caldas	39, 44	gul'ka	46
carstva	150	i	75, 80
cas	56	id	45, 50
chram	56	id'	45, 50
cobas	44, 51	id'ića	159
colma	44, 49, 52	ikeŕe	75, 86
colmagemen	44, 46	ilet	45, 50
cras	42, 56	ili	46, 50
czuly	56	il'a	110, 124
čarayman	55	il'ej	50
čatkä	44	il'eŕ	45, 50
čebär	98	il'i	46, 50
čerks	43	ine	81, 117, 136
čifks	26	ineved	45, 54
čokov	44	initschi	29

inne-vied	24	kafxa	43, 47, 49
ingəli	66	kafxagemen	43, 45
ingəle	66	kaime	19, 20
inksa	101	-kak	117
inazoro	81, 117, 137	kal	52, 54
inazoro-avaš	75	kala	52
inazoroavaš	75	kalavaj	54
inazorokirdima	110	kaldas	44, 64
inazorošt	75	kar	29
iñe	24, 50	kardä	64
iñeči	29	kar	29
iñaved	45, 54	kaschmarasch	43, 46, 50
iondal	46, 49, 54	kašmârâš	43, 46, 50
ifecta	51	kata	50
ifed'ež	51	katka	23, 50
išt'a	119, 148	katti	21
išt'ajak	110	kauk'jim	20
jacksarga	44, 45	kauxa	23
-jak	117	kavkso	23
jaksama	43, 53	kavto	27
jaksouma	43	Kazai	29
jakšargä	44, 45	Kazan	102
jakšamä	43, 53	käce	27
jala	75, 87	käd'	45, 52
jam	52, 54	käv	30
jama	52	ked	45, 52
jamks	43, 54	kederbakar	54
janx	43, 54	ked'	21, 23, 30, 170
jarcamot	178	ked'laps	42
jarcit'	51	ked'nemil'av	51
jartsacht	44, 51	kefkejä	50
jarcašt'	51	kefkia	50
jar'ca-	44	kel	46, 52
jar'cajt'	51	kelas	45, 50
jolam	43	kelas	45, 50
jolamteste	43, 45	keli	46, 50, 53
jombla	50	kef	23
jomla	43, 45, 50, 54	kefej	50
jomlj	43	kefi	46, 50, 53
jomlu	43	kef'goms	101
jomluvele	50	kef'gizə	101, 108
jondəl	46, 54	kema	46, 53
kadik	110	kemaftua	44
kadoms	122, 142	kemeñ	19
kaffta	20	kemeñ'ožat	24
kafksagemen	43, 45	kemet	53
kafksä	43, 47	keməñ	19, 46, 53
kafta	49, 52	kemgafksuva	44, 45

kemgafxua	44, 45	koda	96, 110, 119
kemgolmuia	44, 45	kodajak	110
kemgotuva	44, 45	kodamojak	110
kemkilia	42	kodgeməñ	45, 46
kemkotua	44, 45	kollma	20
kemsisia	45	kolmä	44, 52
kemvetia	45	kolmageməñ	44, 46
kenerbakar	54	kombs	53
kenkš	42	komś	53
kensk	42	kona	110, 113
keñəfbakar	54	kondan	42
kepəďə-	68	kone	45
kepəďi	57, 68	koñä	45
kerlaps	42	kopa	46, 50
kertiaks	46, 50, 51	kopəf	46, 50
kev	23, 30, 42	kopof	50
keveixa	43	korəš	43
kevejkeje	50	kors	43
keveyksiä	43	korta	44
kədʹ	52	kortaki	44
kɛf	46, 52	korytams	41
kemě	53	kořməfəć	57
kəmgəftəva	44	kortams	41
kəmgolməva	44, 45	korʹta-	44
kəmnilʹəjä	42	korʹtams	41
kəmpzisəmgä	45	kosak	56
kəřʹaks	46, 50	kota	47, 49, 53
kərga	46	kotagemen	45, 46
kiase	43, 44, 47, 53	kotä	47, 53
kied	23	koų	69
kiel	42	koų-pavas	68
kiling	24	kov	44, 52, 69
kiľej	24	kov-bas	57
kimvetʹijä	45	kov-pas	68
kirga	46	kov-pavas	68
kirpakse	42	kovəl	23
kiřďima	118, 138	krackmar	42
kise	43	krañč	44
kiska	23	krents	44
kistoj	50	kselme	42
kiza	54	kselmed	42
kizä	45, 47, 53	kselmsonad	42, 54
kize	43	ksti	50
kjaw	30	kši	42, 44, 110, 120, 140
kjäw	23	kšna	79
kjed	30	kšnamo	151
kjel	23	kšnams	79, 90, 136
ko	52	kšnasinėk	75

kšnasjñek	75	ľefks	42
kšta-	79	ľej	45, 46
kućkan	44, 45, 53	ľejbrá	45
kud	50, 53, 64, 102	ľem	116
kud-azôr	97	ľešč	51
kud-azôr-ava	98	ľiši	57
kudazərəń	97	ľošča	51
kudo	50	maći	54
kudosan	83	madâġť	44
kuľaz	51	madicht	44
kuli	27	maďišť	44
kuliaf	51	maksă	42
kunud	42	maksəzə	105, 108
kuńčka	27	maksōms	63, 105
kupka	42, 53	maksoms	141
kurga	47, 49	maksozo	108
kurgă	47	makta	42
kuta	20	mar	46, 50
kutskan	44, 45, 53	mať	46, 50
kuvaka	42, 53	mastor	110, 120
kuvat	27	mănel	110
kūmen-toscht	24	mănel	110
kysa	43, 44, 47	măšťă	43, 45
lamă	106	med	45, 53
lankso	110	med	45, 53
lańksa	114	meks	148
lažams	84, 99	meľ	139
lažatado	75	menel	45, 46, 53, 114
lažnams	99	menil	30
lämet	110	meńel	30, 114
leczis	42	meńel	45, 46, 53
ľefsk	42	meshte	43, 45
ľej	46, 54	miń	67, 75, 77, 99, 104, 110, 123
ľesed	51, 55	mińănek	110
ľir	42	mińďănek	75
ľijme	39	mińďejńək	96
loczisun	42	mińďeńek	82, 120
ľofca	24	mińďeńək	96
ľoftsă	44, 54	mińek	27, 75, 85, 110, 113
ľoftza	24	mińeńek	82, 96, 120
ľoftze	44, 49, 54	mińń	99, 104
ľoman	21, 45	mir	66
ľomań	21, 27, 42, 45	moda	54
ľopai	29	moń	66
ľoscha	55	mońń	66
ľovso	24	muraľdk	42
ľumzur	29	nalksit	51
ľăj	54		

nalyksə-	43	ostena	56
nalksišt'	51	oster	55
nal'ksijt'	51	oʃan	39
narman	45, 46, 49	oš	43
narməŋ	45, 46	otiacks	43, 44, 54
naxicht	43, 51	ot'su	97
nile	53	ozu	43, 44, 45, 50, 52, 55
nille	20, 21, 23	ozuvele	46, 50
no	110	pakse	45, 49, 55
noldams	142	pakśc	45, 55
nudje	46	palas	56
nuke	42	palā-	54
numolo	51	panda	47, 49
nuran	42	pandā	47
ŋejəms	104	pandomonok	110
ŋil'e	21, 23	pandoms	124, 144
ŋil'e	42, 53	panduma	122, 142
ŋil'ešadā	42	paŋd'l'iciŋeŋ	110
ŋil'əŋgeməŋ	42	paŋd'l'it'anok	110
ŋud'i	46	para	42, 43, 51
obordavks	160	paran	83
ocuz	43	parat	83
ocuzboiar	50	parā	103
oczu	43, 44, 56	paro	43, 51, 83
oczuzazir	50	partado	75, 83
oczuteste	50	partano	83
oczuvazma	42	pas	29, 44, 51, 62, 68
oczuvəd	50	paťa	169
oču	42, 44, 45, 50, 52, 54	pavas	51, 62, 68, 69
očuv	97	paz	27, 51, 75, 80
očuveľě	46	paza	43
odoliŋ	83	pazaloman	42
odčora	54	pazošť	75
odsora	54	päk	97
ofta	47, 49	päl'ä	54
oftā	47	pche	42, 44, 51, 120, 140
ojme	79	pe	45
ojmsiŋ	75	peckpel	42
ojmsiŋ	75	peczkeczne	42
ok	39, 51	pejel	54
olgaks	178	pejəl'	54
olgo	178	pek	75, 83
ol'a	119	pek	97
ol'at	110	peke	53
onks	54	pekě	53
orma	171, 181	pelde	42
osal	55	PELLI	20
osch	43	pelse	42

pelykysa	54	puzə	44
peľ	23	pešťε	43, 45, 47
peľňat	148	pešťě	53
peschte	43, 45, 47, 53	raduvams	96
piled	46, 53	Raksa	29
pilesiade	42	Rau	24
pilke	49	řadavōms	96
pilkt	46	řiveś	50
pills	21	sakal	42, 55
piľe	21	sakan	42, 55
piľε	46	sal	53, 140
piľě	53	sala	42
piľge	21	sater	43, 56
piľgeňek	27	sazojak	110
piľge	46	scabas	39, 43, 51, 54, 80
pine	45, 47	schabdava	43
piňε	45, 47	scher	43, 49
pisime	43, 44	schilmalne	42
pisimi	43	schilstam	42
piľime	39	schkai	26
piva	56	schobdava	39, 43
pižəmə	44	scholka	39, 43, 44, 51
pižgun	50	schoun	43, 49
pjel	23	schuan	43, 49
ponat	170	schuar	43, 47, 49
pozno	56	schufta	23, 24
pretzier	21	schumbas	39, 51
priafno	42	schy	43, 49, 53, 78, 121
prostams	142	seks	45, 53
prā	45	selmeponad	54
prāčer	21	senke	42
prāvejste	75	serckx	43
prāvejstę	75	sevrug	55
prėvej	85	shej	43, 50
psal	56	shufta	43, 50, 54
psy	46, 53	siade	46, 47, 49, 53
pľý	39	sibas	51, 54
pši	46, 53	sidi	39, 45, 50, 52
pukse	49	sile	42, 53
pukšo	170	silengemen	42
pul	56	silms	21
pulakš	43	siloman	42
pulax	43	sirit	42
pulkschada	42	skal	51
Purgini	29	skei	29
pusir	44, 56	slan	56
puska	56	slava	151
putōms	102	sobda	43, 50

soki	56	šelfmē	41, 42
sokol	55	šelfmē-kuna	42
son	75, 79, 81	šelfmā	41
soñ	75	šelfmāponat	42, 54
soñčinze	79	šeņksa	101
sormat	45	šeks	101
sovavta	110	šembā	100
sovavtoms	124	šembe	100
spada	56	šemija	65
spaga	56	šemje	65
ssiedei	30	šimā-	46
ssielmä	23	šimāŋt'	44
ssisjim	19	šimāšt'	44
ssjelm	30	šimijŋt'	51
sta	67	šimimat	178
sterli	56	šimišt'	51
sti	50	šimit'	51
stiaŋt	46	šinze	75
stie	50	šišem	19, 23, 45, 53
stir	45, 46, 54	šišēm	19, 45, 53
stuvtoms	143	šivel'	24
suda	23	šokš	45, 53
sudja	39, 46, 56	šorā	63
sud'jä	46	šormadāms	45
sudo	23, 27, 51	šormadomo	180
suilot	46	št'a-	46
sukal	56	št'ir	45, 46, 48, 54
suman	43, 45, 55	šulā	46
sumāñ	45, 55	švatoj	110
sur	54	šači	63
sura	49	šajt'an	127, 149
surks	43, 54	šajt'ansto	110
surkx	43, 54	šaLka	23
surt	27, 39, 54	šal'ka	43, 44, 51
sūwel	24	šaraj	57
symicht	44, 46, 51	šari	57
sveŋams	135	šatšāms	63
svetoj	115, 135	šat'or	43
fsijim	23	šāj	43, 50
fsjāda	23	šār	43, 49
šadā	46, 47, 53	šāvar	43, 47, 49
šado	23	ši	43, 49, 53, 54, 69
šaņksa	101	ši-bas	57, 70
šatkā	44	ši-bavas	57, 69
šeđeŋ	30, 50	ši-pavas	69
šeďi	45, 50, 52	ška	43, 62
šelfmä	41	ška-bavas	62
šelfme	21, 23, 30, 41, 170, 180	škabas	54, 62

škabavas	61, 62	Trena	29
škaj	26, 29, 62	tsarachman	55
škaj-bas	62	tschi	29
škaj-pas	62	tschudi	24
škams	62	tsocks	44
šna	79, 90	tua	44, 54
šnamo	151	tuczy	46, 56
šnams	79, 136	tučä	46
šobda	43, 50	tujems	121, 141
šobdava	43	tuka	110
šovêñ	43, 49	tukdich	42
šta-	79	tulda	43, 53
šufta	23, 24	tunda	43, 53
šuftä	43, 54	turicht	51
šumbas	51	tuvä	44, 54
šumbra	65, 100, 105	tzatka	44, 49
šumbrasta	105	ťalä	51, 53
šumôr	65, 100	ťä	103
šumra	65, 100	ťäjme	75
šuvañä	43, 49	ťän	103
šugar	47	ťät'aj	110
šuvtä	50	ťe	103
talmaz	42	ťejems	85
tarat	55	ťejica	145
teflaf	45	ťeľe	51
tele	51, 53	ťešťe	50
tiksche	26	ťeťa	160
tink	75	ťeťe	112
tiñ	75, 82	ťev	143
tiñk	80	ťevlav	45
tise	43, 45, 47, 50	ťešt'ě	43, 45, 50
tisilet	42	ťijəms	100
tjnk	75	ťikše	26, 50
tjñ	75	ťišə	43, 45, 47, 50
tol	52, 54	ťoža	23
tolbaly	54	ťožan	55
ton	148	ťožän	23
tongsöra	24	ťrams	61
toñ	116	ťräj	61
toñt'	110, 116	ťräžə	61
toschen	23	ťšebeť	98
tosero	44, 54	ťurijt'	51
tovsuro	24	ťurišt'	51
tozian	54	ťurit'	51
tožər	44, 54	učaska	88
traks	43, 51	učaskausto	75
travar	49	učaskav	88
trax	43, 51	učaskavsto	75

uča	44, 53	vejkse	23
udôjt'	44	veļ	50
udôms	53	veļe	24, 29, 50
udôšt'	44	veļē	50
udicht	44, 51, 53	verblud	56
udijt'	51	vergas	39
udišt'	51	veř	181
udit'	51	veřges	50, 55
uf	42	veřgiž	29, 55
uke	50	veše	77
uļeveļņek	75	vešeme	84
uļeža	110	vešôms	104
uļôms	65	vete	45, 47, 53
uļəzə	65	vet'e	19, 23
uļems	88, 115	vet'ē	53
umař	50	vet'ə	19, 45, 47
unx	54	veχksa	42, 43
ure	53	vənd'řav	51
ures	55	veřd'ē	61
urä	53	vər	54
usve	42	vəřgas	50
usza	44, 53	vidreu	51
vad'řa	87	vid'ē	103
vad'řasto	75	vina	56
valda	49	virgas	50, 55
valdo	136	virmatsj	54
valdomoms	135	vifeņ	160
valgôms	68	virkatka	50
valgi	57	viška	50
vanôms	69, 99	warma	26
vanomisk	110	wälä	24
vanoms	99, 126, 148	wäte	20
vaņkeksnim	75	wäxe	19
vaņks	82, 136	wei	23
varčams	147	weigke	23
varčamot	180	weixa	23
varžams	147	weixim	20
variad	46	wel	29
varma	26, 42	wergas	29
vaře	46	wete	23
vazma	42	wied	24, 30
vär	61	wite	19
väše	75	wjargess	30
väšemeņ	75	wjete	23
väřgiž	30	wytzs	20
vät'eņ	27	zbruj	180
ved	45, 52	zifks	26
ved'	24, 30, 45, 50, 52, 178	zřijim	20
vejke	19, 23, 50	života	64

Irodalom

- Bartens, Hans-Hermann 1978: N. Witsens Berichte über die uralischen Völker. *Nyelvtudományi Közlemények* 80: 413–416.
- Bartens, Raija 1999a: Mordvalaiskielten rakenne ja kehitys. MSFOu 232. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- Bartens, Raija 1999b: *Synti* suomalais-ugrilaisissa kielissä. *Folia Uralica Debreceniensia* 6: 15–28.
- Bárczi Géza 1951: A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Benkő Loránd 1980: Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegeimlékei. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Bereczki Gábor 1988: Geschichte der wolgafinnischen Sprachen. In: Denis Sinor (ed.), *The Uralic languages. Description, history and foreign influences*. Brill, Leiden–New York–København–Köln. 314–350.
- Bereczki Gábor 1990: *Chrestomathia Ceremissica*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Bereczki Gábor 2000: Bevezetés a balti finn nyelvészetbe. Universitas Kiadó, Budapest.
- Bukvár = Букварь для Мордвы-эрзи. 2-е издание Православного Миссионерского Общества. Типо-Литография Императорского Университета, Казань, 1894.
- Cigankin 1981: Д. В. Цыганкин, Словообразование в мордовских языках. Мордовский государственный университет им. Огарева, Саранск.
- Cigankin 2000: Д. В. Цыганкин, Суффиксальное словообразование имен существительных в диалектах эрзянского языка. In: *Мордовские языки глазами ученого-лингвиста*. Красный Октябрь, Саранск. 142–157.
- Csúcs Sándor 1990: *Chrestomathia Votiacica*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Dalton, H. 1870: *Das Gebet des Herrn in den Sprachen Russlands*. Buchdruckerei der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, St. Petersburg.
- Daľ = Владимир Даль, Толковый словарь живого великорусского языка I–IV. Русский язык, Москва, 1880–1882/1989.
- Dam = Словарь языков разных народов в Нижегородской епархии обитающих, именно россиян, татар, чувашей, мордвы и черемис. По высочайшему соизволению и повелению ее императорского величества премудрой государыни, Екатерины Алексеевны, императрицы и самодержицы всероссийской. По аллавиту российских слов расположен-

- ный и в Нижегородской семинарии от знающих оные языки священников и семинаристов, под присмотром преосвященного Дамаскина епископа Нижегородского и Алаторского сочиненный 1785-го года = А. П. Феоктистов: Русско–мордовский словарь. Наука, Москва, 1971.
- Dobó Attila 2000: A komik története. In: Nanofszky György (szerk.), Nyelv-rokonaink. Teleki László Alapítvány, Budapest. 91–96.
- EK = Д. В. Цыганкин (отв. ред.), Эрзянь кель. Морфология. Красный Октябрь, Саранск, 2000.
- EMSz = Mészáros Edit–Raisza Sirmankina, Erza-mordvin–magyar szótár. Studia Uralo-Altaica. Supplementum 8. Szeged, 1999.
- ERV = Б. А. Серебrenников–Р. Н. Бузакова–М. В. Мосин, Эрзянь–рузонь валкс. Эрзянско–русский словарь. Русский язык, Дигора, Москва, 1993.
- ESS = Jaana Niemi–Mihail Mosin, Ersäläis–suomalainen sanakirja. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 48. Turku, 1995.
- EtV = Д. В. Цыганкин–М. В. Мосин, Этимологиянь валкс. Мордовской книжной издательствась, Саранск, 1998.
- Fábián Orsolya 2003: A mordvin bibliafordítás terminológiájáról. Folia Uralica Debreceniensia 10: 91–102.
- Fábián Orsolya 2004: A „kísértés” terminológiájának kérdései néhány finn-ugor nyelvben. Folia Uralica Debreceniensia 11: 53–64.
- Fábián Orsolya 2005: Вопросы терминологии *искушения* в некоторых финно-угорских языках. Folia Uralica Debreceniensia 12: 23–32.
- Feoktistov, Aleksandr–Saarinen, Sirkka 2005: Mokshamordvan murteet. Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 249. Helsinki.
- Feoktysiztov 1963: А. П. Феоктистов, Мордовские языки и диалекты в историко-этнографической литературе XVII–XVIII. вв. In: Очерки мордовских диалектов II. Мордовское книжное издательство, Саранск. 3–36.
- Feoktysiztov 1966: А. П. Феоктистов, Мордовские языки. In: В. И. Лыткин–К. Е. Майтинская (отв. ред.), Языки народов СССР III. Финно-угорские и самодийские языки. Издательство Наука, Москва. 172–220.
- Feoktysiztov 1968a: А. П. Феоктистов, Истоки мордовской письменности. Наука, Москва.
- Feoktysiztov 1968b: А. П. Феоктистов, Первые текстовые записи на мордовских языках. In: CIFU-2/1: 106–114.
- Feoktysiztov 1971: А. П. Феоктистов, Русско–мордовский словарь. Из истории отечественной лексикографии. Наука, Москва. (= Dam)

- Feoktyisztoz, A. P. 1971–72: A mordvin irodalmi nyelvek létrejöttének kérdése. *Néprajz és Nyelvtudomány* 15–16: 13–19.
- Feoktyisztoz 1975a: A. П. Феоктистов, „Linguarum totius orbis vocabularia comparativa” в его мордовской части. In: *Finno-ugristica* 1. Tartu. 117–127.
- Feoktyisztoz 1975b: A. П. Феоктистов, Мордовские языки. In: *Основы финно-угорского языкознания* 2. Прибалтийско-финские, саамский и мордовские языки. Отв. ред. В. И. Лыткин–К. Е. Майтинская–Карой Редей. Наука, Москва. 248–344.
- Feoktyisztoz 1976: A. П. Феоктистов, Очерки по истории формирования мордовских письменно-литературных языков. Наука, Москва.
- Feoktyisztoz 1990: A. П. Феоктистов, Диалекты мордовских языков. In: *MdWb LX–LXXXVI*.
- Feoktyisztoz 1999: A. П. Феоктистов, A moksa-mordvin nyelv alapjai (oktatási segédanyag). *Budapesti Finnugor Füzetek* 9.
- Fischer = Johann Eberhard Fischer, *Vocabularium Sibiricum* (1747). Der etymologisch-vergleichende Anteil. Bearbeitet und herausgegeben von János Gulya. Frankfurt am Main etc., 1995. (*Opuscula Fenno-Ugrica Göttingensia* VII.)
- FNESz = Kiss Lajos, *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1997.
- Grammatika = Д. В. Цыганкин (ред.), *Грамматика мордовских языков*. Мордовский государственный университет, Саранск, 1980.
- Gulya János 1983: XVIII. századi etimológiák. *Mutatvány J. E. Fischer „Vocabularium Sibiricum”-ának készülő kiadványából*. In: *Uralisztikai Tanulmányok* 1: 163–171.
- Hadrovics László–Gáldi László 1977: *Orosz–magyar szótár I–II*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Hajdú Péter–Domokos Péter 1978: *Uráli nyelvrokonaink*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Häkkinen, Kaisa 1994: *Agricolasta nykykieleen. Suomen kirjakielen historia*. WSOY, Helsinki.
- Hoffmann István 2010: *A tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Honti László 1984: *Chrestomathia Ostiacica*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Ikola, Osmo 1968: *Suomen kielen historia*. In: Osmo Ikola (toim.), *Suomen kielen käsikirja*. Weilin+Göös, Helsinki. 35–59.
- Ikola, Osmo 1984: *Suomen kielen historia*. In: Heikki Paunonen–Päivi Rintala (toim.), *Nykysuomen rakenne ja kehitys* 2. Tietolipas 95. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. 111–138.

- Jakubovich Emil–Pais Dezső 1929: Ó-magyar olvasókönyv. Danubia, Pécs.
- Jakuskina 2004: Н. В. Якушкина, Продуктивность финно-угорского суффикса *-кс* в эрзянском и финском языках. In: IX Научная конференция молодых ученых, аспирантов и студентов. Мордовский государственный университет им. Огарева, Саранск. 94–98.
- Jermuskin 1965: Г. И. Ермушкин, Характеристика северо-западных говоров эрзя-мордовского языка в связи с историей их носителей. In: Этногенез мордовского народа. Мордовское книжное издательство, Саранск. 414–424.
- Jermuskin 1967: Г. И. Ермушкин, Имя существительное и глагол в северо-западных говорах эрзя-мордовского языка. In: Вопросы мордовского языкознания. Труды, вып. 32: 104–143.
- Jermuskin 1984: Г. И. Ермушкин, Ареальные исследования по восточным финно-угорским языкам (эрзя-мордовский язык). Наука, Москва.
- JJ = Juhász Jenő, Moksa-mordvin szójegyzék. Sajtó alá rendezte Erdélyi István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961.
- Joki, Aulis 1973: Uralier und Indogermanen. MSFOu 151. Helsinki.
- Kask, Arnold 1975: Эстонский язык. In: Основы финно-угорского языкознания 2. Прибалтийско-финские, саамский и мордовские языки. Отв. ред. В. И. Лыткин–К. Е. Майтинская–Карой Редעי. Наука, Москва. 167–202.
- Kálmán Béla 1976: Chrestomathia Vogulica. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Keresztes László 1986: Geschichte des mordwinischen Konsonantismus II. Etymologisches Belegmaterial. Studia Uralo-Altaica 26. Szeged.
- Keresztes László 1987: Geschichte des mordwinischen Konsonantismus I. Studia Uralo-Altaica 27. Szeged.
- Keresztes László 1988: A mordvin nyelvjárási *č ~ š* megfelelésről. In: Bereczki Emlékkönyv. Urálistikai Tanulmányok 2. Budapest. 207–213.
- Keresztes László 1990: Chrestomathia Morduinica. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Keresztes László 1995: On the questions of the Mordvin literary language. In: Zaicz Gábor (ed.), Zur Frage der uralischen Schriftsprachen. Linguistica, Series A. Studies et Dissertationes 17. Budapest. 47–56.
- Keresztes László 2001: Nyelvújítási törekvések az új mordvin bibliafordításokban. In: Mikola-emlékkönyv. Néprajz és Nyelvtudomány 41/1: 129–134.
- Keresztes László 2009: A finnugor népek irodalmi nyelvének kérdései az újabb bibliafordítások tükrében. Folia Uralica Debreceniensia 16: 57–89.
- Keresztes László 2011: Bevezetés a mordvin nyelvészetbe. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.

- Koponen, Eijo 2010: Johannes Tornaueksen *Manuale Lapponicum*in murrepohjasta ja vaikutuksesta ruotsinlapin kirjakielen myöhempään kehitykseen. In: Sanoista kirjakieliin. Juhlakirja Kaisa Häkkiselle. MSFOu 259: 43–52.
- Korhonen, Mikko 1981: Johdatus lapin kielen historiaan. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Korhonen, Mikko 1988: The history of the Lapp language. In: Denis Sinor (ed.), *The Uralic languages. Description, history and foreign influences*. Brill, Leiden–New York–København–Köln. 288–313.
- Kovegyajeva 1976: Е. И. Коведяева, Марийский язык. In: Основы финно-угорского языкознания 3. Марийский, пермские и угорские языки. Отв. ред. В. И. Лыткин–К. Е. Майтинская–Карой Редери. Наука, Москва. 3–96.
- Laakso, Johanna 1999: Vielä kerran itämerensuomen vanhimmista muistomerkeistä. *Virittäjä* 103: 531–555.
- Laanest, Arvo 1975: Прибалтийско-финские языки. In: Основы финно-угорского языкознания 2. Прибалтийско-финские, саамский и мордовские языки. Отв. ред. В. И. Лыткин–К. Е. Майтинская–Карой Редери. Наука, Москва. 5–121.
- Lakó György 1986: *Chrestomathia Lapponica*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Lazar, Oscar 1975: The formation of abstract nouns in the Uralic languages. *Acta Universitatis Upsaliensis* 10. Uppsala.
- Lehikoinen, Laila–Silva, Kiuru 1993: Kirjasuomen kehitys. 3. painos. Helsingin yliopisto, Suomen kielen laitos, Helsinki.
- Lepj = И. И. Лепёхин, Дневные записки путешествия доктора и Академии наук адъюнкта Ивана Лепёхина по разным провинциям Российского государства. Санкт-Петербург, 1771–1805. http://www.runivers.ru/upload/iblock/9be/Lepehin_ch1.pdf
- Litkin 1974: В. И. Лыткин, Общие сведения о финно-угорских языках. In: Основы финно-угорского языкознания 1. Вопросы происхождения и развития финно-угорских языков. Отв. ред. В. И. Лыткин–К. Е. Майтинская–Карой Редери. Наука, Москва. 18–28.
- Mägiste, Julius 1970: Vanhan kirjaviron kysymyksiä. *Tietolipas* 64. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Maticsák Sándor 1999: Új mordvin szótárak. *Folia Uralica Debreceniensia* 6: 172–179.
- Maticsák Sándor 2005a: Az agglutinációval keletkezett mordvin képzőkről. *Nyelvtudományi Közlemények* 102: 7–34.
- Maticsák Sándor 2005b: A képzővé válás kora a mordvinban. *Folia Uralica Debreceniensia* 12: 69–86.

- Maticsák Sándor 2006a: Képző vagy utótag-e a mordvin *pel*? Folia Uralica Debreceniensia 13: 41–54.
- Maticsák Sándor 2006b: Vándorló napok. A hét napjainak megnevezése az európai nyelvekben. Debrecen.
- Maticsák Sándor 2011: A mordvin írásbeliség kezdetei: a XVII–XVIII. század nyelvemlékei. Folia Uralica Debreceniensia 18: 117–142.
- Maticsák Sándor 2012: Az első mordvin szövegemlék elemzése. Folia Uralica Debreceniensia 19: 125–146.
- MdWb = H. Paasonens Mordwinisches Wörterbuch. Zusammengestellt von K. Heikkilä. Bearbeitet und herausgegeben von Martti Kahla. I. (A–J) 1990, II. (K–M) 1992, III. (N–Ř) 1994, IV. (S–Ž) 1996. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- Messerschmidt, Daniel Gottlieb 1962–1977: Specimen der Zahlen und Sprache Einiger Orientalischen und Siberischen Völker. Berlin.
- MESz = Mészáros Edit (szerk.)–Motorkina Svetlana–Kazaeva Nina–Felföldi Ágnes–Širmankina Raisa, Magyar–erza-mordvin szótár. Studia Uralo-Altaica. Supplementum 11. Szeged, 2008.
- Mészáros Edit 1997: Az erza-mordvin -či képzős absztrakt főnevek. Néprajz és Nyelvtudomány 38: 229–241.
- Mészáros Edit 1998: A mordvinok ma. In: Csepregi Márta (szerk.), Finnugor kalauz. Panoráma, Budapest. 143–149.
- Mészöly Gedeon 1956: Ómagyar szövegek nyelvtörténeti magyarázatokkal. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Mikola Tibor 1975: N. Witsens Berichte über die uralischen Völker. Aus dem Niederländischen ins Deutsche übersetzt von Tibor Mikola (Mit einem Anhang). Studia Uralo-Altaica VII. Szeged.
- МК = Н. С. Алякин (ред.), Мокшень кяль. Морфология. Красный Октябрь типографиясь, Саранск, 2000.
- MNyT = Bárczi Géza–Benkő Loránd–Berrár Jolán, A magyar nyelv története. Tankönyvkiadó, Budapest, 1967.
- Moszin 1996: М. В. Мосин, Варьирование со словообразовательных суффиксов в эрзянском языке. In: CIFU-8/5: 124–126.
- MRV = Б. А. Серебrenников–А. П. Феокистов–О. Е. Поляков, Мокшень–рузонь валкс. Мокшанско–русский словарь. Русский язык, Дигора, Москва, 1998.
- MSS = Eeva Herrala–Aleksandr Feoktistov, Mokšalais–suomalainen sanakirja. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisu-ja 58. Turku, 1998.

- Munkácsi Bernát 1882: Az ugor összehasonlító nyelvészet és Budenz szótára. *Magyar Nyelvőr* 11: 241–255, 289–296, 342–350, 385–393, 433–445, 481–486, 531–541.
- Müller = Г. Ф. Миллер [Gerhard Friedrich Müller], Описания живущих в Казанской губернии языческих народов. Санкт-Петербург, 1791. <http://international.loc.gov/cgi-bin/ampage?collId=mtfctx&fileName=txg/g331929031/mtfctxg331929031.db&recNum=93&itemLink=r%3Fintldl%2Ffmtfront%3A@field%28NUMBER%2B@od1%28mtfctx%2Bg331929031%29%29&linkText=0>
- Nagy József–Zaicz Gábor 1998: A mordvinok – egy nép, két nyelv? In: Csepregi Márta (szerk.), *Finnugor kalauz. Panoráma*, Budapest. 137–142.
- Németh Zsigmond 1990: 96 gleiche Texte in uralischen Sprachen (Vaterunser). *Az Uralisztikai Tanszék kiadványai* 3. Szombathely.
- Pallas = Peter Simon Pallas, *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa*. Сравнительные словари всех языков и наречий. Санкт-Петербург, 1786–87. http://commons.wikimedia.org/w/index.php?title=File:Linguarum_totius_orbis_1.pdf és ..._2.pdf
- Pomozsi Péter 1998: Észtország: tenger, föld, remény. In: Csepregi Márta (szerk.), *Finnugor kalauz. Panoráma*, Budapest. 169–182.
- Pusztay János 2006: Nyelvével hal a nemzet. Az oroszországi finnugor népek jelene és jövője 11 pontban. Teleki László Alapítvány. A Magyarságkutatás könyvtára XXVIII. Budapest.
- Raun, Alo 1988: The Mordvin language. In: Denis Sinor (ed.), *The Uralic languages. Description, history and foreign influences*. Brill, Leiden–New York–København–Köln. 96–110.
- Rédei Károly 1978: *Chrestomathia Syrjaenica*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Rédei Károly 1983: Die ältesten indogermanischen Lehnwörter der uralischen Sprachen. *MSFOu* 185: 201–233.
- RES = М. Н. Коляденков–Х. Ф. Цыганов, *Русско–эрзянский словарь*. Государственное издательство иностранных и национальных словарей, Москва, 1948.
- REV = О. Г. Борисова–М. Н. Живаева–Н. В. Казаева–А. М. Кочеваткин–М. В. Мосин (отв. ред.)–С. Г. Моторкина–Г. В. Рябова, *Русско–эрзянский словарь*. Рузонь–эрзянь валкс. Красный Октябрь, Саранск, 2012.
- Ricskov = П. И. Рычков, *Топография Оренбургская, то есть обстоятельное описание Оренбургской губернии, сочиненное коллежским советником и императорской Академии наук корреспондентом Петром Рычковым*. Санкт-Петербург, 1762. http://epr.iphil.ru/faily-publikacii/Rychkov_1762.pdf

- Rombangyejeva 1976: Е. И. Ромбандеева, Обско-угорские языки. Введение. Мансийский язык. In: Основы финно-угорского языкознания 3. Марийский, пермские и угорские языки. Отв. ред. В. И. Лыткин–К. Е. Майтинская–Карой Редей. Наука, Москва. 229–238.
- Saarinen, Sirkka 2004: Mordvalainen abstraktisubstantiivien johdin. In: Csepregi Márta–Várady Eszter (szerk.), Permiek, finnek, magyarok. Írások Szíj Enikő 60. születésnapjára. Urálistikai tanulmányok 14: 334–341.
- Salo, Merja 1991: Mordvalaiset. In: Johanna Laakso (toim.), Uralilaiset kansat. WSOy, Helsinki. 156–184.
- SES = Alho Alhoniemi–Nina Agofonova–Mihail Mosin, Suomalais–ersäläinen sanakirja. Финнэнь–эрзянь валкс. Red October, Saransk, 2000.
- Setälä, Eemil Nestor 1892: Lisiä suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen historiaan. Suomi 3: 181–350.
- SSA = Erkki Itkonen–Ulla-Maija Kulonen (toim.), Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1992–2000.
- Strahl = Philipp Johann von Strahlenberg, Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia. Stockholm, 1730. http://books.google.hu/books/about/Das_Nord_und_Ostliche_Theil_von_Europa_u.html?id=EPMOAAAAQAAJ&redir_esc=y (= Studia Uralo-Altaica 8. [1975]).
- Szerebrennyikov 1967: Б. А. Серебренников, Историческая морфология мордовских языков. Наука, Москва.
- Taagepera, Rein 2000: A finnugor népek az orosz államban. Osiris Kiadó, Budapest.
- Tóth Anikó Nikolett 2009: A lapp égtájnevek kialakulásának kérdéséhez. Folia Uralica Debreceniensia 16: 121–132.
- Tóth Anikó Nikolett 2010: Földrajzi viszonyok és égtájmegnevezések a lappban. Folia Uralica Debreceniensia 17: 167–180.
- Tóth Anikó Nikolett 2011: Az égtájmegnevezések szemantikai vizsgálata a balti finn nyelvekben. In: Folia Uralica Debreceniensia 18: 155–164.
- Tyepļasina–Litkin 1976: Т. И. Тепляшина–В. И. Лыткин, Пермские языки. In: Основы финно-угорского языкознания 3. Марийский, пермские и угорские языки. Отв. ред. В. И. Лыткин–К. Е. Майтинская–Карой Редей. Наука, Москва. 97–226.
- UEW = Uralisches etymologisches Wörterbuch (red. Károly Rédei). Akadémiai Kiadó, Budapest. 1986–1988.
- Vers = В. И. Вершинин, Этимологический словарь мордовских (эрзянского и мокшанского) языков. Том I (Аба – Кеверь), 2004; Том II (Кеветие – Мекснемс), 2005; Том III (Мекш – Пиле), 2005; Том IV (Пи-

- ледемс – Уштомс), 2009; Том V (Фала – Яштерь), 2011. Стринг, Йошкар-Ола.
- Viitso, Tiit-Rein 1998: Estonian. In: Daniel Abondolo (ed.), *The Uralic languages*. Routledge, London–New York. 115–148.
- Winkler, Eberhard 1998: Anmerkungen zu zwei Sprachdenkmälern der ost-seefinnischen Sprachen. *Linguistica Uralica* 34: 23–29.
- Witsen = Nicolaes Witsen, Noord en Oost Tartarye, ofte bondigh ontwerp van eenige dier landen, en volken, zo als voormaels bekend zyn geweest. Amsterdam, 1692. Az első kiadás az interneten: <http://gdz.sub.uni-goettingen.de/dms/load/img/?PPN=PPN340052333>; a 2. és 3. kiadás: http://books.google.hu/books?id=_LbLQAAACAAJ&dq=Noord+en+oost+Tartarye&hl=hu&sa=X&ei=bR02T4riIMKe0QWn2Ym7Ag&ved=0CD8Q6AEwAg
- Zaicz Gábor 1969: А. П. Феоктистов, Истоки мордовской письменности. *Nyelvtudományi Közlemények* 71: 187–190.
- Zaicz Gábor 1994: Hány nyelven beszél(je)nek a mordvinok? In: *Folia Uralica Debreceniensia* 3: 113–121.
- Zaicz Gábor 1997: Johann Eberhard Fischer: *Vocabularium Sibiricum* (1747). Der etymologisch-vergleichende Anteil. *Folia Uralica Debreceniensia* 4: 224–227.
- Zaicz Gábor 1998: Mordva. In: Daniel Abondolo (ed.), *The Uralic languages*. Routledge, London–New York. 184–218.
- Zaicz Gábor 2000: Mészáros Edit–Raisa Širmanina, Erza-mordvin–magyar szótár. *Nyelvtudományi Közlemények* 97: 335–344.
- Zsrai Miklós 1994: Finnugor rokonságunk. Az uráli nyelvrokonainkkal kapcsolatos legújabb ismeret- és forrásanyag rövid összefoglalásával közreadja Zaicz Gábor. [2. kiadás.] Trezor Kiadó, Budapest.

*

- Библиянь ловномат. (Детская Библия на эрзя-мордовинском языке.) Библиянь ютавтомань институтось. Стокгольма–Хельсинки 1993. Ford. Н. С. Адушкина, В. С. Щемерова, Д. Т. Надькин.
- Господань минекъ Исусань Святой Евангеля, Матфей, Марко, Лука и Юаннь пельдестъ. Сёрмадозь эрзянь келсэ. Пецятась ярмакъ велга Россиянь Библейскоень Промксонь. Петербургсэ. Типографіасо Николаень Гречань 1821 иень.
- Лукань коряс Евангелиясь ды Апостолетнэнь тевест. Библиянь ютавтомань институтось. Стокгольма–Хельсинки, 1996. Ford. Г. И. Батков, Г. С. Девяткин, Д. Т. Надькин. Szerk. Н. С. Адушкина, Т. С. Баргова, Г. И. Горбунов.

Од Вейсенълув. Библиянь ютавтомань институтось. Хельсинки–Саранск, 2006.

Святое Евангеліе Господа нашего Іисуса Христа отъ Луки, На Эрзянскомъ наречіи Мордовскаго языка, изданіе Православнаго Миссіонерскаго Общества. Казань, 1889.

Тявть Святойть Апостолтнень кучовксть, и апокалипись или штафтома Святой Іоаннань богословань. Сѣрмадозь юрзянь келсэ. Пецятазь ярмакъ велга Россіянь Библейскоень Промксонь. Петербургсэ. Типографіасо Николаень Гречань 1827 іень.

Internetes források:

http://books.google.hu/books?id=9RhAAAAAYAAJ&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false
http://de.wikipedia.org/wiki/Zweite_Kamtschatkaexpedition
http://de.wikisource.org/wiki/ADB:Fischer,_Johann_Eberhard
http://de.wikisource.org/wiki/ADB:M%C3%BCller,_Gerhard_Friedrich_von
http://en.wikipedia.org/wiki/Daniel_Gottlieb_Messerschmidt
http://en.wikipedia.org/wiki/Gerhard_Friedrich_M%C3%BCller
http://en.wikipedia.org/wiki/Johann_Gottlieb_Georgi
http://en.wikipedia.org/wiki/Nicolaes_Witsen
http://en.wikipedia.org/wiki/Peter_Simon_Pallas
http://en.wikipedia.org/wiki/Philip_Johan_von_Strahlenberg
<http://gdz.sub.uni-goettingen.de/dms/load/img/?PPN=PPN340052333>
<http://gendocs.ru/v1336/?cc=1&view=pdf>
http://renhirek.blogspot.com/2008_11_21_archive.html
<http://renhirek.blogspot.com/2009/01/peter-simon-pallas-mordvinokrol.html>
<http://russiapedia.rt.com/foreigners/gerhard-friedrich-muller/>
http://sv.wikipedia.org/wiki/Johan_Peter_Falck
http://www.ncknigaran.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=137%3Adamaskin&catid=3&Itemid=26
http://www.nne.ru/bishops/b_13.php
<http://www.ogugauo.ru/biografiya.html>
<http://www.rulex.ru/01050030.htm>
http://www.runivers.ru/upload/iblock/9be/Lepelin_ch1.pdf
<http://www.runivers.ru/upload/iblock/940/Korsakov%20D.A.%20Sbornik%20materialov%20po%20istorii%20Kazanskogo%20kraya%20v%20XVIII%20v.%201908.pdf>
<http://www.vostlit.info/Texts/rus5/Vitsen/pred.phtml?id=271>

Rövidítések

av.	avesztai	m.	magyar
cser.	cseremisiz	M	moksa
csuv.	csuvas	mdE	erza-mordvin
E	erza	mdM	moksa-mordvin
é.	észt	ói.	óind
EM	erza és moksa	óm.	ómagyar
fi.	finn	or.	orosz
FP	finn-permi	osztj.	osztják (hanti)
FU	finnugor	ősir.	ősiráni
FV	finn-volgai	ősmd.	ősmordvin
jeny.	jenyiszeji (enyec)	szlk.	szelkup
jur.	jurák (nyenyec)	tat.	tatár
litv.	litván	tvig.	tavgi (nganaszan)
lpK	kola-lapp	U	uráli
lpL	lule-lapp	vj.	votják (udmurt)
lpN	norvég-lapp (északi-lapp)	vog.	vogul (manysi)
lpS	déli-lapp	zj.	zürjén (komi)

*

Abl	ablativus
Acc	accusativus
Adv	adverbium
Allat	allativus
Conj1Pl	conjunctivus, többes szám 1. személy
Conj3Sg	conjunctivus, többes szám 3. személy
Dat	dativus
DetAbl	a határozott névszóragozás ablativusa
DetAcc	a határozott névszóragozás accusativusa
DetDat	a határozott névszóragozás dativusa
DetGen	a határozott névszóragozás genitivusa
DetImp2Sg	a határozott igeragozás egyes szám 2. személyű imperativusa
DetImp2Sg/Pl1	a határozott igeragozás egyes szám 2. személyű imperativusa, többes szám 1. személyű tárgyra utal
DetImp2Sg/Sg3	a határozott igeragozás egyes szám 2. személyű imperativusa, egyes szám 3. személyű tárgyra utal
DetNom	a határozott ragozás nominativusa
DetPlAcc	a határozott névszóragozás többes accusativusa

DetPIDat	a határozott névszóragozás többes dativusa
DetVx1Pl/Pl3	határozott igeragozás, többes szám első személy, többes szám 3. személyű tárgyra utal
dial.	nyelvjárási
Elat	elativus
Gen	genitivus
Gen-Acc	genitivus-accusativus
Gerund	gerundium
Illat	illativus
Imp2Pl	felszólító mód, többes szám 2. személy
Imp2Sg	felszólító mód, egyes szám 2. személy
Ind	indicativus
IndPraes3Sg	indicativus praesens, egyes szám 3. személy
Inf	infinitivus
Inf-Nom	infinitivus-nominativus
irod.	irodalmi
NegDetImp2Sg/Pl1	a határozott igeragozás egyes szám 2. személyű imperativusa, többes szám 1. személyű tárgyra utal, tagadó alak
NegImp2Sg	felszólító mód, egyes szám 2. személy, tagadó alak
Opt3Pl	optativus, többes szám 3. személy
Opt3Sg	optativus, egyes szám 3. személy
PartPraes	participium praesens
PartPraesDetAcc	a participium praesens határozott accusativusa
PartPraesDetPIDat	a participium praesens határozott többes dativusa
PartPraesPIAcc	a participium praesens többes accusativusa
PartPraesPIDat	a participium praesens többes dativusa
Pl1	többes szám 1. személy
Pl3	többes szám 3. személy
Prt	praeteritum, múlt idő
Px1Pl	birtokos ragozás, többes szám 1. személy
Px1Sg	birtokos ragozás, egyes szám 1. személy
Px2Sg	birtokos ragozás, egyes szám 2. személy
Px3SgDat	birtokos ragozás, egyes szám 3. személy, dativusi alak
Sg1	egyes szám 1. személy
Sg2	egyes szám 2. személy
Sg3	egyes szám 3. személy
Trslat	translativus
Voc	vocativus
Vx1Pl	többes szám 1. személyű igerag
Vx2Pl	többes szám 2. személyű igerag
Vx2Sg	egyes szám 2. személyű igerag
Vx3Sg	egyes szám 3. személyű igerag

Tartalom

1. <i>Rokonaink a Volga-vidéken</i>	
Bevezetés	3
2. <i>Az aburtól a Sibiricum Vocabulariumig</i>	
A finnugor nyelvek legrégebbi írásos emlékei	9
3. <i>A kartográfus, a kapitány és a püspök</i>	
A mordvin nyelvet írni kezdik	17
4. <i>Scholka, schobdava, schumbas</i>	
Az első szavak	39
5. <i>Felkelő holdisten, lemenő napisten, tápláljatok, óvjatok!</i>	
Az első mondatok	57
6. <i>Őn, Cáranya, nagyon jó!</i>	
Az első hosszabb szöveg	73
7. <i>Jó szándékkal kívánunk jó egészséget</i>	
Az első vers	91
8. <i>Őrizz minket a Sátántól!</i>	
A Miatyánk erza-mordvin fordítása	109
9. <i>A kísértéstől a bajig</i>	
Lexikai innovációk a Miatyánk erza-mordvin fordításaiban	131
10. <i>Tölgykakas, tengeri disznó és lusta ló</i>	
Damaszkin püspök, az első nyelvújító	155
Szómutató	195
Irodalom	225
Rövidítések	235

